

KULTURA FIZYCZNA XII

nr 2

RADA NAUKOWA

- Ryszard ASIENKIEWICZ (Uniwersytet Zielonogórski)
Tomáš DOHNAL (Uniwersytet Techniczny w Libercu)
Karol FEČ (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach)
Elena GODINA (Rosyjski Państwowy Uniwersytet Wychowania Fizycznego, Sportu i Turystyki)
Wiktor Władimirowicz GRIGORIEWICZ (Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały)
Jerzy KOSIEWICZ (Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie)
Wojciech LIPONSKI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu)
Andrzej MALINOWSKI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Eligiusz MAŁOLEPSZY (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)
Josef OBORNÝ (Uniwersytet Komeńskiego w Bratysławie)
Miroslaw PONCZEK (Akademia Wychowania Fizycznego w Katowicach)
Joanna RODZIEWICZ-GRUHN (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)
Lidia TEHAKO (Narodowa Akademia Nauk Białorusi)
Bernard WOLTMANN (Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wielkopolskim, Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu)
Barbara WOYNAROWSKA (Uniwersytet Warszawski)

LISTA RECENZENTÓW

- dr hab. prof. UZ Ryszard ASIENKIEWICZ; doc. MUDr. Mirianna BRTKOVÁ, Ph.D.;
doc. PaedDr. Erika CHOVANOVÁ, Ph.D.; dr hab. prof. UŚ Stanisław CZAJA;
dr hab. prof. AWF Dobiesław DUDEK; doc. mgr. Rastislav FEČ, Ph.D.;
dr hab. prof. AWF Tomasz JUREK; prof. zw. dr hab. Józef LANGFORT;
dr hab. prof. AWF Maciej ŁUCZAK; prof. zw. dr hab. Andrzej MALINOWSKI;
dr hab. prof. AJD Eligiusz MAŁOLEPSZY; dr hab. prof. AWF Zbigniew NOWAK;
prof. dr hab. Marek ORDYŁOWSKI; dr hab. prof. UB Artur PASKO;
dr hab. prof. UŚ Mariusz RZĘTAŁA; płk dr hab. prof. AON Jeremiasz ŚLIPIEC;
dr hab. prof. UZ Józef TATARCZUK; prof. dr hab. Stanisław ZABORNIAK;
doc. PaedDr. Klaudia ZUSKOVÁ, Ph.D.

Nadesłane do redakcji artykuły są oceniane anonimowo przez dwóch Recenzentów

PRACE NAUKOWE
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

KULTURA FIZYCZNA

tom XII

nr 2

pod redakcją
Joanny Rodziewicz-Gruhn
Eligiusza Małolepszego

Częstochowa 2013

Redaktorzy naukowi
Joanna RODZIEWICZ-GRUHN, Eligiusz MAŁOLEPSZY

Sekretarz redakcji
Arkadiusz PŁOMIŃSKI

Redaktor statystyczny
Paulina UCIEKŁAK-JEŻ

Redaktorzy językowi
Dariusz JAWORSKI
Andrzej WĄTROBA

Redaktor naczelny wydawnictwa
Andrzej MISZCZAK

Korekta
Dariusz JAWORSKI

Redaktor techniczny
Piotr GOSPODAREK

Projekt okładki
Sławomir SADOWSKI

PISMO RECENZOWANE

Pierwotną wersją periodyku jest publikacja papierowa

Strona internetowa czasopisma
<http://www.wp.ajd.czyst.pl/kultura-fizyczna>

© Copyright by Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie
Częstochowa 2013

ISBN 978-83-7455-376-6
ISSN 1505-4241

Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
42-200 Częstochowa, ul. Waszyngtona 4/8
tel. (34) 378-43-29, faks (34) 378-43-19.
www.ajd.czyst.pl
e-mail: wydawnictwo@ajd.czyst.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
CZĘŚĆ I	
DZIEJE KULTURY FIZYCZNEJ W POLSCE	
Aleksander WIECHEĆ	
Oddział Narciarski Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół – Macierz” – Lwów (1892–1939) – zarys problematyki	13
Paweł KRÓL, Waldemar NADOLSKI	
Początki saneczkarstwa w Galicji (1900–1914)	27
Stanisław ZABORNIAK, Paweł KRÓL	
Skoki narciarskie w Polsce (1907–1939)	45
Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA	
Sport kobiet w Polsce w latach 1921–1922 w świetle czasopisma „Przegląd Sportowy”	63
Dariusz DYLAĞ	
Marsz zimowy „Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów Polskich” 1934–1939	73
Michał SKALIK	
Rozwój bazy materialnej gier sportowych w Polsce w latach 1945–1975	87
Eligiusz MAŁOLEPSZY, Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA	
Piśmiennictwo z zakresu dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce po 1945 roku	99
Daniel BAKOTA, Eligiusz MAŁOLEPSZY, Arkadiusz PŁOMIŃSKI, Artur KITA	
Działalność Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w południowo- -wschodniej Polsce w latach 1975–1998. Zarys problematyki	111
Eligiusz MAŁOLEPSZY, Daniel BAKOTA, Arkadiusz PŁOMIŃSKI	
Sport w działalności Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Opolu w latach 1999–2011. Zarys dziejów	125

CZĘŚĆ II

UWARUNKOWANIA ZDROWIA, POSTAWY PROZDROWOTNE, WŁAŚCIWOŚCI
MORFOLOGICZNO-FIZJOLOGICZNE ORGANIZMU W RÓŻNYCH OKRESACH ONTOGENEZY

Ryszard ASIENKIEWICZ

Poziom rozwoju somatycznego studentów i studentek wychowania
fizycznego Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koszalinie 139

Michał ZYCH, Wiesław PILIS

Wpływ poliestru na zdrowie człowieka 161

Joanna RODZIEWICZ-GRUHN, Joanna POŁACIK

Diagnoza nawyków żywieniowych studentów różnych kierunków
studiów w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie 173

Łukasz CHOŁA, Michał ZYCH, Karol PILIS, Cezary MICHALSKI,
Wiesław PILIS, Anna PILIS

Wpływ 6-miesięcznego pobytu wysokogórskiego na skład ciała
i wydolność fizyczną żołnierzy 193

Kludia ZUSKOVÁ, Alena BUKOVÁ, Peter BAKALÁR,
Mirrianna BRŤKOVÁ, Ľubomír VOJTAŠKO, Martina HANČOVÁ

Overweight in Relation to Motor Activity and Stress Level
of University Students 203

Rastislav FEČ, Karol FEČ, Jozef MIHAL

Case Study of Influence of Special Strength and Cardio Training
on Local Reduction of Subcutaneous Fatty Tissue in the Abdomen Area 217

Ivan UHER, Alena BUKOVÁ, Martina HANČOVÁ,
Kvetoslava RIMÁROVÁ

The Night-Eating Syndrome, Physical Activity and BMI Relationship
in University Students 225

CZĘŚĆ III

BIOGRAMY, DYSKUSJE, POLEMIKI, RECENZJE, PRZEGLĄD WYDAWNICTW

Tomasz JUREK

Biogram Bernarda Woltmanna (1932–2013) 237

Daniel BAKOTA

[rec.] Renata Urban, *Sport jeździecki w Polsce w latach 1945–1989*,
Gorzów Wielkopolski 2013, ss. 440 245

Eligiusz MAŁOLEPSZY

[rec.] Jerzy Chelmecki, Sławomir Wilk, *Zarys historii sportu*,
Warszawa 2013, ss. 344 247

CONTENTS

Introduction	9
PART I	
HISTORY OF PHYSICAL EDUCATION IN POLAND	
Aleksander WIECHEĆ	
Ski Division of Gymnastic Society “Sokół” in Lviv (1892–1939) – an outline	13
Paweł KRÓL, Waldemar NADOLSKI	
The Beginnings of Luge in Galicia (1900–1914)	27
Stanisław ZABORNIAK, Paweł KRÓL	
Ski jumps in Poland (1907–1939)	45
Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA	
Women’s Sport in Poland in the Light of “Przegląd Sportowy” Magazine in Years 1921–1922	63
Dariusz DYLAĞ	
The Military Ski Patrol Marche „Hutsul’s Rout of the II Brigade of Polish Legions” during the 1934–1939	73
Michał SKALIK	
Development of the Material Base of Sports Games in Poland in the Years 1945–1975	87
Eligiusz MAŁOLEPSZY, Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA	
Literature within the Scope of History of Gymnastic Society “Sokół” [Falcon] in Poland after 1945	99
Daniel BAKOTA, Eligiusz MAŁOLEPSZY, Arkadiusz PŁOMIŃSKI, Artur KITA	
Activities of Association of Rural Sports Teams in South-Eastern Poland in Years 1975–1998. Outline of the Issues	111
Eligiusz MAŁOLEPSZY, Daniel BAKOTA, Arkadiusz PŁOMIŃSKI	
Sport in the Activities of the Provincial Association of Rural Sports Teams in Opole in the Years 1999–2011. Outline History	125

PART II

DETERMINANTS OF HEALTH, HEALTH-PROMOTING ATTITUDES, MORPHOLOGICAL AND PHYSIOLOGICAL PROPERTIES OF THE ORGANISM IN DIFFERENT PERIODS OF ONTOGENY

Ryszard ASIENKIEWICZ

The Level of Somatic Development of Physical Education Students at State Higher Vocational School in Koszalin 139

Michał ZYCH, Wiesław PILIS

Polyester Impact on Human Health 161

Joanna RODZIEWICZ-GRUHN, Joanna POŁACIK

A Diagnose of Nutrition Habits of Jan Długosz University Students in Częstochowa 173

Lukasz CHOŁA, Michał ZYCH, Karol PILIS, Cezary MICHALSKI, Wiesław PILIS, Anna PILIS

Effect of 6-Month Stay at High Altitude on Body Composition and Cardiovascular Fitness of Soldiers 193

Klaudia ZUSKOVÁ, Alena BUKOVÁ, Peter BAKALÁR, Mirianna BRŤKOVÁ, Eubomír VOJTAŠKO, Martina HANČOVÁ

Overweight in Relation to Motor Activity and Stress Level of University Students 203

Rastislav FEČ, Karol FEČ, Jozef MIHAL

Case Study of Influence of Special Strength and Cardio Training on Local Reduction of Subcutaneous Fatty Tissue in the Abdomen Area 217

Ivan UHER, Alena BUKOVÁ, Martina HANČOVÁ, Kvetoslava RIMÁROVÁ

The Night-Eating Syndrome, Physical Activity and BMI Relationship in University Students 225

PART III

BIOGRAPHICAL ARTICLES, DISCUSSIONS, POLEMICS, REVIEWS, REVIEW OF PUBLICATIONS

Tomasz JUREK

Biographical Article on Bernard Woltmann (1932–2013) 237

Daniel BAKOTA

[rev.] Renata Urban, *Sport jeździecki w Polsce w latach 1945–1989* [*Equestrian Sport in Poland in the Years 1945–1989*], Gorzów Wielkopolski 2013, pp. 440 245

Eligiusz MAŁOLEPSZY

[rev.] Jerzy Chelmecki, Sławomir Wilk, *Zarys historii sportu* [*Outline of the History of Sport*] Warsaw 2013, pp. 344 247

WSTĘP

XII tom czasopisma „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” rozpoczyna ukazywanie się periodyku jako półrocznika. W drugim numerze zostały zaprezentowane prace Autorów z różnych ośrodków naukowych krajowych i zagranicznych.

Część I pracy – *Dzieje kultury fizycznej w Polsce* – odnosi się do następującej problematyki:

- zarys dziejów Oddziału Narciarskiego Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” – Macierz – Lwów (1892–1939);
- początki saneczkarstwa w Galicji (1900–1914);
- skoki narciarskie w Polsce (1907–1939);
- sport kobiet w Polsce w latach 1921–1922 w świetle czasopisma „Przegląd Sportowy”;
- marsz zimowy „Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów Polskich” 1934–1939;
- rozwój bazy materialnej gier sportowych w Polsce w latach 1945–1975;
- piśmiennictwo z zakresu dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce po 1945 roku;
- zarys działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w południowo-wschodniej Polsce w latach 1975–1998;
- zarys dziejów sportu w działalności Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Opolu w latach 1999–2011;

W części II – *Uwarunkowania zdrowia, postawy prozdrowotne, właściwości morfologiczno-fizjologiczne organizmu w różnych okresach ontogenezy* – zostały ukazane następujące zagadnienia:

- poziom rozwoju somatycznego studentów i studentek wychowania fizycznego Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koszalinie;
- wpływ poliestru na zdrowie człowieka;
- diagnoza nawyków żywieniowych studentów różnych kierunków studiów w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie;
- wpływ 6-miesięcznego pobytu wysokogórskiego na skład ciała i wydolność fizyczną żołnierzy;
- nadwaga w stosunku do aktywności fizycznej i poziomu stresu wśród studentów;

- studium przypadku siły specjalnej i treningu kardio na lokalną redukcję podskórnej tkanki tłuszczowej na brzuchu;
- zespół nocnego jedzenia, aktywność fizyczna i BMI studentów.

W końcowej części – pt. *Biogramy, dyskusje, polemiki, recenzje, przegląd wydawnictw* – został ukazany biogram prof. zw. dr. hab. Bernarda Woltmanna – który wchodził w skład Rady Naukowej czasopisma „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Kultura Fizyczna” oraz przedstawiono opinie i informacje o wydawnictwach z zakresu dziejów sportu w Polsce i na świecie.

Pragniemy złożyć serdeczne podziękowania Recenzentom za cenne, życzliwe uwagi, sugestie i spostrzeżenia podnoszące wartość niniejszego periodyku. Dziękujemy za współpracę Autorom publikacji zamieszczonych w czasopiśmie naukowym. Jednocześnie wyrażamy nadzieję, że liczba Osób zainteresowanych publikowaniem własnych osiągnięć naukowych w kolejnych wydaniach „Prac Naukowych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Kultura Fizyczna” się poszerzy.

Redaktorzy

CZĘŚĆ I
DZIEJE KULTURY FIZYCZNEJ W POLSCE

Aleksander WIECHEĆ*

Oddział Narciarski Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół – Macierz” – Lwów (1892–1939) – zarys problematyki

Streszczenie

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” we Lwowie, założone w 1867 r., wniosło wkład w rozwój polskiego narciarstwa. Członkowie tego Towarzystwa uprawiali narciarstwo już od 1892 r., ale formy zorganizowane przyjęło ono wewnątrz gniazda dopiero w 1926 r. Sokoli lwowscy wstąpili do Polskiego Związku Narciarskiego w sezonie 1929/1930 i z ramienia tego Związku uczestniczyli w najważniejszych imprezach narciarskich w kraju, m.in. w Marszach Huculskich. Udział w Wielkich Marszach Narciarskich był na pewno wyznacznikiem ich umiejętności sportowych, które należy uznać za średnie.

W okresie międzywojennym XX w. gniazdo to organizowało lub współorganizowało imprezy narciarskie dla swoich członków, a także dla narciarzy z innych klubów sportowych Lwowa oraz całej Dzielnicy Małopolskiej. Jako centrum administracyjne dla Dzielnicy Małopolskiej „Sokoła”, miało wielki wpływ na rozwój form narciarskich w pozostałych gniadach wschodniej Małopolski.

Działalność Oddziału Narciarskiego PTG „Sokół – Macierz” – Lwów cechowała się pewną niekonsekwencją, którą można tłumaczyć starzeniem się „braci sokolej” oraz błędnymi założeniami ideowymi władz „Sokolstwa” polskiego.

Słowa kluczowe: Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, narciarstwo, Lwów.

I

Celem poniższego opracowania jest synteza wiedzy dotyczącej rozwoju narciarstwa w najstarszej siedzibie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, jaką było gniazdo Macierz – Lwów. W dotychczasowych opracowaniach dotyczących ruchu sokolego na ziemiach polskich tylko wzmiankowano o rozwijaniu narciarstwa w ogólnych strukturach Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. W pierw-

* Dr, Zespół Szkół w Zawoi Wilcznej.

szej kolejności należy wymienić pracę Eligiusza Małolepszego i Zdzisława Pawluczuka *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, gdzie w rozdziale siódmym *Wychowanie fizyczne, sport, przysposobienie wojskowe, złoty*, zasygnalizowano wkład tej organizacji w rozwój i upowszechnianie sportu narciarskiego¹. Natomiast Teresa Drozdek-Małolepsza zajmowała się kilkakrotnie wkładem kobiet-sokolic w rozwój narciarstwa polskiego, np. w takich opracowaniach, jak: *Udział kobiet*, [w:] *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*; *Udział kobiet Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w zawodach sportowych w Polsce w latach 1919–1939*; *Sporty zimowe kobiet w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] *Narciarstwo polskie 1888–2008*, ukazywała rolę kobiet o rodowodzie sokolim w życiu sportowym, uwzględniając także narciarstwo². Wspomnieć wypada jeszcze pracę Zenobiusza Pęgowskiego *Dzieje narciarstwa polskiego do 1914 r.*, w której podjął temat rozwoju narciarstwa w „Sokole”, w jednym z podrozdziałów, lecz skwitował całe działania sokole jednym zdaniem: „Próbowano pod auspicjami Sokolstwa czynić doświadczenia z nartami, były to jednak poczynania, których źródło wywiodło się z inicjatywy jednostek”³, i to właściwie wszystkie opisy działań członków „Sokoła” w poruszanej problematyce.

Inni autorzy tylko marginalnie wspominali o wkładzie TG „Sokół” w rozwój szeroko rozumianego narciarstwa⁴. Jedyne autor niniejszego opracowania poświęcił tematyce narciarskiej w TG „Sokół” wiele opracowań oraz poruszał ten problem badawczy w kilkunastu wystąpieniach konferencyjnych. Dotychczas opublikował kilkadziesiąt artykułów związanych z narciarstwem w poszczególnych gniazdach sokolich, głównie z Małopolski i Śląska⁵. Wydał drukiem także prace syntezujące ruch narciarski w „Sokole”, np. *Szkolenia narciarskie w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w Polsce do 1939 r.*, czy też *Narciarstwo sokole na Śląsku do 1939 r.*⁶ Również w swej pracy doktorskiej poświęcił pra-

¹ E. Małolepszy, Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa 2001, s. 106–132.

² T. Drozdek-Małolepsza, *Udział kobiet*, [w:] E. Małolepszy i Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, s. 84; *Udział kobiet Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w zawodach sportowych w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] A. Łopata (red.), *140 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce*, Lwów – Kraków 2007, s. 80; L. Rak i E. Małolepszy (red.), *Sporty zimowe kobiet w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] *Narciarstwo polskie 1888–2008*, Jasło 2009, s. 105–115.

³ Z. Pęgowski, *Dzieje narciarstwa polskiego do 1914 roku*, Warszawa 1994, s. 234.

⁴ Należy tu wymienić Kazimierza Toporowicza, Ryszarda Wasztyła, Dobiesława Dudka, Andrzeja Nowakowskiego, Stanisława Zaborniaka, Mirosława Ponczka, Jerzego Gaja i Bernarda Woltmana.

⁵ Szczegółowe przedstawienie prac badawczych autora znacznie przekracza ramy tego opracowania.

⁶ A. Wiecheć, *Szkolenia narciarskie w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w Polsce do 1939 r.*, [w:] L. Rak (red.), *Sporty zimowe w tradycji polskiej kultury fizycznej*, Częstochowa 2011, s. 59–73; Z. Wiecheć, *Narciarstwo sokole na Śląsku do 1939 r.*, [w:] M. Ponczek, S. Witkow-

wie dwa rozdziały narciarstwu w środowisku sokolim zachodniej Małopolski. Obecnie autor skupił swoje badania na gniazdach „Sokoła” we wschodniej Małopolsce, w tym we Lwowie.

Lwów w historiografii sportu zaliczany jest do czołowych miast, gdzie rodził się polski sport. W rozwoju polskiego narciarstwa zajmuje poczesne miejsce, o czym świadczy chociażby liczba istniejących tam stowarzyszeń, klubów czy sekcji narciarskich. We Lwowie w 1939 r., w Polskim Związku Narciarskim było ich zarejestrowanych 17, z ogólną liczbą około 3000 narciarzy. Były to: Karpackie Towarzystwo Narciarzy (149 członków); Sekcja Narciarska Lwowskiego Wojskowego Centralnego Klubu Sportowego „Czarni” (290 członków); Sekcja Narciarska Ludowego Klubu Sportowego „Pogoń” (24 członków); Sekcja Narciarska Akademickiego Związku Sportowego (112 członków); Sekcja Narciarska Ludowego Klubu Sportowego „Lechia” (45); Sekcja Narciarska Klubu Tenisowego 1924 (97); Sekcja Narciarska Żydowskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Dror” (370); Sekcja Narciarska Żydowskiego Koła Miłośników Krajoznawstwa (135); Sekcja Narciarska Żydowskiego Klubu Sportowego „Hasmonea” (754); Sekcja Narciarska i Turystyczne Koło Przystosowania Wojskowego (20); sekcja Narciarska Związku Oficerów Rezerwy (57); Sekcja Narciarska Żydowskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Polsce (200); Sekcja Narciarska Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (600); Sekcja Narciarska Związku Strzeleckiego (42); Sekcja Narciarska Akademickiego Oddziału Związku Strzeleckiego; Sekcja Narciarska Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (100) oraz interesująca autora Sekcja Narciarska Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół – Macierz”⁷.

Problemy badawcze, jakie postawił sobie autor, związane były z rozwojem narciarstwa w najważniejszym gnieździe polskiego Sokolstwa, a w szczególności:

1. Na jakim poziomie i w jakich formach uprawiano narciarstwo w „Sokole – Macierzy”?
2. Czy przybrało ono formy zorganizowane?
3. Jaki miało wpływ na rozwój narciarstwa w innych gniazdach Małopolski Wschodniej?

Zasadniczą metodą badawczą zastosowaną w niniejszej pracy była analiza źródeł historycznych, a także stosowano metodę dedukcyjną oraz komparatystyczną (porównawczą).

ski, A. Frycz (red.), *Z dziejów kultury fizycznej w Zagłębiu Dąbrowskim i regionach ościennych*, Sosnowiec – Katowice – Dąbrowa Górnicza 2010, s. 248–266.

⁷ Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Żywcu (APŻ), *Lista członków PZN uprawnionych do głosowania na Zwyczajnym Walnym Zjeździe Delegatów PZN w dniu 30 lipca 1939 r. wraz z liczbą głosów, przysługujących delegatom danego Klubu/Sekcji*, sygn. PTTŻ-66, bez paginacji.

II

Początków zaprowadzenia narciarstwa w „Sokole – Macierzy” należy upatrywać w indywidualnych poczynaniach działaczy w końcu XIX wieku. Należeli do nich Edmund Cenar⁸, Kazimierz Hemerling⁹, Wenanty Piasecki, Eugeniusz Piasecki, Edmund Naganowski i inni.

Edmund Cenar był w lwowskim „Sokole – Macierzy” entuzjastą rozwoju kierunku sportowego i zmian w istniejącym tam systemie gimnastycznym. Nart używał od 1892 r. W 1903 r. doprowadził do powstania wewnątrz „Sokoła” oddziału sportowego, gdzie narciarstwo zajmowało poczesne miejsce.

Kazimierz Hemerling jako członek „Sokoła”, wraz z innymi osobami, zwłaszcza z „klubu cyklistów”, rozpoczął przygodę z nartami w 1892 r. W lwowskim parku Stryjskim podjęto pierwsze próby używania nart typu norweskiego, podejmując się najpierw przechadzek, następnie łatwych zjazdów i innych narciarskich ewolucji. Towarzyszyli mu w tych poczynaniach m.in. Julian Calderoni, dr Jan Drohojewski, Stefan Kossak, Kazimierz Borkowski i Tadeusz Kuschee. Dowiadujemy się o tych pierwszych narciarskich sokolich zjazdach z osobistych zwierzeń samego Hemerlinga, który pisząc w „Słowie Polskim”¹⁰ w 1930 r., odnotował:

Takie nasze zjazdy trwały przez dni kilkanaście, a w dalszych dniach dostaliśmy się na tereny Persenkówki i Wólki, gdzie zachodziliśmy dłuższe i lepsze zjazdy, a wreszcie zjeżdżaliśmy też parę razy przy świeżym śniegu całą ulicą Stryjską z góry na dół [...]¹¹.

Zaznaczył również, że miały one miejsce tylko w jednym sezonie zimowym, tj. 1892/1893.

⁸ Edmund Cenar (1856–1913) – całe życie związał z Lwowem. Był głównym propagatorem zabaw dzieci i młodzieży na świeżym powietrzu. Przywiózł z Anglii do Lwowa pierwszą prawdziwą futbolówkę i przetłumaczył z angielskiego w 1891 r. pierwsze przepisy gry w piłkę nożną. Uważa się go za czołowego działacza „Sokoła Macierzy” i twórcę pierwszego meczu piłkarskiego z udziałem polskich drużyn. 14 lipca 1894 r. podczas II Zlotu Sokolego we Lwowie odbył się pokaz gry w piłkę nożną z udziałem sokołów z Lwowa i Krakowa. Mecz trwał zaledwie 6 minut, lecz i tak zdążono strzelić jednego gola. Pierwszą historycznie bramkę zdobył lwowianin Włodzimierz Chomicki.

⁹ Kazimierz Hemerling (1895–1939) – urodził się w Przemyślu, a zmarł we Lwowie. Pierwszy polski dziennikarz sportowy. Już jako gimnazjalista w latach 1871–1878 uprawiał gimnastykę, łyżwiarstwo, pływanie oraz turystykę w TG „Sokół”. Był fascynatem kolarstwa. Założył w lwowskim „Sokole” oddział kolarski. W 1894 r. zredagował *Podręcznik dla kolarza*, a w 1895 r. wydał pierwszy kalendarzyk kolarski z przewodnikiem po Galicji. Od 1 marca 1895 r. wydawał fachowe pismo poświęcone sportowi kolarskiemu „Koło”, które ukazywało się prawie przez 5 lat (do 5 grudnia 1899 r.). Redagował również „Gazetę Sportową”.

¹⁰ K. Hemerling, *Pogadanka o narciarstwie*, „Słowo Polskie” 1930, nr 19.

¹¹ Z. Pegowski, *Praktyczne próby na etapie pionierskim*, [w:] *Dzieje narciarstwa polskiego do 1914 roku*, s. 45.

Innym znanym lwowskim narciarzem był Bolesław Błażek. Będąc członkiem „Sokoła – Macierzy”, już od 1892 r. zainteresował się nartami, a od 1897 r. jeździł na własnych nartach we Lwowie i najbliższych jego okolicach. Zenobiusz Pęgowski przedstawia Profesora jako właściwie jedyne lwowianina jeżdżącego bez przerwy na nartach. Pozostali pionierzy narciarstwa, po początkowych trudnych próbach, robili dłuższe przerwy i wracali do nart po kilku latach. Inaczej było z Profesorem Błażkiem, który nie miał okresu zniechęcenia i nartami posługiwał się we Lwowie do roku 1905. Został wówczas przeniesiony do Stryja, gdzie kontynuował swoją pasję narciarską, i to z dużymi efektami edukacyjnymi i propagatorskimi.

Na początku XX w. podjęto w lwowskim „Sokole” próby zorganizowania narciarstwa. W tym celu powołano w 1909 r. „Koło Turystyczne”, które już w pierwszym sezonie swej działalności ogłosiło nabór na kurs narciarski, poprzedzony odpowiednimi szkoleniami teoretycznymi. Brak jednak jednoznacznego potwierdzenia faktu przeprowadzenia wspomnianego szkolenia w terenie. Wiadomo natomiast, że odbył się kurs narciarski zorganizowany przez „Sokół – Macierz” w okresie 17–19 stycznia 1911 r.¹²

W okresie międzywojennym nie widać już tak zaangażowanych działań lwowskich druhów wokół narciarstwa, a zauważyć można pewną niekonsekwencję w ich poczynaniach, kończących się najczęściej na obietnicach i dobrych chęciach. Stwierdzić należy pewne zaniechania w działalności narciarskiej, tym bardziej, że to gniazdo było przez pewien czas siedzibą Przewodnictwa Związku Sokolego, a następnie siedzibą Dzielnicy Małopolskiej. Świadczy o tym również artykuł *Sporty zimowe. Narciarstwo* T. Drągiewicza, w którym autor jeszcze w 1930 r. ubolewa nad słabym rozwojem narciarstwa w gniazdach wschodniej Małopolski. Przyjęta w nim forma oraz ton mają charakter artykułów propagandowych z przełomu XIX i XX w., lecz nie stracił on nawet w latach trzydziestych nic na aktualności. Dla lepszego zobrazowania problemu, cytujemy poniżej całą jego treść.

W ostatnich latach jesteśmy świadkami żywiołowego rozwoju sportów tak letnich jak i szczególnie zimowych, z których narciarstwo zajmuje bezwarunkowo pierwsze miejsce. Ten rozwój narciarstwa, zwłaszcza w południowej części naszego państwa, ma swe podstawy w dogodnych warunkach klimatycznych i obfitości szaty śnieżnej [...]. Wielkie znaczenie sportu narciarskiego zostało już niezliczone razy podkreślone, tak, że dziś na pewno nie trzeba nikogo przekonywać o zdrowotności tego sportu, samo przebywanie wśród światła wzmocnionego obfitymi promieniami od śniegu i przezroczystego powietrza wywiera olbrzymi wpływ na organizm ludzki w sensie wybitnie dodatnim tym bardziej, że zmusza do pewnego wszechstronnego wysiłku fizycznego, co szczególnie dla

¹² Więcej na ten temat może czytelnik znaleźć w opracowaniu: A. Wiecheć, *Narciarstwo w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w zaborze austriackim – do roku 1914*, [w:], S. Zaborniak, M. Obodyński (red.), *Wkład Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w rozwój kultury fizycznej na ziemiach polskich w 120-lecie powstania Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Rzeszowie (1886–2007)*, Rzeszów 2008, s. 99–121.

ludzi pracujących w miastach w zamkniętych ubikacjach ma niesłychane znaczenie. Ponieważ nasza organizacja sokola grupuje w swoich szeregach w znacznej mierze inteligencję pracującą w biurach, dlatego też powinniśmy ze względów czysto zdrowotnych propagować wśród swych członków ten wspaniały sport na podłożu czysto turystycznym i sportowym, urządzając wycieczki do sąsiednich gniazd drogami w liniach prostych na przełaj. Takie wycieczki można by połączyć z ćwiczeniami w terenie, co w wysokim stopniu podniosłoby ich wartość. Gniazda sokole mają idealne warunki dla uprawiania tego sportu (budynki, szatnie, itp.), należy tylko odważyć się zacząć z wolna zaopatrywać się w sprzęt narciarski (obecnie niestety jeszcze dość drogi), mam na myśli szczególnie gniazda podgórskie, jak Skole, Sanok, Chyrów, Turka nad Stryjem, Sambor, Drohobycz, Borysław, Stryj, Nadwórna, Kołomyja, Kuty, które to dzięki swemu położeniu powinny stać się ośrodkami narciarskimi, grupując w swoich szeregach zwolenników tego królewskiego sportu.

Dla młodych nie umiejących jeździć można by zorganizować kursy jazdy na nartach, urządzając następnie zawody, które są nadzwyczajnym środkiem propagandy. Dziś mamy już organizowane kursy narciarskie przez PUFW i Ośrodki przy poszczególnych DOK tak, że o fachowego instruktora nie jest wcale trudno. Trzeba tylko inicjatywy i dlatego apelujemy do chętnych w poszczególnych Gniazdach, aby natychmiast rozpoczęli pracę dając impuls do organizowania sekcji narciarskich, a gdy początek zostanie zrobiony, ciągłość pracy da z pewnością dodatnie rezultaty. Niestety tylko nieliczne Gniazda (i to bardzo nieliczne) uprawiają ten sport, a mimo to odgrywają już wybitną rolę w naszym narciarstwie, tym bardziej więc mając materiał pod względem fizycznym wyrobiony i do sportu przygotowany, powinniśmy zająć miejsce pierwsze i dominujące w sporcie narciarskim. Do pracy więc wzywamy wszystkich, prosząc, aby o swoich poczynaniach dawali nam znać, w postaci krótkich sprawozdań, które chętnie umieścimy¹³.

Nie jest intencją piszącego, aby obraz gniazda Macierzy jawił się jako ośrodek sokoli, w którym nie zajmowano się narciarstwem. Byłaby to ocena zbyt jednoznaczna i mijałaby się z prawdą. Faktem jest, że prawie do 1929 r. nie przejawiano większej zorganizowanej aktywności narciarskiej w tym gnieździe, a trzeba podkreślić, że sport ten we Lwowie w owym czasie rozwijał się bardzo dobrze poza strukturami sokolimi.

Oddział Narciarski powołano w „Sokole – Macierzy” w 1926 r. Do PZN został przyjęty w sezonie zimowym 1929/1930, jako czwarty sokoli klub narciarski z numerem 52. W ewidencji PZN zapisany był jako Sekcja Narciarska „Sokół – Macierz” – Lwów, ul. Zimorowicza 8¹⁴. Przynależał do tego Związku nieprzerwanie do wybuchu II wojny światowej. Oddział ten był aktywny i z całą pewnością najbardziej rozwinięty organizacyjnie w Dzielnicy Małopolskiej. Jego działalność obejmowała zarówno popularyzację tego sportu, turystykę narciarską, szkolenia narciarskie, jak i rozwój szeroko rozumianego kierunku sportowego.

Do prac popularyzatorskich należy zaliczyć różnego rodzaju działania związane z uprawianiem turystyki pieszej porą zimową, z użyciem wszelkiego rodzaju sprzętu narciarskiego. Następnie wprowadzono prelekcje na tematy związane

¹³ T. Drągiewicz, *Sporty zimowe. Narciarstwo*, „Przewodnik Gimnastyczny Sokół” 1930, nr 1, s. 11 (w dalszej części periodyk oznaczono jako „PDS”).

¹⁴ Zob. np. maszynopis pracy doktorskiej A. Wiecheć, *Rozwój narciarstwa w Małopolsce Zachodniej (1892–1939)*, Katowice 2004, s. 189–194.

z narciarstwem, które przeprowadzano w siedzibie „Sokoła”. Równocześnie zamieszczano tematyczne notatki prasowe, artykuły, ciekawostki ze świata narciarskiego, wyniki z zawodów narciarskich, reklamy sklepów oferujących sprzęt narciarski i wszelkie inne informacje o wyczynach narciarzy. Sokoli czynili to najchętniej w swoich periodykach związkowych. Gdy „Przewodnik Gimnastyczny Sokół” wychodził we Lwowie, to tam najczęściej znaleźć można było informacje o sportach zimowych, a w okresie zaistnienia Dzielnicy Małopolskiej, w „Sokole Małopolskim” – organie prasowym tej Dzielnicy. Nie omieszkało zamieszczać informacje o nartach także w prasie lokalnej, a nawet ogólnopolskiej. Nawet niechętna sokołom prasa (np. „Dziennik Polski”) nie pomijała notatek o dokonaniach narciarskich sokołów – najczęściej w formie paszkwili.

Działacze tego Oddziału organizowali wiele szkoleń narciarskich, a w latach trzydziestych XX w. większe cykle imprez narciarskich (kilkudniowe), czyli tak zwane obozy narciarskie, składające się z kilku kursów narciarskich oraz zawodów. Przykładem organizacji zawodów narciarskich, w które prawie co roku zaangażowany był ONS z Lwowa – Macierzy, były zawody wewnętrzne – gniazdowe. Np. 26 lutego 1932 r. rozegrano tam zawody narciarskie „Sokoła – Macierzy”, na które zaproszono gości z zakopiańskiego „Sokoła”. Zakopianczycy odpowiedzieli na to zaproszenie i przybyli tam głównie w celach propagandowych, jednak nie zamierzali „odpuszczać”. Wygrali prawie wszystko, również w biegu pań zwyciężyła niezawodna Stanisława Staszal-Polankowa z Zakopanego¹⁵.

Największą imprezę narciarską, jaką organizowało gniazdo „Sokoła – Macierzy”, były Sokole Narciarskie Mistrzostwa Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce. Zostały one zatwierdzone uchwałą Zarządu Związku w ramach zlotu dzielnicowego Dzielnicy Małopolskiej. Odbyły się one we Lwowie w dniach 25 i 26 lutego 1933 r. Wzięło w nich udział ogółem 32 zawodników, w tym 29 zawodników z Dzielnicy Małopolskiej i 3 z gniazda zakopiańskiego, „i 4 druhny, w tem 3 z naszej Dzielnicy i jedna z Sokoła Zakopane”¹⁶. Tą jedyną sokolicą – narciarką była Bronisława Staszal-Polankowa, która zwyciężyła w swoich konkurencjach, a jej koledzy klubowi nie dali szans narciarzom z Dzielnicy Małopolskiej, zwyciężając w swoich kategoriach¹⁷.

W gnieździe lwowskim narciarstwo¹⁸ rozwijano także wśród pań, zgodnie z hasłami równouprawnienia głoszonymi w „Sokole”.

Naczelnictwo Związku upoważniło gniazdo Macierzy lwowskiej do urządzania Narciarskich Zawodów Dzielnicowych, jako dalszej części zlotu. Były to drugie duże zawody sportowe w 1933 r., za które odpowiedzialne było lwowskie gniazdo, a w szczególności jego Oddział Narciarski, ponieważ Zarząd Związku Sokolego zezwolił na zaproszenie na te zawody zawodników z innych dzielnic.

¹⁵ „Przegląd Sportowy” 1933, nr 17, s. 2.

¹⁶ „Sokół Małopolski” 1934, nr 4, s. 19.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Więcej na ten temat można przeczytać w opracowaniach np. T. Drozdek-Małołepszej.

Mogli oni uczestniczyć jednak tylko w konkurencjach, które nie były objęte programem zawodów związkowych. Przeprowadzone je w dniach 4–5 lutego w Rozluczu (Bieszczady), na trasie wzdłuż linii kolejowej Lwów – Sambor – Sianki¹⁹.

Program tych zawodów obejmował następujące konkurencje:

Druhowie:

1. Biegi na dystansie 12 km (klasyfikacja indywidualna, drużynowa) oraz bieg na tym samym dystansie do kombinacji.
2. Skoki indywidualne i do kombinacji.
3. Biegi na dystansie 18 km (klasyfikacja indywidualna i drużynowa).

Druhny:

1. Biegi na dystansie 3 km (klasyfikacja indywidualna i drużynowa).
2. Biegi na dystansie 5 km (klasyfikacja indywidualna i drużynowa).

Drużyna składała się z trzech zawodników oraz jednego rezerwowego. Bieg panów na dystansie 12 km i bieg pań na dystansie 3 km rozegrano 4 lutego, natomiast pozostałe konkurencje w następnym dniu. W zawodach mogli brać udział narciarze indywidualni i drużyny zgłoszone wyłącznie przez gniazda lub okręgi sokole. Zawody te były jednocześnie „częściową próbą sprawności” o Państwową Odznakę Sprawnościową²⁰. Do biegu pań z Dzielnicy Małopolskiej nikt się nie zgłosił, a z Dzielnicy Krakowskiej przybyła Bronisława Staszek-Polankowa. Pozwolono jej biec wraz z kolegami, gdzie zajęła 2 miejsce, przegrywając jedynie z kolegą klubowym. Brak rozegrania konkurencji biegowych wśród pań świadczy o niskim poziomie sportowego wyszkolenia zawodniczek ze Lwowa, a także nikłym zainteresowaniu narciarstwem wśród sokolic wschodniej Małopolski. Również ten przykład wystawia ocenę sprawności sportowej narciarzom-sokołom Dzielnicy Małopolskiej. Poziom sportowy, jaki prezentowali lwowiaczy – sokoli, należy uznać za odstający umiejętnościami od czołwki sokolego narciarstwa, jakim był ONS Zakopane.

Narciarze z lwowskiego „Sokoła” uczestniczyli w różnego rodzaju zawodach organizowanych przez inne organizacje czy też kluby sportowe zajmujące się narciarstwem. Do najważniejszych startów zaliczyć należy udział lwowian w pierwszych Międzynarodowych Akademickich Narciarskich Mistrzostwach Polski. Rozegrano je w dniach od 2 do 4 lutego 1934 r. w Rabce, z udziałem 156 zawodników z kilku państw Europy. W pierwszej konkurencji, jaką rozegrano wówczas, tj. w biegu zjazdowym na dystansie 1500 m – 3 miejsce (z czasem 1,095 minuty) zajął Lesław Chlipalski z lwowskiego gniazda. W tej konkurencji startowało 54 zawodników. W biegu na dystansie 16 km pokazał się z dobrej strony inny zawodnik – sokół z Lwowa, Marian Matlak, zajmując 9 miejsce. Był to dobry rezultat, gdyż trasa była bardzo wymagająca technicznie i z 62 startujących ostatecznie bieg ukończyło tylko 45 zawodników²¹.

¹⁹ *Dzielnica Małopolska. Zawody Dzielnicowe*, „PGS” 1933, nr 1, s. 16–17.

²⁰ Tamże.

²¹ *Sprawozdanie SN AZS Krakowskiego za sezon 1933/34*, Kraków 1934, s. 4–5.

Do najbardziej znanych narciarzy tego okresu należał druh Kiwała. Był on m.in. instruktorem narciarskim. Np. prowadził związkowy kurs narciarski w Worochcie, od 26 grudnia 1935 r. do 1 stycznia 1936 r. Podczas trwania tego kursu przyszła odwilż i władze „Sokoła” postanowiły zredukować zajęcia i część zatrudnionej kadry zwolnić. Dlatego w dalszych szkoleniach narciarskich, tj. od 6 stycznia, pełnił on obowiązki pomocnika instruktora. Również ten kurs uwidacznia, wspomnianą przez autora, niekonsekwencję w poczynaniach lwowskich narciarzy. Z jednej strony władze Dzielnicy zachęcały do uczestniczenia w tym kursie swoich członków, a z drugiej nie robiły nic, aby wspomagać narciarzy. Skutek był taki, że na apel uczestnictwa w szkoleniach odpowiedział tylko jeden „sokół” ze Lwowa, co jednoznacznie świadczy o nikłym zainteresowaniu szkoleniami narciarskimi. W konsekwencji, trudno było mówić o podnoszeniu własnych umiejętności sportowych, co przenosiło się na uzyskiwane wyniki sportowe. Zapewne było to związane z sytuacją finansową członków „Sokoła”, która jednak nie tłumaczy w pełni zachowań narciarzy.

Potwierdzeniem pewnego zastojów w zakresie rozwijania sportów zimowych nie tylko w Sokole, lecz w całym środowisku sportowym Lwowa lat trzydziestych, jest artykuł Trojanowskiego. W „Przeglądzie Sportowym” odnotowuje on

Nic nie jest w stanie przerwać błędnego spokoju kolebki sportu polskiego, Lwów śpi ciągle... Niby to coś się dzieje, coś się rusza, odradza, ale efekt ten sam, a właściwie coraz smutniejszy. Wstyd doprawdy, aby miasto, tak pełne pięknych sportowych tradycji, tak bardzo, mimo wszystko, interesujące się sportem, dało się zepchnąć z potężnego niegdyś stanowiska na tak beznadziejny szary koniec...

W roku 1928 mieli Lwowianie 8 tytułów mistrza Polski (w różnych dyscyplinach sportowych), w 1929 – 6, w 1930 – 3, a w 1931 – tylko 1. Gorzej już być nie może. Nareszcie musi nadejść punkt zwrotny: czekamy na to już wszyscy od dawna...²²

Widocznie lwowski „Sokół” przezwyciężył jakoś kryzys (jak widać nie tylko gospodarczy), gdyż Centralny Referat Sportowo Turystyczny w 1936 r. wymienia ON „Sokoła – Macierz” z Lwowa wśród istniejących organizacji. Przydziela mu kilka zadań w wykazie sokolich obozów i imprez zimowych na sezon zimowy 1936/37. Gniazdo lwowskie miało wówczas współorganizować kilka zawodów, np. 16 lutego 1937 r. – zawody narciarskie w kombinacji norweskiej (klasycznej) o puchar Karpat Wschodnich w Worochcie, a 21 lutego 1937 r. – zawody narciarskie zwane „Biegiem o sprawność narciarską PZN” w Sławsku²³.

Oddział Narciarski w 1936 r. liczył 47 czynnych zawodników skupionych w PZN i był to najliczniejszy oddział tego sportu w łonie „Sokoła” Dzielnicy Małopolskiej.

PZN w wykazie swoich członków uprawnionych do głosowania na Walnym Zebraniu w 1939 r. wymienia ten klub jako istniejący, chociaż nie podaje liczby

²² W. Trojanowski, *Geografia mistrzostw Polski. Stolica kroczy na czele przed Poznaniem i Śląskiem*, „Przegląd Sportowy” 1932, nr 5, s. 4.

²³ *Wykaz sokolich obozów i imprez zimowych na sezon 1936/7 rok. Komunikat 3-ci Przewodnictwa Związku*, „PGS” 1936, nr 11, s. 296–297.

narciarzy tam zarejestrowanych (prawdopodobnie nikt z sokolich narciarzy nie opłacił składki członkowskiej tego Związku).

Narciarze ON najstarszego polskiego gniazda sokolego brali udział w Marszach Huculskich w 1935 i w 1938 r. W 1936 r. pomimo zgłoszenia i przyjęcia go do zawodów, patrol wycofał się. W 1937 r. lwowski patrol nie został znów dopuszczony do zawodów, z powodu rzekomego braku miejsc. Pomimo tego, startują wówczas indywidualni zawodnicy z lwowskiego „Sokoła”. W kategorii pań drużna Gasparska w klasie IV zajęła III miejsce. W 1938 r. Lwów – Macierz zgłasza swoją drużynę do Marszu „Huculskim Szlakiem” i jako jeden z dziewięciu sokolich patroli zgłoszony jest także z ramienia PZN. Drużyna ta zajęła miejsca końcowe w klasyfikacji PZN (czyli patroli cywilnych) i sokolej.

Sokoli z lwowskiego „Sokoła – Macierzy” brali udział także w Marszu Wilno – Zułów w 1936 r., jednak po pierwszy etapie musieli zrezygnować z dalszego kontynuowania sportowych zmagania „z powodu uszkodzenia nart”²⁴.

Udział w długodystansowych biegach patrolowych udowadnia, że lwowski „Sokół” mógł uczestniczyć w tak dużych ogólnopolskich imprezach narciarskich, jakimi były marsze narciarskie. Narciarze lwowscy mogli się do nich przygotować, a to już świadczy o dobrej pracy wewnątrz oddziału i prowadzonych tam treningach. Samo ukończenie trzydniowych zmagania sportowych, jakimi były Marsze Huculskie, można uznać za sukces organizacyjny oddziału narciarskiego, a nawet całego gniazda lwowskiego.

III

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół – Macierz” ze Lwowa, jako pierwsza wiodąca placówka sokola na ziemiach polskich w zakresie rozwijania narciarstwa, może pochwalić się szczególnymi osiągnięciami. W okresie galicyjskim podejmowała dużo popularyzatorskich i organizacyjnych przedsięwzięć, mających rozpropagować narciarstwo w gniazdach, a nawet doprowadzić do powstania zorganizowanych form tego sportu u siebie, gdyż narciarstwo było tam uprawiane już od końca XIX w. w formach turystycznych oraz rekreacyjnych. W 1909 r. podjęto próbę zorganizowania narciarstwa, powołując „Koło Turystyczne”. Jednak nie udało się tego uczynić w sposób ostateczny i trwały przed wybuchem I wojny światowej, gdyż działania te cechowały się dualizmem. Z jednej strony władze gniazda i Związku Sokolego usztywniły negatywne stanowisko wobec rozwijania wyczynowo wszelakich sportów, a z drugiej strony jednak zezwalały na zakładanie sekcji o charakterze sportowym – głównie pod wpływem nacisków indywidualnych entuzjastów danej dyscypliny²⁵.

²⁴ „PGS” 1936, nr 4, s. 93–94.

²⁵ Dobiesław Dudek pisze, że „Nie zwalczano jednak samych ćwiczeń sportowych, ponieważ zgodnie z tradycją kontynentalnej Europy, były one integralną częścią programów i działalno-

W okresie międzywojennym XX w. narciarstwo to ulegało ewolucji, gdyż wprowadzono nowoczesne formy treningów sportowych i tolerowano kierunek rywalizacyjny (sportowy). Gniazdo to organizowało lub współorganizowało imprezy narciarskie dla swoich członków, a także dla narciarzy z innych klubów sportowych Lwowa i całej Dzielnicy Małopolskiej. Jako siedziba władz Dzielnicy Małopolskiej „Sokoła”, miało wielki wpływ na rozwój form narciarskich w pozostałych gniazdach wschodniej Małopolski.

Sokoli lwowscy powołali wewnątrz gniazda sekcję narciarską, w ramach której wstąpili do PZN. Z ramienia tego Związku uczestniczyli w najważniejszych imprezach narciarskich w kraju, m.in. w Marszach Huculskich. Udział w Wielkich Marszach Narciarskich był na pewno wyznacznikiem ich umiejętności sportowych, które należy uznać za średnie nawet pośród narciarzy sokolstwa polskiego, albowiem miejsca, jakie zajmowali w omawianych marszach, plasowały zawodników ONS Lwów – Macierz w środku różnych klasyfikacji, jakie wtedy prowadzono.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie
Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Żywcu

II. Źródła drukowane

Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Żywcu, *Lista członków PZN uprawnionych do głosowania na Zwyczajnym Walnym Zeździe Delegatów PZN w dniu 30 lipca 1939 r. wraz z liczbą głosów, przysługujących delegatom danego Klubu/Sekcji*, sygn. PTTŻ-66.

Regulamin Głównej Komisji Porozumiewawczej PTT i PZN z 1935 r.

Sprawozdanie SN AZS Krakowskiego za sezon 1933/34, Kraków 1934.

III. Prasa

„Przegląd Gimnastyczny «Sokół»” 1930, 1933, 1936

„Przegląd Sportowy” 1932–1933

„Słowo Polskie” 1930

„Sokół Małopolski” 1934

„Turysta w Polsce” 1935, 1937

ści «Sokoła», a jednakże taktowano je jako integralną część gimnastyki podporządkowanej wychowaniu cielesnemu...”, tenże, *Pojęcie sportu w polskiej tradycji terminologicznej do 1914 r. (wersja skrócona)*, Kraków, s. 26–27.

IV. Źródła internetowe

Dudek D., *Pojęcie sportu w polskiej tradycji terminologicznej do 1914 r. (wersja skrócona)*, źródło: <http://wtir.awf.krakow.pl/pdf/rozne/publik-pracownikow/>

B. Literatura

I. Ważniejsze artykuły

Drozdek-Małołepsza T., *Udział kobiet*, [w:] E. Małołepszy i Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa 2001.

Drozdek-Małołepsza T., *Udział kobiet Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w zawodach sportowych w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] A. Łopata (red.), *140 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce*, Lwów – Kraków 2007.

Drozdek-Małołepsza T., *Sporty zimowe kobiet w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] L. Rak i E. Małołepszy (red.), *Narciarstwo polskie 1888–2008*, Jasło 2009.

Kapłon J., *Tatrzańskie Towarzystwo Narciarzy w latach 1910–1951 – zarys dziejów*, [w:] L. Rak (red.), *Sporty zimowe w tradycji polskiej kultury fizycznej*, Częstochowa 2011.

Praktyczne próby na etapie pionierskim, [w:] Z. Pęgowski, *Dzieje narciarstwa polskiego do 1914 roku*, Warszawa 1994.

Wasztyl R., *Polska kultura fizyczna w czasach zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.

Wiecheć A., *Narciarstwo sokole na Śląsku do 1939 r.*, [w:] M. Ponczek, S. Witkowski i A. Frycz (red.), *Z dziejów kultury fizycznej w Zagłębiu Dąbrowskim i regionach ościennych*, Sosnowiec – Katowice – Dąbrowa Górnicza 2010.

Wiecheć A., *Narciarstwo w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w zaborze austriackim – do roku 1914*, [w:] S. Zaborniak i M. Obodyński (red.), *Wkład Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w rozwój kultury fizycznej na ziemiach polskich – w 120-lecie powstania Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Rzeszowie (1886–2007)*, Rzeszów 2008.

Wiecheć A., *Szkolenia narciarskie w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w Polsce do 1939 r.*, [w:] L. Rak (red.), *Sporty zimowe w tradycji polskiej kultury fizycznej*, Częstochowa 2011.

Wiecheć A., *Rozwój narciarstwa w Beskidzie Żywieckim i Śląskim do 1939 r. – zarys problematyki*, [w:] A. Nowakowski (red.), *Szkice z dziejów kultury fizycznej na pograniczu śląsko-małopolskim do roku 1939*, Wadowice 2002.

II. Pozycje zwarte

Kołodziej R., *Polski Związek Narciarski 1919–1939*, Rzeszów 2010.

Łopata A., *140 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce*, Lwów – Kraków 2007.

- Nowakowski A., *Szkice z dziejów kultury fizycznej na pograniczu śląsko-małopolskim do roku 1939*, Wadowice 2002.
- Małolepszy E., Pawluczuk Z. (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa 2001.
- Ponczek M., Witkowski S., Frycz A. (red.), *Z dziejów kultury fizycznej w Zagłębiu Dąbrowskim i regionach ościennych*, Sosnowiec – Katowice – Dąbrowa Górnicza 2010.
- Pęgoski Z., *Dzieje narciarstwa polskiego do 1914 roku*, Warszawa 1994.
- Rak L. (red.), *Sporty zimowe w tradycji polskiej kultury fizycznej*, Częstochowa 2011.
- Rak L., Małolepszy E. (red.), *Narciarstwo polskie 1888–2008*, Jasło 2009.
- Zaborniak S., Obodyński M. (red.), *Wkład Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w rozwój kultury fizycznej na ziemiach polskich – w 120-lecie powstania Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Rzeszowie (1886–2007)*, Rzeszów 2008.

III. Prace niepublikowane

- Wiecheć A., *Rozwój narciarstwa w Małopolsce zachodniej (1892–1939)*, praca doktorska, AWF Katowice 2004.

Abstract

Ski Division of Gymnastic Society “Sokół” in Lviv – an Outline

Founded in 1867, Gymnastic Society “Sokół” in Lviv contributed to the development of Polish skiing culture. Members of this society cultivated skiing since 1892, but they only formed an official division within the structures in 1926. They joined the *Polish Ski Federation* in the 1929/1930 season and, on behalf of this Federation, they participated in major events in Poland, like the Hutsul Marches. Their Participation in the Great Ski Marches was certainly a demonstration of their sports skills.

During the interwar period in the twentieth century, “Sokół” in Lviv organized or co-organized skiing events for its members, as well as skiers from other clubs in Lviv and the entire Malopolska District. Being an administrative center for Malopolska District, “Sokół” in Lviv had a strong influence on the development of other forms of skiing in eastern Malopolska.

Activities of Gymnastic Society “Sokół” in Lviv Ski Division were characterized by a certain inconsistency, which can be explained by the ageing of its members and erroneous ideological standpoints of the society’s authorities.

Key words: Gymnastic Society „Sokół”, Skiing, Lviv.

Paweł KRÓL*
Waldemar NADOLSKI**

Początki saneczkarstwa w Galicji (1900–1914)

Streszczenie

Saneczkarstwo po raz pierwszy na ziemiach polskich pojawiło się w Krakowie i Zakopanem na początku XX wieku, około 1900 r. Inicjatorami rozwoju sportu saneczkowego byli prof. Henryk Jordan i dr Eugeniusz Piasecki, wówczas 28-letni absolwent medycyny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Eugeniusz Piasecki był kontynuatorem i zwolennikiem idei prof. Henryka Jordana. Zapoznał się z rozwojem różnych dyscyplin sportowych uprawianych w parku Jordana w Krakowie. Po studiach przebywał krótko w Wiedniu. Młodość spędził w Zakopanem, gdzie prowadził m.in. Zakład Ortopedyczny, w którym realizował gimnastykę higieniczną. W sierpniu 1900 r. wygłosił prelekcje na temat rozwoju sportu, taternictwa i turystyki w kurorcie, opublikowane w miejscowej prasie.

Słowa kluczowe: Galicja, kultura fizyczna, saneczkarstwo, początki saneczkarstwa.

Eugeniusz Piasecki w kolejnym referacie w grudniu 1900 r. *O sporcie śniegowym* wskazał na prawdziwego pioniera saneczkarstwa w Polsce – prof. Henryka Jordana, który u podstawy kopca Kościuszki w Krakowie zjeżdżał na saneczkach wraz z młodzieżą rzemieślniczą:

po gładko ujeżdżonej powierzchni śniegu cały szereg małych saneczek sunie własnym ciężarem, niezaprężony w konie. Na każdej siedzi jeden lub kilku ludzi i hamuje szalony pęd, dotykając ziemi końcami stóp¹.

Artykuł dra Eugeniusza Piaseckiego zainspirował elitę zakopiańskiej społeczności do podjęcia starań o utworzenie stowarzyszenia sportowego w uzdrowisku. Pierwsze próby zorganizowania w lutym 1901 r. klubu sportowego, podjęte przez Związek Przyjaciół Zakopanego, były nieudane². Dopiero w listopadzie tego roku założono Towarzystwo Sportowe w Zakopanem, które zajęło się

* Dr, Wydział Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego.

** Dr, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu.

¹ E. Piasecki, *O sporcie śniegowym*, „Przegląd Zakopiański” 1900, nr 50, s. 463.

² *Do zwolenników sportu!*, „Przegląd Zakopiański” 1901, nr 4, s. 28; nr 5, s. 37.

głównie urządzeniem ślizgawki. W 1902 r. praktykowano również jazdę na saneczkach:

amatorów zimowych zabaw na powietrzu nie brak w Zakopanem. Garstka ich urządziła sobie zjeżdżanie na saneczkach z góry. Wybrano jednak miejsce (w Modrzejowie) tak dalece niefortunne, że w jednym tygodniu nastąpiło 5 wypadków³.

Krótko jednak trwała ożywiona działalność Towarzystwa Sportowego – pod koniec 1902 r. znacznie ograniczyło swoją aktywność z powodu wyjazdu z Zakopanego jego inicjatora Jana Szymańskiego⁴. O rozwoju sportów zimowych w Zakopanem w 1903 r. informował korespondent „Nowej Reformy”:

od dwóch lat bawi tu przez zimę mnóstwo pierwszorzędnych rodzin polskich, wolą tu jechać niż za granicę. Wyrobiło się żywe pożycie towarzyskie, zakwitły sporty zimowe, a w szczególności sport saneczkowy. Może nigdzie w Europie nie ma tak wspaniałego toru na saneczki szwajcarskie, jak na przestrzeni z Kuźnic do Muzeum Chałubińskiego i dalej. Hrabia Zamoyski, nader życzliwie usposobiony dla tegoż sportu, zamierza, jak słyszymy, urządzić w jak najkrótszym czasie odpowiedni tor z Kuźnic, aby sankarze i nadobne sankarki nie byli narażeni na wymijanie wozów i ewentualne wypadki⁵.

Dopiero około 1905 r. pierwsze sanki sportowe sprowadzono do Lwowa. Popularyzacją tej dyscypliny od 1906 r. zajęło się Towarzystwo Zabaw Ludu i Młodzieży (przekształcone później w Towarzystwo Zabaw Ruchowych). Zorganizowało ono 14 stycznia 1906 r. pierwsze we Lwowie zawody saneczkowe⁶. W kolejnych latach organizacją zawodów saneczkowych we Lwowie zajmowały się stowarzyszenia i kluby sportowe, m.in. AZS, „Czarni”, „Pogoń” i „Znicz”.

Spotkania piłkarskie sportowców lwowskich w Krakowie w czerwcu i wrześniu 1906 r. oraz patronat sportowy Henryka Jordana nad tymi ośrodkami zaowocowały rozwojem kilku dyscyplin sportowych w grodzie Kraka, w tym m.in. saneczkarstwa. Redaktor krakowskiego „Czasu” w listopadzie 1907 r. pisał:

„Cracovia” ma wnieść na ręce pana prezydenta memoriał w sprawie rozwinięcia sportu zimowego w Parku dra Jordana, można się spodziewać, że miasto nie odmówi poparcia młodym zwolennikom sportu. Będzie tu chodziło o wyasygnowanie niewielkiej kwoty na sprawienie saneczek i „rennwolfów”⁷ do Parku, a jestem przekonany, że znajdzie się wiele osób, którzy na ten cel nie poskąpią datków i przyjdą z pomocą materialną⁸.

Autor artykułu zapewnił, że w niedługim czasie, staraniem „Cracovii”, jedna z firm krakowskich zaprezentuje różnego rodzaju saneczki systemu „Lapland”, w tym i rennwolfy⁹.

³ „Przegląd Zakopiański” 1902, nr 10, s. 96.

⁴ „Przegląd Zakopiański” 1902, nr 50, s. 474.

⁵ *Z pod Giewontu*, „Nowa Reforma” 1903, nr 34, s. 1.

⁶ „Kurjer Lwowski” 1906, nr 12, s. 3; „Słowo Polskie” 1906, nr 19, s. 5.

⁷ Rennwolfy – „wilki” to odmiana saneczek, na których jazda odbywała się w pozycji stojącej.

⁸ „Czas” 1907, nr 276, s. 3.

⁹ Tamże.

W Sokalu na Wołyniu, w jednym z większych miast Galicji, młodzież gimnazjalna uprawiała saneczkarstwo już zimą 1907/1908 r. Szkoła zakupiła dwoje sanek na 6 i 4 osoby¹⁰. W 1909 r. uczniowie uprawiali saneczkarstwo na wzgórzach nad Bugiem. Gimnazjum dysponowało ośmioma saneczkami, w tym sześcioma typu rennwolf¹¹.

Sport saneczkowy na początku XX wieku rozwinął się także w Bielsku (Bielitz), które było zamieszkiwane głównie przez ludność niemiecką¹². W roku szkolnym 1907/1908 w sprawozdaniu szkolnym Gimnazjum w Bielsku odnotowano po raz pierwszy fakt, że młodzież chętnie korzystała z jazdy saneczkami. Nie wiadomo, czy te pierwsze próby saneczkarskie wśród młodzieży były wynikiem współpracy z bielską sekcją Beskidensverein założoną w 1907 r., chociaż wiele na to wskazuje. Owa sekcja, a właściwie Zimowy Klub Sportowy (Winter-sportclub Bielitz-Biala des Beskidensvereines) propagujący sporty zimowe, głównie narciarstwo – prowadził działalność wśród śląskich i małopolskich Niemców¹³.

Sport saneczkowy w Galicji zaczął się rozwijać również w innych miejscowościach. W 1908 r. saneczkarstwo uprawiano w Zakopanem na stokach Gubałówki. Miało to związek z działalnością Zakopiańskiego Oddziału Narciarzy Towarzystwa Tatrzańskiego i jego współzałożyciela Mariusza Zaruskiego, który czynił starania o wybudowanie w Zakopanem toru bobslejowego¹⁴. Do Zakopanego na początku lutego 1909 r. przybyła ponad 100-osobowa wycieczka „ogniska nauczycielskiego” z Krakowa. Wycieczka połączona była z uprawianiem sportów zimowych, w tym i saneczkarstwa¹⁵. Zainteresowanie pobytem w Zakopanem rosło zwłaszcza w okresie świątecznym. W trakcie świąt Bożego Narodzenia w 1909 r. do Zakopanego przybyli sportowcy z różnych stron Polski, uroki kurortu doceniła prasa:

dla amatorów sportu saneczkowego nie brak w Zakopanem długich i urozmaiconych terenów, o wielkim niejednokrotnie spadzie. Na Gubałówce, dzięki subwencji Krajowego Związku Turystycznego, utrzymywany jest stały tor saneczkowy, który tak pod względem swej długości, jak i doskonałości położenia nie ustępuje najlepszym torom zagranicznym¹⁶.

¹⁰ *II sprawozdanie dyrekcji c.k. Gimnazjum w Sokalu za rok szkolny 1907/08*, Sokal 1908, s. 8.

¹¹ *III sprawozdanie dyrekcji c.k. Gimnazjum w Sokalu za rok szkolny 1908/09*, Sokal 1909, s. 8.

¹² Na podstawie: *Der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in Schlesien*, Troppau 1912, ludność Bielska mówiąca w domu językiem niemieckim stanowiła 81,5% wszystkich mieszkańców Bielska. Podobne szacunki podawano w polskiej prasie, przyznając, że w Bielsku w 1910 r. mieszkało tylko 13% Polaków: „Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1911, nr 291, s. 7.

¹³ *Jahresbericht des k. k. Staats-gymnasiums in Bielitz für das Schuljahr 1907/08*, Bielitz, s. 49.

¹⁴ K. Szujewski, *Początki sportów zimowych*, źródło: <http://www.sportowahistoria.pl/index.php/10-artykuly/sport/108-pocztki-sportow-zimowych> [stan z 12.02.2012].

¹⁵ „Kurjer Lwowski” 1909, nr 40, s. 3.

¹⁶ „Nowości Ilustrowane” 1909, nr 52, s. 7.

Ponadto saneczkarstwo uprawiano rekreacyjnie jak i coraz częściej wycy-
nowo na drodze do Kuźnic.

Fot. 1. Wycieczki narciarskie i saneczkowe do Kuźnic i Kalatówek w 1909 r. w Zakopanem

Źródło: „Nowości Ilustrowane” 1909, nr 52, s. 7.

Nieco później saneczkarstwo dotarło do Krynicy. Stało się to za sprawą członków lwowskiego Karpackiego Towarzystwa Narciarskiego, którzy w latach 1907–1910 wędrowali na nartach w paśmie Jaworzyny i Radziejowej. Byli oni jedynymi w tym czasie narciarskimi „odkrywcami” gór w okolicach Krynicy. Być może saneczkarstwo po raz pierwszy zagościło tam w 1909 r.¹⁷ Uprawiane było na okolicznych wzniesieniach. Rozkwit sportów zimowych w kurorcie, w tym i saneczkarstwa, nastąpił dzięki doprowadzeniu linii kolejowej do Krynicy w 1911 r., działalności prelekcyjnej m.in. Kazimierza Hemmerlinga i inicjatywie tamtejszego lekarza, właściciela Zakładu Hydropatycznego, dra Henryka Ebersa¹⁸.

Dopiero pod koniec 1909 r. w Krakowie urządzono tor saneczkowy o długości 700 m na Woli Justowskiej. Jego wadą była zbyt duża odległość od centrum

¹⁷ W. Nadolski, *Wychowanie fizyczne i sport na Ziemi Sądeckiej w latach 1867–1918*, Nowy Sącz 2007, s. 161–163. Od wielu lat powszechnie uważa się Krynicy za kolebkę saneczkarstwa w Polsce, co jednak nie jest prawdą. Informacje te pochodzą z wielu stron internetowych. Ich źródłem mogły być m.in. nieprawdziwe informacje oraz błędna interpretacja samego artykułu pt. *70-letnie tradycje saneczkarstwa*, „Dziennik Polski” 1979, nr 29, s. 6, omawiającego początki sportu saneczkowego w naszym kraju. Nieprawdziwa jest informacja, że pierwsza sekcja saneczkowa powstała w 1909 r. Być może autor artykułu miał na myśli Towarzystwo Saneczkowe w Krakowie. Przed I wojną światową żaden klub czy stowarzyszenie sportowe nie posiadało odrębnej sekcji saneczkowej. Funkcjonowały one w ramach sekcji sportów zimowych lub sekcji narciarskich.

¹⁸ W. Nadolski, *Wychowanie fizyczne...*, s. 161–163.

miasta, a przewożenie saneczek np. w tramwaju bez dodatkowej opłaty było niedozwolone. Projektowany był również kolejny tor w Krakowie o długości 350 m na Sikorniku. Pierwszy z wymienionych torów powstał z inicjatywy bliżej nieokreślonego Towarzystwa Saneczkowego, drugi miał powstać ze środków Związku Turystycznego. W związku z tym „Cracovia” zrezygnowała z wybudowania własnego toru saneczkowego, także z powodu wysokich kosztów inwestycji¹⁹.

W 1909 r. w okolicach Bielska drewniana chata (Rodelhütte lub Stefanka) na szczycie Koziej Góry (683 m n.p.m.) została zaadaptowana przez Komitet Popierania Ruchu Turystycznego na potrzeby sportu saneczkowego i udostępniona amatorom sportów zimowych, którzy zimą mogli znaleźć tu doskonałe warunki do uprawiania saneczkarstwa.

Fot. 2. Schronisko na Koziej Górze (Rodelhütte) i początek toru saneczkowego przed I wojną światową

Źródło: T. Biesik, *Schroniska górskie na starej pocztówce i fotografii, Beskid Mały, Śląski i Żywiecki*, Bielsko-Biała 2004.

Przy samym schronisku usytuowany był początek toru saneczkowego, koniec zaś znajdował się przy restauracji Emmerhof w Cygańskim Lesie. Sanki można było wypożyczyć w schronisku i zjechać aż do restauracji, skąd transportowane były z powrotem do schroniska. Całość trasy liczyła od 2300 do 3000 m, nieścisłość spowodowana była tym, że różne źródła podawały rozbieżne informacje o długości toru²⁰. Z pewnością tor był jednym z dłuższych obiektów w tym czasie, na których startowali polscy zawodnicy. W 1910 r. prasa lwowska

¹⁹ „Przegląd Sokoli” 1909, nr 23, s. 4.

²⁰ *Kozia Góra, czyli schronisko na Stefance*, źródło: <http://www.kozia.pl/historia.html> [stan z 12.02.2012]; *Czy tor saneczkowy w Cygańskim Lesie musi niszczyć?*, źródło: http://bielskobiala.gazeta.pl/bielskobiala/1,88025,7820774,Czy_tor_saneczkowy_w_Cygańskim_Lesie_musi_niszczyć.html#ixzz2LeOiYvsY [stan z 12.02.2012].

informowała o odbywających się tam zawodach. Według relacji tor liczył wówczas 2300 m i posiadał siedem ostrych krzywizn. W zawodach startowało 81 zawodników, w tym również polscy zawodnicy. W zawodach jedynek panów najlepszy rezultat wynosił 4.11, wśród kobiet 5.54. Najlepsza dwójka osiągnęła rezultat 4.06,4, drugie miejsce w tej konkurencji zajęli Polacy z czasem 4.20. Niestety prasa nie podała nazwisk ani zwycięzców zawodów, ani startujących w nich sportowców polskich. Podsumowano jednak, że tor zbudowany był według najnowszych wymogów sportowych, „nadający sposobność do emocyjnej a bezpiecznej jazdy”²¹. Także w Zakopanem sezon saneczkowy 1910 r. znajdował się w pełni,

sanki i narty mkną jedne za drugimi, a nie brak na nich oprócz młodych i uśmiechniętych twarzy, także i osób starszych, które również oddają się temu sportowi²².

Na łamach „Kurjera Lwowskiego” korespondent gazety z Zakopanego wygłosił apel, w którym stwierdził, że

sport saneczkowy bardzo się rozwija, jak również jazda na „ski” i wobec tego warto by pomyśleć o założeniu fabryki wyrobu saneczek i nart w kraju, które teraz z Davos albo z Czech do nas wagonami sprowadzają. Sport saneczkowy rozszerza się na cały kraj, więc zaspokojenie potrzeb tego sportu krajowym wyrobem byłoby najwłaściwsze, przez co wiele tysięcy koron pozostałoby w kraju²³.

Kraków od jesieni 1909 roku posiadał tylko jeden tor saneczkowy, którego właścicielem było Towarzystwo Saneczkowe. Dla członków „Cracovii” udostępniało tor bezpłatnie w poniedziałki, co było znacznym udogodnieniem, gdyż obiekt ten sporo kosztował, wstęp dla obcych wynosił 2 korony dziennie.

Saneczkarze „Cracovii”, wspólnie z członkami krakowskiego AZS i krakowskiego koła Karpackiego Towarzystwa Narciarskiego w okresie ferii świątecznych wyjechali do Zakopanego²⁴, co zresztą skrupulatnie odnotowano w prasie:

od tygodnia roją się przyległe Zakopanemu Kuźnice od saneczek i nart, na których liczni amatorzy narażają nogi i ręce. Karnawał zupełnie nie daje się odczuwać – wszyscy tak zajęci saneczkami, wycieczkami, że ani czasu nie mają, ani ochoty do tańca²⁵.

AZS z Krakowa 27 lutego 1910 r. zorganizował kolejną wycieczkę saneczkowo-narciarską do Zakopanego. Wzięło w niej udział 15 narciarzy i narciarek oraz kilku saneczkarzy. Warunki pogodowe były bardzo dobre. Saneczkarze nie

²¹ „Kurjer Lwowski” 1910, nr 91, s. 91.

²² „Kurjer Lwowski” 1910, nr 55, s. 3.

²³ „Kurjer Lwowski” 1910, nr 81, s. 3; F. Długoszewski, *Krajowa Szkoła Kołodziejsko-Kowalska*, „Ziemia Sądecka” 1914, nr 17, s. 4. Od roku szkolnego 1913/14 w grybrowskiej Szkole Kołodziejsko-Kowalskiej wykonywano sanki, bobsleje i skeletony, które jakością nawet przewyższały wyroby zagraniczne, zdobywając wiele nagród w konkursach.

²⁴ „Kurjer Lwowski” 1910, nr 20, s. 7.

²⁵ „Kurjer Lwowski” 1910, nr 12, s. 2.

spodziewali się, że w Zakopanem zastaną tak dogodne warunki do uprawiania tego sportu:

na Kalatówkach znaleziono śnieg doskonały i tu została część narciarzy i saneczkarze, którzy przez cały dzień używali na doskonałych zjazdach do Kuźnic²⁶.

Fot. 3. Wycieczka AZS z Krakowa do Zakopanego w 1910 roku, wyciąganie saneczek na Kalatówki

Źródło: „Nowości Ilustrowane” 1910, nr 10, s. 13.

Sportowcy i amatorzy sportów zimowych w Krakowie w 1910 r. także nie próżnowali. Oblegane były zwłaszcza stoki Góry św. Bronisławy, Skał Panieńskich i Góry Bielańskiej. O popularności tej dyscypliny zimowej świadczy choćby fragment tekstu z krakowskiego „Czasu”:

dzień w dzień ciągną w te strony liczni amatorzy saneczek i nart, a droga wojskowa, prowadząca od fortu na Kopca Kościuszki, aż pod kościół Norbertanek jest ulubionym terenem do zjazdów. Sport saneczkowy zna Kraków dopiero od dwóch lat, a dzisiaj sport ten liczy w Krakowie nie mniej zwolenników od footballu. Pod Kopcem Kościuszki znajduje się codziennie co najmniej 150 saneczek, a położenie szosy na grzbiecie Góry św. Bronisławy pozwala na zjazdy nie tylko na szosie wojskowej doskonale w śnieg zaopatrzonej przez wozy, ale i na zjazdy w kierunku Wisły i Błoń. Tu też prócz saneczek prywatnych spotyka się saneczki klubowe „Cracovii”, wśród których tzw. „lenkev” wielosiedzeniowy, zbliżający się typem do bobsleja, budzi powszechną sensację²⁷.

Saneczkarstwo w 1910 r. uprawiali również sportowcy innego krakowskiego klubu sportowego – „Wisły”²⁸. Na torze Towarzystwa Saneczkowego na Woli Justowskiej również notowano duży ruch sportowy. Zorganizowano zawody

²⁶ „Nowości Ilustrowane” 1910, nr 10, s. 13.

²⁷ „Czas” 1910, nr 46, s. 2.

²⁸ „Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1911, nr 19, s. 5.

bobslejowe. Podkreślano bardzo dobre wykonanie toru, lecz jako wadę wskazywano, że był on raczej dostosowany do jazdy bobslejem niż saneczkami, gdyż na ostatnich 300 metrach nabierało się znacznej prędkości²⁹. W 1911 r. sport saneczkowy w środowisku krakowskim uprawiali w dalszym ciągu sportowcy „Cracovii”, którzy używali torów naturalnych w okolicy Krakowa i organizowali wycieczki do Zakopanego³⁰. Zapewne korzystali również z toru na stokach kopca Kościuszki znajdującego się w lesku zwanym potocznie Sikornikiem. Jego zalety podkreślała kolejna krakowska gazeta, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”:

raz po raz zajeżdżają automobile i eleganckie pojazdy, z których wysiada młodzież płci obojga, w białe opończe sportowe odziana, i dźwigając saneczki do sterowania tzw. „bobsleighy” pnie się na szczyt wzgórzka, skąd za chwile błyskawicznie zjeżdżają na dół. To sport saneczkowy w Krakowie!³¹

Młodzież II Gimnazjum w Nowym Sączu od początku brała udział w wycieczkach Sekcji Narciarskiej nowosądeckiego Oddziału Towarzystwa Tatrzańskiego „Beskid”, którego początki sięgają 1906 roku. Oddział własne saneczki posiadał już w sezonie 1909/1910. Dzięki staraniu dyrekcji II Gimnazjum w Nowym Sączu, która w sezonie zimowym 1910/1911 zakupiła znaczną liczbę saneczek do uprawiania sportów zimowych, uczniowie mogli rozwijać swoje umiejętności nabywane podczas wycieczek TT „Beskid”³². Nic nie wspomniano o organizowanych zawodach, uczniowie uprawiali saneczkarstwo, tylko zjeżdżając z pobliskich wzniesień w okolicach Nowego Sącza³³. Właściwie jedyna wzmianka o początkach sportu saneczkowego w Nowym Sączu pochodziła z artykułu „Gazety Poniedziałkowej” z lutego 1911 r.:

zima tegoroczna, choć krótka, zapisze się jako pamiętna w historii sportów zimowych w naszym mieście. W tym roku zaczęto tu uprawiać na wielką skalę sport saneczkowy, ignorując jednocześnie ślizgawkę³⁴.

Nowy Sącz nie posiadał oczywiście toru saneczkowego, zjazdy o długości 1 km odbywały się w niedalekim Zabelczu (obecnie dzielnica Nowego Sącza) oraz we wsi Wysokie, oddalonej od miasta około 7 km³⁵. Saneczkarstwo uprawiano w roku szkolnym 1910/1911 również w gimnazjum przemyskim. Ćwiczenia w jeździe saneczkami odbywały się pod kierunkiem instruktorów „Sokoła”. Zajęcia prowadzono na torze drogi fortecznej wsi Lipowice pod Przemyślem³⁶.

²⁹ „Czas” 1910, nr 46, s. 2.

³⁰ „Czas” 1911, nr 92, s. 2.

³¹ „Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1911, nr 15, s. 4.

³² *Sprawozdanie dyrekcji c.k. Gimnazjum II w Nowym Sączu za rok szkolny 1910/11*, Nowy Sącz 1911, s. 53.

³³ *Sprawozdanie z czynności Zarządu Oddziału Towarzystwa Tatrzańskiego „Beskid” w Nowym Sączu za rok 1910*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 32, Kraków 1911, s. XVIII.

³⁴ „Gazeta Poniedziałkowa” 1911, nr 9, s. 9.

³⁵ Tamże.

³⁶ *Sprawozdanie dyrekcji c.k. Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu za 1911 rok*, Przemyśl 1911, s. 21.

W sezonie zimowym 1910/1911 coraz więcej miejscowości galicyjskich rozwijało sport saneczkowy. Kolejną z nich był Sambor, mimo że brakowało tam odpowiedniego toru saneczkowego, a dyrekcja gimnazjum nie widziała potrzeby zakupu sanek dla swych uczniów³⁷. Ale saneczkarstwo było tam bardzo popularne, o czym świadczyła korespondencja „Kurjera Lwowskiego”:

sport ten ma swoich gorących zwolenników i gromadzi na stoku ulicy Jagiellońskiej, obok fary, wieczorami setki młodzieży obojga płci, która saneczkuje się do późnej nocy bez przedsiębrania odpowiednich środków ostrożności³⁸.

Młodzież cieszyńskiego II Gimnazjum w roku szkolnym 1910/1911 uprawiała saneczkarstwo prawdopodobnie na torach bielskiego Beskidenverein. W każdym razie saneczkarstwo w tej szkole cieszyło się znaczną popularnością, przewyższając zdecydowanie narciarstwo. Spośród wszystkich 306 uczniów II Gimnazjum 189 osób (ponad 61%) uprawiało saneczkarstwo. Najwięcej saneczkarzy wywodziło się z III klasy – 30, najmniej z VIII klasy – 8 uczniów³⁹. Również młodzież gimnazjalna z Rzeszowa w roku szkolnym 1910/1911 uprawiała saneczkarstwo mimo niedogodnego terenu. Uczniowie wykorzystywali pobliskie wzgórza na zjazdy saneczkami⁴⁰. Saneczkarstwo uprawiano wówczas także w Tarnowie, za tor saneczkowy służyła aleja w ogrodzie strzeleckim. Sport saneczkowy w Gorlicach również zyskał sobie znaczne grono zwolenników. W korespondencji prasowej podkreślano:

w najbliższej okolicy miasta mamy dobry tor, toteż liczne rzesze młodzieży i starszych wędrują tam, by skorzystać ze wspaniałej zimy⁴¹.

W 1911 r. w dalszym ciągu Kraków, Lwów i Zakopane pozostawały głównymi arenami sportu saneczkowego. Dużą popularnością cieszyła się droga do Kuźnic w Zakopanem, która coraz częściej gromadziła na starcie rzesze bobsleistów, rozwijających prędkość około 60 km/h. Było to o tyle niebezpieczne, że zjazdy odbywały się w okolicy, w której odbywał się normalny ruch uliczny⁴². W roku szkolnym 1910/1911 młodzież gimnazjum bielskiego coraz energiczniej uprawiała saneczkarstwo. Po raz pierwszy w sprawozdaniu szkoły wymieniono udział uczniów poszczególnych klas w zawodach szkolnych. W całym roku szkolnym saneczkarstwo w tej szkole uprawiało 323 uczniów. Zjazdy odbywały się pod opieką tamtejszych nauczycieli. W zawodach młodzieżowych odbywających się 12 marca 1911 r. na torze Steffansruhe-Emmerhof zwyciężył Polatschek

³⁷ *Sprawozdanie kierownika filii c.k. Gimnazjum w Samborze za rok szkolny 1911/12*, Sambor 1912, s. 61.

³⁸ „Kurjer Lwowski” 1911, nr 48, s. 4.

³⁹ *Programm des Vereinigten k.k. Albrecht-Gymnasiums in Teschen für das Schuljahr 1910/11*, Teschen, s. 69.

⁴⁰ „Kurjer Lwowski” 1911, nr 81, s. 7.

⁴¹ „Ilustrowany Kuryer Codzienny” 1911, nr 33, s. 7.

⁴² „Kurjer Lwowski” 1911, nr 17, s. 4.

z IV klasy. Trzecie miejsce zajął Hans Vetter z tej samej klasy, z kolei Schwarz z V klasy zajął również trzecie miejsce w jedynkach⁴³. Kolejny tor saneczkowy w okolicy Bystrej i Bielska powstał pod koniec 1911 r. Tor o długości 5 km i szerokości 3 m został wykonany z inicjatywy dzierżawcy schroniska Klementynki na Szyndzielni⁴⁴. W tym czasie tor rozpoczynający się na wysokości 1110 m n.p.m. uznawany był za jeden z najlepszych w kraju. Znajdował się pod opieką Wintersportclub Bielitz-Biala des Beskidensvereines⁴⁵. Młodzież z Gimnazjum w Bielsku brała udział w kolejnych zawodach saneczkarskich organizowanych przez Wintersportclub. Odbyły się one 18 lutego 1912 r. na torze Steffansruhe-Emmerhof. Alfred Feuerstein z IV klasy zajął trzecie miejsce, a Hans Vetter z V klasy również był trzeci w jedynkach⁴⁶.

Powstające coraz częściej tory saneczkowe w Galicji przyczyniały się do dalszego rozwoju sportu saneczkowego i bobslejowego. Na początku 1912 r. Lwów posiadał oficjalnie trzy tory saneczkowe znajdujące się pod zarządem sfer sportowych (TZR, „Lechii” i „Pogoni”), dwa tory znajdowały się w Krakowie i Bielsku. Tylko jeden tor na Gubałówce posiadało Zakopane, drugi w Kuźnicach był zakazany dla użytku saneczkarzy, chociaż użytkowany „na dziko” przez amatorów tego sportu. Nic zatem dziwnego, że coraz częściej domagano się wybudowania w Zakopanem toru saneczkowego z prawdziwego zdarzenia. Dotychczasowe zjazdy praktykowano z Kuźnic, Kalatówek oraz Doliny Kościeliskiej, ale w 1912 r.

o żadnym torze nie zdążono jeszcze pomyśleć; naturalne zaś pochyłości zgoła nie utrzymane, urągają najprymitywniejszym wymogom bezpieczeństwa, bariery czy wały ochronne w miejscach nawet groźnych dla życia ludzkiego nie istnieją – co przy samowoli jednostek wjeżdżających końmi pod górę, oraz lekkomyślności ogółu, tworzy chaos nie do opisanania⁴⁷.

Ważnym wydarzeniem w rozwoju saneczkarstwa w Galicji w 1912 r. było zorganizowanie zawodów saneczkowych w kolejnej podkarpackiej miejscowości – Jaśle. Nic nie wiadomo o istniejącym tam torze saneczkowym oraz o organizacji samych zawodów, „Ilustrowany Kuryer Codzienny” podał tylko zwycięzców poszczególnych konkurencji. W każdym razie zawody z nagrodami były bardzo interesujące i zgromadziły dużą widownię. W rywalizacji par zwyciężyli L. Methówna z S. Siwikiem przed Steinhausówną z Z. Kosikiewiczem,

⁴³ *Jahresbericht des k.k. Staats-gymnasiums in Bielitz für das Schuljahr 1910/11*, Bielitz, s. 64–65.

⁴⁴ „Klementynka” to nazwa pierwszego schroniska na Szyndzielni nazywanej wtedy Kamitzer Platte (Kamienicka Płyta), wybudowanego w 1895 roku. „Klementynka” spłonęła w momencie uroczystego otwarcia. Później powstało w 1897 roku schronisko pod Klimczokiem o wysokim standardzie pobytu. W pobliżu schroniska, oprócz toru saneczkowego, znajdowała się skocznia narciarska, co powodowało znaczną popularność obiektu.

⁴⁵ „Ilustrowany Kuryer Codzienny” 1911, nr 290, s. 7.

⁴⁶ *Jahresbericht des k.k. Staats-gymnasiums in Bielitz für das Schuljahr 1911/12*, Bielitz, s. 47–48.

⁴⁷ „Ilustrowany Kuryer Codzienny” 1912, nr 4, s. 7.

Goldschläzanką z Steinhausem oraz M. Kurzówną z S. Kostkiewiczem. Ogólne zawody dwójek mieszanych zakończyły się również sukcesem L. Methówny z S. Siwikiem przed Steinhausówną z Z. Kosikiewiczem. Kolejne miejsca zajęli: Goldschläzanka z Steinhausem, Patłówna z Kranzem, Haubenstockówna z Alscherem, Kurzówna z J. Kurzem⁴⁸.

W 1912 r. krakowskie wzgórza i tory saneczkowe, mniej lub bardziej oficjalnie oddane dla użytkowników saneczkarstwa, przeżywały totalne oblężenie:

drogą ku Błoniom ciągną setki sportowców, aby użyć jazdy na saneczkach na Sikorniku... Specjalny teren sportowy stanowią Planty, milczącym zezwoleniem publiczności zarezerwowane dla naszych milusińskich⁴⁹.

W tym samym roku w Gimnazjum w Bochni z inicjatywy tamtejszego nauczyciela prof. dra Gofrona powstał „klub saneczkowy”. Klub ten posiadał 40 saneczek i 4 bobsleje, w czasie ferii zimowych organizował wyjazdy saneczkarskie do Zakopanego, Kuźnic, Kalatówek i Doliny Kościeliskiej. W okolicy Bochni we wsi Kopaliny na drodze w kierunku Limanowej młodzież korzystała z toru saneczkowego, którego „pozazdrościłoby niejedno większe miasto”⁵⁰.

W 1912 r. saneczkarstwo uprawiano właściwie wszędzie, gdzie tylko były dogodne warunki terenowe i klimatyczne, m.in. w Oczkowie koło Żywca. Miał tam miejsce zresztą bardzo groźny wypadek, któremu uległa arcyksiężna Maria Teresa, małżonka arcyksięcia Karola Stefana. Na szczęście operacja się powiodła i arcyksiężna wróciła do zdrowia. Ten wypadek pokazał jednak, że sport saneczkowy, w którym częstym wypadkom ulegała młodzież i dzieci, stanowił duże niebezpieczeństwo także dla dorosłych⁵¹. Prasa galicyjska bardzo często informowała o wielu ciężkich wypadkach i kontuzjach zawodników uprawiających saneczkarstwo. Tragiczne wydarzenie miało miejsce w lutym 1913 r. w Zakopanem. W wyniku wypadku bobslejowego zginęła jedna osoba, a dwie zostały ranne⁵². Zjazdy saneczkowe i bobslejowe odbywały się tam wbrew zakazowi, który na wniosek tamtejszej Sekcji Narciarskiej obowiązywał od poprzedniego sezonu⁵³.

W Bielsku 28 stycznia 1913 r. odbyły się kolejne zawody saneczkarskie z udziałem 9 uczniów tamtejszego gimnazjum. Jeden z nich, Artur Pustowka z III klasy zajął trzecie miejsce. Organizatorem zawodów był Wintersportclub Bielitz-Biala des Beskidensvereines⁵⁴. Następne zawody zorganizowane zostały 2 lutego 1913 r. na torze Steffansruhe-Emmerhof. W konkurencji męskich jedynek zwyciężył Edmund Pechal z czasem 5.60 przed Oswaldem Antesem 5.14

⁴⁸ „Ilustrowany Kuryer Codzienny” 1912, nr 6, s. 7.

⁴⁹ „Ilustrowany Kuryer Codzienny” 1912, nr 8, s. 4.

⁵⁰ „Ilustrowany Kuryer Codzienny” 1912, nr 9, s. 7.

⁵¹ „Ilustrowany Kuryer Codzienny” 1912, nr 16, s. 4.

⁵² „Kurjer Lwowski” 1913, nr 69, s. 3.

⁵³ „Kurjer Lwowski” 1913, nr 72, s. 4.

⁵⁴ *Jahresbericht des k.k. Staats-gymnasiums in Bielitz für das Schuljahr 1912/13*, Bielitz, s. 68.

i Juliušem Deutschem 5.20,5. W jedynkach kobiet wygrała Grete Jacob z czasem 4.47 przed Hilde Kreis 7.10,5 i Louise Roy 10.28,5. Pierwsze miejsce w rywalizacji dwójek męskich zajął Gustav Kotschy z czasem 4.45, drugie miejsce zajął Franz Till – 4.58,5, a trzecie Erwin Traubner – 5.10,5. W konkurencji juniorów najlepszy okazał się Fritz Aschenbrenner z czasem 5.13,5 przed Arturem Pustowką 5.18,5 oraz Friedrichem Krakowskim 5.25⁵⁵. Zawody saneczkarskie były organizowane co roku przez bielską Sekcję Sportową Towarzystwa Beskidzkiego. Zaletą toru Stefansruhe-Emmerhof było dobre przygotowanie dwóch torów do jazdy saneczkami⁵⁶. Przed I wojną światową w okolicach Bielska utworzono trzeci tor saneczkowy Josefsberg-Straconka, który również należał do Wintersportclub Bielitz-Biala des Beskidensvereines⁵⁷. Ze szczytu Josefsberg (Magurka) zjeżdżano w stronę Straconki, prowadził tam zielony szlak, który aktualnie też się tam znajduje⁵⁸. W 1913 r. zawody saneczkowe przeprowadzone zostały także przez filię Gimnazjum w Stryju. Odbyły się one w Strzałkowie, Skolem i Bolechowie. W zawodach brało udział od 14 do 18 uczniów. Ich organizacją zajmował się nauczyciel Bolesław Keim, kierownik gier i zabaw w tamtejszym Gimnazjum⁵⁹.

W 1913 r. w austriackiej prasie inż. Aleksander Bobkowski, jeden z założycieli krakowskiego oddziału Karpackiego Towarzystwa Narciarzy i działacz Tatrzańskiego Towarzystwa Narciarzy, opisywał sport zimowy w Galicji. Artykuł poświęcił głównie roli Zakopanego w rozwoju sportów zimowych. Aleksander Bobkowski podkreślił, że dotąd odczuwalny był brak sztucznych dobrze utrzymanych torów bobslejowych i saneczkowych. Zbyt strome wzgórza i płaskie równiny w Zakopanem utrudniały powstawanie takich torów. Kamieniste drogi leśne i dobrze utrzymane drogi wiejskie z umiarkowanym spadkiem zostały zaadoptowane przez sportowców na potrzeby saneczkarstwa⁶⁰.

Budowę sztucznego toru saneczkowo-bobslejowego w Zakopanem zainicjował Wincenty Szymborski w październiku 1910 r. Później sprawą budowy toru zajęła się Sekcja Narciarska Towarzystwa Tatrzańskiego. Projekt toru dla Sekcji (z Kalatówek do „Księżówki”) wykonał Alojzy Jost w lutym 1911 r. Tor

⁵⁵ „Illustriertes Österreichisches Sportblatt” 1913, nr 6, s. 8.

⁵⁶ E. Tischler, *Wintersport im Bielitz-Biala*, „Illustriertes Österreichisches Sportblatt” 1913, nr 7, s. 3–4.

⁵⁷ *Die östlichen Beskiden im Gebiet der Sektion Bielitz-Biala des Beskiden-Vereines (von der Weichsel bis zur Babia Góra) mit einem Anhang über die westl. Beskiden und das Fatragebirge*, Schweidnitz 1914, s. 25, 55.

⁵⁸ Magurka Wilkowicka nazywana w języku niemieckim Josefsberg to jeden z najwyższych szczytów Beskidu Małego o wysokości 909 m n.p.m. Pierwsze schronisko Beskidenverein wybudował tutaj w 1903 roku. Schronisko spaliło się 22 marca 1912 roku. Rok później powstało nowe schronisko z 64 miejscami noclegowymi, źródło: http://www.wbb.2morrow.cal.pl/tablica_pokaz.php?id=464 [stan z 12.02.2013].

⁵⁹ *Sprawozdanie kierownictwa filii c.k. Gimnazjum w Stryju za rok szkolny 1913*, Stryj 1913, s. 24.

⁶⁰ A. Bobkowski, *Wintersport in Galizien*, „Illustriertes Österreichisches Sportblatt” 1913, nr 5, s. 3–4.

został wykonany w 1913 r. przez zarząd dóbr Władysława Zamoyskiego (właściciela terenu) według wspólnego projektu Alojzego Josta i Józefa Ramsa. Jego trasa wiodła z Kuźnic na Kalatówki, nieco powyżej obecnej dolnej stacji kolei linowej na Kasprowy⁶¹. Sekcja Narciarska Towarzystwa Tatrzańskiego w swym sprawozdaniu za 1913 r. podkreśliła, że

budowa doszła już do skutku, tym więcej, że w znacznym stopniu stało się to dzięki naszej Sekcji: postarała się ona o zrobienie projektu trasy i kosztorysu i zwołała zebranie, na którym wybrano komitet, który spopularyzował całą sprawę i usilnie zabiegał o budowę toru⁶².

Fot. 4. Zawody saneczkowe na torze w Zakopanem 2 lutego 1914 r.

Źródło: „Nowości Ilustrowane” 1914, nr 6, s. 10.

Tabela 1. Początki i rozwój sportu saneczkowego w Galicji

Lp.	Rok	Miejscowość	Organizacja/organizatorzy sportu saneczkowego
1	1900	Kraków (kopiec Kościuszki)	prof. Henryk Jordan
	1908/1909	Kraków (Wola Justowska)	Towarzystwo Saneczkowe
	1910/1911	Kraków (kopiec Kościuszki-Sikornik)	Krajowy Związek Turystyczny

⁶¹ *Bobslejowy sport*, źródło: http://z-ne.pl/t,haslo,384,bobslejowy_sport.html [stan z 12.02.2013].

⁶² *Sprawozdanie Sekcji Narciarskiej Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1913 roku*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 35, Kraków 1914, s. XXXI.

Tabela 1. Początki i rozwój sportu saneczkowego w Galicji (cd.)

Lp.	Rok	Miejscowość	Organizacja/organizatorzy sportu saneczkowego
2	1901/1902	Zakopane (Modrzejów)	Towarzystwo Sportowe
	1903	Zakopane (z Kuźnic do Muzeum Chałubińskiego)	—
	1908	Zakopane (Gubałówka, później Kalatówki, Kuźnice, Dolina Kościeliska)	Krajowy Związek Turystyczny
	1913/1914	Zakopane-Kuźnice	Sekcja Narciarska Towarzystwa Tatrzańskiego
3	1906	Lwów (ulica Kadecka)	TZLiM (TZR)
	1908	Lwów (Żelazna Woda przy ulicy Snopkowskiej)	TZR, AZS
	1909	Lwów (Żelazna Woda przy ulicy Snopkowskiej)	„Czarni”
	1909	Lwów (na drodze do Kiselki z wejściem od ulicy Teatyńskiej)	„Pogoń”
	1909/1910	Lwów (na ul. św. Zofii obok placu powystawowego)	„Znicz”
4	1907/1908	Sokal (wzgórza nad Bugiem)	Gimnazjum
5	1907/1908	Bielitz (Bielsko)	Gimnazjum
	1909	Bielitz Stefansruhe-Emmerhof	Wintersportclub Bielitz-Biala des Beskidensvereines/Gimnazjum
	1911	Bielitz Klementinenhütte-Bistraï	
	przed I wojną światową	Bielitz Josefsberg-Straconka	
6	1909	Krynica	Karpackie Towarzystwo Narciarskie Lwów
7	1910/1911	Nowy Sącz	Oddział Towarzystwa Tatrzańskiego „Beskid”/II Gimnazjum
8	1910/1911	Przemyśl (wieś Lipowice)	„Sokół”/Gimnazjum
9	1910/1911	Sambor	—
10	1910/1911	Teschen (Cieszyn)	Wintersportclub Bielitz-Biala des Beskidensvereines/Gimnazjum
11	1910/1911	Rzeszów	Gimnazjum
12	1910/1911	Gorlice	Gimnazjum
13	1912	Jasło	—
14	1912	Bochnia (wieś Kopaliny)	Gimnazjum
15	1913	Stryj (Bolechów, Strzałków, Skole)	Gimnazjum

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych w pracy.

Długość toru wynosiła 1740 m. Pierwsze zawody bobslejowe na tym torze odbyły się 6 stycznia 1914 r. Kolejne zawody zorganizowane zostały 2 lutego tego roku przez Sekcję Narciarską Towarzystwa Tatrzańskiego. W programie zawodów były wyścigi saneczek jedynek i dwójek męskich oraz saneczek jedynek kobiet. Zorganizowano również wyścigi bobslejów trzy-, cztero- i pięcioosobowych⁶³.

Podsumowując początki saneczkarstwa w Galicji, należy stwierdzić, że najwcześniej, około 1900 r., sport ten pojawił w Krakowie i Zakopanem. Pierwsze udokumentowane zawody odbyły się jednak w styczniu 1906 r. we Lwowie. W kolejnym sezonie zimowym uprawiała go już młodzież gimnazjalna w Sokalu. Bardzo szybko saneczkarstwo dotarło z Cesarstwa Niemieckiego do Bielska, które leżąc na pograniczu Galicji i właśnie Cesarstwa Niemieckiego, chłonęło wszelkie postępowe nowinki technologiczne. Roszczenia niemieckie do Bielska powodowały, że im bliżej było do wybuchu I wojny światowej, tym bardziej rosło zaangażowanie niemieckie w rozwój m.in. sportu. W 1907 r. doszło do powołania bielskiej Sekcji Sportowej Towarzystwa Beskidzkiego, która, co trzeba przyznać, bardzo sprawnie i z rozmachem organizowała życie sportowo-turystyczne dla mieszkańców tych terenów. Oprócz ludności niemieckiej czy żydowskiej z obiektów Towarzystwa Beskidzkiego korzystało także kilkanaście procent polskich uczniów tamtejszego gimnazjum. Co roku brali udział w zawodach saneczkowych, organizowanych właśnie dla grup młodzieżowych. Prekursorem saneczkarstwa w Galicji były bez wątpienia Kraków i Zakopane. W krótkim jednak czasie największą rolę w rozwoju tej dyscypliny sportu odegrał Lwów, stąd dzięki komunikacji kolejowej wyruszały rzesze młodych sportowców, głównie narciarzy, którzy niejako przy „okazji” zabierali ze sobą saneczki. W ten sposób doszło do równoczesnego odkrywania terenów narciarskich i saneczkarskich w Galicji. Po spenetrowaniu okolic Lwowa sportowcy lwowscy z KTN, AZS i „Czarnych” przyjeżdżali do Zakopanego. Tam też około 1908 r. saneczkarstwo uprawiano z inicjatywy Mariusza Zaruskiego, początkowo na stokach Gubałówki, później na drodze do Kuźnic. Ważnym ośrodkiem saneczkarstwa w Galicji był Kraków i jego rekreacyjne tereny zlokalizowane w okolicy kopca Kościuszki i parku dra Jordana. Najważniejszym i z pewnością najlepiej przygotowanym obiektem saneczkarsko-bobslejowym był tor wybudowany w 1909 r. na Woli Justowskiej. Około 1910 r. nastąpił gwałtowny rozwój saneczkarstwa w niemal każdym dogodnym miejscu w Galicji, który wymagał tylko pofałdowania terenu i dobrych warunków śnieżnych. W niemal każdej placówce gimnazjalnej młodzież uprawiała saneczkarstwo. To właśnie nauczyciele, przenoszeni z jednej szkoły do drugiej, byli często jedynymi inicjatorami sportu saneczkowego w mniejszych i prowincjonalnych ośrodkach Galicji. Z pewnością w upowszechnieniu saneczkarstwa dużą rolę odegrała sieć połączeń kolejowych.

⁶³ „Kurjer Lwowski” 1914, nr 22, s. 8; „Nowości Ilustrowane” 1914, nr 6, s. 8; nr 8, s. 16.

wych. Kolej nie pobierała dodatkowych opłat za przewóz nart czy saneczek. Z czasem rozpoczęła się rywalizacja poza granicami Galicji, głównie w Austrii. Najczęściej, i to z sukcesami, brali w niej udział sportowcy „Czarnych” Lwów, którzy do wybuchu I wojny światowej byli najlepszymi polskimi saneczkarzami w całej Galicji. Obecnie kontynuowane są badania nad saneczkarstwem w okresie międzywojennym.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła drukowane

Die östlichen Beskiden im Gebiet der Sektion Bielitz-Biala des Beskiden-Vereines (von der Weichsel bis zur Babia Góra) mit einem Anhang über die westl. Beskiden und das Fatragebirge, Schweidnitz 1914.

Jahresbericht des k. k. Staats-gymnasiums in Bielitz für das Schuljahr 1907/08, Bielitz.

Jahresbericht des k.k. Staats-gymnasiums in Bielitz für das Schuljahr 1910/11, Bielitz.

Jahresbericht des k.k. Staats-gymnasiums in Bielitz für das Schuljahr 1911/12, Bielitz.

Jahresbericht des k.k. Staats-gymnasiums in Bielitz für das Schuljahr 1912/13, Bielitz.

Programm des Vereinigten k.k. Albrecht-Gymnasiums in Teschen für das Schuljahr 1910/11, Teschen.

II sprawozdanie dyrekcji c.k. Gimnazjum w Sokalu za rok szkolny 1907/08, Sokal 1908.

III sprawozdanie dyrekcji c.k. Gimnazjum w Sokalu za rok szkolny 1908/09, Sokal 1909.

Sprawozdanie dyrekcji c.k. Gimnazjum II w Nowym Sączu za rok szkolny 1910/11, Nowy Sącz 1911.

Sprawozdanie dyrekcji c.k. Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu za 1911 rok, Przemyśl 1911.

Sprawozdanie kierownictwa filii c.k. Gimnazjum w Stryju za rok szkolny 1913, Stryj 1913.

Sprawozdanie kierownika filii c.k. Gimnazjum w Samborze za rok szkolny 1911/12, Sambor 1912.

Sprawozdanie Sekcji Narciarskiej Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1913 roku, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 35, Kraków 1914.

Sprawozdanie z czynności Zarządu Oddziału Towarzystwa Tatrzańskiego „Beskid” w Nowym Sączu za rok 1910, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 32, Kraków 1911.

II. Prasa

„Czas” 1907, 1910–1911
„Illustriertes Österreichisches Sportblatt” 1913
„Ilustrowany Kuryer Codzienny” 1911–1912
„Gazeta Poniedziałkowa” 1911
„Kurjer Lwowski” 1906, 1909–1911, 1913–1914
„Nowa Reforma” 1903
„Nowości Ilustrowane” 1909–1910, 1914
„Przegląd Sokoli” 1909
„Przegląd Zakopiański” 1900–1902
„Słowo Polskie” 1906

III. Źródła internetowe

Bobslejowy sport, źródło: http://z-ne.pl/t,haslo,384,bobslejowy_sport.html [stan z 12.02.2013].
http://bielskobiala.gazeta.pl/bielskobiala/1,88025,7820774,Czy_tor_saneczkowy_w_Cyganskim_Lesie_musi_niszczec_.html#ixzz2LeOiYvsY [stan z 12.02.2012].
<http://www.kozia.pl/historia.html> [stan z 12.02.2012].
<http://www.wbb.2morrow.cal.pl/tablicapokaz.php?id=464> [stan z 12.02.2013].
K. Szujecki, *Początki sportów zimowych*, źródło: <http://www.sportowa-historia.pl/index.php/10-artykuy/sport/108-pocztki-sportow-zimowych> [stan z 12.02.2012].

B. Literatura

Długoszowski F., *Krajowa Szkoła Kołodziejsko-Kowalska*, „Ziemia Sądecka” 1914, nr 17.
Nadolski W., *Wychowanie fizyczne i sport na Ziemi Sądeckiej w latach 1867–1918*, Nowy Sącz 2007.

Abstract

The Beginnings of Luge in Galicia (1900–1914)

Luge for the first time on Polish lands appeared in Krakow and Zakopane in the early twentieth century, around 1900. The initiators of the development of sledging sports were prof. Henry Jordan and 28 year old dr. Eugeniusz Piasecki, alumnus of medicine at the Jagiellonian University. Eugeniusz Piasecki was a continuator and follower of prof. Henry Jordan idea. He become acquainted with development of various sports cultivated in Jordan Park in Krakow. After graduation, he stayed shortly in Vienna. He spent his youth in Zakopane, where he ran the department of orthopedics, which guide hygienic gymnastics. In August 1900 he made a lectures about development of sports, mountaineering and tourism in the health resort, which has been published in the local press.

Keywords: Galicia, physical culture, luge, orgins, begin.

Stanisław ZABORNIAK*, Paweł KRÓL**

Skoki narciarskie w Polsce (1907–1939)

Kto raz przynajmniej w życiu zdecydował się rzucić w zawrotnym pe-dzie w powietrze, z progu wielkiej skoczni, kto – bez skrzydeł samolo-tu, sam jeden jak ptak zawisł w powietrzu, dotykając wzrokiem jedynie wierzchołków najwyższych drzew i dalekie doliny i góry – ten wie, że póki żyje, nie spotka on w sporcie niczego, co by wymagało takiego skupienia nerwowego, tyle uwagi i zręczności, jak właśnie skok nar-ciarski¹.

Aleksander Bobkowski, prezes Polskiego Związku Narciarskiego

Streszczenie

Pierwsze zorganizowane szkolenie narciarskie na ziemiach polskich miało miejsce we Lwo-wie w 1906 roku, w czasie dwudniowego kursu zorganizowanego przez Towarzystwo Zabaw Ru-chowych, prowadzonego przez uznanego już w Europie narciarza Mathiasa Zdarsky'ego. Do roz-woju skoków narciarskich w znacznej mierze przyczyniło się natomiast, odbyte na przełomie lat 1911/1912 we Lwowie, szkolenie prowadzone przez Norwega – Wenera Werenskiölda, a nastę-pnie, rok później, przez znanego skoczka narciarskiego Seppa Oberedera (mieszkającego wówczas w Stryju). Na przełomie lat 1912/1913 inżynier Aleksander Bobkowski i dr Adam Kroebel odbyli podróże do Szwajcarii i Norwegii w celu pogłębienia wiedzy na temat sztuki jazdy na nartach. Po zakończeniu działań I wojny światowej przeszkoleni wcześniej narciarze rozpoczęli organizowa-nie kursów nauki jazdy i skoków na nartach.

Do grupy polskich wybitnych skoczków, szczególnie w początkowym okresie rozwoju sko-ków narciarskich po 1919 roku, należał Aleksander Rozmus (1901–1986), do 1924 członek Sekcji Narciarskiej Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (SNPTT) w Zakopanem, a od 1925 r. Oddzia-łu Narciarskiego Towarzystwa Gimnastycznego (ONTG) Sokół Zakopane. Jako pierwszy przekro-czył w skoku narciarskim odległość 30 m, osiągając wynik 30,5 m na skoczni w Dolinie Jawo-rzynki. Czterokrotnie ustanawiał rekordy Polski w długości skoku na nartach: w 1921, 1922, 1923 i 1928. Był dwa razy mistrzem Polski – w 1921 r. i 1922 r., i wicemistrzem w 1923 r., 1925 r.,

* Prof. dr hab., Wydział Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego.

** Dr, Wydział Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego.

¹ A. Bobkowski, *Podręcznik narciarstwa*, Warszawa – Kraków 1926.

1928 r. i 1930 r. Podczas Igrzysk Olimpijskich w St. Moritz w 1928 r. w konkursie skoków zajął 25 miejsce.

Narciarstwo, a w jego ramach skoki narciarskie, było tą dyscypliną sportową, która spełniała oczekiwania władz dotyczące poprawy stanu fizycznego społeczeństwa polskiego. Stąd w stosunku do wielu innych dyscyplin sportowych narciarstwo w działalności Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (PUWFiPW) było uprzywilejowane i popierane, co miało pozytywny wpływ na jego dynamiczny rozwój oraz liczne sukcesy.

Słowa kluczowe: Polska, sporty zimowe, narciarstwo, skoki narciarskie.

I

Artykuł powstał w wyniku analizy materiałów, tj.: akt, zarządzeń i uchwał publikowanych w prasie międzywojennej pełniącej funkcję organu prasowego PZN, m.in.: „Informacyjny Kalendarz Narciarski”, Kraków 1929, „Informacyjny Kalendarz Narciarski”, Kraków 1934, „Informacyjny Kalendarz Narciarski”, Kraków 1935, „Informacyjny Kalendarz Narciarski”, Kraków 1938, „Przegląd Sportowy” (1919–1939), „Stadjon” (1921–1931), „Raz Dwa Trzy” (1931–1939), „Narciarstwo Polskie”, t. 1, 1925, t. 2, 1927, t. 3, 1929, „Kultura Fizyczna, Turysta w Polsce” (1937).

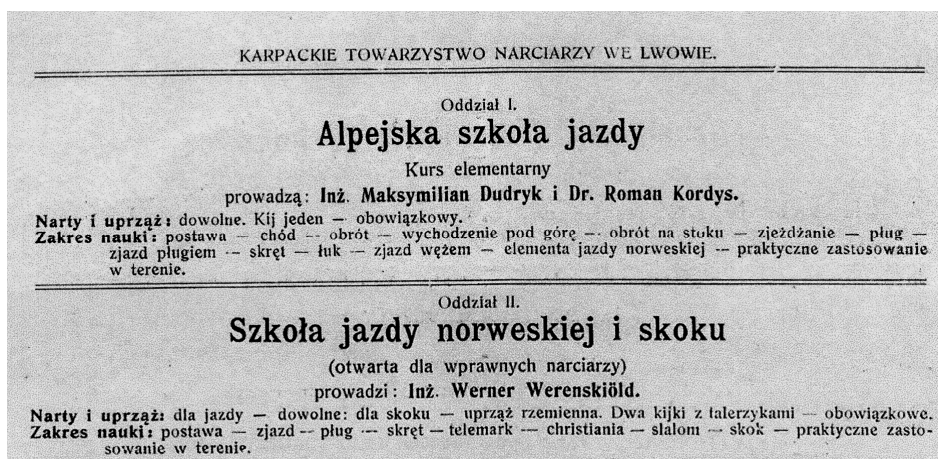
W celach porównawczych wykorzystano niektóre publikacje, które poruszały problematykę skoków narciarskich m.in.: Kapeniak J.: *Tatrzańskie diabły*, Warszawa 1971, Krasicki S. (red.): *Narciarstwo zjazdowe*, AWF Kraków 1994, Krygowski W.: *Rola PTT w badaniach polskich gór i jego znaczenie kulturotwórcze*, [w:] M. Bronikowska (red.): *Symposium – Góry w kulturze polskiej*, Kraków 1975, s. 14–18, Kulig M.: *Architektura schronisk tatrzańskich*, Warszawa 2003, *Kultura fizyczna w Polsce*, „Rocznik Sportowy” 1934, Warszawa 1934, Matzenauer M.: *Narciarstwo. Powstanie i działalność Polskiego Związku Narciarskiego (PZN)*, [w:] *Iskier przewodnik sportowy*, Warszawa 1976, Michałak J.: *Z dziejów iwonickiego narciarstwa 1925–1975*, Iwonicz Zdrój 1975, Młodzianowska H.: *Rozwój wychowania fizycznego i sportu w Polsce w latach 1914–1944*, [w:] *Z dziejów kultury fizycznej w Polsce. Materiały na Plenum GKKFiT z okazji 100-lecia sportu polskiego*, Warszawa 1967, Młodzianowska-Jakubowska H.: *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego w Polsce do 1939 r.*, „Roczniki Naukowe AWF”, t. 2, Warszawa 1963, Młodzikowski G.: *Rozwój narciarstwa polskiego*, [w:] G. Młodzikowski, J.A. Ziemiński: *Narciarstwo – zarys encyklopedyczny*, Warszawa 1957, *Narciarstwo, Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918–1928*, Kraków – Warszawa 1928, *Narciarstwo. Zarys encyklopedyczny*, Warszawa 1957, (red.): G. Młodzikowskiego i J. A. Ziemińskiego, Nowakowski A.: *Zarządzanie kulturą fizyczną w Polsce w latach 1944–2001*, Rzeszów 2005, Nyka J.: *Tatry polskie. Przewodnik*, wyd. 13, Latchorzew 2003, Orłowicz M.: *Pierwszy polski Rocznik Sportowy 1918–1925*, Warszawa 1925, s. 15, § 925, Kostrowicka

I., Landau Z., Tomaszewski J.: *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*, Warszawa 1975, *Pamiętnik trzydziestolecia Sekcji Narciarskiej Polskiego Towarzystwa Narciarskiego 1937*, Pietrzak M.: *Rządy parlamentarne w Polsce w latach 1919–1926*, Warszawa 1969, *Powstanie i działalność Polskiego Związku Narciarskiego (PZN)*, [w:] *Iskier przewodnik sportowy*, Warszawa 1976, Pręgowski Z.: *Dzieje narciarstwa polskiego do 1914 r.*, Warszawa 1994, Radwańska-Paryska Z., Paryski W.H.: *Wielka encyklopedia Tatrzańska*, Poronin 1995, Rak L. (red.): *Sporty zimowe w tradycji polskiej kultury fizycznej*, Częstochowa 2011, Rak L., Małolepszy E. (red.): *Narciarstwo polskie 1888–2008*, Jasło 2009, „Rocznik Sportowy 1918–1925”, Warszawa 1926, „Rocznik Sportowy 1934”, Warszawa 1934, „Rocznik Sportowy na rok 1937/1938”, Warszawa 1939, Roszkowska E.: *Narciarstwo w armii austro-węgierskiej do 1914 r.*, [w:] L. Rak, E. Małolepszy (red.): *Narciarstwo polskie 1888–2008*, Jasło 2009, s. 26–39, Roszkowski W.: *Najnowsza historia Polski 1914–1945*, Warszawa 2003, Sore V.: *Zdarsky und der militärskilauf*, Mehl E. (red.): *Zdarsky. Festschrift zum 80. Geburtstag des Begründers der alpinen Skifahrweise*, Wien – Leipzig 1936, s. 100–103, Stonowski E.: *Zwancig Jahre Wintersport u. Wintersportklub In Bieleitz, Jarhrbuch 1912–1925*, Beskiden – Verein, Bielsko-Biała 1925, Szatkowski W.: *Pionierzy narciarstwa w Tatrach Polskich*, Zakopane 1994, Szatkowski W.: *Od Marusarza do Małysza*, Zakopane 2004, Szymański L.: *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, „Studia i Monografie AWF we Wrocławiu”, z. 47. Wrocław 1995, Tajner A.: *Legendy polskiego sportu*, cz. 1. *Białe szaleństwo*, Katowice 1991, Wiecheć A.: *Schronisko turystyczne Beskidenverein na Babiej Górze a narciarstwo*, Wadowice 2011, Wojtas-Ciborska E.: *Księga limanowian. Biografie ludzi związanych z Ziemią Limanowską*, Limanowa 2006, cz. 1, s. 290–292, Woltmann B., Gaj J.: *Sport w Polsce 1919–1939*, Gorzów Wielkopolski 1997, Wryk R.: *Sport olimpijski w Polsce 1919–1939*, Poznań 2006, Zaborniak S., Przydział M.: *Zarys działalności Towarzystwa Tatrzańskiego w Galicji w latach 1873–1914*, [w:] S. Zaborniak (red.): *Studia i szkice z dziejów turystyki na Podkarpaciu*, „Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie”, Krosno 2006, z. 23, Zaborniak S., Przydział M.: *Zarys działalności Towarzystwa Tatrzańskiego w Galicji w latach 1873–1914*, [w:] Zaborniak S. (red.): *Studia i szkice z dziejów turystyki na Podkarpaciu*, „Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie”, Krosno 2006, z. 2, Ziemba S.: *Śladami dwóch desek*, Kraków 1955, Zmarzlik J.: *100 lat igrzysk olimpijskich. Kronika 1896–1996*, Warszawa 1996.

II

Pierwsze szkolenie narciarskie na ziemiach polskich odbyło się we Lwowie w 1906 r. w czasie zorganizowanego przez Towarzystwo Zabaw Ruchowych

(TZR) dwudniowego kursu narciarskiego, podczas którego zajęcia prowadził znany w Europie narciarz Mathias Zdarsky².

Fot. 1. Ulotka z programem kursu jazdy norweskiej i skoków organizowanego w Sławsku przez Karpackie Towarzystwo Narciarzy w grudniu 1912 r. Na przełomie lat 1911/1912 szkolenie narciarskie we Lwowie prowadził Norweg – Werner Werenskiöld, a rok później lwowskich narciarzy szkolił słynny skoczek narciarski Sepp Obereder (mieszkał w Stryju) oraz kpt. Georg Bilgeri wybitny szkoleniowiec, a także jeden z pierwszych twórców metodycznych podstaw nauczania narciarstwa³.

Źródło: *Kurs jazdy na nartach. Sławsko 25–29 grudzień 1912 r.*, broszura, b. pag.

² Mathias Zdarsky (ur. 25 lutego 1856 r., zm. 20 czerwca 1940 r.), uznawany jest za pioniera narciarstwa dla potrzeb wojska. Opracował metodę szkolenia zwaną lilienfeldzką lub alpejską, wg. której szkolono żołnierzy w c.k. armii już od sezonu 1887/98, V. Sore: *Zdarsky und der militärskilauf*, [w:] E. Mehl (red.), *Zdarsky. Festschrift zum 80. Geburtstag des Begründers der alpinen Skifahrweise*, Wien – Leipzig 1936, s. 100–103. Zob. E. Roszkowska, *Narciarstwo w armii austro-węgierskiej do 1914 r.*, [w:] L. Rak, E. Małolepszy (red.), *Narciarstwo polskie 1888–2008*, Jasło 2009, s. 26–39.

³ A. Fredro-Boniecki, *Historia narciarstwa polskiego 1907–1914*, „Narciarstwo Polskie” 1925, t. 1, s. 50; *Ćwierćwiecze KTN i Sławska*, „Raz Dwa Trzy” 1932, nr 8, s. 13; „Narciarstwo Polskie” 1925, t. 1, s. 49.

Fot. 2. 1913 r. uczestnicy kursu narciarskiego w Sławsku przed wyjściem na zajęcia; źródło: „Tygodnik Ilustrowany” 1913, nr 4, s. 76.

Fot. 3. Lipki k. Zakopanego, na niewielkiej skoczni śniegowej leży jeden z uczestników amatorskich skoków na nartach; źródło: „Stadjon” 1927, nr 3, s. 10.

Tabela 1. Wyniki zawodów w skokach narciarskich organizowanych na ziemiach polskich w latach 1907–1914

Lp.	Nazwisko i imię skoczka	Długość skoku	Data zawodów	Skocznia
1.	L. Pawłowski Czarni Lwów	b. d.	19.01.1908	Sławsko
2.	Józef Jawor KTN Lwów	b. d.	6.01.1912	Sławsko
3.	Reihn Wintersportclub Bielsko	b. d.	6.02.1913	Bielsko
4.	A. Bobkowski TTN Zakopane	b. d.	31.12.1913/ 1.01.1914	AZS Kraków w Zakopanem
5.	L. Pawłowski Czarni Lwów	b. d.	5–6.01.1914	Sławsko
6.	Jan Jarzyna KTN Lwów	15 m	1914	Kalatówki (Zakopane)
7.	Leszek Pawłowski KTN Lwów	15 m (poza konkurs)	1914	Sławsko
8.	Jan Jarzyna KTN Lwów	14 m	1914	Sławsko (druga skocznia na zboczu Kiczarki)
9.	E. Hardt KTN Lwów	14 m	1914	Sławsko
10.	Roman Łuszczynski KTN Lwów	13 m	1914	Sławsko
11.	Małachowski SNTT Zakopane	10 m	31.01.1913/ 2.02.1914	Kalatówki (Zakopane)

Źródło: Z. Pęgowski, *Dzieje narciarstwa polskiego do 1914 r.*, Warszawa 1994, A. Fredro-Boniecki, *Historia narciarstwa polskiego 1907–1914, Zestawienie ważniejszych zawodów z okresu do 1914 r.*, „Narciarstwo Polskie” 1925, t. 1, s. 58–62.

Fot. 4. Początki skoków na ziemiach polskich, na terenowej skoczni ze śniegu

Źródło: histmag.org/Garbik-fajeczka-i...szkic-o-początkach-polskich-skokow-narciarskich-9074 [dostęp 10.12.2012].

Tabela 2. Wykaz skoczni narciarskich funkcjonujących na ziemiach polskich do 1914 r.

Lp.	Rok oddania	Miejscowość – lokalizacja skoczni	Właściciel/użytkownik skoczni, okręg narciarski, klub	Rekord skoku
1.	1907	Lwów park Kilińskiego, terenowa	ILKS Czarni Lwów, KTN	8–10 m
2.	1907	Sławsko, skocznia terenowa na zboczu Kiczarki	ILKS Czarni Lwów	8–20 m
3.	1909	Wintersportklubu Beskidenvereins Bielitz-Biała na Magurce	WdB Bielsko Biała	10–20 m
4.	1910	Zakopane na Kalatówkach	TTN	do 15 m
5.	1910	Worochta, terenowa	KTN	8–20 m
6.	1913	Zakopane II skocznia na Kalatówkach	AZS Kraków	do 15 m

Źródło: opracowanie własne.

Do wybuchu I wojny światowej w 1914 r. skoki narciarskie rozwijane mogły być w następujących organizacjach narciarskich:

1. Borysławskie Koło Karpackiego Towarzystwa Narciarzy (BKKTN) w Borysławiu,
2. Karpackie Towarzystwo Narciarzy (KTN) we Lwowie,
3. Krakowskie Koło Karpackiego Towarzystwa Narciarzy (KKKTN) w Krakowie (do 1910 r.),
4. Tatrzańskie Towarzystwo Narciarzy (TTN) w Krakowie,
5. Przemyskie Koło Karpackiego Towarzystwa Narciarzy (PKKTN) w Przemyślu,
6. Sekcja Narciarska Akademickiego Klubu Turystycznego (SNAKT) we Lwowie,
7. Sekcja Narciarska Akademickiego Związku Sportowego (SNAZS) w Krakowie,
8. koło Klubu Sportowego Czarni Lwów przy KTN,
9. Sekcja Narciarska Klubu Sportowego (SNKS) Pogoń Lwów,
10. Sekcja Narciarska przy Towarzystwie Związku Górali (SNTZG) w Zakopanem,
11. Sekcja Narciarska Towarzystwa Tatrzańskiego (SNTT) w Zakopanem,
12. Wintersport Club des Beskiden-Vereins (WCBV) w Bielsku⁴.

Tabela 3. Wykaz trenerów skoczków narciarskich pracujących z polskimi skoczkami w latach 1906–1914

Lp.	Nazwisko trenera	Kraj pochodzenia	Czas pracy	Miejscowość, w której pracował
1.	Werner Werenskiöld	Norwegia	1912/1913	Lwów
2.	Seep Obereder	Austria	1913/1914	Lwów
3.	Aleksander Bobkowski	Polska	1913	Lwów/Zakopane
4.	Adam Kroebel	Polska	1913	Lwów/Zakopane

Źródło: na podstawie: *Sprawozdań z działalności PZN z sezonu, 1933/34–1936/1937*, Kraków 1934–1938, „Przegląd Sportowy” za lata 1922–1939, „Raz Dwa Trzy” za lata 1932–1939, „Stadjon” za lata 1920–1931, a także w oparciu o badania własne.

⁴ A. Fredro-Boniecki, *Historia...*, s. 33–61.

III

Po powołaniu w 1919 r. Polskiego Związku Narciarskiego (PZN) pierwsze dwa lata zarząd poświęcił na działania związane z budową wewnętrznych struktur związku oraz na upowszechnianie narciarstwa wśród społeczeństwa polskiego. Osiągnięciem PZN było opracowanie i nowelizacja statutu, zorganizowanie Związkowych Narciarskich Mistrzostw Polski oraz udostępnienie skoczni narciarskich w Zakopanem na Jaworzynce, w Sławsku, Krakowie i Bielsku. W pierwszych pięciu latach istnienia PZN swoją działalność prowadził w oparciu o składki członkowskie, dochody z imprez narciarskich oraz z subwencji państwowych. Wraz z rozwojem biegów narciarskich niezależnie rozwijały się skoki narciarskie. Wcześniej, bo już w 1920 r., z inicjatywy działaczy SNPTT w Zakopanem oddano do użytku większą skocznię narciarską w Dolinie Jaworzynki pod Zakopanem, a w następnych latach skocznie powstawały w Krakowie, Lwowie, Sławsku i w Worochcie.

Fot. 5. 1911 r. skoki na skoczni narciarskiej TTN na Kalatówkach; źródło: J. Kapeniak, *Tatrzańskie diabły*, *W starym obiektywie (serwis fotograficzny)*, Warszawa 1971.

Przełom w rozwoju skoków narciarskich nastąpił, gdy Polacy rozpoczęli rywalizację w skali międzynarodowej, w zagranicznych i krajowych konkursach skoków narciarskich, które miały swój początek w 1922 r. Wzrost poziomu sportowego polskich skoczków oraz umiędzynarodowienie imprez na polskich skoczniach spowodowały, że rozpoczęto starania związane z wybudowaniem skoczni narciarskiej o parametrach europejskich. Starania te zakończyły się oddaniem do użytku w 1925 r. dużej skoczni pod Krokwią w Zakopanem. Następ-

nie powstały mniejsze skocznie w Bielsku, Cieszynie, Kielcach, Krynicy, Lwowie, Nowym Targu, Przemyślu, Rabce, Tuchli, Sławsku, Stanisławowie, Warszawie, Wilnie, Worochcie, Żywcu oraz w wielu mniejszych miejscowościach II Rzeczypospolitej. Starania PZN wspierały terenowe sekcje narciarskie. Z biegiem lat wzrastała liczba skaczących narciarzy, a także liczone się z ich poziomem sportowym w Europie i na świecie. Z roku na rok wzrastał poziom organizacyjny i sportowy polskiego narciarstwa, wzorowany na szkoleniu zagranicznym, czemu sprzyjała życzliwość władz i społeczeństwa. Szczególny wkład w rozwój skoków narciarskich mieli zakopiańczycy, którzy w pełni korzystali z walorów przyrodniczych, terenowych i klimatycznych Zakopanego i okolic oraz z wybudowanych skoczni narciarskich, a także działalności szkoleniowej trenerów zagranicznych. Hegemonii skoczków zakopiańskich sprzyjały także działania organizacyjne PZN, które wspierane były przez ówczesne władze PUWFiPW.

Fot. 6. Worochta 1922 r. A. Rozmus podczas III Mistrzostw Polski w skokach narciarskich, po lewej widoczny prymitywny próg narciarski; źródło: „Sport” 1922, nr 1, s. 1.

W 1939 r. Polski Związek Narciarski zrzeszał 273 towarzystwa i kluby, w których narciarstwo uprawiało 1799 zawodników i zawodniczek, posiadał 25 000 członków oraz 521 sędziów⁵. Praca i zaangażowanie społecznego aktywu

⁵ 20 lat Polskiego Związku Narciarskiego, „Przegląd Sportowy” 1939, nr 15, s. 5.

narciarskiego pracującego w PZN, Okręgowym Związku Narciarskim (OZN) oraz w sekcjach narciarskich były decydujące w ewolucji skoków narciarskich. Do najaktywniejszych działaczy PZN w latach dwudziestolecia międzywojennego należeli: Stanisław Barzykowski, Aleksander Bobkowski, Stanisław Fächer, Aleksander Fredro-Boniecki, Hugo Grosman, Kazimierz Hart-Zaluski, Roman Loteczka, Leszek Lubicz-Nycz, Bolesław Macudziński, Kazimiera Muszałówna, J. Openhaim, Aleksander i Kazimierz Schiele, Mieczysław Świerż, Henryk Szatkowski, Władysław Ziętkiewicz, i wielu innych.

Nad szkoleniem czołówki skoczków narciarskich czuwali kapitanowie związkowi PZN, w latach dwudziestych było ich trzech: Władysław Ziętkiewicz w latach 1922–1925, Stanisław Fächer w latach 1925–1937 i Henryk Szatkowski w latach 1937–1939. Do bezpośredniego szkolenia czołowych skoczków narciarskich PZN zatrudniał trenerów, którymi z reguły byli doświadczeni skoczkowie narciarscy. W toku badań ustalono, że na 52 trenerów, pracujących z czołówką polskich skoczków narciarskich w latach 1920–1939, w 31 przypadkach byli to trenerzy i instruktorzy rodzimi i aż w 22 przypadkach byli to trenerzy zagraniczni, w tym szkoleniowców norweskich było 12, austriackich – 5, szwedzkich – 3, węgierskich – 1 i fińskich – 1⁶.

Ogromne znaczenie w rozwoju narciarstwa w Polsce miało zaopatrzenie w sprzęt sportowy. Rozpoczęta w Zakopanem w 1921 r. produkcja nart na rynek polski w firmie braci Aleksandra i Kazimierza Schielów, w 1928 r. wzmocniona została obecnością wyrobów sportowych, w tym także nart, produkowanych przez firmę W. Szymborski i S-ka, której zakłady zlokalizowane były w Warszawie przy ulicy Bielańskiej nr 5⁷. W kolejnych latach dwudziestolecia międzywojennego miłośnicy narciarstwa mogli nabyć w polskich sklepach oferowany sprzęt narciarski produkcji zarówno krajowej, jak i zagranicznej.

Znaczny wpływ na rozwój skoków narciarskich w Polsce miała działalność wydawnicza i popularyzatorska. Nieocenioną rolę związaną z dostarczaniem narciarskich wiadomości metodycznych, w tym z zakresu skoków narciarskich, pełnił pierwszy polski podręcznik narciarski autorstwa M. Zaruskiego i H. Bobkowskiego pt.: *Podręcznik narciarstwa*, wydany w 1908 r. W 1918 r. w Krakowie A. Bobkowski wydał uporządkowany metodologicznie *Podręcznik narciarski*, który przez szereg lat dwudziestolecia międzywojennego pełnił rolę pomocniczą w szkoleniu narciarskim, jego II wydanie ukazało się w 1921 r. Niezmiernie ważną rolę organu prasowego PZN pełniła międzywojenna prasa sportowa m.in.: „Przegląd Sportowy” Warszawa (1919–1939), „Stadion” (1920–1931)

⁶ *Sprawozdania z działalności PZN za sezony, 1933/34–1936/1937*, Kraków 1934–1938; „Przegląd Sportowy” za lata 1922–1939; „Raz Dwa Trzy” za lata 1932–1939; „Stadion” za lata 1923–1931; a także w oparciu o badania własne.

⁷ *Polski przemysł sportowy ustanawia pierwsze rekordy. Triumf wytwórni W. Szymborski i S-ka*, „Przegląd Sportowy” 1928, nr 10, s. 9; firma specjalizowała się zwłaszcza w wyposażaniu w przyrządy i przybory szkolnych sal gimnastycznych.

i „Raz Dwa Trzy” (1931–1939). Bardzo ważną publikacją o charakterze kronikarskim były trzy tomy wydawnictwa rocznikowego PZN pt.: „Narciarstwo Polskie”, które obejmowały: tom I lata 1919–1925, tom II lata 1925–1927 i tom III lata 1927–1929.

W okresie 20-lecia międzywojennego Polski Związek Narciarski pełnił funkcję wiodącą w zakresie organizacyjno-szkoleniowym. Działalność bieżącą prowadził zarząd Związku w latach 1920–1930, wybierany na roczną kadencję. Począwszy od 1932 r., zarząd PZN wybierano na dwuletnią kadencję. Działalność zarządu po upływie kadencji przyjmował Zwyczajny Walny Zjazd PZN, na którym zatwierdzano plan działalności na najbliższą kadencję. Zjazdy przeprowadzano przed rozpoczynającymi się sezonami narciarskimi (w maju lub czerwcu). Duże znaczenie organizacyjne i szkoleniowe w rozwoju skoków narciarskich miała Rada Narciarska, a w jej strukturach Referat Skoczni prowadzony przez kpt. Romana Loteczkę.

Dzięki aktywności działaczy narciarskich w Polsce w okresie 20 lat międzywojnia wybudowano około 89 większych skoczni narciarskich, które z uwagi na drewnianą konstrukcję funkcjonowały okresowo w następujących miejscowościach: Bielsku-Białej, Brzechowicach, Ciężkowie k. Majdanu i Worochty, Golezowie, Istebnej, Iwoniczu Zdroju, Jordanowie, Jurzykowie, Kielcach, Koniakowie, Krakowie, Krośnie, Krynicy, Krzemieńcu, Lublinie, Lwowie, Makowie, Nowym Sączu, Nowym Targu, Nydku, Ojcowie, Orłowej Lesznej k. Czeskiego Cieszyna, Poroninie, Przemyślu, Rabce, Rozluczu, Samborze, Sławsku, Suchej Beskidzkiej, Szczawnicy, Szczyrku, Truskawcu, Tuchli, Ustroniu, Wadowicach, Wilnie, Wiśle, Worochcie, Zakopanem, Zwardoniu, Żywcu, oraz skocznie narciarskie o mniejszym znaczeniu w innych miejscowościach.

Mimo prekursorskiej roli, jaką niewątpliwie posiadał w początkowej fazie rozwoju narciarstwa Lwów, w okresie dwudziestolecia międzywojennego jego znaczenie znacznie zmalało, a poziom odbiegał od reprezentowanego przez ośrodki podhalańskie. Lwów w tym czasie posiadał 5 skoczni narciarskich: w parku Kilińskiego, na Wólce, na Zniesieniu, na Pohulance, a także w oddalonej o 8 km od centrum Lwowa miejscowości Brzechowice. Działające w mieście kluby sportowe – I Lwowski Klub Sportowy (ILKS) Czarni Lwów oraz LKS Pogoń Lwów, a także KTN i SN PTT – oprócz prowadzenia działalności sportowej i organizacyjnej były w posiadaniu skoczni narciarskich w Tuchli, Sławsku i w Worochcie na Rybrowaczu, co znacznie wzbogacało możliwości organizowania konkursów w skokach narciarskich. Działalność Lwowskiego Okręgowego Związku Narciarskiego (LOZN) prowadzona była także w Samborze, gdzie właścicielem skoczni było miejscowe TG Sokół.

Wysiłki skierowane na rozwój skoków narciarskich w okresie dwudziestolecia międzywojennego prowadziła Krynica, gdzie w 1931 r. oddano do użytku skocznię, która posiadała 32-metrową wieżę rozbiegową, najwyższą ze wszystkich skoczni w Europie, np. ówczesna skocznia olimpijska w Cortina d'Ampezzo posia-

dała wieżę, która wznosiła się na wysokość 28 m. Na krynickiej skoczni w omawianych latach dwukrotnie przeprowadzono Mistrzostwa Polski w skokach narciarskich w latach 1924 i 1925.

Rozwój skoków narciarskich miał miejsce także w Przemyskim OZN, gdzie na skoczniach Iwonicza Zdroju, Krosna, Przemysła i Rozłucza sezonowo organizowano skoki narciarskie, które pod skocznie ściągały ciekawych atrakcji widzów. Interesujące wydarzenia związane z rozwojem skoków narciarskich miały miejsce, począwszy od 1925 r., w Wilnie na skoczniach na Belamoncie i na Antokolu. Swoją budową uwagę zwracała szczególnie skocznia na Antokolu, której rozbieg wykonano z żelbetonu. Mało znanym faktem jest wybudowanie skoczni narciarskiej w Krakowie w 1922 r. na pograniczu Bielani i Woli Justowskiej, na której do 1924 r. jej właściciel AZS Kraków urządzał treningi i konkursy skoków narciarskich. Próby w rozwijaniu skoków narciarskich podejmowano także w miejscowościach pozbawionych wysokich gór na terenie działalności Warszawskiego Okręgowego Związku Narciarskiego. Organizację konkursu skoków narciarskich stwierdzono w Lublinie oraz w Kielcach. Rozwój bazy dla skoków narciarskich prowadził do zwiększania się liczby organizowanych konkursów. W latach 1920–1939 ich liczba w sezonie wynosiła ok. 20. Ilość trenujących skoczków narciarskich również zwiększała się, a ich sukcesy na arenach światowych stawiały skoki narciarskie jako jedną z wielu polskich dyscyplin, które rozwijały się w imponującym tempie.

Rozwój narciarstwa w Polsce w latach 1919–1939, dzięki aktywności społecznej klubów sportowych i towarzystw wspartej działalnością struktur PZN, doprowadził bardzo szybko do odrobienia zapóźnienia wynikającego z wcześniejszych warunków zaborów austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego. Już w 1923 r. polscy narciarze wykazywali się znajomością techniki jazdy i skoków narciarskich. W opanowaniu techniki narciarskiej wykorzystywano doświadczenia zagranicznych zawodników, zwłaszcza Austriaków, Niemców, Norwegów, Szwedów, ale także najbliższych sąsiadów – Czechosłowaków i Węgrów. Kluby i towarzystwa narciarskie rywalizowały ze sobą we wzajemnej zgodzie, co pozytywnie różniło narciarzy od sportowców niektórych innych dyscyplin sportu. Najszybciej poziom europejski w narciarstwie osiągnęli skoczkowie narciarscy, czego dowodzą sukcesy skoczków uzyskane podczas zawodów we Francji i Szwajcarii. Osiągnięte sukcesy polskich skoczków zaskoczyły obserwatorów zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Wyróżniano szczególnie A. Rozmusa, który w mistrzostwach Francji w 1923 r. na skoczni w Superbagnere, zajmując trzecie miejsce, przegrał jedynie ze Szwedem i mistrzem Norwegii, a pozostawił za sobą drugiego Szweda, Francuzów, Czechosłowaków i Hiszpanów. Drugi z Polaków A. Krzeptowski uczestniczący razem z A. Rozmusem w tych samych zawodach zajął ósme miejsce, co dowodziło szerokości szkolenia skoczków narciarskich w Polsce. W Szwajcarii w zawodach na skoczni w Grindelwaldzie z udziałem czołwki skoczków europejskich zdobył 8 miejsca przez A. Krzep-

towskiego uznano za sukces, określając ten wyczyn jako wdarcie się do czołówek skoczków narciarskich w Europie. Obok tej dwójki skoczków, po trzech latach trwającego szkolenia, w 1923 r. z sukcesami w zawodach międzynarodowych uczestniczyli polscy skoczkowie narciarscy: F. Bujak, H. Mückenbrunn oraz E. Kaliciński⁸. W najważniejszej imprezie narciarskiej w kraju Narciarskich Mistrzostwach Polski, które odbywały się w latach 1920–1939, medalistami – w kolejności alfabetycznej – byli: Bujak Franciszek SNPTT Zakopane II 1920, III 1921, Cukier Franciszek ONTG Sokół Zakopane I 1930, Czech Bronisław SNPTT Zakopane I 1928, III 1931, II 1934, II 1936, II 1937, Czerniak III 1938, Gayduszek Leopold Wintersportclub Bielsko-Biała III 1930, Gąsienica-Marcinkowski SNPTT Zakopane III 1932, Giewont Stanisław ONTG Sokół Zakopane III 1936, Kaliciński Edward AZS Zakopane III 1922, II 1924, Kolesar Piotr SNTS Wisła Zakopane II 1932, III 1937, Krzeptowski Andrzej SNPTT Zakopane II 1922, I 1923, III 1926, Kula Jan SNPTT Zakopane II 1939, Lankosz Józef KTN Lwów III 1927, Łuszczek Izidor SNTS Wisła Zakopane II 1932, Łuszczczyński R. SNPTT Zakopane III 1920, Marusarz Andrzej SNPTT Zakopane I 1938, III 1939, Marusarz Stanisław SNPTT I 1932, I 1933, II 1934, I 1936, I 1937, I 1939, Mückenbrunn Henryk SNPTT Zakopane I 1924, I 1925, Pawłowski Leszek LKS Czarni Lwów I 1920, II 1921, Rozmus Aleksander SNPTT Zakopane I 1921, I 1922, II 1923, III 1924, II 1925, II 1928, II 1930, Witkowski Szczepan LKS Czarni Lwów III 1925, Zając Marian II 1938. W najważniejszych imprezach międzynarodowych – w Igrzyskach Olimpijskich oraz w mistrzostwach FIS – polscy skoczkowie zajmowali następujące miejsca: w I Zimowych Igrzyskach Olimpijskich (ZIO) w Chamonix w 1924 r. Andrzej Krzeptowski był 21, w II ZIO w St. Moritz w 1928 r. Stanisław Sieczka był 23, Aleksander Rozmus był 25, Andrzej Krzeptowski 27, a Bronisław Czech 37, w III ZIO w Lake Placid w 1932 r. Bronisław Czech był 12, Stanisław Marusarz 17, a Andrzej Marusarz 20, w IV ZIO w Garmisch Partenkirchen w 1936 r. Stanisław Marusarz zajął 5 miejsce, najwyższe spośród polskich skoczków narciarskich z odbytych w okresie dwudziestolecia międzywojennego czterech igrzysk, Andrzej Marusarz był 20, a Bronisław Czech 32.

W mistrzostwach świata FIS, które odbyły się w latach 1928–1939, polscy skoczkowie zajmowali następujące miejsca:

1928 r. St. Moritz,	23 – S. Sieczka,
1929 r. Zakopane,	10 – B. Czech,
1930 r. Holmenkollen,	34 – B. Czech,
1931 r.	Polacy nie startowali,
1932 r. Lake Placid,	12 – B. Czech,
1933 r. Innsbruck,	8 – Łuszczek,
1934 r. Solleftea,	21 – S. Marusarz,

⁸ *Narciarstwo polskie a Olimpiada*, „Przegląd Sportowy” 1923, nr 51, s. 22–24.

1935 r. Smokowiec,	4 – S. Marusarz,
1936 r. Garmisch,	5 – S. Marusarz,
1937 r. Chamonix,	12 – S. Marusarz,
1938 r. Lahti,	2 – S. Marusarz,
1939 r. Zakopane,	5 – S. Marusarz ⁹ .

Za najlepszego skoczka w okresie 20-lecia międzywojennego należy uznać Stanisława Marusarza (1913–1993). Przemawiają za tym jego sukcesy, m.in. mistrzostwo Polski w: 1932 r., 1933 r., 1935 r. 1936 r., 1937 r. i 1939 r. Czterokrotnie ustanawiał rekord Polski w skokach (w 1931 r. w Ponte di Legano – 74 m, w 1935 r. w Planicy – 87,5, 93 i 97 m), a także pięciokrotnie ustanowił rekord odległości skoczni na Krokwi, m.in. w: 1932 r. – 72 m, 1934 r. – 74 m, 1938 r. – 76,5 m. W omawianym czasie Stanisław Marusarz był wicemistrzem świata w skokach w 1938 r. i dwukrotnie uczestniczył w Igrzyskach Olimpijskich w Lake Placid 1932 r. oraz w Garmisch Partenkirchen w 1936 r. Za swoje sukcesy w 1938 r. został laureatem Wielkiej Honorowej Nagrody Sportowej, a także, w tym samym roku, zwyciężył w Plebiscycie Przeglądu Sportowego.

Fot. 7. Stanisław Marusarz najlepszy polski skoczek narciarski w okresie 20-lecia międzywojennego; źródło: „Tygodnik Ilustrowany” 1932, nr 12, s. 195.

⁹ *Dotychczasowe miejsca Polaków w skokach*, „Przegląd Sportowy” 1939, nr 15, s. 3.

Obok Stanisława Marusarza w okresie 20-lecia międzywojennego kolejnym wybitnym narciarzem był Bronisław Czech SNPTT (1908–1944), trzykrotny olimpijczyk (1928, 1932, 1936). W 1932 r. PZN obdarzył go tytułem honorowego nauczyciela narciarstwa w stopniu trenera. W 1936 r. kierował przygotowaniem kadry narodowej biegaczy do IO w Ga-Pa (1936). Rok później (18 września 1937) został mianowany członkiem Komisji Wyszukiawczej PZN (1937–1939) i powierzono mu opiekę nad kadrą narodową klasyków podczas przygotowań do mistrzostw świata FIS w Zakopanem (1939) i IO (1940). W ciągu 15-letniej kariery sportowej, która przebiegała w klubach: SN PTT Zakopane (1925–1936) i AZS Kraków (1936–1939), w skokach narciarskich czterokrotnie zdobywał mistrzostwo Polski (1928, 1929, 1931, 1934)¹⁰.

Listę rekordzistów odległości w skokach narciarskich otwiera Stanisław Gąsienica-Sieczka (1904–1975), do 1924 r. skoczek SN PTT Zakopane, następnie w ONTG Sokół Zakopane, sześciokrotny rekordzista Polski w skokach narciarskich: w 1925 r. – 38 m, 1926 r. – 42 m, 1927 r. – 42,5 m, 1928 r. – 58 m, 1928 r. – 63 m i w 1929 r. – 66 m. Rekordzista skoczni na Krokwi 1925 r. – 36 m, 1925 r. – 39 m i 1929 r. – 66 m. Wielokrotny reprezentant Polski. Uczestnik igrzysk olimpijskich w St. Moritz 1928 r.¹¹ Jego rekord Polski w skoku na nartach w 1931 r. poprawił Stanisław Marusarz, który osiągnął odległość 74 m. Ostatecznie w 1935 r. S. Marusarz osiągnął 96 m¹². Z klanu Marusarzów wywodził się krewny Stanisława, Andrzej (1913–1968), który osiągał nieco gorsze wyniki, należały jednak do niego tytuły, m.in.: mistrzostwo Polski w skokach w 1938 r. wicemistrzostwo Polski w 1935 r., ustanowienie w 1938 r. rekordu Wielkiej Krokwi 76,5 m, który przetrwał do 1939 r. Andrzej był również dwukrotnym olimpijczykiem: w Lake Placid w 1932 r. i w Garmisch Partenkirchen w 1936 r. Do grupy wyróżniających się polskich skoczków narciarskich, zwłaszcza w początkowym okresie rozwoju skoków narciarskich – po 1919 r. – należał Aleksander Rozmus (1901–1986) członek SNPTT Zakopane do 1924 r., a od 1925 r. w ONTG Sokół Zakopane. Pierwszy przekroczył w skoku narciarskim 30 m, uzyskując na skoczni w Jaworzynie 30,5 m. Czterokrotnie ustanawiał rekord Polski w odległości skoku na nartach: w 1921 r., 1922 r. 1923 r. i 1928 r. Dwukrotnie w skokach narciarskich był mistrzem Polski w 1921 r. i 1922 r., wicemistrzem Polski w: 1923 r., 1925 r., 1928 r., 1930 r. Podczas Igrzysk Olimpijskich

¹⁰ Był także: 24-krotnym mistrzem Polski: w biegu na 18 km (1929, 1933), w dwuboju klasycznym (1927, 1928, 1929, 1934, 1937), w biegu zjazdowym (1929, 1937), slalomie (1936, 1937), kombinacji alpejskiej (1936, 1937) i w sztafetach 5 × 10 km (1927–1933) i 9-krotnym uczestnikiem zawodów FIS (nieoficjalnych, a od 1937 oficjalnych mistrzostw świata w latach 1929, 1930, 1933–1939). Bardzo bogaty w wydarzenia w jego karierze był rok 1927, kiedy po raz pierwszy startował w mistrzostwach Europy w Cortina d'Ampezzo (6 miejsce w skokach i 12 w biegu na 18 km). Dzięki narciarstwu stał się sławny.

¹¹ *Przewaga Zakopanego*, „Stadion” 1931, nr 4, s. 12.

¹² *Marusarz pierwszy w Planicy. Norwegowie wycofani ze startu. Br. Czech zajmuje 5-te miejsce*, „Przegląd Sportowy” 1935, nr 23, s. 2.

w St. Moritz w 1928 r. w konkursie skoków na nartach zajął 25 miejsce¹³. Warto pamiętać, że organizowanie się nadrzędnych struktur sportu polskiego w latach 1919–1939 miało istotny wpływ na rozwój kultury fizycznej, a tym samym narciarstwa i skoków narciarskich w Polsce. Narciarstwo, a w jego ramach skoki narciarskie, było tą dyscypliną sportową, która spełniała oczekiwania władz dotyczące poprawy stanu fizycznego społeczeństwa polskiego. Ponadto wielu działaczy narciarskich pełniło ważne funkcje w strukturach państwa, m.in. w rządzie i w wojsku. Stąd na tle wielu innych dyscyplin sportowych narciarstwo w działalności PUWFiPW było uprzywilejowane i popierane w swoim rozwoju, co miało pozytywny wpływ na jego dynamiczny rozwój i sukcesy.

Bibliografia

A. Źródła

I. Prasa

„Przegląd Sportowy” 1922–1939

„Raz Dwa Trzy” 1932–1939

„Stadion” 1923–1931

B. Literatura

Bobkowski A., *Podręcznik narciarstwa*, Warszawa – Kraków 1926.

Fredro-Boniecki A., *Historia narciarstwa polskiego 1907–1914*, „Narciarstwo Polskie” 1925, t. 1.

Pręgowski Z., *Dzieje narciarstwa polskiego do 1914 r.*, Warszawa 1994.

Roszkowska E., *Narciarstwo w armii austro-węgierskiej do 1914 r.*, [w:] L. Rak, E. Małolepszy (red.), *Narciarstwo polskie 1888–2008*, Jasło 2009.

Sore V., *Zdarsky und der militärskilauf*, [w:] E. Mehl (ed.), *Zdarsky. Festschrift zum 80. Geburtstag desec. Begründers der alpinen Skifahrweise*, Wien – Leipzig 1936.

Zaborniak S., *Skoki narciarskie w Polsce w latach 1907–1939*, Krosno – Rzeszów 2013.

¹³ S. Zaborniak: *Skoki narciarskie w Polsce w latach 1907–1939*, Krosno – Rzeszów 2013, *passim*.

Abstract

Ski Jumps in Poland (1907–1939)

The first ski training on the Polish land took place in Lvov in 1906, during the 2 days ski course organized by the Society of Sport's Games involving physical movement during which the Austrian skier Mathias Zdarsky known in Europe was giving classes. About using help in developing correct abilities in ski jumps during the ski season at the turn of years 1911/1912 in Lvov the skiing training lead Norwegian – Werner Werenskiöld, and a year later a famous ski jumper Sepp Obereder trained Lvov skiers (lived in Stryj). To get knowledge connected with the skiing art at the turn of years 1912/1913 Eng. Aleksander Bobkowski and Dr. Adam Kroebel left for Switzerland and Norway. After finishing the I World War trained earlier skiers started organizing courses in L-plate and jumps on skis.

To the group of Polish outstanding ski jumpers especially in the initial period of the development of ski jumps after 1919 belonged Aleksander Rozmus (1901–1986) member of SNPTT Zakopane up to 1924, from 1925 into ONTG "Falcon Zakopane". As the first crossed in ski jump 30 m, getting 30,5m on the ski jump in Jaworzynka. For the four times he established a record of Poland in the jump to the distance on skis: in 1921, 1922, 1923 and 1928. He was twice a champion of Poland in 1921 and 1922, vice-champion of Poland in: 1923, 1925, 1928, 1930. During the Olympic Games in the St. Moritz in 1928 in the ski jump on skis took the 25 place. As the sports discipline, skiing and in it ski jumps it was this sports discipline which met general-developmental requirements, and hence fulfilled improvements concerning expecting authorities in the constitution of the Polish people. From here in comparison to many sports other disciplines the skiing in PUWF and PW activity was privileged and promoted in its development, it had a positive effect to his rapid development and successes.

Key words: Poland, sky, ski jumps.

Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA*

Sport kobiet w Polsce w latach 1921–1922 w świetle czasopisma „Przegląd Sportowy”

Streszczenie

Praca przedstawia sport kobiet w latach 1921–1922 w oparciu o czasopismo „Przegląd Sportowy”. „Przegląd Sportowy” był tygodnikiem poświęconym sportowi w Polsce i zagranicą. Przybliżał także różne aspekty ruchu sportowego kobiet.

W latach 1921–1922 kobiety działały w zarządach klubów i towarzystw sportowych. Rywalizowały w wielu dyscyplinach sportowych, głównie na arenie krajowej. Popularnymi dyscyplinami sportu kobiet były: lekkoatletyka, łyżwiarstwo, narciarstwo, pływanie, tenis ziemny, a także (w mniejszym stopniu) wioślarstwo i szermierka. Największe sukcesy kobiety odnosiły w narciarstwie. Do wyróżniających zawodniczek w narciarstwie należały: W. Dubieńska, E. Michalewska-Ziętkiewiczowa oraz I. Popielówna.

Słowa kluczowe: kobiety, sport, Polska, „Przegląd Sportowy”.

Celem pracy jest przedstawienie sportu kobiet w Polsce w świetle „Przeglądu Sportowego” w latach 1921–1922. „Przegląd Sportowy” ukazywał się w latach 1921–1939. W tym czasie był tygodnikiem wydawanym w Krakowie, poświęconym sportowi w Polsce i za granicą. Przybliżał także różne aspekty ruchu sportowego kobiet.

W zakresie piśmiennictwa dotyczącego sportu kobiet w II Rzeczypospolitej największe znaczenie poznawcze mają prace M. Rotkiewicz i T. Drozdek-Małolepszej¹. Warto nadmienić, iż publikacje podejmujące problematykę sportu

* Dr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

¹ T. Drozdek-Małolepsza, *Stan badań nad dziejami wychowania fizycznego i sportu kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] S. Zaborniak (red.), *Z dziejów kultury fizycznej w Polsce*, Rzeszów 2005, s. 13–21; tejsze, *Sport strzelecki kobiet w Polsce w okresie międzywojennym*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Kultura Fizyczna”, z. 11, Częstochowa 2012, s. 13–25; tejsze, *Sporty zimowe kobiet w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] L. Rak, E. Małolepszy (red.), *Narciarstwo polskie 1888–2008*, Jasło 2009, s. 105–115.

kobiet w Polsce w okresie międzywojennym nie uwzględniają w sposób szczególny kwerendy czasopisma „Przegląd Sportowy”.

W numerze 30 „Przeglądu Sportowego” z 1921 r. ukazała się informacja dotycząca powołania Międzynarodowego Związku Sportowego Kobiet². Związek został utworzony w Paryżu, a jego sygnatariuszami byli przedstawiciele następujących państw: Czechosłowacja, Francja, Hiszpania, USA, Wielka Brytania. Było to ważne wydarzenie w zakresie organizacyjnym, przyczyniające się do rozwoju sportu kobiet w Europie i na świecie.

Redakcja „Przeglądu Sportowego” oceniła sport kobiet we wschodniej Małopolsce, zwracając uwagę na niski jego poziom:

Wreszcie i sporty, dość intensywnie przed wojną uprawiane przez kobiety, poszły zupełnie w zapomnienie i wychowaniem fizycznym kobiet w przeciwieństwie do zagranicy nikt się u nas nie zajmuje³.

Z takim wnioskiem nie można w pełni się zgodzić. Granice Polski ukształtowały się w wyniku powstań narodowych i wojny Polski z Rosją Radziecką. Dopiero wtedy – właściwie – od 1921 r. – wśród wielu dziedzin, mogła się rozwijać aktywność fizyczna.

Kobiety, aczkolwiek w wyraźnej mniejszości, zasiadały we władzach klubów i sekcji sportowych. Członkiem zarządu Akademickiego Związku Sportowego (AZS) w Warszawie – w trakcie zjazdu w dniu 12 listopada 1921 r. – została Lucyna Janczewska⁴. Sekcja narciarska AZS w Krakowie zwołała Walne Zgromadzenie 17 września 1921 r.⁵ Członkiem zarządu sekcji narciarskiej została J. Popielówna. W skład zarządu sekcji narciarskiej Klubu Sportowego „Czarni” Lwów weszła w 1921 r. Jadwiga Pawłowska⁶.

Z inicjatywy Lwowskiego Towarzystwa Łyżwiarskiego (LTŁ) zawiązano 9 października 1921 r. Polski Związek Łyżwiarski (PZŁ)⁷. Do związku przystąpiły następujące organizacje: Warszawskie Towarzystwo Łyżwiarskie (WTŁ), Wileńskie Towarzystwo Łyżwiarskie (Wil.TŁ) oraz LTŁ. Pierwsza siedziba PZŁ mieściła się we Lwowie. Z inicjatywy Wil.TŁ pod koniec listopada 1921 r. urządzono tor łyżwiarski w Parku Sportowym im. gen. Żeligowskiego. Towarzystwo prowadziło sekcję hokejową, narciarską, saneczkarską oraz tenisową. Prezesem Wil.TŁ był inż. Zwolski, natomiast członkiem zarządu Kawalcowa.

W 31 numerze „Przeglądu Sportowego” z 1921 r. ukazała się informacja o mającym się odbyć w dniach 26–31 grudnia 1921 r. kursie narciarskim dla początkujących i zaawansowanych w Zakopanym⁸. Kurs narciarski organizowali

² „Przegląd Sportowy” 1921, nr 30, s. 15.

³ „Przegląd Sportowy” 1921, nr 6, s. 4.

⁴ „Przegląd Sportowy” 1921, nr 33, s. 9.

⁵ „Przegląd Sportowy” 1921, nr 20, s. 14.

⁶ „Przegląd Sportowy” 1921, nr 33, s. 11.

⁷ „Przegląd Sportowy” 1921, nr 25, s. 14.

⁸ „Przegląd Sportowy” 1921, nr 31, s. 15.

działacze Tatrzańskiego Towarzystwa Narciarzy (TTN). Dla kursantów TTN zapewniło 90 miejsc noclegowych. Pod kierunkiem Elżbiety Michalewskiej-Ziętkiewiczowej, w dniach 26–30 grudnia 1922 r. miał zostać przeprowadzony kurs narciarski dla początkujących⁹. Organizatorem kursu była Sekcja Narciarska Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (SNPTT).

Popularną dyscypliną wśród kobiet była lekkoatletyka. W czerwcu 1922 r. odbyły się w Warszawie zawody sportowe szkół średnich¹⁰. W zawodach dziewcząt wyróżniły się uczennice Seminarium im. Orzeszkowej. W biegu na dystansie 60 m zwyciężyła Sadkowska, zaś w biegu sztafetowym 2 × 100 m zespół żeński Seminarium im. Orzeszkowej. W ramach zawodów lekkoatletycznych odbyły się pokazy gimnastyczne dziewcząt i chłopców¹¹.

W dniach 30 września – 1 października 1922 r. odbyły się w Warszawie MP w lekkoatletyce¹². W zawodach po raz pierwszy wzięły udział kobiety. Wydarzenie to zostało odnotowane na łamach „Przeglądu Sportowego”:

Faktem z życia naszej lekkiej atletyki jest fakt masowego startu pań ze Lwowa, Warszawy i Poznania. Warszawa jest jaskrawym przykładem tego, co można uczynić w dziedzinie propagandy sportu wśród niewiast. Oto 2 miesiące temu noga kobieca nie stanęła na bieżni na Agrykoli. Dziś Warszawa posiada przeszło 30 ćwiczących stale niewiast¹³.

W poszczególnych konkurencjach najlepsze okazały się: w biegu na dystansie 60 m – B. Szmendziukówna – 8.8 s. („Pogoń” Lwów); w skoku w dal – B. Szmendziukówna – 3.93 m; w skoku wzwyż – B. Pawska – 1.09 m (AZS Warszawa); w biegu sztafetowym 4 × 50 m zwyciężył zespół „Pogonii” Lwów, wyprzedzając AZS Warszawa i „Polonię” Warszawa¹⁴. Oprócz wymienionych lekkoatletek, w zawodach wyróżniły się: Gwizdałówna („Pogoń”), Klukowska, Rzeźnicka („Polonia”), Tupalska (AZS).

W numerze 45 „Przeglądu Sportowego” z 1922 r. podano rekordy Polski w lekkoatletyce za 1922 r.¹⁵ W konkurencjach kobiecych rekordy Polski należały do: Szmendziukówny – w następujących konkurencjach: bieg na dystansie 60 m (8.7 s), w skoku w dal (4.05 m), w biegu na dystansie 100 m (15.00 s); do Pawskiej w skoku wzwyż (1.09 m); w sztafecie 4 × 60 m – „Pogoń” Lwów (32.00 s.); w sztafecie 4 × 100 m – „Pogoń” Lwów (1.025 min). Należy zauważyć, iż w zakresie uwzględniania oficjalnych rekordów Polski w lekkoatletyce ukazała się w „Przeglądzie Sportowym” notatka prasowa o następującej treści:

⁹ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 49, s. 10.

¹⁰ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 24, s. 9–10.

¹¹ Tamże.

¹² „Przegląd Sportowy” 1922, nr 40, s. 8–9.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże. B. Szmendziukówna w biegu na dystansie 60 m uzyskała wynik o 0.1 s. lepszy od ówczesnego rekordu Polski.

¹⁵ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 45, s. 9.

Rekordy ustanowione przez polskich atletów za rządów zaborczych uznał PZLA tylko za najlepsze wyniki, a jako oficjalne rekordy Polski uznaje się rezultaty, osiągnięte po dniu 1 listopada 1918 r., o ile są lepsze od poprzednich najlepszych wyników¹⁶.

W 1921 r. TS „Unia” Poznań prowadziło drużynę piłki nożnej kobiet¹⁷. Brak źródeł nie pozwolił na przedstawienie działalności sportowej piłkarek nożnych.

Fot. 1. Drużyna piłki nożnej kobiet TS „Unia” Poznań

Źródło: „Przegląd Sportowy” 1921, nr 18, s. 1.

Na początku lat dwudziestych XX w. kobiety uczestniczyły w zawodach pływackich, przeprowadzanych na rzece. W dniu 29 czerwca 1922 r., z inicjatywy AZS został przeprowadzony wyścig pływacki na rzece Wiśle w Warszawie¹⁸. Dystans biegu pływackiego wynosił 2000 m. Zwyciężyła Zofia Bystrzyńska (AZS Warszawa), wyprzedzając Wardówną. Ogółem w zawodach wzięło udział 100 pływaków, w tym 7 kobiet¹⁹. W podobnych zawodach, przeprowadzonych na rzece Wiśle w Krakowie w 1922 r., w wyścigu na dystansie 3600 m I miejsce zajęła Maria Meyerówna²⁰. Drugie miejsce przypadło Irenie Popielów-

¹⁶ „Przegląd Sportowy” 1921, nr 8, s. 10.

¹⁷ „Przegląd Sportowy” 1921, nr 18, s. 1.

¹⁸ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 27, s. 10.

¹⁹ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 52, s. 8.

²⁰ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 31, s. 10. W zawodach wzięły udział 4 kobiety.

nie, zaś III miejsce zajęła S. Estreicherówna. Zawody zorganizowała sekcja pływacka AZS Kraków. M. Meyerówna przepląnęła dystans 3600 m w 34 min i 52 s, podczas gdy najlepszy z mężczyzn uzyskał czas 34 min i 17 s.

Już wówczas kobiety współzawodniczyły w pływaniu w zawodach rangi mistrzostw okręgu. Pływackie zawody okręgowe – okręgu krakowskiego – przeprowadzono 22 lipca 1922 r.²¹ W wyścigach pływackich kobiet na dystansie 108 m stylem klasycznym i 108 m stylem dowolnym zwyciężyła Maria Meyerówna (AZS Kraków). W trakcie zawodów odbył się bieg sztafetowy dla kobiet 4 × 36 m. Zwyciężyła sztafeta AZS Kraków. W zawodach oprócz M. Meyerówny wyróżniły się Jadwiga Meyerówna i Irena Popielówna. W tym samym roku (3 września 1922 r.) zostały po raz pierwszy zorganizowane MP w pływaniu²². W wyścigu na dystansie 100 m zwyciężyła Samolakówna (Warszawskie Koło Wioślarek – WKW), wyprzedzając Ryszkiewiczówną (WKW) i Sellówną („Unia” Poznań); w wyścigu na dystansie 300 m I miejsce zajęła Ludmiła Drożyńska (WKW), przed Z. Bystrzyńską (AZS Warszawa) i Ryszkiewiczówną. Do wyścigu sztafetowego zgłosiły się dwie drużyny WKW. Zwyciężył zespół w składzie: Głowacka, Kożuchowska, Tryburska i Dorożyńska. Redakcja „Przeglądu Sportowego” nie podała informacji na temat startu w zawodach pływaczek z okręgu krakowskiego.

Fot. 2. Członkowie sekcji szermierzej AZS Kraków. Wśród nich Wanda Dubieńska

Źródło: „Przegląd Sportowy” 1922, nr 51, s. 53.

²¹ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 29, s. 9.

²² „Przegląd Sportowy” 1922, nr 36, s. 10.

Na łamach „Przeglądu Sportowego”, w numerze 52 z 1922 r., dokonano podsumowania stanu sportu polskiego, m.in. w zakresie pływania²³. Silny był ośrodek pływacki w Krakowie (AZS, YMCA, Żydowskie Towarzystwo Sportowe – ŻTS „Jutrzenka”), który posiadał następujące zawodniczki: Dawidowska, Estreicherówna, Królówna, M. Lubańska, Jadwiga i Maria Meyer, I. Popielówna. Ponadto redakcja pisze: „ukazały się na horyzoncie talenty młode z pań: Bystrzyńska, Dorożyńska, Samolakówna, Ryszkiewiczówna”²⁴. AZS Kraków zorganizował żeńską drużynę piłki wodnej.

Wyróżniającą się pod względem sportowym członkinią sekcji szermierczej AZS Kraków była W. Dubieńska²⁵.

W dniach 8–11 września 1921 r. odbył się w Krakowie IV Międzynarodowy Turniej AZS w tenisie ziemnym²⁶. Pierwsze 3 turnieje odbyły się w okresie przed wybuchem I wojny światowej (w latach 1912, 1913 i 1914 r.). W grze pojedynczej kobiet zwyciężyła Vera Richterówna (Łódzki Klub Lawn-Tennisowy – ŁKLT), drugie miejsce zajęła Wanda Dubieńska (AZS Kraków). W innej konkurencji – grze mieszanej – I miejsce zajęli Żochowska i Kleinadel (Warszawski Klub Lawn-Tennisowy WKLT), II miejsce – V. Richterówna i Kowalewski. Jak pisze redakcja „Przeglądu Sportowego”, popularyzując aktywność sportową wśród kobiet:

Panie Landauowa, Rostworowska, Zahaczewska, które po raz pierwszy wzięły udział w turnieju, dały dobry przykład krakowiankom, że nie należy stronić od zawodów sportowych²⁷.

Na łamach tygodnika sportowego ukazała się notatka prasowa na temat walorów gry V. Richterówny:

Richterówna gra sprawnie i wytrwale, porusza się na boisku nad wyraz zgrabnie, swobodnie i wdzięcznie, w swym uderzeniu jednoczy siłę męską wraz z kobiecą²⁸.

Turniej w Krakowie miał charakter cykliczny. W roku następnym (1922) zwycięstwo w grze pojedynczej kobiet odniosła W. Dubieńska, pokonując w finale Boniecką (10:8, 6:1)²⁹. W ramach turnieju rozegrano zawody w grze pojedynczej kobiet o mistrzostwo zachodniej Małopolski. W finale tych zawodów Zalewska pokonała Zahaczewską.

²³ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 52, s. 7–8.

²⁴ Tamże.

²⁵ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 51, s. 53.

²⁶ „Przegląd Sportowy” 1921, nr 18, s. 12.

²⁷ Tamże.

²⁸ „Przegląd Sportowy” 1921, nr 19, s. 4.

²⁹ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 26, s. 6. W półfinale turnieju W. Dubieńska pokonała Zalewską, zaś Boniecka Kozakową.

Kolejny turniej międzynarodowy odbył się we wrześniu 1921 r. w Łodzi³⁰. Zawody zorganizowane zostały przez działaczy Łódzkiego Klubu Lawn-Tennisowego (ŁKLT). Najlepszą tenisistką okazała się V. Richterówna, zwyciężając w grze pojedynczej oraz mieszanej (wspólnie z Kowalewskim). Drugie miejsce w zawodach kobiecych zajęła Żochowska, natomiast w grze mieszanej – Żochowska i Kleindal. V. Richterówna powtórzyła sukces na kolejnym turnieju międzynarodowym w Łodzi, rozegranym w 1922 r.³¹ Zwyciężyła, pokonując w finale K. Richterówną (6:0, 6:3).

Na przełomie września i października 1921 r. odbył się turniej tenisa ziemnego o zasięgu ogólnopolskim, zorganizowany przez KS „Czarni” Lwów³². W programie imprezy sportowej – dla kobiet – przewidziano grę mieszaną. Zwycięzcami zawodów – w tej konkurencji – zostali W. Dubieńska i Smith (Kraków). Krakowianie pokonali m.in.: Kruczkiewiczówną i Retingera („Czarni”); Żochowską i Kuchara oraz Kaliszewską i Stahla. W komentarzu do zawodów czytamy:

Spośród współzawodników wyróżniły się przez piękne serwisy i pewną grę [...] Żochowska oraz nadzwyczaj wysoką klasą gry W. Dubieńska. Paniom lwowskim należy się sportowe podziękowanie za przełamanie obawy przed zawodami³³.

W pierwszych latach okresu międzywojennego, wśród kobiet odrodził się sport wioślarski. W ramach regat o MP, które zostały zorganizowane w Bydgoszczy w dniach 14–15 sierpnia 1922 r., odbył się wyścig czwórek ze sternikiem³⁴. Zwyciężyła osada AZS Warszawa, w następującym składzie: W. Steymanówna (sternik), W. Krynicka, W. Krzyszkiewiczowa, Cz. Kosińska, M. Tyszkówna. Trenerem wioślarek był Józef Mazurek.

Pierwszą konkurencją, w której wystartowały kobiety na Mistrzostwach Polski (MP) w łyżwiarstwie figurowym, była jazda parami. Na zawodach, przeprowadzonych w dniach 19–20 stycznia 1922 r. w Warszawie, zwycięstwo w jeździe parami odniosło małżeństwo Olga Przedzrymirska i Henryk J. Krukowicz-Przedzrymirski³⁵. Drugie miejsce zajęli Kowalewska i Ziemiński.

W trakcie MP w narciarstwie, które zostały rozegrane w Worochcie w dniach 4–6 marca 1922 r., rozegrano zawody w skokach narciarskich II klasy³⁶. Pewnym zaskoczeniem może być zwycięstwo kobiety – Elżbiety Michalewskiej-Ziętkiewiczowej (SNTT). Drugie miejsce zajął Józef Zubek, III – Stefan Zagórski.

³⁰ „Przegląd Sportowy” 1921, nr 24, s. 12.

³¹ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 39, s. 7.

³² „Przegląd Sportowy” 1921, nr 21, s. 13.

³³ Tamże.

³⁴ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 34, s. 6.

³⁵ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 4, s. 10–11; 1922, nr 51, s. 51.

³⁶ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 11, s. 6–7.

W dniach 19–21 lutego 1922 r. odbyły się w Zakopanym Międzynarodowe Zawody Narciarskie³⁷. Bieg narciarski kobiet zorganizowano na dystansie 7 km. Zwyciężyła E. Michalewska-Ziętkiewiczowa, przed Małgorzatą Reichardt (Węgry) i Schiele (SNTT). Czwarte miejsce zajęła W. Dubieńska. Kolejne Międzynarodowe Zawody Narciarskie w Zakopanym planowano zorganizować w dniach 16–18 lutego 1923 r.³⁸ Bieg narciarski dla kobiet zaplanowano na dzień 17 lutego 1923 r.

E. Michalewska-Ziętkiewiczowa była w tym czasie najlepszą polską narciarką. W 1914 r. zajęła II miejsce na zawodach międzynarodowych w Mitterdorffie (zwyciężyła Emmy Nadlievny) oraz II miejsce na zawodach w Raxie (I miejsce zdobyła Anny Bayer)³⁹. W roku następnym (1915) odniosła sześć zwycięstw na zawodach narciarskich rangi międzynarodowej (m.in. w Raxie, Senmeringu, Murzzuschlägu).

W numerze 51 „Przeglądu Sportowego” z 1922 r. znajdujemy przegląd osiągnięć w sporcie polskim za 1922 r. Jak pisze redakcja tygodnika, podsumowując sukcesy w narciarstwie kobiecym:

Ów nasz tuz narciarski [...] E. Ziętkiewiczowa, stoi na wyżynie klasy i to międzynarodowej. Poza nią panie W. Dubieńska i H. Schielowa, godnie reprezentują sport polski⁴⁰.

Fot. 3. Uczestniczki Międzynarodowych Zawodów Narciarskich w Zakopanem (19–21 lutego 1922 r.)

Źródło: „Przegląd Sportowy” 1922, nr 10, s. 1.

³⁷ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 7, s. 4–5; 1922, nr 8, s. 12.

³⁸ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 51, s. 47.

³⁹ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 3, s. 8–9.

⁴⁰ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 51, s. 47.

Polski Związek Narciarski (PZN) planował wyjazd reprezentacji na zawody międzynarodowe do Superbagniere Luchon (Francja, Pireneje)⁴¹. Zawody miały zostać rozegrane w dniach 1–5 lutego 1923 r. W skład reprezentacji miało wchodzić 6 narciarzy, 2 narciarki i 2 przedstawicieli PZN⁴².

Sekcje narciarskie klubów i towarzystw sportowych, oprócz aktywności sportowej, prowadziły działalność turystyczną. Członkowie sekcji narciarskiej LKS „Pogoń” Lwów odbyli, w dniach 8–10 grudnia 1922 r., wycieczkę do Tuchli⁴³. Kierownikiem wyprawy narciarskiej, w której wzięło udział 19 osób (w tym 4 kobiety), był E. Marjon.

W latach 1921–1922 kobiety działały w zarządach klubów i towarzystw sportowych. Rywalizowały w wielu dyscyplinach sportowych, głównie na arenie krajowej, ale także międzynarodowej. Popularnymi dyscyplinami sportu kobiet były: lekkoatletyka, łyżwiarstwo, narciarstwo, pływanie, tenis ziemny, a także w mniejszym stopniu wioślarstwo i szermierka. Największe sukcesy kobiety odnosiły w narciarstwie. Do wyróżniających zawodniczek w narciarstwie należały W. Dubieńska, E. Michalewska-Ziętkiewiczowa oraz I. Popielówna. Warto zaznaczyć, iż W. Dubieńska była wszechstronną „sportsmenką” – poza narciarstwem sukcesy odnosiła w szermierce oraz w tenisie ziemnym.

Bibliografia

A. Źródła

I. Prasa

„Przegląd Sportowy” 1921–1922

B. Literatura

Drozdek-Małolepsza T., *Narciarstwo kobiet w Polsce w latach 1919–1939*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Kultura Fizyczna”, z. 9, Częstochowa 2010.

Drozdek-Małolepsza T., *Pływanie kobiet w Polsce w latach 1919–1939*, M. Gizowski (red.), „Nadwiślański Rocznik Historyczno-Społeczny”, t. 1, Gdańsk 2008.

Drozdek-Małolepsza T., *Sport strzelecki kobiet w Polsce w okresie międzywojennym*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Kultura Fizyczna”, z. 11, Częstochowa 2012.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże; „Przegląd Sportowy” 1922, nr 44, s. 2. W „Przeglądzie Sportowym”, w numerze 44 z 1922 r., znajdujemy informację, iż reprezentacja Polski na wyjazd do Francji miała liczyć 6 narciarzy, 1 narciarkę i 1 delegata PZN.

⁴³ „Przegląd Sportowy” 1922, nr 52, s. 10.

- Drozdek-Małolepsza T., *Sporty zimowe kobiet w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] L. Rak, E. Małolepszy (red.), *Narciarstwo polskie 1888–2008*, Jasło 2009.
- Drozdek-Małolepsza T., *Stan badań nad dziejami wychowania fizycznego i sportu kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] S. Zaborniak (red.), *Z dziejów kultury fizycznej w Polsce*, Rzeszów 2005.
- Drozdek-Małolepsza T., *Tenis ziemny kobiet w Polsce w okresie międzywojennym*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Kultura Fizyczna”, z. 10, Częstochowa 2011.
- Drozdek-Małolepsza T., *Uwarunkowania rozwoju ruchu sportowego kobiet w Polsce w latach 1919–1939. Zarys problematyki*, [w:] T. Drozdek-Małolepsza (red.), *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce. Dzieje kultury fizycznej i turystyki w Polsce w końcu XIX i XX w.*, t. 1, Częstochowa 2011.
- Gaj J., Woltmann B. (red.), *Zarys historii sportu w Polsce (1867–1996)*, Gorzów Wlkp. 1999.
- Gawkowski R., *Encyklopedia klubów sportowych Warszawy i jej najbliższych okolic w latach 1918–39*, Warszawa 2007.
- Lipóński W., *Historia sportu na tle rozwoju kultury fizycznej*, Warszawa 2012.
- Rotkiewicz M., Hądzelek K., *Powstanie i działalność polskich związków sportowych (II) 1919–1925*, „Sport Wyczynowy” 2007 nr 10–12.
- Rotkiewicz M., *Rozwój sportu kobiet w Polsce okresu międzywojennego*, „Sport Wyczynowy” 1979, nr 3–4.
- Socha T., *Sport kobiet. Historia. Teoria. Praktyka*, Warszawa 2002.
- Woltmann B., Gaj J., *Sport w Polsce 1919–1939*, Gorzów Wlkp. 1997.

Abstract

Women's Sport in Poland in the Light of “Przegląd Sportowy” Magazine in Years 1921–1922

The paper presents women's sport in the years 1921–1922 based on “Przegląd Sportowy” [*Sports Review*] magazine. “Przegląd Sportowy” was a weekly dedicated to sport in Poland and abroad. It also introduced various aspects of women's sports movement.

In the years 1921–1922 women were active on the boards of sports clubs and societies. They competed in a number of sports disciplines, mainly in the national arena. Popular disciplines of women's sport were: athletics, skating, skiing, swimming, tennis and, to a lesser extent, rowing and fencing. Women were most successful in skiing. Outstanding athletes in skiing were Wanda Dubieńska, Elżbieta Michalewska-Ziętkiewiczowa and Irena Popielówna.

Key words: women, sport, Poland, “Przegląd Sportowy”.

Dariusz DYLAĞ*

Marsz zimowy „Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów Polskich” 1934–1939

Streszczenie

Działania zbrojne Legionów Polskich podczas zimowej kampanii karpackiej przełomu 1914/1915 r., a w szczególności utworzenie w Gorganach tzw. Rzeczypospolitej Rafajłowskiej, stały się w okresie międzywojennym punktem wyjścia dla organizacji wojskowych rajdów narciarskich w polskich Karpatach Wschodnich. W 1934 r. zorganizowano pierwszy marsz zimowy, którego trasa prowadziła od Rafajłowej do Worochty na pograniczu Gorganów i Czarnohory; w następnych latach poszerzono zasięg oddziaływania o sąsiednie grupy Beskidów Pokucko-Bukowińskich. Dodatkowo wprowadzono elementy rywalizacji czasowej, jak również strzeleckiej. Nawiązując do historycznej współpracy huculskiej ludności miejscowej, umożliwiono także udział zespołów cywilnych rekrutujących się z różnych środowisk (górale huculscy, podhalańscy czy śląscy) i stowarzyszeń turystycznych (PTT) czy narciarskich (PZN). Marsze zimowe miały nie tylko cele turystyczne i sportowe, ale pełniły funkcje integrujące ludność huculską z polską państwowością i podnosiły jej sytuację ekonomiczną (m.in. dzięki wynajmowanym kwaterom, żywności czy możliwości sprzedaży rękodzieła). Wśród imprez towarzyszących należy wymienić m.in. narciarski Puchar Czarnohorski PTT czy trójmecz z udziałem zespołów zagranicznych z Czechosłowacji i Rumunii.

Słowa kluczowe: marsz zimowy, historia narciarstwa, Karpaty Wschodnie.

Idea marszów o charakterze sportowo-paramilitarnym narodziła się w okresie międzywojennym. Pierwszym tego typu wydarzeniem był zorganizowany w 1924 r. przez legionistów Piłsudskiego (a konkretnie Związek Strzelecki i Wojsko Polskie) marsz, upamiętniający szlak bojowy I Kompanii Kadrowej, prowadzący z Krakowa do Kielc (odbyło się 15 marszów nazywanych popularnie „Marszami szlakiem Kadrówki” lub oficjalnie Zawodami Marszowymi Związku Strzeleckiego). Drugim z kolei był marsz zimowy zapoczątkowany w 1934 r. w Karpatach Wschodnich (stanowi on cel badań autora, których cha-

* Dr, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej, Kraków.

rakterystyka jest zawarta w niniejszym artykule). Natomiast trzecim – marsz zimowy „Ku czci pierwszego marszałka Polski Józefa Piłsudskiego” na trasie z Zułowa do Wilna, zapoczątkowany w 1935 r. (odbyły się 4 marsze). Wszystkie te poczynania należy rozumieć jako część systemowej, państwowej propagandy oraz traktowanie kultury fizycznej jako narzędzia wychowania obywatelskiego i patriotycznego przez ówczesne władze II Rzeczypospolitej¹. Szczególnie po śmierci Piłsudskiego miały one przyczynić się do scalenia dążeń różnorodnych obozów politycznych w obliczu narastającego zagrożenia konfliktem militarnym w Europie, a w przeddzień mającej nastąpić katastrofy II wojny światowej podkreślić wręcz potrzebę porzucenia wszelakich animozji i połączenia sił we wspólnych przygotowaniach². Istotne znaczenie miały owe działania na obszarze tzw. Kresów Wschodnich, gdzie obserwowano wzmożone dążenia ukraińskich ugrupowań narodowych, pragnących uzyskać autonomię lub nawet własną państwowość. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie dotychczasowych wyników badań dotyczących marszu zimowego „Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów Polskich”. Nie był on szerzej przedstawiony w literaturze przedmiotu i z tego względu istnieje potrzeba choćby przyczynkarskiego omówienia tej tematyki.

Stan badań nad historią wschodniokarpackich marszów zimowych świadczy – jak do tej pory – o nikłym zainteresowaniu tą tematyką. O ile same działania polskich legionistów w Karpatach Wschodnich były celem badań historyków wojskowości już w czasie Wielkiej Wojny³ czy w okresie międzywojennym⁴, o tyle dzieje upamiętniającego owe działania sportowo-paramilitarnego marszu stały się przedmiotem osobnych studiów dopiero po przełomie politycznym roku 1989. Po II wojnie światowej brak górskich schronisk i profesjonalnych szlaków turystycznych oraz umieszczenie w Karpatach Wschodnich radiowych baz pensyjnych Armii Czerwonej spowodowało praktyczną izolację Gorganów i Czarnohory. Szczególnie dla ruchu turystycznego i prac naukowych cudzoziemców. Nie prowadzono tutaj ściśle naukowych badań związanych z dziejami polskiej kultury fizycznej. Publikacje nt. turystyki polskiej w Karpatach

¹ Zob. D. Dudek, *Józef Piłsudski wobec kultury fizycznej (1910–1935)*, Kraków 2004, s. 39–50 i 67–89.

² Zob. np. W. Iphorski-Lenkiewicz, *Egzamin pokolenia*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 1–2, s. 101–103; W. Fabierkiewicz, *Osiągnięcia gospodarcze 20-lecia i ich rola w ewentualnym starciu wojennym*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 3–4, s. 39–42.

³ Zob. *Szlakiem bojowym Legionów. Krótki zarys organizacji i dziejów 2 Brygady Legionów Polskich w Karpatach, Galicji i na Bukowinie*, oprac. H. Lenartowski, B. Pochmarski, J.A. Teslar, Kraków 1915; W. Zagórski, *Bitwa pod Mołotkowem*, „Bellona” 1918, nr 15.

⁴ Zob. T. Pelczarski, *Organizacja i pierwsze walki II Brygady Karpackiej*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 3–4, s. 230–241; J. Moszczeński (red.), *Szlakiem II Brygady Legionów Polskich w Karpatach Wschodnich*, Warszawa 1937; B. Waligóra, *Gromadzenie źródeł do historii Legionów Polskich*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 3–4, s. 301–324; J. Zajac, *Druga Brygada*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 3–4, s. 228–230.

Wschodnich – nawet te natury wspomnieniowej – były w PRL cenzurowane i faktycznie zabronione. Z najnowszych publikacji dotyczących II Brygady Legionów Polskich wymieńmy przykładowo prace Janusza Szporera, Stanisława J. Rostworowskiego i Stanisława Czerepa⁵, a bezpośrednio poświęconych Rzeczypospolitej Rafajłowskiej – Jana Dunin-Brzezińskiego (wspomnienia opublikowane po 80. latach) czy Jana Skłodowskiego⁶. Pierwsze wzmianki o samym marszu zimowym „Huculskim szlakiem II Brygady Legionów Polskich” pojawiły się w pracy Marka Olszańskiego i Leszka Rymarowicza⁷, a następnie Dariusza Dyląga⁸ i Rafała Kołodzieja⁹. Przyczynek do genezy i realizacji marszu opublikował autor niniejszego artykułu na łamach „Almanachu Karpackiego «Płaj»”¹⁰.

W okresie kampanii karpackiej przełomu 1914/15 zadbano o propagowanie idei czynu legionowego. Wojenni korespondenci relacjonowali przebieg walk, a Naczelny Komitet Narodowy wydawał drukiem szereg książek i pocztówek, spełniających równocześnie funkcję zachęty do wstępowania do Legionów lub wpłat na specjalny fundusz charytatywny¹¹. Przywiązywano również dużą wagę do dokumentacji fotograficznej; szczególnie po klęsce bitwy mołotkowskiej – 29 października 1914 r. – gdy Legiony Polskie poniosły olbrzymie straty i potrzebowały nowego rekruta.

Mimo ogromnych trudności manipulowania, oraz samego uzyskania materiału, pracują nasi fotografowie dzielnie, z zaparciem, dostając niezmiernie cennego plonu pracy, jakim jest niezaprzeczalnie utrwalenie najważniejszych momentów z historii bojów legionowych¹². Autorzy wojennych relacji byli przekonani, że kiedyś, gdy czasu pokoju, do ustronnej kotliny rafajłowskiej przyjdą Polacy, by zwiedzić to uroczysko górskie i uczcić je, opowiedzą im jodły szumiące, opowiedzą im krzyże mogilne o bohaterskich bojach zastępu Leonidasa, który nieugięcie bronił tego karpackiego przesmyku, zanucą im pieśń

⁵ Zob. J. Szporer, *Działania II Brygady Legionów Polskich w Karpatach Wschodnich*, „Połoni-ny” 1982, s. 47–55; *Nie tylko Pierwsza Brygada (1914–1918). Z Legionami na bój*, t. 1, oprac. J.S. Rostworowski, Warszawa 1993; S. Czerep, *II Brygada Legionów Polskich*, Warszawa 2007.

⁶ Zob. J. Dunin-Brzeziński, *Rotmistrz Legionów Polskich. Wspomnienia z lat 1914–1919*, oprac. S.J. Rostworowski, Pruszków [2004]; J. Skłodowski, *Rzeczpospolita Rafajłowska. Na szlaku II Brygady Legionów Polskich w Karpatach*, Warszawa 2009.

⁷ Zob. *Huculskim szlakiem Żelaznej Brygady*, [w:] M. Olszański, L. Rymarowicz, *Powroty w Czarnohorę. Nie tylko przewodnik*, Pruszków 1993, s. 115–121.

⁸ Zob. D. Dyląg, *Gorgany. Przewodnik*, Pruszków 2008, s. 82, 93.

⁹ Zob. R. Kołodziej, *Polski Związek Narciarski 1919–1939*, Rzeszów 2010, s. 121–122.

¹⁰ Zob. D. Dyląg, *Marsz zimowy „Huculskim szlakiem II Brygady Legionów Polskich”. Przyczynek do genezy i realizacji*, „Almanach Karpacki «Płaj»” 2009, nr 38, s. 139–153.

¹¹ Zob. np. B. Merwin, *Legiony w Karpatach 1914*, Wiedeń 1915 (nakładem NKN, skład główny w księgarni H. Goldschmied, Wiedeń I. Wollzeile 11, czysty dochód na fundusz wdów i sierot po legionistach); F. Mirandola, *Kampania karpacka II Brygady Legionów Polskich. Przegląd Centralnego Biura Wydawnictw NKN. Seria 3*, Kraków 1916 (drukowano za zezwoleniem C. i K. Wojennej Kwatery Prasowej).

¹² F. Mirandola, *Kampania karpacka...*, s. 24–25.

o czynach i cnotach tych dzielnych, co przeżyli i tych także, którzy na zawsze zamknięci w gór uwięzi, którzy na wieczny czas poszli spocząć w rafajłowskich mogiłkach¹³.

Jednakże dopiero z początkiem lat 30. doszło do kilku dość spektakularnych działań, w wyniku których powstała jedyna w swoim rodzaju cykliczna inicjatywa, znana pod nazwą marszu zimowego „Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów Polskich”.

W 1931 r. poświęcono w Rafajłowej pomnik poległych legionistów, a na Przełęczy Legionów postawiono nowy krzyż (trzeci z kolei i tym razem żelazny) oraz umieszczono tablicę z marmurową odznaką II Brygady i inskrypcją o treści:

Młodzieży polska, patrz na ten krzyż! / Legiony Polskie dźwignęły go wzwyż, / Przecho-
dząc góry, lasy i wały, / Do Ciebie Polsko i dla twej chwały!¹⁴

W lutym 1933 r. zorganizowano – jeden z wielu¹⁵ – wojskowy rajd narciarski z Worochty, przez Czarnohorę, Gorgany, Bieszczady, aż do Sianek¹⁶. W czerwcu tegoż roku doszło do przeprowadzenia pierwszego „Święta Huculszczyny”¹⁷, a w lipcu odbył się z inicjatywy Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji pierwszy górski rajd samochodowy „Odkrycie Huculszczyny”¹⁸. Znany autor przewodników, Henryk Gąsiorowski, opublikował w roczniku PTT „Wierchy” propozycję związaną z podjęciem starań w sprawie oznaczenia pamiątkowymi tablicami wszystkich ważniejszych miejsc z historii II Brygady Legionów Polskich, jak również wytyczenia i oznakowania szlaków wiodących trasami przemarszów legionowych oddziałów.

Krocząc tymi szlakami, turysta polski niech ma przed oczyma żołnierza legionowego, jako swego iście wzorowego druha, tym więcej czcigodnego, że jego podnieta nie była, jak u turysty, estetyczna satysfakcja, lecz szczytna walka za ojczystą sprawę, że prócz ciężkiego plecaka dźwigał karabin i kule, że niejeden z nich wspinał się dalej w górę, nie bacząc, że z otrzymanej rany krew z niego uchodzi, że nie mógł w miarę swej woli wypocząć i tchu złapać, lecz i w tym podlegał rozkazom i dyscyplinie; a chyży narciarz niech

¹³ Tamże, s. 20.

¹⁴ Zob. D. Dyląg, *Gorgany...*, s. 310.

¹⁵ O pozostałych rajdach narciarskich dowiadujemy się z zachowanych w iwano-frankińskim archiwum dokumentów; zob. пр. Державний архів Івано-Франківської області [Derżawnyj archiw Iwano-Frankiwskoji obłasti] (dalej DAIFO), fond 368, opys 1, sprawa 10, *Станіславське відділення „Польського татранського товариства”, м. Станіслав, Станіславського повіту, Станіславського воєводства [Akta Oddziału Stanisławowskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego], Prośba o przygotowanie noclegu i wyżywienia. Pismo nr spr. 256 wz. dowódcy 22 DPG, płk Dragat do schroniska PTT na Niżnej pod Doboszanką, Przemyśl 6 II 1933 oraz Rajd narciarski 11 DP – prośba o przygotowanie noclegu. Pismo nr 256 dowódcy 11 DP, gen. bryg. K. Łukoskiego do asesora DOKP I. Czaykowskiego, Stanisławów 23 I 1934.*

¹⁶ Zob. T. Zieleniewski, *Szczytami Karpat*, Warszawa 1934.

¹⁷ Zob. *O Wierchowinie Huculskiej. Jednodniówka informacyjna z okazji „Święta Huculszczyny”*, Kołomyja 1933.

¹⁸ Zob. D. Dyląg, *Marsz zimowy...*, s. 143–144.

zważy nadto, że ta wojenna turystyka odbywała się podczas trzaskających mrozów, po głęboko zaśnieżonych wierchach i zworach bez nart i karpli¹⁹.

Wreszcie w grudniu 1933 r. wpisano do rejestru stowarzyszeń i związków Komisariatu Rządu m. st. Warszawy, pod nr 237, stowarzyszenie (związek) pod nazwą „Towarzystwo Przyjaciół Huculszczyzny”²⁰. Na czele TPH stanął gen. Tadeusz Kasprzycki²¹. W przeddzień pierwszego marszu, 2 lutego 1934 r., poświęcono zbudowane w 1932 r. staraniem oddziału stanisławowskiego PTT schronisko na Przełęczy Tatarskiej. Nadano mu imię... właśnie Tadeusza Kasprzyckiego²². Nim wybuchła II wojna światowa – w latach 1934–39 – przeprowadzono sześć zimowych marszów.

16–18 lutego 1934 r., z inicjatywy I wiceministra spraw wojskowych, gen. Tadeusza Kasprzyckiego, odbył się pierwszy narciarski marsz patrolowy pn. „Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów Polskich”. Oficjalnym organizatorem marszu było wojsko (Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przy sposobienia Wojskowego) przy współdziałaniu Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny²³ i Polskiego Związku Narciarskiego. Sam Kasprzycki tak m.in. napisał o celach marszu:

[...] idea, jest powrót do ludzi i ziemi, wśród których znalazła Brygada Karpacka serce i pomoc w chwilach ciężkich i krwawych walk. Powracać tu będą weterani i młodzi z sercem wdzięcznym i z chęcią pracy dla dobra tej ziemi. Teraz już w Polsce Niepodległej legioniści niosą tej ziemi i pobratymczemu ludowi huculskiemu, nawiązując do pięknej tradycji bojowej współpracy – ideę zespolenia sił dla podniesienia kultury i dobrobytu Huculszczyzny. Legioniści mobilizują siły nowego pokolenia do tej pracy i z dawnym legionowym uporem, mimo wszelkich przeszkód, pójda po tej drodze, która w ramach Rzeczypospolitej prowadzi Huculów do lepszej przyszłości. Upór naszych zespolów, dążących „Huculskim Szlakiem Karpackiej Brygady Legionów” do wytkniętego celu, do zwycięstwa – jest symbolem twardej, nieustępliwej pracy, której żąda zarówno dobro Polski, jak i Huculszczyzny²⁴.

A oto oficjalna geneza marszu:

¹⁹ H. Gąsiorowski, *Karpaty Wschodnie jako teren walk legionowych w świeżych publikacjach*, „Wierchy” 1934, nr 12, s. 137.

²⁰ Zob. *Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny*, Warszawa 1934, s. 24.

²¹ **Tadeusz Kasprzycki (1891–1978)** – od 1911 r. należał do Związku Walki Czynnej i Związku Strzeleckiego, w 1914 r. został dowódcą Pierwszej Kompanii Kadrowej, w 1915 r. komendantem Polskiej Organizacji Wojskowej, 1918–19 szef adiutantury generalnej Józefa Piłsudskiego, w 1921 r. ukończył Wyższą Szkołę Wojskową w Paryżu, od 1926 r. szef Biura Ścisłej Rady Wojskowej, w l. 1927–31 dowódca 19 Dywizji Piechoty, od 1929 r. w stopniu generalskim, od 1931 r. zastępca i I wiceminister spraw wojskowych, od 1933 r. prezes Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny, od 1935 r. minister spraw wojskowych, od 1936 r. prezes Związku Ziemi Górskich, po wybuchu wojny internowany w Rumunii.

²² Zob. *Otwarcie schroniska na Jabłonickiej Przełęczy*, „Przegląd Turystyczny PTT” 1934, s. 19.

²³ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, sygn. III-92/452, Materiały Mieczysława Orłowicza, *Towarzystwo Przyjaciół Huculszczyzny*.

²⁴ *Huculskim szlakiem II Brygady Legionów Polskich*, Warszawa 1934, s. 8.

Podczas gdy znakomita większość wybitnych epizodów walk o niepodległość posiada swe doroczne uroczyste obchody, wysiłki II-ej Brygady podczas pierwszej i jedynej w dziejach oręża polskiego kampanii górskiej nie są zupełnie przypominane młodym pokoleniom. A przecież zasługują w całej pełni na to, aby młodym Polakom wskazywać na nie, jako na przepiękny przykład poświęcenia i trudów, składanych w ofierze Ojczyźnie. W jaki sposób można było uczcić wspomnienie walk legionistów na Huculsczyźnie? Była to wielka demonstracja siły duchowej i fizycznej; logika wskazywała zatem, iż najodpowiedniejszą będzie uroczystość sportowa. [...] II-a Brygada walczyła w górach wśród pejzażu zimowego. Stąd prosty wniosek, że marsz „Huculskim szlakiem” musiał odbywać się w zimie i na nartach, które w wojsku polskim i wśród całej młodzieży polskiej coraz większymi cieszą się sympatiami. Musiał poza tym być wysiłkiem zbiorowym, wymagającym koleżeńskości i karności, a więc marsz nie indywidualny, a w składzie patroli. Musiał zaakcentować, iż jest uczczeniem czynu bojowego, a więc łączyć się ze strzelaniem; musiał wreszcie odbywać się wśród i wspólnie z Hucułami; [...] trzy elementy zasadnicze musiały znaleźć dobitny swój wyraz: ciężki wysiłek fizyczny w surowych warunkach zimowych i górskich, moment wojenny, wreszcie – atmosfera przyjaźni tym mocniejszej, iż zawartej już wtedy – pod ogniem nieprzyjaciela. Elementy te wybiły swe piętno na regulaminie marszu. Należy mieć nadzieję, iż z roku na rok będą coraz wyraźniej podkreślane i w jego rzeczywistości²⁵.

Honorowym patronem i fundatorem głównej nagrody przechodniej patroli wojskowych został marszałek Józef Piłsudski, a po jego śmierci patronat przejął gen. Edward Rydz-Śmigły. Uchwalono osobny regulamin tej nagrody²⁶, którą stanowiła rzeźba z brązu legionisty z nartami i wskazującego drogę Hucuła, stojących na cokole z czerwonego marmuru. Ponadto ufundowano następujące nagrody:

- Polskiego Związku Narciarskiego dla marszu;
- prezesa Banku Gospodarstwa Krajowego, dr. Romana Góreckiego, dla najlepszego patrolu huculskiego marszu;

²⁵ Tamże, s. 35–36.

²⁶ „Regulamin Nagrody Przechodniej Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego dla zwycięskiego patrolu w grupie pierwszej marszu «Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów».

1. Nagroda nosi nazwę: «Nagroda przechodnia Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego dla marszu Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów».
2. Nagrodę stanowi brązowa rzeźba Małety, przedstawiająca legionistę z nartami i Hucuła, wskazującego drogę. Grupa brązowa stoi na cokole z czerwonego marmuru.
3. Nagrodę ufundował w roku 1934 p. Marszałek Polski Józef Piłsudski.
4. Nagroda jest rozgrywana na corocznych zawodach w marszu «Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów».
5. Nagrodę zdobywa patrol wojskowy lub KOP w sile 1 dowódcy i 3 szeregowych, którzy uzyskują najlepsze wyniki, określone regulaminem marszu. Nagroda przechodzi na własność jednostki, która wystawiła patrol, po trzykrotnym kolejnym lub pięciokrotnym niekolejnym zdobyciu.
6. Nagrodę przyznaje komisja sędziowska zawodów «Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów».
7. Do nagrody przywiązane są dyplomy i żetony dla zawodników zespołu oraz dyplom dla jednostki wojskowej lub KOP wystawiającej patrol.
8. Zmiana niniejszego regulaminu może nastąpić za zgodą pana ministra spraw wojskowych” (*Huculskim...*, s. 46).

- dyrektora Państwowego Urzędu WFiPW;
- dowódcy 11 Dywizji Piechoty;
- kół pułkowych II Brygady Legionów Polskich dla najlepszego patrolu narciarskiego w cywilnej grupie zawodników marszu.

Przewodniczył Komitetowi Organizacyjno-Wykonawczemu marszu gen. Kazimierz Łukoski²⁷. W skład Komitetu weszli m.in. działacze powiatowi i delegaci kół legionowych II Brygady Legionów Polskich oraz TPH, PZN, PUWFiPW i PTT. Uczestników I marszu zimowego podzielono na dwie grupy – patrole wojskowe i Korpusu Ochrony Pogranicza oraz patrole cywilne (w składzie tych ostatnich byli przedstawiciele Policji Państwowej, Straży Granicznej i cywilnych towarzystw narciarskich). Trasa była z góry określona i zaznaczona w terenie chorągiewkami.

Oto przebieg trasy (zachowano pisownię oryginału):

Pierwszy dzień: z Rafajłowej start przez Rohodzę – punkt kontrolny pomocniczy – na przełęcz Pantyrską (około 12 km i 468 m pod górę – główny punkt kontrolny – stąd druga część do Rafajłowej (około 8 km i 468 wdół – meta). **Drugi dzień:** z Rafajłowej (start) przez Doużyniec na Douhę (ok. 16,5 km i 598 m pod górę – główny punkt kontrolny), stąd przez Wyżną Perelukę, Sumerem na przełęcz Tatarską (około 15,5 km i 140 m do góry, a 472 wdół – meta). **Trzeci dzień:** z przełęczy Tatarskiej na Woronienkę, następnie szlakiem turystycznym biało malowanym przez Hryhorilkę na Seredni – kamień graniczny 12 (około 15,5 km i 690 m pod górę i 126 m wdół – główny punkt kontrolny), stąd przez Kiczere do Worochty (około 8 km i 576 m wdół – strzelnica – meta)²⁸.

Na trasie rozmieszczono punkty kontrolne i zawsze przed rozpoczęciem marszu osobny patrol organizatorów dokonywał jej pierwszego przetarcia. Trasa mogła być skrócona w razie wybitnej niepogody. Jak czytamy w regulaminie marszu²⁹, każdy patrol powinien posiadać mapę w skali 1 : 100 000, odcinki „Rafajłowa” i „Mikuliczyn”. Start następował co trzy do siedmiu minut. Pomoc zewnętrzna była niedopuszczalna. Patrol zabierał z Rafajłowej wieniec, upleciony z gałązek drzewa iglastego, z wstęgą czerwono-białą z wypisaną nazwą patrolu. Wieniec ten składał następnie dowódca patrolu u stóp Krzyża Legionów na Przełęczy Legionów, zabierał garść ziemi spod krzyża i umieszczał w otrzymanej tulei. Patrol w czasie ceremonii musiał stać w postawie na baczność. Na poszczególnych etapach marszu odbywały się konkursy w strzelaniu do tarczy sylwetkowej. Po przybyciu ostatniego patrolu na metę wszyscy udawali się do krzyża przy moście w Worochcie i każdy z dowódców patrolów oddawał tuleję z ziemią dowódcy 11 Dywizji Piechoty, meldując:

²⁷ **Kazimierz Łukoski (1890–1940)** – gen. bryg., przewodniczący sekcji turystyczno-sportowej Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny ekspozytury w Stanisławowie, dowódca 11 Dywizji Piechoty, przewodniczył Komitetowi Organizacyjno-Wykonawczemu marszu, zamordowany w Charkowie (tzw. zbrodnia katyńska).

²⁸ *Huculskim...*, s. 43.

²⁹ Zob. tamże, s. 44 i 45.

panie generale, melduję posłusznie przybycie patrolu... z ziemią z mogiły bohaterów Żelaznej Brygady Legionów.

Patrol stał znowuż w rzędzie „na baczność”, a po oddaniu tutej przez ostatni patrol następowała symboliczna minuta milczenia, podczas której wysypywano ziemię z tutej wokół krzyża. Po minucie milczenia orkiestra odgrywała hymn i następowało rozdanie nagród. W I marszu wśród patroli wojskowych zwyciężyła ekipa z 21 Dywizji Piechoty Górskiej³⁰.

W zbiorach Narodowego Archiwum Cyfrowego – jak również w zbiorach prywatnych i ówczesnych czasopiśmie – zachowała się obfita dokumentacja fotograficzna. Najwięcej fotografii jest autorstwa Witolda Pikiela, pracującego w redakcji „Wiarusa”, organu prasowego Korpusu Podoficerów Zawodowych Wojska Lądowego, Marynarki Wojennej i Korpusu Ochrony Pogranicza, fotografa i późniejszego korespondenta wojennego, jak również Zygmunta Jurisa, korespondenta „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” w Stanisławowie oraz Brunona Prugara, narciarza i m.in. łuczniaka sportowego w Lwowskim Klubie Sportowym „Pogoń”. Zdjęcia wykonywała także znana firma fotograficzna Adolfa Błaża z Worochty.

Do II marszu Komisja Turystyczna Polskiego Związku Narciarskiego przygotowywała chętnych już w grudniu 1934 r. Jak czytamy w rozesłanym komunikacie, należało stosować się do wytycznych zarządzenia Państwowego Urzędu WF i PW, nr 201-2/Wyszk., z 4 XII 1934 r. Ze względu na ograniczoną liczbę patroli

może być PZN reprezentowany jedynie przez jedną drużynę z Okręgowego Związku Narciarskiego. Wobec tego Przewodniczący Okręgów przeprowadzą w swoich okręgach eliminacje [...].

Ponadto

należy znacznie wcześniej przeprowadzać zaprawę w strzelaniu ostrymi nabojami na strzelnicach (wojskowych) do figur w kształcie popiersia³¹.

Sama organizacja marszu natrafiała na różnorakie trudności. M.in. Sekcja Narciarska PTT w Stanisławowie odmówiła początkowo wyznakowania trasy III etapu marszu (Jabłonica–Worochta), z powodu „przesiedlenia” członków

³⁰ Autor jest dopiero w trakcie niezwykle uciążliwych oraz czasochłonnych kwerend i badań archiwalnych dotyczących zwycięzców marszu w poszczególnych kategoriach. W związku z powyższym – przy tej mnogości nagród – dokładne ustalenie laureatów natrafia na niejaki trudności. Łatwo tutaj o przykre pomyłki. Badacze często mylą zwycięskie patrole wojskowe z cywilnymi, jak również nie uwzględniają pozostałych wyróżnionych I nagrodami w swojej klasie i kategorii wiekowej; zob. np. R. Kołodziej, *Polski Związek Narciarski...*, s. 122.

³¹ DAIFO, fond 370, opys 1, sprawa 3, *Експозитура головного правління „Товариства приятелів Гуцульщини” у м. Станіслав, Станіславського повіту, Станіславського воеводства [Akta Ekspozytury Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny w Stanisławowie]*, *Komunikat Komisji Turystycznej PZN nr 2/34/35*, Kraków 13 XII 1934.

sekcji (pracowników likwidowanej DOKP w Stanisławowie) do innych miejscowości, ale doceniając „ważność tej wielkiej i jedynej w swoim rodzaju imprezy”, zgłosiła na ręce płka W. Ziętkiewicza, wiceszefa ekspozytury TPH w Stanisławowie oraz PUWFiPW, gotowość wyznakowania tej „lub też innej” trasy³². W 1935 r. na trasie II marszu, na połoninie Pantyr, Przemyskie Towarzystwo Narciarzy zbudowało, przy współpracy Towarzystwa Krzewienia Narciarstwa, schronisko im. II Karpackiej Brygady Legionów Polskich. Na parterze stylowo urządzona jadalnia oraz sala z 14. miejscami noclegowymi, na drugiej kondygnacji dwa pokoje 4-lóżkowe. Znajdowało się ono przy dawnym żółtym szlaku PTT spod Pantyru do Rafajłowej³³. Marsz odbył się w dniach 14–17 II 1935 r. W II marszu wśród patroli cywilnych zwyciężyła drużyna Związku Rezerwistów z Istebnej.

Pierwsze zebranie organizacyjne III marszu miało miejsce 14 I 1936 r. w Kołomyi, w kasynie oficerskim 49 pp, przy ul. Kościuszki 54³⁴. Marsz odbył się w następujących terminach i trasie: 12 II 1936 r. – Słoboda Rungurska (dojazd pociągiem, zbiórka uczestników w Berezowie Średnim po przejściu pieszo 10 km), 13 II – wymarsz z Berezowa Wyżnego do Kosmacza (nocleg w Kosmaczu), 14 II – odcinek Kosmacz–Żabie (nocleg w Żabiu), 15 II – odcinek Żabie–Worochta i zamknięcie marszu, 16 II – imprezy turystyczne w Worochcie³⁵. Ponieważ w tym roku zmieniono znacząco trasę marszu, delegacja kół pułkowych II Brygady Legionów złożyła 14 II wieniec pod krzyżem na Przełęczy Legionów i pobrała ziemię spod krzyża, zaś 16 II wręczyła ziemię zwycięskiemu patrolowi pod krzyżem w Worochcie, ziemię tę patrol zawiózł na kopiec Piłsudskiego na krakowskim Sowińcu³⁶. W marszu wzięły udział ekipy wg następujących klas: I – patrole wojskowe, KOP, Straż Graniczna i Policja Państwowa (razem 28 patroli), II – patrole organizacji PW, sportowe i regionalne (razem 61 patroli). Ponadto w ostatnim dniu – na trasie Żabie–Worochta – 7 patroli regionalnych. Uczestniczyli również zawodnicy indywidualni (ok. 50 osób)³⁷. Wśród patroli cywilnych I nagrodę ponownie uzyskała drużyna Związku Rezerwistów z Istebnej, II – PW Leśników ze Lwowa, III – Związek Rezerwistów z Zakopanego,

³² DAIFO, f. 370, o. 1, s. 2, *Pismo nr 1417/34 Oddziału Stanisławowskiego PTT do płka W. Ziętkiewicza, z-cy dowódcy 53 pp w Stryju*, Stanisławów 19 XII 1934.

³³ Zob. D. Dyląg, *Gorgany...*, s. 94.

³⁴ DAIFO, f. 370, o. 1, s. 37, *Pismo dowódcy 11 DP, gen. K. Łukoskiego, do wicewojewody stanisławowskiego i przewodniczącego ekspozytury TPH w Stanisławowie, A. Kaczmarczyka*, Stanisławów 9 I 1936.

³⁵ DAIFO, f. 370, o. 1, s. 37, *Pismo sekretarza generalnego TPH, płka dypl. L. Lichtarowicza, do ekspozytury TPH w Stanisławowie*, Warszawa 3 I 1936.

³⁶ DAIFO, f. 370, o. 1, s. 37, *Ministerstwo Spraw Wojskowych, Departament Dowodzenia Ogólnego, Rozkaz organizacyjny nr 2100-10/Wyszk do Marszu zimowego huculskim szlakiem II Brygady Legionów wraz z regulaminem*, Warszawa 15 I 1936.

³⁷ DAIFO, f. 370, o. 1, s. 37, *Dowództwo 11 Dywizji Piechoty, Rozkaz organizacyjny nr 210/I do III Marszu Zimowego Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów*, Stanisławów 6 II 1936.

IV – Związek Strzelecki z Krynicy. Po zasadniczych nagrodach wręczono szereg dalszych nagród i odznaczeń; m.in. patrol regionalny z gminy Jabłonica, który jako jedyny patrol huculski doszedł w pełnej formie do mety, otrzymał aż 12 różnorodnych nagród. Indywidualnie wybił się Władysław Zubek (Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” z Nowego Targu), który przeszedł całą trasę (85 km) w rekordowym czasie 7 godzin 25 min, 30 sek. II nagrodę indywidualnie, w kategorii zawodników powyżej 40 lat, zdobył płk W. Ziętkiewicz³⁸.

W czasie IV marszu istotne znaczenie miały starty patroli regionalnych. Informację o terminie marszu odnajdujemy w piśmie Zarządu Głównego TPH, w którym określono również ostateczny termin przyjmowania zgłoszeń od zespołów regionalnych na 20 I 1937 r. Sam marsz odbył się w czasie od 11 do 14 II 1937 r. na tradycyjnej trasie z Rafajłowej, przez Przełęcz Legionów, do Worochty³⁹. Furorę zrobiła drużyna kobieca z Kościeliska, która biegła na nartach, w zadymce śnieżnej, w szerokich kwiecistych spódnicach i chustkach na głowach. Mimo kolejnego zwycięstwa patrolu ze Związku Rezerwistów z Istebnej, szereg nagród uzyskały patrole górali podhalańskich (m.in. komplety nart), w tym oczywiście kobiecy zespół z Kościeliska.

V marsz miał miejsce w dniach 16–19 II 1938 r. Podczas V marszu poświęcono, 17 II 1938 r., schronisko w Rafajłowej – zbudowane przez Warszawski Klub Narciarski w 1937 roku, dzięki subwencjom Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji. Budynek w stylu huculskiej „grażdy”, według projektu architekta W. Wekera, wzniesiono przy współpracy inż. M. Dudryka. Miał 160 miejsc sypialnych, obszerną jadalnię i świetlicę, kuchnię główną i turystyczną, liczne pomieszczenia gospodarcze. Ogrzewany był centralnie, zaopatrzony w bieżącą wodę zimną oraz ciepłą wodę w natryskach i umywalniach. Stał przy czerwonym szlaku PTT opodal stacji kolejki leśnej⁴⁰. Charakterystycznym elementem tego marszu było popiersie Piłsudskiego wykonane ze śniegu na mecie w Worochcie. Wśród pamiątkowych nagród z V marszu zwraca uwagę plakietka z białego srebrzonego metalu z przynitowaną odznaką Przysposobienia Wojskowego Pocztownców⁴¹.

VI marsz odbył się w dniach 2–5 II 1939 r. Brak odpowiedniej ilości śniegu spowodował konieczność niesienia nart na ramionach. I miejsce w klasie II zdobył patrol „Strzelca” z Zakopanego, natomiast I nagrodę w klasie IV patrol regionalny z gminy Poronin. Jak informował Oddział Stanisławowski PTT, nie odbyły się „z powodu braku odpowiedniej pokrywy śniegowej w Worochcie”,

³⁸ Zob. *III Marsz zimowy Huculskim szlakiem II Brygady Legionów*, „Turysta w Polsce” 1936, nr 3, s. 2.

³⁹ DAIFO, f. 370, o. 1, s. 37, *Pismo prezesa Zarządu Głównego TPH i senatora, gen. dra F. Zarzyckiego, do przewodniczącego ekspozytury TPH w Stanisławowie*, Warszawa 23 XII 1936.

⁴⁰ Zob. D. Dyląg, *Gorgany...*, s. 93–94.

⁴¹ Zob. J. Maruszczak, „Na legionowym szlaku” – odznaki pamiątkowe Huculskiego Marszu szlakiem II Brygady Legionów (1934–1939), „Biuletyn Numizmatyczny” 2009 (1), s. 65–69.

towarzyszące marszowi, Międzysekcyjne Zawody Narciarskie o „III Puchar Czarnohorski PTT” i o „Nagrode Przechodnią Pana Wojewody Stanisławowskiego”⁴². W roku 1939 odbył się ostatni zimowy marsz. W nocy z 14 na 15 III 1939 r. – po konsultacji ze stroną niemiecką – armia węgierska rozpoczęła inwazję na Podkarpacą Ruś (Ukrainę Karpacką z premierem ks. Awhustynem Wołoszynem, który tego samego dnia został wybrany na prezydenta). Walki z oddziałami czeskimi oraz Siczą Karpacką były krótkotrwałe i po paru dniach Węgrzy opanowali całe Zakarpacie. Jeszcze 17 III rejon Jasiniów był kontrolowany przez Sicz Karpacką. Wieczorem tego samego dnia Węgrzy zetknęli się z patrolami Korpusu Ochrony Pogranicza w pobliżu Przełęczy Tatarskiej⁴³. Główny grzbiet karpacki na tym odcinku stał się na pół roku granicą polsko-węgierską⁴⁴. Po agresji sowieckiej na Polskę, 17 IX 1939 r., marsze nie mogły już być kontynuowane.

Marsz zimowy przyciągał rzesze turystów (kolej z trudem dawała sobie radę z przewozem). Przyjezdni kwaterowali nie tylko w pensjonatach, lecz również w huculskich chatach. Huculów pouczonych uprzednio „jak się na ich przyjęcie urządzać i jak do gości odnieść”. Marsz cieszył się dużym zainteresowaniem miejscowej ludności. Niektórzy dopatrywali się jednak pewnej wstrzeźliwości z jej strony, nawet pomimo starań o zwiększenie udziału patroli regionalnych i liczby nagród (przechodnich i indywidualnych). Patrole bojkowe i huculskie (w przeciwieństwie do wojskowych) postrzegano jako źle wyposażone (nie tylko w I marszu z 1934 r.). Organizatorzy usiłowali zainteresować władze administracyjne kwestią zmiany tego stanu rzeczy. „Liche narty, [...] nędzne, ciągle się rwące więzby, kijki domowego wyrobu, długie francuskie karabiny, licha amunicja, [...] brak rękawic [...]” rzutowały na wynik marszu i podważały wiarygodność oficjalnych zapewnień o szczególnym stosunku władz do miejscowej ludności⁴⁵.

Marsz wpisał się w szerszy program rozwoju sportów zimowych na Huculszczyźnie, w którym uczestniczyły m.in.: PZN, PTT oraz PUWFIPW. Szkoły podchorążych kierowały tu chętnych do udziału w kursach narciarskich. Okręgowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego we Lwowie prowadził kilkudniowe kursy narciarskie dla ludności huculskiej, z pomocą lotnych instruktorów 1 Korpusu Kadetów. W roli organizatora kursów narciar-

⁴² DAIFO, f. 368, o. 1, s. 10, *Zawiadomienie Komitetu Organizacyjnego Zawodów o „III Pucharze Czarnohorskim PTT”*.

⁴³ Centralne Archiwum Wojskowe, Ekspozytura 2 O II SG, sygn. VII 800.61.6, *Korpus Ochrony Pogranicza, Szefostwo Wywiadu, Ruś Zakarpacka, informacje nr 2 i 3*, Warszawa, 16 i 17 III 1939.

⁴⁴ Zob. D. Dyląg, *Turystyka i krajoznawstwo w Gorganach w latach 1841–1945*, praca doktorska, AWF Kraków 2010, s. 53.

⁴⁵ *Sprawozdanie dowódcy 11 Karpackiej Dywizji Piechoty z 18 III 1937 r. z IV Marszu Zimowego „Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów”*, [cyt. za:] A. Wysocki, *Regionalizm funkcjonalny w działaniu (na Huculszczyźnie) w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego*, „Rocznik Archiwalno-Historyczny CAW” 2009, nr 2(31), s. 77.

skich widziano Towarzystwo Krzewienia Narciarstwa, skutecznie blokując (przede wszystkim finansowo) działania Sekcji Narciarskich PTT. Wśród imprez narciarskich znalazły się także m.in.:

- ogólnopolskie narciarskie zawody wojskowe w Worochcie;
- Puchar Czarnohorski PTT;
- zawody w skokach narciarskich na skoczni na Rebrowaczu;
- zawody w ski-kjøringu (włókiem);
- mistrzostwa straży granicznych Polski, Czechosłowacji i Rumunii;
- narciarski trójmecz graniczny Polski, Czechosłowacji i Rumunii⁴⁶.

Bibliografia

A. Źródła

Źródła archiwalne

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Materiały Mieczysława Orłowicza, sygn. III-92/452, *Towarzystwo Przyjaciół Huculszczyzny*.

Centralne Archiwum Wojskowe, Ekspozytura 2 O II SG, sygn. VII 800.61.6, *Korpus Ochrony Pogranicza, Szefostwo Wywiadu, Ruś Zakarpacka, informacje nr 2 i 3*.

Державний архів Івано-Франківської області [Derżawnyj archiw Iwano-Frankiwskoji obłasti] (DAIFO).

Fond 368, *Станіславське відділення „Польського татранського товариства”, м. Станіслав, Станіславського повіту, Станіславського воєводства [Akta Oddziału Stanisławowskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego]*.

Fond 370, *Ekspozytura головного правління „Товариства приятелів Гуцульщини” у м. Станіслав, Станіславського повіту, Станіславського воєводства [Akta Ekspozytury Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny w Stanisławowie]*.

Źródła drukowane

Huculskim szlakiem II Brygady Legionów Polskich, Warszawa 1934.

Merwin B., *Legiony w Karpatach 1914*, Wiedeń 1915.

Mirandola F., *Kampania karpacka II Brygady Legionów Polskich. Przegląd Centralnego Biura Wydawnictw NKN. Seria 3*, Kraków 1916.

O Wierchowinie Huculskiej. Jednodniówka informacyjna z okazji „Święta Huculszczyzny”, Kołomyja 1933.

Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny, Warszawa 1934.

Zieleniewski T., *Szczytami Karpat*, Warszawa 1934.

⁴⁶ DAIFO, f. 370, o. 1, s. 3, *Pismo Lwowskiego Okręgowego Związku Narciarskiego nr L. 451/34 do inż. J. Wołkanowskiego, prezesa ekspozytury TPH w Stanisławowie*, Lwów 24 III 1934.

B. Literatura

- Czerep S., *II Brygada Legionów Polskich*, Warszawa 2007.
- Dudek D., *Józef Piłsudski wobec kultury fizycznej (1910–1935)*, Kraków 2004.
- Dunin-Brzeziński J., *Rotmistrz Legionów Polskich. Wspomnienia z lat 1914–1919*, oprac. S.J. Rostworowski, Pruszków [2004].
- Dylań D., *Gorgany. Przewodnik*, Pruszków 2008.
- Dylań D., *Marsz zimowy „Huculskim szlakiem II Brygady Legionów Polskich”*. *Przyczynek do genezy i realizacji*, „Almanach Karpacki «Płaj»” 2009, nr 38.
- Dylań D., *Turystyka i krajoznawstwo w Gorganach w latach 1841–1945*, praca doktorska, AWF Kraków 2010.
- Fabierkiewicz W., *Osiągnięcia gospodarcze 20-lecia i ich rola w ewentualnym starciu wojennym*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 3–4.
- Gąsiorowski H., *Karpaty Wschodnie jako teren walk legionowych w świeżych publikacjach*, „Wierchy” 1934, nr 12.
- Iphorski-Lenkiewicz W., *Egzamin pokolenia*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 1–2.
- Kołodziej R., *Polski Związek Narciarski 1919–1939*, Rzeszów 2010.
- Maruszczak J., „*Na legionowym szlaku*” – odznaki pamiątkowe Huculskiego Marszu szlakiem II Brygady Legionów (1934–1939), „Biuletyn Numizmatyczny” 2009 (1).
- Moszczeński J. (red.), *Szlakiem II Brygady Legionów Polskich w Karpatach Wschodnich*, Warszawa 1937.
- Nie tylko Pierwsza Brygada (1914–1918). Z Legionami na bój*, t. 1, oprac. J.S. Rostworowski, Warszawa 1993.
- Olszański M., Rymarowicz L., *Powroty w Czarnohorę. Nie tylko przewodnik*, Pruszków 1993.
- Otwarcie schroniska na Jabłonickiej Przełęczy*, „Przegląd Turystyczny PTT” 1934.
- Pelczarski T., *Organizacja i pierwsze walki II Brygady Karpackiej*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 3–4.
- Skłodowski J., *Rzeczpospolita Rafajłowska. Na szlaku II Brygady Legionów Polskich w Karpatach*, Warszawa 2009.
- Szlakiem bojowym Legionów. Krótki zarys organizacji i dziejów 2 Brygady Legionów Polskich w Karpatach, Galicji i na Bukowinie*, oprac. H. Lenartowski. B. Pochmarski, J.A. Teslar, Kraków 1915.
- Szporer J., *Działania II Brygady Legionów Polskich w Karpatach Wschodnich*, „Połoniny” 1982.
- Waligóra B., *Gromadzenie źródeł do historii Legionów Polskich*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 3–4.
- Wysocki A., *Regionalizm funkcjonalny w działaniu (na Huculszczyźnie) w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego*, „Rocznik Archiwalno-Historyczny CAW” 2009, nr 2(31).

Zagórski W., *Bitwa pod Mołotkowem*, „Bellona” 1918, nr 15.

Zajac J., *Druga Brygada*, „Żołnierz Legionów i P.O.W.” 1939, nr 3–4.

Abstract

The Military Ski Patrol Marche „Hutsul’s Rout of the II Brigade of Polish Legions” during the 1934–1939

The origins of Military Ski Patrol Marches called „Hutsul’s rout of the II Brigade of Polish Legions” organized in Polish Eastern Carpathians during interwar period were the fights of the Polish Legions during the first world war, especially Carpathian Campaign in the winter of 1914/1915 r., as well as, creation in the Gorgan Mountain the Republic of Rafajłowa. In 1934 there was organized first military winter ski march, which rout led from Rafajłowa to Worochta on borderland Gorgan Mountains and Czarnohora Mountains. The next events there were performed in neighboring groups of Beskid Mountains also. Additionally, elements of rivalry as the best time to reach a finish line as also shooting were introduced during the military rallies. In the Military Patrol Ski Marches took part not only military patrols but also civil teams which was recruiting from different social environments as the highlanders from different Polish Mountains, Silesian and touristic or ski associations. This winter events had not only touristic and sport aims, but it was integrating the local population with Polish society and it raised his economic situation (thanks to touristic service or possibility of sale hand-made objects). Other sport’s events were also accompanied the Military Patrol Ski Marches, for example ski competition Czarnohora Cup organized by the Polish Tatra Associations or the sport’s matches with participation of foreign teams from Czechoslovakia and Romania.

Key words: military ski patrol competition, ski history, Eastern Carpathians.

Michał SKALIK*

Rozwój bazy materialnej gier sportowych w Polsce w latach 1945–1975

Streszczenie

Po II wojnie światowej infrastruktura sportowa w większości wymagała całkowitej odbudowy, a obiekty, które przetrwały lata 1939–1945, nadawały się do kapitalnych remontów. Przez okres trzech dekad, mimo utrudnień w postaci licznych przemian organizacyjnych, politycznych i społecznych, nieustannie podejmowano działania zwiększające liczbę i jakość obiektów oraz sprzętu sportowego. Wysiłek instytucji państwowych, zakładów pracy, a także całego środowiska sportowego doprowadził w 1975 r. do sytuacji, w której liczba boisk, hal sportowych i sal gimnastycznych, gdzie można było uprawiać gry sportowe, w podstawowym zakresie zaspokajała, w większości regionów kraju, potrzeby społeczeństwa.

Słowa kluczowe: baza sportowa, gry sportowe, infrastruktura, budownictwo.

Celem pracy jest przedstawienie uwarunkowań rozwoju infrastruktury sportowej gier sportowych w Polsce w trzydziestoleciu powojennym (1945–1975) oraz ukazanie wpływu budownictwa sportowego na upowszechnienie koszykówki, siatkówki i piłki ręcznej w tym okresie. Autor posłużył się przede wszystkim informacjami zawartymi w „Przeglądzie Sportowym” z lat 1945–1975, w rocznikach statystycznych oraz w dostępnej literaturze. W pracy postawiono problem badawczy: Czy w Polsce w latach 1945–1975 nastąpił rozwój bazy materialnej gier sportowych?

W czasie II wojny światowej ludność Polski pomniejszyła się o blisko 20%. Poza dotkliwymi stratami osobowymi, nasz kraj poniósł ogromne straty materialne, które szacuje się na 38% ogólnego stanu posiadania z 1939 r.¹ Zniszczenia wojenne objęły również bazę sportową. Odbudowy wymagały hale sportowe, stadiony, ośrodki i centra szkoleniowe, jak również zakłady produkujące

* Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

¹ J. Gaj, *Rozwój sportu w Polsce Ludowej*, [w:] J. Gaj, B. Woltmann, *Zarys historii sportu w Polsce 1867–1997*, Gorzów Wlkp. 1999, s. 182.

sprzęt sportowy. Infrastruktura sportowa była często wykorzystywana przez hitlerowców do celów militarnych, stąd obiekty sportowe, które przetrwały wojnę, wymagały zwykle generalnych remontów. Dewastacji uległy również szkoły wraz z przyległymi do nich salami gimnastycznymi. W samej Wielkopolsce zniszczonych zostało 8 tys. gmachów szkolnych, natomiast 6 tys. wymagało remontów². Straty materialne, jakie poniosła w latach 1939–1945 kultura fizyczna, oszacowano na ok. 25 mln przedwojennych złotych³. Powołanie na początku 1946 r. Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przepięsowania Wojskowego (PUWFiPW), spełniającego m.in. rolę koordynatora działań sportowych, stworzyło podstawy do odbudowy obiektów i urzędzeń niezbędnych do rozwoju kultury fizycznej w kraju. Przewodniczącym PUWFiPW został przedwojenny sportowiec i działacz, Tadeusz Kuchar⁴.

W pierwszych latach po wojnie gry sportowe były dyscyplinami powszechnie uprawianymi na otwartym powietrzu, co wynikało z małej liczby sal gimnastycznych i hal sportowych, których stan w wyniku działań wojennych pomniejszył się z 1234 obiektów w 1939 r. do 873 obiektów w 1947 r.⁵ Według przeprowadzonego w 1948 r. pierwszego powojennego spisu urzędzeń sportowych, stan liczbowy obiektów, właściwych dla gier sportowych, przedstawiał się następująco: w Warszawie na jedno boisko przypadało ok. 13 tys. mieszkańców, na jedną halę sportową – ok. 10 tys. mieszkańców. W Łodzi odpowiednio 21 tys. i 29 tys. W poszczególnych województwach statystyki wyglądały następująco – woj. białostockie (33 tys. i 76 tys.), woj. gdańskie (6 tys. i 15 tys.), woj. krakowskie (9 tys. i 33 tys.), woj. kieleckie (31 tys. i 143 tys.), woj. lubelskie (8 tys. i 49 tys.), woj. łódzkie (35 tys. i 84 tys.), woj. pomorskie (8 tys. i 17 tys.), woj. poznańskie (6 tys. i 24 tys.), woj. rzeszowskie (18 tys. i 102 tys.), woj. śląsko-dąbrowskie (5 tys. i 15 tys.), woj. warszawskie (10 tys. i 44 tys.), woj. olsztyńskie (2 tys. i 12 tys.), woj. szczecińskie (3 tys. i 17 tys.) oraz woj. wrocławskie (5 tys. i 21 tys.)⁶. Statystyki te pokazują niewystarczającą liczbę sal gimnastycznych i hal sportowych, niezbędnych do przeprowadzania zawodów w grach sportowych, a także do szkolenia młodzieży w tych dyscyplinach. Również pod względem jakościowym stwierdzano liczne braki, gdyż sale nie były należycie wyposażone w sprzęt sportowy.

Brak dostępu do sal gimnastycznych był największą barierą, utrudniającą rozwój koszykówki i siatkówki w pierwszych latach po wojnie, o czym świadczy sytuacja w Akademickim Związku Sportowym w Poznaniu:

[...] zapotrzebowanie na dzierżawę nowych sal gimnastycznych [...] było bardzo duże i z każdym rokiem wzrastało. Powstawały nowe sekcje sportowe, a dotychczas działające

² Tamże, s. 183.

³ A. Pasko, *Sport wyczynowy w polityce państwa 1944–1989*, Kraków 2012, s. 49.

⁴ *Kandydat na fotel dyrektorski*, „Przegląd Sportowy” 1946, nr 2, s. 2

⁵ *Księga sportu polskiego*, Warszawa 1975, s. 609.

⁶ J. Gaj, *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej*, Warszawa – Poznań 1987, s. 64–65.

szybko się rozwijały, coraz większe były z tego powodu trudności finansowe. W okresie zimowym jedna sala Studium Wychowania Fizycznego nie mogła pomieścić młodzieży licznie uczęszczającej na treningi. Ze względu na niewielką liczbę sal gimnastycznych na terenie Poznania, AZS był zmuszony do odbywania treningów w późnych godzinach wieczornych [...] ⁷.

Kłopoty z salami o odpowiednich dla gier sportowych gabarytach miały również największe ośrodki sportowe:

Kraków dysponuje jedynie salą „Sokoła” o zbyt szczupłej ilości miejsc dla widzów [...] Łódź oprócz Sali YMCA prawdopodobnie będzie mogła korzystać również z sali Ośrodka Sportowego OMTUR w Helenowie [...] Warszawa zdana jest na jedyną salę YMCA [...] ⁸.

Ubogi stan infrastruktury sportowej został dostrzeżony przez władze centralne, czego dowodem były zapisy w uchwale Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (BP KC PZPR), w sprawie kultury fizycznej i sportu z dnia 28 września 1949 r., w której stan materialny kultury fizycznej oceniono słowami:

[...] przeszkodą w rozwoju kultury fizycznej jest brak sprzętu sportowego [...] jego produkcja jest niedostateczna ilościowo i jakościowo. Państwowy aparat gospodarczy w bardzo niewystarczającym stopniu zaspokaja potrzeby wychowania fizycznego i sportu [...] Niedostateczne tempo wykazuje odbudowa i rozbudowa urządzeń sportowych.

W dalszej części uchwała zobowiązuje Państwową Komisję Planowania Gospodarczego do

[...] zapewnienia w planie 6-letnim niezbędnych środków na produkcję sprzętu sportowego, rozbudowę urządzeń sportowych [...], umożliwiając rzeczywiste upowszechnienie kultury fizycznej ⁹.

Wkrótce po wojnie przystąpiono do reaktywowania Akademii Wychowania Fizycznego (AWF) w Warszawie. Obiekty i sprzęt sportowy tej uczelni, mającej duże znaczenie w kształceniu kadr szkoleniowych gier sportowych, wymagały po wojnie generalnej rekonstrukcji. Odbudowę AWF rozpoczęto w 1946 r., w którym wyremontowano salę gimnastyczną (nr 2) oraz rozpoczęto remont całego gmachu głównego (sale wykładowe, kuchnia). W roku akademickim 1947/1948 wykonano kapitalny remont trzech boisk sportowych oraz naprawiono dach spalonej sali gimnastycznej (nr 1). W latach 1948–1951 wybudowano internat żeński, dokonano kapitalnego remontu sal gimnastycznych (nr 1 i nr 3) oraz ukończono budowę hali sportowej z trybunami, drewnianym parkietem oraz radiofonizacją ¹⁰. Oddanie do użytku tych obiektów miało bezpośredni wpływ na rozwój sportu wyczynowego w zakresie gier sportowych kobiet – tre-

⁷ S. Warsicki, *Działalność AZS w Poznaniu 1919–1969*, Poznań 1969, s. 75.

⁸ *Koszykarze w obliczu ligowych bojów*, „Przegląd Sportowy” 1947, nr 82, s. 6.

⁹ *Uchwała Biura Politycznego KC PZPR w sprawie kultury fizycznej i sportu*, „Przegląd Sportowy” 1949, nr 78, s. 2.

¹⁰ *Akademia Wychowania Fizycznego 1929–1959*, Warszawa 1959, s. 96.

nowały tu bowiem siatkarki i koszykarki AZS – AWF Warszawa – wielokrotne mistrzynie kraju i reprezentantki kadry narodowej.

Odbudowa obiektów AWF przyspieszyła również rozwój gier sportowych w Polsce, poprzez stworzenie warunków do wyszkolenia w następnych latach wielu instruktorów i trenerów.

Według spisu urządzeń sportowych, którego wyniki przedstawił „Przegląd Sportowy”¹¹ w 1950 r., liczba sal gimnastycznych, w których można było uprawiać siatkówkę i koszykówkę, wynosiła 1198¹², co w porównaniu ze styczniem 1948 r. oznaczało ok. 500 obiektów więcej. Najgorzej przedstawiała się sytuacja w piłce ręcznej, dla której liczbę boisk szacowano na 183¹³. Dyscyplinę tę uprawiano po wojnie wyłącznie na powietrzu. Pierwsze zawody rangi mistrzowskiej w halowej piłce ręcznej (Zimowe Mistrzostwa Śląska siedmioosobowych zespołów żeńskich i męskich) rozegrano w marcu 1951 r. w hali po ujeżdżalni w Siemianowicach¹⁴.

Rozbudowę bazy materialnej na terenie całego kraju wspomogła, wspomniana wcześniej, uchwała Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej¹⁵, która zapewniła wszystkim organizacjom wychowania fizycznego i sportu stałe subwencje z budżetu państwa. W roku 1950 przyznano Polskiemu Związkowi Koszykówki, Siatkówki i Szczypiorniaka (PZKSS) dotację w wysokości 12,7 mln złotych, co stanowiło, po związku kolarskim, lekkoatletycznym i narciarskim, największą dotację w skali kraju¹⁶. W latach 1950–1955, w ramach realizacji planu sześcioletniego, który zakładał również rozwój gospodarczy w zakresie kultury fizycznej, dotacje państwowe i samorządowe PZKSS wzrosły z 20,94 mln złotych w 1950 r. do 37,95 mln złotych w roku 1955¹⁷.

W latach 1946–1955 budownictwo obiektów sportowych i produkcja sprzętu nie zaspokajały w pełni potrzeb ruchu sportowego, w tym gier sportowych, zwłaszcza w powszechnym wymiarze. Jeśli chodzi o ilość hal sportowych i sal gimnastycznych (również szkolnych), dopiero na początku lat pięćdziesiątych

¹¹ *Spis zakończony – teraz planowanie*, „Przegląd Sportowy” 1950, nr 101, s. 5.

¹² W „Roczniku Statystycznym” z 1950 r. liczba sal gimnastycznych i hal sportowych szacowana jest na 1671, co może wynikać z uwzględnienia pomieszczeń szkolnych, często o małych gabarytach (tzw. sal zastępczych), nienadających się do uprawiania gier sportowych. Rozbieżność danych w niektórych źródłach wynika również z faktu, że do 1962 r. za salę wymiarową uważano pomieszczenie o wymiarach powyżej 8 × 16 m, natomiast po roku 1962 powyżej 10,5 × 18 m (L. Szymański, *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej w Polsce Ludowej 1944–1980*, Wrocław 1996, s. 68).

¹³ *Spis zakończony – teraz planowanie*, s. 5.

¹⁴ S. Jarecki, *Rozwój piłki ręcznej na Śląsku – cz. I*, Katowice 1972, s. 105.

¹⁵ *Uchwała Biura Politycznego KC PZPR w sprawie kultury fizycznej i sportu*, s. 2.

¹⁶ A. Pasko, *Sport wyczynowy...*, s. 119.

¹⁷ AAN, Polski Związek Koszykówki, Siatkówki i Szczypiorniaka, *6-letni plan rozwoju i przebudowy gospodarczej Polski w zakresie kultury fizycznej*, sygn. 106/2, Tabl. 9 – *Wydatki i wpływy*.

XX w. ich liczba powróciła do stanu z roku 1939¹⁸. Znacznie korzystniej na tym tle prezentowała się liczba boisk przyszkolnych, na których w okresie wiosenno-jesiennym można było uprawiać gry sportowe¹⁹. Większość boisk nie nadawała się jednak do gry w koszykówkę, gdzie nawierzchnia odgrywa kluczową rolę. Sytuację tą przedstawił „Przegląd Sportowy”:

[...] boisk letnich z prawdziwego zdarzenia jest u nas bardzo niewiele – takie, na których można organizować poważniejsze imprezy, zliczyć można na palcach jednej ręki. W przeważającej większości organizatorzy posługują się kortami tenisowymi, na których przecież się nie trenuje, a których nawierzchnia pozostawia wiele do życzenia (np. IV turniej klasyfikacyjny w Lublinie). Problem letnich boisk dojrzał już do poważniejszego potraktowania, stanowi bowiem jeden z warunków utrzymania dynamiki propagandy i rozwoju koszykówki [...]²⁰.

Niewystarczająca liczba sal w Polsce w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku, niezbędnych do właściwego upowszechnienia gier sportowych, była również pochodną niewłaściwego podejścia władz państwowych do problemu budownictwa sportowego. W tym czasie dominowała tendencja transparentnej budowy wielkich obiektów o charakterze monumentalnym, reprezentacyjnym, do celów propagandowych, gdy rzeczywiste potrzeby wymagały budowy obiektów skromniejszych, za to na powszechną skalę. Innym problemem był powszechny zwyczaj wykorzystywania obiektów sportowych do innych celów, głównie politycznych, niezwiązanych z kulturą fizyczną²¹.

W 1953 r. Prezydium Rządu wydało zarządzenie określone mianem Uchwały²², w sprawie wykorzystania i rozbudowy obiektów sportowych, które wytyczało dalszy zakres prac, oraz nakazywało właściwe wykorzystanie istniejących obiektów i urządzeń, a także obligowało Główny Komitet Kultury Fizycznej (GKKF) do sporządzenia wykazu urządzeń sportowych użytkowanych na inne cele niż kultura fizyczna i sport. Dalsze przepisy Uchwały zobowiązywały Prezydium Rad Narodowych do zabezpieczenia w projektach rozbudowy miast wyznaczonych terenów pod budownictwo sportowe. Równie ważnym zapisem było uwzględnienie sal gimnastycznych i boisk przy budowie nowych szkół i uczelni. Uchwała zalecała również budowę boisk i urządzeń sportowych przy organizacji nowych osiedli mieszkaniowych, zakładów przemysłowych, sanatoriów i parków. W wyniku tych działań do 1958 r. oddano do użytku 45 hal i sal sportowych²³. Analizując osiągnięcia planu 6-letniego w odniesieniu do kultury fi-

¹⁸ *Księga sportu polskiego*, s. 609.

¹⁹ *Sport i wychowanie fizyczne w szkole na nowych drogach rozwojowych*, „Przegląd Sportowy” 1948, nr 80, s. 4.

²⁰ *Rok 1956 powinien być przełomowy dla naszej koszykówki*, „Przegląd Sportowy” 1956, nr 76, s. 3.

²¹ J. Gaj, *Wychowanie fizyczne...*, s. 68.

²² *Uchwała nr 21 Prezydium Rządu z dnia 10 stycznia 1953 r. w sprawie wykorzystania i planowej rozbudowy urządzeń sportowych*, „Monitor Polski” z 1953 r. nr 40, poz. 487.

²³ Tamże, s. 70.

zycznej, należy stwierdzić, że pomimo ponad dwukrotnego upowszechnienia sportu (z około 2,4% do 5,2% w latach 1949–1956)²⁴ nie nastąpił znaczący wzrost liczby obiektów sportowych. Pod koniec roku 1955 ilość sal gimnastycznych i hal sportowych (łącznie ze szkolnymi) wynosiła 1662²⁵.

Poza budową obiektów sportowych czynnikiem mającym wpływ na rozwój gier sportowych w Polsce była produkcja sprzętu sportowego, takiego jak kosze, bramki, siatki czy piłki do gier. W pierwszych latach po wojnie produkcję sprzętu podjęły wybiórczo zakłady państwowe oraz wytwórnie prywatne. W związku ze wzrastającym umasowaniem ruchu sportowego, w celu zaspokojenia szerokich potrzeb w tym zakresie oraz wskutek postępującej centralizacji gospodarczej państwa, Główny Komitet Kultury Fizycznej zainicjował w 1949 r. powstanie państwowego przedsiębiorstwa – Zjednoczonych Wytwórni Sprzętu Sportowego i Szkutniczego, produkującego niezbędne dla rozwoju kultury fizycznej przyrządy sportowe. To przedsiębiorstwo skupiało łącznie 35 mniejszych zakładów. Ich zadaniem był produkcja sprzętu metalowego, drewnianego, skórzanego, a także odzieży sportowej dla zaspokojenia potrzeb całej kultury fizycznej. W roku 1952 GKKF powołał do działalności Sportowe Wytwórnie Sprzętu Wyczynowego (z sześcioma własnymi zakładami), które zajmowały się produkcją sprzętu właściwego dla sportu kwalifikowanego. W latach 1950–1959, dzięki produkcji tych zakładów, liczba wyprodukowanych piłek do gier sportowych podniosła się z 3 tys. do 166 tys., a w roku 1963 osiągnęła poziom 257 tys. piłek, produkowanych również na eksport²⁶.

Pomimo wzrastającej produkcji sprzętu sportowego masowego użytku, zakłady miały kłopoty z wytworzeniem produktów o wysokiej jakości. Problemy ze zdobyciem przez PZKosz piłek na organizowane przez Polskę w 1958 r. VI Mistrzostwa Europy w koszykówce kobiet opisuje „Przegląd Sportowy”:

Wytwórnia Wyczynowego Sprzętu Sportowego w Wałbrzychu [...] przedstawiła już próbne piłki, niestety posiadały one sporo usterek. Okazało się, że były to piłki wybrane jako najlepsze z normalnej produkcji, a nie specjalnie robione na mistrzostwa [...] zrobiła jednak jedną specjalną wysokogatunkową piłkę [...] jednak dalszą produkcję uzależniła od zmniejszenia przez Zarząd Sprzętu Sportowego norm, przewidzianych na ich wykonanie. Tymczasem dyrektor ZSS Wł. Rajkowski nie ma ochoty na wydanie decyzji zmniejszenia norm [...] tkwi tu jakieś nieporozumienie [...] W wypadku bowiem niewykonania przez Wałbrzych specjalnych piłek, PZKosz stanąłby przed koniecznością zakupu piłek produkcji włoskiej, co łączyłoby się z wydaniem tak cennych dla Polski dewiz²⁷.

Nadzieję na polepszenie infrastruktury sportowej, w tym bazy materialnej gier sportowych, wiązano z okresem tzw. „destalinizacji”, który nastąpił po

²⁴ L. Szymański, *Ze studiów nad modelem...*, s. 51.

²⁵ „Rocznik Statystyczny” 1956 r., tabl. 10, s. 364.

²⁶ W. Rajkowski, *Produkcja sprzętu sportowego*, [w:] A. Brzeziński, A. Miller (red.), *Kartki z historii kultury fizycznej 1945–1964*, Warszawa 1964, s. 309.

²⁷ *Damski kosz na pierwszy plan*, „Przegląd Sportowy” 1958, nr 21, s. 4.

zmianach politycznych w Polsce w roku 1956²⁸. Dodatkowym bodźcem finansowym, wspomagającym budownictwo sportowe, było powołanie Uchwałą nr 1010/55 Prezydium Rządu z dnia 17 grudnia 1955 r. Państwowego Przedsiębiorstwa „Totalizator Sportowy”²⁹, z którego dochód przeznaczony był na budownictwo obiektów sportowych i remonty. Tylko w ciągu dziesięciu pierwszych lat działalności loterii sportowej przeznaczono na ten cel niemal 3 mld złotych³⁰. Rozszerzono także inne źródła finansowania sportu. Oprócz Głównego Komitetu Kultury Fizycznej, inwestycje sportowe zasilają pieniądze z Centralnej Rady Związków Zawodowych (CRZZ), branżowych związków zawodowych, a także Ministerstwa Oświaty, Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego oraz Ministerstwa Obrony Narodowej i Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego³¹.

Pod koniec lat pięćdziesiątych XX w., obok miast, gdzie przybywało miejsc do uprawiania gier sportowych, wciąż były obszary, które nie posiadały do tego odpowiednich warunków. W niektórych dużych miastach, jak Olsztyn, Koszalin czy Rzeszów, nie było sal spełniających wymogi do rozgrywania gier sportowych na wyższych szczeblach rozgrywek, natomiast 298 miast powiatowych nie posiadało żadnej sali³². Niekorzystnie przedstawiał się dostęp do uprawiania gier sportowych przez najmłodszych – sale gimnastyczne posiadało tylko 17% szkół podstawowych³³.

Ubogi stan posiadanej bazy sportowej w poszczególnych regionach Polski został zauważony przez władze centralne, czego następstwem były decyzje podjęte przez Plenum GKKF w grudniu 1958 r. Przyjęto wówczas za konieczne rozszerzenie programu inwestycyjnego o budowę obiektów i urządzeń o charakterze powszechnym, kosztem zmniejszenia nakładów na infrastrukturę o charakterze widowiskowo-reprezentacyjnym³⁴. Na posiedzeniu plenarnym Głównego Komitetu Kultury Fizycznej w dniu 19 grudnia 1959 r. dyskutowano o kierunkach dalszej rozbudowy obiektów sportowych, a także o tym, jaki rodzaj hal sportowych i sal gimnastycznych, spełni oczekiwania społeczne:

[...] Fazanowicz apelował o budowanie sal gimnastycznych, powołując się na fakt, iż stan fizyczny naszej młodzieży nie jest najlepszy [...]. Jan Mulak był natomiast zdania, że typowe sale gimnastyczne, oparte na szwedzkich wzorach, nie zdają już egzaminu. Budowa takich sal została już zarzucona w całej Europie. Powinno się natomiast budować sale sportowe wymiarów 30 × 55 metrów, które miałyby uniwersalne zastosowanie, bowiem można w nich przeprowadzać ćwiczenia gimnastyczne i organizować gry ruchowe, jak np. piłka ręczna w siódemkę [...] budowa takich sal jest koniecznością³⁵.

²⁸ M.in. powrót do władzy Władysława Gomułki i objęcie przez niego stanowiska I sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.

²⁹ <http://www.totalizator.pl/o-nas/historia>.

³⁰ A. Pasko, *Sport wyczynowy...*, s. 200.

³¹ J. Gaj, *Wychowanie...*, s. 69.

³² Tamże, s. 70.

³³ L. Szymański, *Ze studiów nad modelem...*, s. 80.

³⁴ J. Gaj, *Wychowanie...*, s. 70.

³⁵ 10 godzin obrad Plenum GKKF, „Przegląd Sportowy” 1959, nr 223, s. 2.

W 1960 r. budżet państwa przeznaczył na gry sportowe dotację w wysokości 5,6 mln zł (2,5 mln zł – koszykówka, 2,1 mln zł – siatkówka i 1 mln zł – piłka ręczna). Dla porównania największą sumę otrzymała lekkoatletyka – ponad 9 mln zł, boks 3,5 mln oraz narciarstwo 3,7 mln zł³⁶. Działania Głównego Komitetu Kultury Fizycznej (od 1960 r. Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki – GKkFiT) przyniosły wymierne efekty już w roku 1961, w którym obok wielu innych obiektów sportowych oddano do użytku 16 hal i sal sportowych³⁷. W latach 1961–1965 liczba krytych obiektów (hal i sal sportowych) wzrosła w naszym kraju o 10%³⁸. W tym okresie znacząco powiększyła się liczba sal gimnastycznych, które powstawały przy szkołach budowanych w ramach akcji „Tysiąc szkół na tysiąclecie Państwa Polskiego”³⁹. W roku 1965 sal gimnastycznych i hal sportowych (łącznie z salami szkolnymi) było w Polsce 5177⁴⁰, co oznaczało niemal dwukrotny wzrost liczby tych obiektów względem roku 1959⁴¹. W tym czasie najwięcej obiektów sportowych posiadały województwa: katowickie, wrocławskie i poznańskie, a najuboższymi pod tym względem były województwa białostockie, kieleckie i olsztyńskie⁴².

W latach 1967–1970, w związku z wprowadzeniem limitów inwestycyjnych w ramach Narodowego Planu Gospodarczego, dalszy rozwój infrastruktury sportowej był możliwy przez zwiększenie wpływów finansowych z Totalizatora Sportowego. Działania te, a także udział organów terenowych i pomoc lokalnych zakładów pracy spowodowały znaczny przyrost liczby obiektów właściwych dla gier sportowych, zwłaszcza boisk odkrytych do siatkówki, których w ciągu trzech lat wybudowano ok. 5 tys.⁴³ W tym czasie dobrze rozwijało się także budownictwo boisk na wsi, głównie z pomocą sił społecznych. Gry sportowe, które uprawiano na wsiach przede wszystkim na powietrzu, uzyskały możliwość szerszej propagandy, poprzez wdrożenie do życia hasła „boisko w każdej wsi”. Ta inicjatywa Rady Głównej Ludowych Zespołów Sportowych i redakcji „Gromady i Rolnika Polskiego” przyniosła w latach sześćdziesiątych XX w. efekt w postaci wielu nowych boisk – terenów, gdzie mogły się upowszechnić koszykówka, siatkówka i piłka ręczna. Wartość czynów społecznych, wykonanych staraniem działaczy wszystkich szczebli oraz lokalnych społeczności, oszacowano w latach 1966–1970 na 1,4 mld złotych. Społeczna działalność

³⁶ Przewodniczący GKkFiT W. Reczek o zadaniach w 1960 roku, „Przegląd Sportowy” 1959, nr 223, s. 2

³⁷ J. Gaj, *Rozwój sportu w Polsce Ludowej*, [w:] J. Gaj, B. Woltmann, *Zarys historii...*, s. 186.

³⁸ Tamże.

³⁹ W ramach akcji „Tysiąc szkół na Tysiąclecie Państwa Polskiego”, przeprowadzonej w latach 1958–1966, powstało 1417 placówek oświaty (głównie szkół podstawowych) – *Szkoła tysiąclecia* – <http://pl.wikipedia.org>.

⁴⁰ L. Szymański, *Ze studiów nad modelem...*, s. 80.

⁴¹ *Księga sportu polskiego*, Warszawa 1975, s. 29.

⁴² J. Gaj, *Wychowanie...*, s. 71.

⁴³ J. Gaj, B. Woltmann, *Zarys historii sportu w Polsce 1867–1997*, s. 186.

w zakresie budownictwa infrastruktury sportowej była w Polsce trzecią gałęzią w tej dziedzinie (po oświacie i budownictwie dróg)⁴⁴.

W 1970 r. liczba hal i sal sportowych (ok. 6000 wraz z obiektami szkolnymi)⁴⁵ była wystarczająca do całkowitego umiejscowienia rozgrywek piłki siatkowej na obiektach krytych, natomiast małe gabaryty tych obiektów nie zawsze pozwalały na bezpieczny przebieg meczów koszykówki. Sytuację obrazuje „Przegląd Sportowy” z 1971 r.:

Niestety z bazą naszej koszykówki jest wręcz fatalnie. Poziom sportowy o kilka długości wyprzedził rozwój bazy. Hale z prawdziwego zdarzenia można policzyć na palcach. Na takich ciasnych salach, jakie mają do dyspozycji Polonia czy Legia, nie można wykazać swoich możliwości [...] rozpędzony zawodnik może [wpaść] na ludzi stojących 2 metry za koszem, albo potłuc się o drabinki (były już takie wypadki). Paradoxem jest chyba, że mistrz Polski Wybrzeże gra w sali innego klubu, w dodatku mecze mistrza Polski może oglądać ok. 600 osób, a chętnych są tysiące. O takich sprawach jak gabinety odnowy, sauny, fizykoterapia lepiej w ogóle nie wspominać⁴⁶.

Najgorzej sytuacja przedstawiała się w rozgrywkach piłki ręcznej. W całym kraju pełnowymiarowych hal, w których można było rozgrywać zawody w tej dyscyplinie, było 49⁴⁷, a największą liczbą takich obiektów (7 hal) na początku lat siedemdziesiątych dysponował region śląski. Były to hale w Katowicach (hala Baildon – 2300 widzów, i hala WSWF – 300 widzów), w Gliwicach (hala SZS – 1000 widzów, i hala MON – 400), w Rudzie Śląskiej (hala Bielszowice – 1200 widzów, i hala Nowy Wirek – 600 widzów) oraz w Siemianowicach Śląskich (hala Huty „Jedność” – 800 widzów)⁴⁸.

Problemy z dostępnością do pełnowymiarowej hali miała nawet żeńska reprezentacja narodowa w piłce ręcznej podczas przygotowań do Mistrzostw Świata w 1973 r.:

Zaciążyć może na wynikach zespołu nie tylko nerwowa atmosfera wyjazdu, ale i warunki treningu, jakie ten wyjazd poprzedziły [...] zabezpieczono dla reprezentacji oplakane możliwości treningu: tylko na sali Skry, zbyt wąskiej dla tej dyscypliny sportu i to w niedopuszczalnych godzinach: porze obiadowej 12–14 oraz nocnej 21–23⁴⁹.

W latach 1971–1972 budownictwo sportowe, poza czynami społecznymi, praktycznie wstrzymano, co miało związek ze zmianami politycznymi w Polsce w roku 1970⁵⁰. Dopiero zapisy Uchwały VII Plenum KC PZPR z dnia 27–28 XI 1972 r., a także Uchwały Rady Ministrów z dnia 6 kwietnia 1973 r. w sprawie

⁴⁴ *Księga sportu polskiego*, s. 617.

⁴⁵ „Rocznik Statystyczny” 1975 r., tabl. 16 (777), s. 497.

⁴⁶ *Od ligi do reprezentacji*, „Przegląd Sportowy” 1971, nr 37, s. 3.

⁴⁷ „Rocznik Statystyczny” 1975 r., tabl. 16 (777), s. 497.

⁴⁸ S. Jarecki, *Rozwój piłki ręcznej na Śląsku 1960–1970...*, s. 191.

⁴⁹ *Nerwowe przygotowania siódemki do mistrzostw świata*, „Przegląd Sportowy” 1973, nr 214, s. 5.

⁵⁰ W grudniu 1970 r. stanowisko I sekretarza KC PZPR objął Edward Gierek.

kultury fizycznej⁵¹, wytworzyły atmosferę sprzyjającą rozwojowi kultury fizycznej i sportu, co również wiązało się z perspektywami wzrostu nakładów na inwestycje w obiekty i urządzenia oraz sprzęt sportowy. Szczegółowy przyrost liczby obiektów dla gier sportowych, w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku, przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Liczba hal sportowych i sal gimnastycznych w latach 1970–1974

Stan w dniu 31 XII	Hale sportowe	Sale gimnastyczno-sportowe*	Sale gimnastyczne**
1970	49	1245	4698
1971	52	1247	4617
1972	55	1346	4644
1973	64	1416	4751
1974	67	1496	4804

* Sale gimnastyczno-sportowe o wymiarach od 21 × 10,5 m do 36 × 18 m.

** Sale gimnastyczne o wymiarach poniżej 21 × 10,5 (szkolne)

Źródło: „Rocznik Statystyczny” 1975 r., tabl. 16 (777), s. 497.

Analizując rozwój bazy materialnej gier sportowych w trzydziestoleciu powojennym XX wieku, należy wziąć pod uwagę towarzyszące temu procesowi utrudnienia w postaci licznych przemian organizacyjnych oraz politycznych i społecznych. Stopień zniszczenia obiektów sportowych, które przetrwały działania II wojny światowej, sprawił, że w 1945 r. Polska zaczynała ich odbudowę bądź rekonstrukcję praktycznie od stanu zerowego. Pomimo wielu niedogodności, proces odbudowy i remontów obiektów przebiegał prawidłowo, co pozwoliło sukcesywnie udostępniać społeczeństwu miejsca do uprawiania koszykówki, siatkówki i piłki ręcznej.

Uznając za punkt wyjściowy rezultaty pierwszego powojennego spisu urządzeń sportowych (1948 r.), należy stwierdzić, że w omawianym w pracy okresie liczba hal sportowych i sal gimnastycznych (łącznie ze szkolnymi) wzrosła z 873 do 6361⁵². Istotnym mankamentem budownictwa sportowego było nierównomierne rozłożenie obiektów sportowych w poszczególnych województwach, co utrudniało upowszechnienie gier zespołowych we wszystkich regionach kraju.

Największy postęp w rozwoju infrastruktury sportowej gier sportowych odnotowano po roku 1956, od kiedy budownictwo sportowe zasilil strumień finansowy z Państwowego Przedsiębiorstwa „Totalizator Sportowy”. W tym okresie liczba hal i sal sportowych (nie licząc sal szkolnych) wzrosła ponad 5-krotnie⁵³.

⁵¹ Uchwała Nr 85 Rady Ministrów z dnia 6 kwietnia 1973 r. w sprawie kultury fizycznej, „Monitor Polski” 1973, nr 21, poz. 123.

⁵² „Rocznik Statystyczny” 1975 r., tabl. 16 (777), s. 497.

⁵³ Księga sportu polskiego, s. 617.

Ich stan liczbowy pod koniec 1974 r. wynosił 1563. Wszystkie te obiekty mieściły pełnowymiarowe boisko do gry w piłkę siatkową (18×9 m), co sprawiło, że ta dyscyplina była w Polsce najbardziej popularna. Inaczej sytuacja przedstawiała się w piłce koszykowej, gdzie liczba pełnowymiarowych boisk (28×14 m) w salach była dużo mniejsza⁵⁴. W najtrudniejszej sytuacji znajdowała się dyscyplina piłki ręcznej, dla której pełnowymiarowe boiska (40×20 m) posiadało w 1974 r. jedynie 67 obiektów krytych⁵⁵.

Począwszy od roku 1970, można zauważyć tendencję budowy sal sportowych o większych gabarytach (od $21 \times 10,5$ m do 36×18 m), nadających się do rozgrywek w piłkę siatkową i koszykową. W latach 1970–1974 powstało 251 takich obiektów, natomiast liczba sal gimnastycznych poniżej $21 \times 10,5$ m wzrosła jedynie o 106 (tabela 1).

Sport wyczynowy gier sportowych to rozgrywki halowe. Ułatwiony dostęp do krytych obiektów sportowych, posiadających boiska do piłki koszykowej, piłki siatkowej i piłki ręcznej, miał przełożenie na wyniki sportowe tych dyscyplin na arenie międzynarodowej. Najwyraźniej obrazują to osiągnięcia polskich reprezentacji żeńskich. W latach 1945–1975 w piłce siatkowej Polki zdobyły na imprezach dużej rangi (igrzyskach olimpijskich, mistrzostwach świata i mistrzostwach Europy) 13 medali (w tym dwa brązowe medale olimpijskie w 1964 r. w Tokio i w 1968 r. w Meksyku). W tym samym czasie polskie koszykarki poszczycić się mogły jedynie brązowym medalem na mistrzostwach Europy we Włoszech (1968 r.). Najskromniej wygląda dorobek polskiej reprezentacji piłki ręcznej kobiet, dla której największym osiągnięciem, w omawianym okresie, było zajęcie 5 miejsca na mistrzostwach świata w Jugosławii w 1973 r.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Zespół akt Polskiego Związku Koszykówki, Siatkówki i Szczypiorniaka.

II. Prasa

„Monitor Polski” 1953, 1973

„Przegląd Sportowy” 1945–1975

III. Źródła internetowe

<http://www.totalizator.pl/o-nas/historia>

⁵⁴ *Od ligi do reprezentacji*, „Przegląd Sportowy” 1971, nr 37, s. 3.

⁵⁵ „Rocznik Statystyczny” 1975 r., tabl. 16 (777), s. 497.

B. Literatura

- Akademia Wychowania Fizycznego 1929–1959*, Warszawa 1959.
- Brzezicki A., Miller A (red.), *Kartki z historii kultury fizycznej 1945–1964*, Warszawa 1964.
- Drygas W.A., Młoczyński P., *75 lat piłki ręcznej w Polsce*, Warszawa 1993.
- Gaj J., *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej*, Warszawa – Poznań 1987.
- Gaj J., Woltmann B. (red.), *Zarys historii sportu w Polsce 1867–1997*, Gorzów Wlkp. 1999.
- Jarecki S., *Rozwój piłki ręcznej na Śląsku – cz. I*, Katowice 1972.
- Księga sportu polskiego*, Warszawa 1975.
- Łaskiewicz K., *Polska koszykówka męska 1928–2004*. Inowrocław 2004.
- Mecner K., *80 lat polskiej siatkówki. Od przebijanki do ligi światowej*, Olsztyn 2002.
- Ordyłowski M., Schwarzer Z., Szymański L., *50 lat wrocławskiego sportu*. Wrocław 2007.
- Pasko A., *Sport wyczynowy w polityce państwa 1944–1989*, Kraków 2012.
- „Rocznik Statystyczny” 1975 r.
- Szymański L. *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej w Polsce Ludowej 1944–1980*, Wrocław 1996.
- Warsicki S., *Działalność AZS w Poznaniu 1919–1969*, Poznań 1969.
- Wryk R., *90 lat AZS w Poznaniu*, Poznań 2009.

Abstract

Development of the Material Base of Sports Games in Poland in the Years 1945–1975

This article describes the changes to the sports infrastructure in post-war increased, and their impact on the dissemination and development of basketball, volleyball and handball women during this period. The status of sports facilities that survived the operation of World War II and the Nazi occupation was that Poland in 1945 began their reconstruction of practically zero status. For a period of three decades, despite the difficulties in the form of numerous organizational, political and social change, action has been taken to increase continuously the quantity and quality of facilities, and sports equipment. The effort of State institutions, businesses, and entire sports environment in 1975 led to a situation in which the number of playing fields, sports halls and gyms where you can enjoy playing sports women, to meet most of the needs of society.

Keywords: sports base, infrastructure, sports, construction.

Eligiusz MAŁOLEPSZY*
Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA**

Piśmiennictwo z zakresu dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce po 1945 roku

Streszczenie

W piśmiennictwie omawiającym dzieje Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce po 1945 r. brak jest opracowania o zakresie ogólnopolskim. Występują publikacje posiadające charakter regionalny. Prace te odnoszą się głównie do Górnego Śląska, Małopolski i Pomorza. W pracach tych podejmowana jest problematyka reaktywowania działalności „Sokoła” po II wojnie światowej (1945–1949); prób reaktywowania gniazd „Sokoła” w latach 1956–1957; reaktywowania „Sokoła” i działalności dwóch organizacji sokolich po 1989 r.

Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół w Polsce i Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Krakowie prowadziły działalność na polu wychowania fizycznego, sportu, rekreacji fizycznej, działalności turystyczno-krajoznawczej oraz pracy kulturalno-oświatowej, wychowawczej, wydawniczej i patriotycznej.

Słowa kluczowe: Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, stan badań, Polska, okres po 1945 r.

Wprowadzenie

Celem pracy jest przedstawienie piśmiennictwa z zakresu dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce po 1945 r. Tradycje sokolstwa polskiego sięgają 1867 r. Wówczas powstało gniazdo Towarzystwa Gimnastycznego (TG) „Sokół” we Lwowie. Począwszy od 1884 r., powstawały dalsze gniazda „Sokoła” w zaborze austriackim. Następnie idea sokoła rozpowszechniła się w zaborze pruskim (pierwsze gniazdo w zaborze pruskim powstało w 1884 r.) oraz w zaborze rosyjskim (pierwsze gniazda „Sokoła” powstały w latach 1905–

* Dr hab. prof. AJD, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

** Dr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

1906). „Sokół” realizował w okresie zaborów cele niepodległościowe, kształtował tężyznę fizyczną, prowadził działalność oświatowo-wychowawczą i patriotyczną.

Po zakończeniu I wojny światowej nastąpiło połączenie (1919 r.) organizacji sokolich z trzech zaborów i powołanie Związku Towarzystw Gimnastycznych (ZTG) „Sokół” w Polsce. W strukturze „Sokoła” wyodrębniono wówczas dzielnice, okręgi i gniazda. ZTG „Sokół” realizował zadania w zakresie wychowania fizycznego, sportu, rekreacji fizycznej oraz turystyki. Ponadto prowadził działalność patriotyczną, kulturalną, oświatową, wydawniczą oraz organizował zloty sokole. TG „Sokół” wniosło ważny wkład w rozwój kultury fizycznej i turystyki w okresie zaborów i w Polsce międzywojennej.

Tradycje badań nad dziejami Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” sięgają okresu sprzed 1914 r.¹ Po II wojnie światowej badania naukowe nad dziejami TG „Sokół” rozwinęły się w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. w ośrodkach akademickich kształcenia kadr dla potrzeb kultury fizycznej, m.in. prowadzili je A. Ryfowa i K. Toporowicz². Zintensyfikowanie badań nad dziejami TG „Sokół” nastąpiło w latach dziewięćdziesiątych XX w. Owocem tych przedsięwzięć było m.in. zorganizowanie trzech konferencji o zasięgu ogólnopolskim (w Gdańsku w 1995 r., w Rzeszowie w 1995 r. i w Krakowie w 1997 r.), których efektem były wydawnictwa pokonferencyjne³.

Metodologia badań

W pracy wykorzystano następujące metody badawcze: analiza źródeł historycznych, indukcji, dedukcji, syntezy oraz metoda porównawcza. Wysunięto następujące problemy (pytania badawcze):

1. Jaki jest stan piśmiennictwa nad dziejami Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce po 1945 r.?
2. Czy istnieje potrzeba pogłębionych badań naukowych w celu przygotowania monografii odnoszącej się do dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” po 1945 r.?

¹ E. Małolepszy, Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa 2001, s. 6.

² A. Ryfowa, *Działalność Sokoła Polskiego w zaborze pruskim i wśród wychodźstwa w Niemczech (1884–1914)*, Warszawa – Poznań 1976; K. Toporowicz, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na polu wychowania fizycznego i sportu pod koniec XIX i na początku XX wieku (1885–1914)*, „Roczniki Naukowe WSWF w Krakowie”, t. 4, Kraków 1965.

³ A. Łopata (red.), *130 lat Sokolstwa Polskiego*, Kraków 1997; M. Mirkiewicz (red.), *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”*, Rzeszów 1996; Z. Pawluczuk (red.), *Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”*, Gdańsk 1996.

Wyniki i dyskusja

Po zakończeniu II wojny światowej nastąpiły próby reaktywowania działalności „Sokoła”. Ówczesne władze w Polsce były negatywnie nastawione do działalności Towarzystwa. Możliwości reaktywowania „Sokoła” nastąpiły w Polsce dopiero w okresie transformacji ustrojowej (po 1989 r.).

W zakresie stanu badań nad dziejami TG „Sokół” w Polsce po 1945 r. brak jest opracowania o charakterze ogólnopolskim. Istotne znaczenie poznawcze posiada monografia M. Ponczka pt. *Ze studiów nad powstaniem, rozwojem i upadkiem Górnośląskiego „Sokoła” 1895–1947*⁴. Na Górnym Śląsku były próby reaktywowania TG „Sokół”. Ogłoszone zostały terminy zebrań, w trakcie których miało być powołane Towarzystwo. Jak pisze M. Ponczek:

Referat Sportu przy Wydziale Informacji i Propagandy Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego ogłosił, iż zebrania założycielskie „Sokoła” nie są prawomocne ze względu na ukonstytuowanie się władz okręgowych związków sportowych, m.in. górnośląskiego związku gimnastycznego⁵.

W końcu lipca 1947 r. ówczesne władze w Polsce doprowadziły do oficjalnego zamknięcia siedziby Dzielnicy Krakowskiej. Ten sam los spotkał kolejne dzielnice „Sokoła”, m.in. Dzielnicę Mazowiecką, Pomorską i Śląską⁶. Jak podaje M. Ponczek:

Związek Sokolstwa Polskiego został ostatecznie rozwiązany w lipcu 1948 r. [...]. W praktyce na ziemi górnośląskiej proces likwidacji majątku trwałego tej organizacji, a więc licznych sokołni, sprzętu sportowo-gimnastycznego i bibliotek, trwał do pierwszych lat pięćdziesiątych⁷.

Kolejną monografią przybliżającą działalność TG „Sokół” po II wojnie światowej jest praca A. Bogusza pt. *Sokolstwo Łódzkie 1905–1995*⁸. Gniazdo „Sokoła” w Krakowie reaktywowało działalność w marcu 1945 r. W dniu 9 września 1945 r. odbył się w Krakowie Ogólnopolski Zjazd Sokolstwa, na który przybyło prawie 100 delegatów z całej Polski⁹. W skład ogólnopolskiego zarządu „Sokoła” weszli m.in.: E. Kubalski – prezes, Józef Borowiec i K. Bunsch – wiceprezesi, W. Bilan – sekretarz, Jan Szuro – skarbnik¹⁰. Przedwojenni sokoli łódzcy podejmowali starania i próby reaktywowania TG „Sokół” po II wojnie światowej. Próby te zostały uwieńczone powodzeniem dopiero 22 października 1990 r. Wówczas został zarejestrowany statut TG „Sokół” w Wydziale Infra-

⁴ M. Ponczek, *Ze studiów nad powstaniem, rozwojem i upadkiem Górnośląskiego „Sokoła” 1895–1947*, Katowice 2011, s. 84–95.

⁵ Tamże, s. 92.

⁶ Tamże, s. 93.

⁷ Tamże, s. 94.

⁸ A. Bogusz, *Sokolstwo Łódzkie 1905–1995*, Łódź 1995, ss. 159.

⁹ Tamże, s. 103.

¹⁰ Tamże, s. 104.

struktury Społecznej Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi¹¹. W okresie do 1995 r., TG „Sokół” w Łodzi prowadziło działalność na polu wychowania fizycznego, sportu, a także organizowało zawody sportowe.

W historiografii TG „Sokół” należy wymienić monografię Z. Pawluczuka pt. *100 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Gdańsku (1894–1994)*¹². Jednym z działaczy reaktywowanego „Sokoła” w Gdańsku był Autor pracy – Z Pawluczuk.

Kolejną monografię dotyczącą regionalnych dziejów „Sokoła” – także po 1945 r. – przygotował A. Nowakowski¹³. Autor monografii omówił próby reaktywowania TG „Sokół” na Ziemi Wadowickiej po zakończeniu II wojny światowej. Jak pisze A. Nowakowski:

Na polecenie krakowskich władz wojewódzkich [...] powołano Powiatową Komisję Likwidacyjną „Sokoła” w Wadowicach. Nastąpiło to w drugiej połowie kwietnia 1948 r. Komisja miała się zająć przejęciem mienia sokolego w Wadowicach, Kalwarii Zebrzydowskiej i Choczni na inne cele. Komisja ta liczyła cztery osoby. W skład tego gremium wchodził Stanisław Barszczewski i Jan Grabowski (starostwo), ppor. Józef Dworżański („Służba Polsce”) i Tadeusz Radczak, reprezentujący referat wychowania fizycznego¹⁴.

Gniazda „Sokoła” na Ziemi Wadowickiej zostały zdelegalizowane w 1949 r. Kolejną publikacją A. Nowakowskiego, zawierającą materiał dotyczący działalności TG „Sokół” w Wadowicach w latach 1887–1998, jest praca pt. *Wadowicki „Sokół” wczoraj i dziś*¹⁵.

Wkład do stanu badań wnosi praca odnosząca się do dziejów TG „Sokół” w Kętach¹⁶. Jeden z rozdziałów publikacji dotyczy losów „Sokoła” w Kętach po II wojnie światowej (1945–1951)¹⁷.

Znaczący wkład do historiografii TG „Sokół” wniosła praca zbiorowa pod redakcją E. Małolepszego i Z. Pawluczuka pt. *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*¹⁸. Jeden z podrozdziałów pracy, autorstwa Z. Bujanowskiego, M. Ponczka i A. Łopaty odnosi się do działalności TG „Sokół” w Polsce

¹¹ Tamże, s. 107–108.

¹² Z. Pawluczuk, *100 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Gdańsku (1894–1994)*, Gdańsk 1998.

¹³ A. Nowakowski, „Sokół” w Wadowicach w latach 1918–1949. *Zarys dziejów*, Wadowice 2009, ss. 134.

¹⁴ Tamże, s. 97.

¹⁵ A. Nowakowski, *Wadowicki „Sokół” wczoraj i dziś. Na studziesięciolecie wadowickiej sokolni (1889–1999)*, Częstochowa 1998, ss. 51.

¹⁶ Tenże, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Kętach w latach 1901–1947. Zarys dziejów*, Wadowice 2003, ss. 70.

¹⁷ Tamże, s. 49–57.

¹⁸ E. Małolepszy, Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa 2001, ss. 299.

po II wojnie światowej¹⁹. Autorzy podjęli w podrozdziale problematykę reaktywowania i likwidacji TG „Sokół” po II wojnie światowej; próbę reaktywowania organizacji sokolej w okresie tzw. „odwilży październikowej” (1956–1957) oraz problematykę ruchu sokolego w okresie przeobrażeń ustrojowych (1989–1997). W okresie transformacji ustrojowej działalność prowadziły dwie organizacje sokole: Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce oraz Tymczasowa Rada Odrodzenia „Sokoła” w Polsce. Jak piszą Autorzy podrozdziału:

Według danych z 1 października 1991 r. ZTG „Sokół” w Polsce liczył 18 gniazd i 1405 członków. W następnych latach powstały nowe gniazda. Według danych z 1997 r. Związek liczył 44 towarzystwa sokole i 4216 osób, w tym 1846 członków i 2460 młodzieży²⁰.

Tymczasowa Rada Odrodzenia „Sokoła” w Polsce miała siedzibę w Krakowie, a na jej czele stał Konrad Firlej. Obydwie organizacje sokole prowadziły dość aktywną działalność na rzecz aktywności fizycznej, pracy patriotycznej, kulturalno-oświatowej i wydawniczej. Ważnym elementem w działalności organizacji sokolich były zloty sokole²¹.

W 2009 r. została opublikowana praca zbiorowa pod redakcją T. Drozdek-Małolepszej pt. *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Częstochowie w latach 1906–2006*²². Rozdział IV pracy zbiorowej, autorstwa E. Małolepszego i W. Baczyńskiego, dotyczył reaktywowania i działalności TG „Sokół” w Częstochowie w latach 1992–2006²³. „Sokół” w Częstochowie został reaktywowany w 1992 r. Na jego czele jako prezes stanął W. Baczyński. W okresie lat 1992–2006 gniazdo prowadziło działalność na polu wychowania fizycznego, sportu, rekreacji fizycznej, turystyki, pracy kulturalno-oświatowej i patriotycznej. Wśród sekcji sportowych posiadało sekcję gimnastyczną, sekcję gier sportowych. Drużyna piłki koszykowej występowała w rozgrywkach ligi okręgowej, natomiast największym jej sukcesem był awans do rozgrywek barażowych o wejście do II ligi w sezonie sportowym 2000/2001²⁴. Tematykę działalności TG „Sokół” w okresie transformacji ustrojowej (po 1989 r.), ze szczególnym uwzględnieniem gniazda w Częstochowie, podjęli w kolejnej pracy E. Małolepszy i W. Baczyński²⁵.

¹⁹ Z. Bujanowski, M. Ponczek, A. Łopata, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] E. Małolepszy, Z. Pawluczuk (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, s. 200–213.

²⁰ Tamże, s. 208.

²¹ Tamże, s. 204–213.

²² T. Drozdek-Małolepsza (red.), *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Częstochowie w latach 1906–2006*, Częstochowa 2009, ss. 165.

²³ E. Małolepszy, W. Baczyński, *Reaktywowanie i działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Częstochowie w latach 1992–2006*, [w:] T. Drozdek-Małolepsza (red.), *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Częstochowie w latach 1906–2006*, Częstochowa 2009, s. 55–72.

²⁴ Tamże, s. 62–68.

²⁵ E. Małolepszy, W. Baczyński, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Ziemi Częstochowskiej w latach 1906–1993. Zarys dziejów*, Częstochowa 1994, ss. 56.

Przyczynkiem do stanu badań w zakresie historiografii TG „Sokół” w Polsce po 1945 r. jest praca M. Szczerbińskiego, dotycząca zarysu dziejów sokolstwa polskiego w kraju i na obczyźnie w latach 1867–1947²⁶. Autor przedstawił bardzo ciekawy materiał na temat reaktywowania i działalności TG „Sokół” w Polsce (1945–1947). W zakresie historiografii TG „Sokół” w Polsce należy także wymienić publikacje K. Toporowicza²⁷.

Interesujący artykuł, odnoszący się do likwidacji Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” po 1947 r., opracował A. Pasko²⁸. W sposób niezwykle wnikliwy przedstawił problem likwidacji gniazd TG „Sokół” po II wojnie światowej.

W zakresie stanu badań nad dziejami TG „Sokół” w Polsce po 1945 r. należy wymienić pracę E. Małolepszego pt. *Ruch sokoli na ziemiach polskich (1867–2001)*²⁹. Autor przedstawił m.in. reaktywowanie i działalność do czasu likwidacji gniazd TG „Sokół”; próby reaktywowania „Sokoła” w latach 1956–1957 oraz działalność organizacji sokolich – Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce z siedzibą w Bydgoszczy oraz Rady Odrodzenia Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” z siedzibą w Krakowie – po 1989 r.³⁰

Z. Bujanowski w artykule pt. *Próby reaktywowania Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” po 1945 roku* podejmuje problematykę reaktywowania TG „Sokół” na Pomorzu³¹. W 1945 r. reaktywowano gniazdo „Sokoła” w Gdyni. Prezesem gniazda w Gdyni był Władysław Biernat, zaś naczelnikiem Czesław Knapski. Według Z. Bujanowskiego,

W 1949 roku, w związku z ogólnymi zmianami w funkcjonowaniu kultury fizycznej i jej organizacji, władze miejscowe zażądały włączenia się „Sokoła” do Klubu Sportowego „Ogniwo” w Gdyni³².

²⁶ M. Szczerbiński, *Zarys dziejów i próba oceny działalności sokolstwa polskiego w kraju i na obczyźnie w latach 1867–1947*, [w:] H. Przybylski, J. Ślężyński (red.), *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku*, Katowice 1986, s. 7–25.

²⁷ K. Toporowicz, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w latach 1867–1947. Z okazji 125-lecia*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1993, nr 4, s. 33–40; K. Toporowicz, *Zarys dziejów „Sokoła” na ziemiach polskich w latach 1867–1947*, [w:] Z. Pawluczuk (red.), *Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”*, Gdańsk 1996, s. 7–20; K. Toporowicz, *Zarys dziejów „Sokoła” na ziemiach polskich w latach 1867–1947*, [w:] *Z kart historii polskiego „Sokoła”*. Kraków 1995, s. 9–21.

²⁸ A. Pasko, *Likwidacja Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” po 1947 r.*, [w:] A. Łopata, J. Fall (red.), *100-lecie V Ogólnopolskiego Zlotu Sokolów w Krakowie – Zlotu Grunwaldzkiego – 100-lecie odsłonięcia pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie 1910–2010*, Kraków 2010, s. 97–104.

²⁹ E. Małolepszy, *Ruch sokoli na ziemiach polskich*, [w:] T. Jurek (red.), *Studia z dziejów kultury fizycznej, Księga wydana z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Bernarda Woltmana*, Gorzów Wlkp. 2002, s. 327–335.

³⁰ Tamże, s. 332–335.

³¹ Z. Bujanowski, *Próby reaktywowania Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” po 1945 r.*, [w:] Z. Pawluczuk (red.), *Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”*, Gdańsk 1996, s. 245–248.

³² Tamże, s. 246.

Nieudane próby reaktywowania „Sokoła” na Pomorzu podjęte zostały w 1957 r.

Tematyka działalności TG „Sokół” w Polsce po 1945 r. została podjęta przez Z. Pawluczuka, T. Drozdek-Małolepszą i E. Małolepszego w artykule pt. *Miejsce i rola ruchu sokolskiego w dziejach Polski i Polaków*³³.

Losy TG „Sokół” w Choczni po II wojnie światowej przedstawił A. Nowakowski³⁴. O ile były próby reaktywowania gniazda „Sokoła” w Choczni po II wojnie światowej (1945–1948), o tyle w miejscowym społeczeństwie nie zanotowano żadnych działań mających na celu powołanie gniazd w okresie po 1989 r.

Problematykę reaktywowania TG „Sokół” w latach 1956–1957 podjął A. Nowakowski w publikacji pt. *Nieudane próby reaktywowania „Sokoła” w Polsce na przełomie lat 1956 – 1957*³⁵. Według A. Nowakowskiego,

Po naradzie lutowej z 1957 r. nie nastąpił spodziewany przełom w polskiej kulturze fizycznej. [...] Tzw. mała stabilizacja położyła kres wszelkim złudzeniom [...]. Niektórzy znani działacze „Sokoła” (na czele z prof. Janem Fazanowiczem) zadowolili się pracą w kontrolowanym przez władze TKKF, uważając, że w ten sposób, nie narażając się, można cokolwiek uratować z etosu organizacji sokolej. Na odrodzenie sokolstwa w Polsce trzeba było jeszcze poczekać 32 lata, do przełomu ustrojowego 1989 r.³⁶

Tematykę reaktywowania działalności „Sokoła” w Polsce po roku 1989, głównie problemów organizacyjno-prawnych, podejmuje A. Nowakowski w kolejnym artykule, opublikowanym w VII tomie pracy *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*³⁷.

O reaktywaniu „Sokoła” w początkowym okresie transformacji ustrojowej (1989 r.) pisze L. Gondek³⁸. W 1989 r. powołano Tymczasową Radę Odrodzenia TG „Sokół” w Krakowie. Jednym z działaczy tej organizacji był Konrad Firlej. W zakresie działalności Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Krakowie publikacje przygotowali J. Gacek i A. Pawłowski³⁹. Polskie Towa-

³³ Z. Pawluczuk, T. Drozdek-Małolepsza, E. Małolepszy, *Miejsce i rola ruchu sokolskiego w dziejach Polski i Polaków*, [w:] W. Cynarski, K. Obodyński, M. Mirkiewicz (red.), *Z dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce. W 135. rocznicę powstania*, Rzeszów [b.r.w.], s. 8–21.

³⁴ A. Nowakowski, *Zarys dziejów „Sokoła” w Andrychowie i Choczni*, Wadowice 2007, s. 74–76.

³⁵ Tamże, s. 83–90.

³⁶ Tamże, s. 90.

³⁷ A. Nowakowski, *Reaktywowanie działalności „Sokoła” w Polsce po roku 1989. Problemy organizacyjno-prawne*, [w:] L. Nowak (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 6, Gorzów Wlkp. 2004, s. 463–470.

³⁸ L. Gondek, *Refleksje dotyczące formalno-prawnych i merytorycznych aspektów reaktywowania PTG „Sokół” w 1989 roku*, [w:] Z. Pawluczuk (red.), *Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”*, Gdańsk 1996, s. 249–254.

³⁹ A. Pawłowski, *Działalność sportowa Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Krakowie w okresie 1993 – I połowa 1997 roku*, [w:] A. Łopata (red.), *130 lat Sokolstwa Polskiego*,

rzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Krakowie prowadziło aktywną działalność sportową w sekcjach: gimnastycznej, lekkoatletycznej, narciarskiej, żeglarskiej. W zakresie historiografii ZTG „Sokół” w Polsce ukazały się m.in. prace A. Boguckiego⁴⁰.

Sukcesy sportowe członków „Sokoła”, uprawiających akrobatykę sportową przedstawił G. Bielec⁴¹. Akrobaci „Sokoła” odnosili sukcesy w Mistrzostwach Polski w kategorii seniorów i w kategoriach młodzieżowych oraz w zawodach Pucharu Polski.

O próbach reaktywowania gniazda TG „Sokół” w Raciborzu pisze S. Szwed⁴². Działania te zakończyły się powodzeniem w 1992 r. W tym roku odbyło się zebranie założycielskie TG „Sokół” w Raciborzu, a gniazdo zostało wpisane przez Urząd Wojewódzki w Katowicach do rejestru Stowarzyszeń Kultury Fizycznej⁴³. W latach 1992–2007 TG „Sokół” w Raciborzu prowadziło działalność patriotyczną, kulturalno-oświatową oraz w sferze kultury fizycznej.

A. Nowakowski przedstawił nieudane próby reaktywowania gniazd „Sokoła” w wybranych miejscowościach zachodniej Małopolski⁴⁴. Autor uwzględnił trudności w reaktywowaniu i działalności gniazd „Sokoła” w okresie transformacji ustrojowej.

Wartości społeczne w działalności wadowickiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” przedstawiła Izabella Redl-Pieprzyca⁴⁵. Publikacja odnosi się także do okresu działalności gniazda w okresie transformacji ustrojowej⁴⁶.

Kraków 1997, s. 237–246; J. Gacek, *PTG „Sokół” w Krakowie po roku 1992*, [w:] A. Łopata (red.), *130 lat Sokolstwa Polskiego*, s. 247–253.

⁴⁰ A. Bogucki, *Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce 1993–1997*, Bydgoszcz 1997; tegoż, *130-lecie Sokolstwa Polskiego. Przyczynek do dziejów za lata 1939–1997*, Bydgoszcz 1998.

⁴¹ G. Bielec, *Sukcesy akrobatów odrodzonych gniazd sokolich na tle działalności Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Krakowie i Rzeszowie*, [w:] A. Łopata, J. Fall (red.), *100-lecie V Ogólnopolskiego Zlotu Sokolów w Krakowie – Zlotu Grunwaldzkiego – 100-lecie odsłonięcia pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie 1910–2010*, s. 13–39.

⁴² S. Szwed, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Raciborzu 1914–2007*, [w:] A. Łopata (red.), *140 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce*, Kraków 2007, s. 91–98.

⁴³ Tamże, s. 96.

⁴⁴ A. Nowakowski, *Nieudane próby reaktywacji gniazd sokolich w wybranych miejscowościach zachodniej Małopolski na przełomie XX i XXI stulecia*, [w:] A. Łopata, J. Fall (red.), *100-lecie V Ogólnopolskiego Zlotu Sokolów w Krakowie – Zlotu Grunwaldzkiego – 100-lecie odsłonięcia pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie 1910–2010*, s. 67–79.

⁴⁵ I. Redl-Pieprzyca, *Wartości społeczne w działalności wadowickiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”*, [w:] Z. Dziubiński (red.), *Społeczny wymiar sportu*, Warszawa 2003, s. 458–465.

⁴⁶ Tamże, s. 462–463.

Zakończenie

W zakresie piśmiennictwa nad dziejami TG „Sokół” w Polsce po 1945 r. brak jest opracowania o zasięgu ogólnopolskim. Występują publikacje posiadające charakter regionalny. Prace te odnoszą się głównie do Górnego Śląska, Małopolski i Pomorza. W pracach tych podejmowana została problematyka reaktywowania i działalności „Sokoła” po II wojnie światowej (1945–1949); próby reaktywowania gniazd „Sokoła” w latach 1956–1957; reaktywowania „Sokoła” i działalności dwóch organizacji sokolich po 1989 r.

Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół w Polsce (z centralą w Warszawie i Bydgoszczy) i Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” (z siedzibą w Krakowie) – w okresie po 1989 r. – prowadziły działalność na polu wychowania fizycznego, sportu, rekreacji fizycznej, działalności turystyczno-krajoznawczej oraz pracy kulturalno-oświatowej, wychowawczej, wydawniczej i patriotycznej.

Literatura

- Bielec G., *Sukcesy akrobatów odrodzonych gniazd sokolich na tle działalności Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Krakowie i Rzeszowie*, [w:] A. Łopata, J. Fall (red.), *100-lecie V Ogólnopolskiego Zlotu Sokolów w Krakowie – Zlotu Grunwaldzkiego – 100-lecie odsłonięcia pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie 1910–2010*, Kraków 2010.
- Bogucki A., *130-lecie Sokolstwa Polskiego. Przyczynek do dziejów za lata 1939–1997*, Bydgoszcz 1998.
- Bogucki A., *Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce 1993–1997*, Bydgoszcz 1997.
- Bogusz A., *Sokolstwo Łódzkie 1905–1995*, Łódź 1995.
- Drozdek-Małołepsza T. (red.), *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Częstochowie w latach 1906–2006*, Częstochowa 2009.
- Gacek J., *PTG „Sokół” w Krakowie po roku 1992*, [w:] A. Łopata (red.), *130 lat Sokolstwa Polskiego*, Kraków 1997.
- Gedl-Pieprzyca I., *Wartości społeczne w działalności wadowickiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”*, [w:] Z. Dziubiński (red.), *Spoleczny wymiar sportu*, Warszawa 2003.
- Łopata A. (red.), *130 lat Sokolstwa Polskiego*, Kraków 1997.
- Małołepszy E., Baczyński W., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Ziemi Częstochowskiej w latach 1906–1993. Zarys dziejów*, Częstochowa 1994.
- Małołepszy E., Pawluczuk Z. (red.), *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, Częstochowa 2001.

- Małolepszy E., *Ruch sokoli na ziemiach polskich*, [w:] T. Jurek (red.), *Studia z dziejów kultury fizycznej. Księga wydana z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Bernarda Woltmanna*, Gorzów Wlkp. 2002.
- Mirkiewicz M. (red.), *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”*, Rzeszów 1996.
- Nowakowski A., *Nieudane próby reaktywacji gniazd sokolich w wybranych miejscowościach zachodniej Małopolski na przełomie XX i XXI stulecia*, [w:] A. Łopata, J. Fall (red.), *100-lecie V Ogólnopolskiego Zlotu Sokolów w Krakowie – Zlotu Grunwaldzkiego – 100-lecie odsłonięcia pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie 1910–2010*, Kraków 2010.
- Nowakowski A., *Reaktywowanie działalności „Sokoła” w Polsce po roku 1989. Problemy organizacyjno-prawne*, [w:] L. Nowak (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 6, Gorzów Wlkp. 2004.
- Nowakowski A., *„Sokół” w Wadowicach w latach 1918–1949. Zarys dziejów*, Wadowice 2009.
- Nowakowski A., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Kętach w latach 1901–1947. Zarys dziejów*, Wadowice 2003.
- Nowakowski A., *Wadowicki „Sokół” wczoraj i dziś. Na studziesięciolecie wadowickiej sokolni (1889–1999)*, Częstochowa 1998.
- Nowakowski A., *Zarys dziejów „Sokoła” w Andrychowie i Choczni*, Wadowice 2007.
- Pasko A., *Likwidacja Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” po 1947 r.*, [w:] A. Łopata, J. Fall (red.), *100-lecie V Ogólnopolskiego Zlotu Sokolów w Krakowie – Zlotu Grunwaldzkiego – 100-lecie odsłonięcia pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie 1910–2010*, Kraków 2010.
- Pawluczuk Z., Drozdek-Małolepsza T., Małolepszy E., *Miejsce i rola ruchu sokolskiego w dziejach Polski i Polaków*, [w:] W. Cynarski, K. Obodyński, M. Mirkiewicz (red.), *Z dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce. W 135. rocznicę powstania*, Rzeszów [b.r.w.].
- Pawluczuk Z., *100 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Gdańsku (1894–1994)*, Gdańsk 1998.
- Pawluczuk Z. (red.), *Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”*, Gdańsk 1996.
- Pawłowski A., *Działalność sportowa Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Krakowie w okresie 1993 – I połowa 1997 roku*, [w:] A. Łopata (red.), *130 lat Sokolstwa Polskiego*, Kraków 1997.
- Ponczek M., *Ze studiów nad powstaniem, rozwojem i upadkiem Górnośląskiego „Sokoła” 1895–1947*, Katowice 2011.
- Przybylski H., Ślężyński J. (red.), *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku*, Katowice 1986.
- Ryfowa A., *Działalność Sokoła Polskiego w zaborze pruskim i wśród wychodźstwa w Niemczech (1884–1914)*, Warszawa – Poznań 1976.

- Szwed S., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Raciborzu 1914–2007*, [w:] A. Łopata (red.), *140 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce*, Kraków 2007.
- K. Toporowicz, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na polu wychowania fizycznego i sportu pod koniec XIX i na początku XX wieku (1885–1914)*, „Roczniki Naukowe WSWF w Krakowie”, t. 4, Kraków 1965.
- Toporowicz K., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w latach 1867–1947. Z okazji 125-lecia*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1993, nr 4.
- Toporowicz K., *Zarys dziejów „Sokoła” na ziemiach polskich w latach 1867–1947*, [w:] *Z kart historii polskiego „Sokoła”*, Kraków 1995.

Abstract

Literature within the Scope of History of Gymnastic Society “Sokół” [Falcon] in Poland after 1945

As far as the state of research into the history of Gymnastic Society “Sokół” in Poland after 1945 is concerned there is no study of an all-Poland scope. There are some publications of a regional character. These works relate mainly to Górny Śląsk [*Upper Silesia*], Małopolska [*Lesser Poland*] and Pomorze [*Pomerania*]. These works touched upon the issues of re-establishment and operation of “Sokół” after World War II (1945–1949); attempts to re-establish nests of “Sokół” in the years 1956–1957; re-establishment of “Sokół” and of operation of two Sokół organizations after 1989.

The Union of Gymnastics Societies “Sokół” in Poland and Polish Gymnastic Society “Sokół” in Cracow were active in the field of physical education, sport, physical recreation, tourism and sightseeing as well as cultural, educational, publishing and patriotic work.

Key words: Gymnastic Society “Sokół”, state of research, Poland, period after 1945.

Daniel BAKOTA*, Eligiusz MAŁOLEPSZY**
Arkadiusz PŁOMIŃSKI***, Artur KITA*

Działalność Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w południowo-wschodniej Polsce w latach 1975–1998. Zarys problematyki

Streszczenie

Celem pracy jest przedstawienie działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w południowo-wschodniej Polsce w latach 1975–1998. Obszarem badań objęto teren województwa krośnieńskiego, przemyskiego i rzeszowskiego. W pracy przedstawiono stan organizacyjny Zrzeszeń LZS na omawianym terenie, infrastrukturę sportową, kadre szkoleniową, udział reprezentantów województwa krośnieńskiego, przemyskiego i rzeszowskiego w najważniejszych imprezach sportowych i turystycznych, jak również działalność sportową w szkołach rolniczych.

Słowa kluczowe: Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe, Podkarpacie, imprezy sportowe i turystyczne, szkoły rolnicze.

Celem pracy jest przedstawienie działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe (LZS) w południowo-wschodniej Polsce w latach 1975–1998. W zakresie terytorialnym praca dotyczy obszaru trzech województw: krośnieńskiego, przemyskiego i rzeszowskiego z lat 1975–1998.

W odniesieniu do stanu badań należy stwierdzić, że istnieją prace, które dotyczą poruszanej problematyki, ale dostarczają one tylko fragmentarycznych informacji. Są to prace m.in. Zdzisława Besza, Macieja Brożyny, Jana Ciupki (pod redakcją), Łukasza Lewkowicza i Stanisława Zaborniaka¹.

* Dr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

** Dr hab. prof. AJD, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

*** Mgr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

¹ Z. Besz, *40 lat Ludowych Zespołów Sportowych województwa przemyskiego 1946–1986*, Przemysł 1986; M. Brożyna, *Działalność i funkcjonowanie Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w szkołach rolniczych regionu krośnieńskiego w latach 1947–1995*, [w:] A. Nowakowski (red.),

Zjazd założycielski Wojewódzkiego Zrzeszenia (WZ) LZS w Krośnie odbył się w dniu 14 sierpnia 1975 r.² Przewodniczącym krośnieńskiego WZ LZS został Józef Michna, wiceprzewodniczącymi – Bronisław Wąsacz i Stanisław Guziak, sekretarzem – Kazimierz Pastuszek, skarbnikiem – Stanisław Piesik, natomiast członkami – Radosław Bochenek, Jan Dobrowolski, Tadeusz Juryś, Adam Smoliński, Stefan Szwabski i Zygmunt Zegarowicz³. Z kolei w skład Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej weszli: Stanisław Burczyk – przewodniczący, Zygmunt Cużytek, Jan Grochala, Władysław Krówka i Stanisław Patla⁴.

Stan liczebny ogniw LZS/LKS/LKT (jak i liczebność ich członków), biorąc pod uwagę omawiane województwa, wykazywał w latach 1975–1998 duże zróżnicowanie. Największa liczba ogniw (wraz z członkami) istniała na terenie województwa rzeszowskiego, pomimo że pod względem powierzchni było to województwo mniejsze od województwa krośnieńskiego i przemyskiego. Najlepsze lata w działalności LZS/LKS/LKT, na terenie województw południowo-wschodniej Polski, przypadły na okres lat 1975–1980. W 1979 r. istniały 244 ogniw LZS/LKS/LKT (16 670 członków) w województwie przemyskim i 275 ogniw (18 588 członków) w województwie krośnieńskim. Z kolei w województwie rzeszowskim najwięcej ogniw istniało w 1980 r. – 346 (26 941 członków). Największy spadek w liczebności ogniw (jak i ich członków) nastąpił pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. Przyczyny tego stanu doszukiwać się można w zmianie systemu finansowania kultury fizycznej, jak również w pogarszającej się sytuacji materialnej mieszkańców wsi. W województwie krośnieńskim najmniej ogniw LZS/LKS/LKT istniało w 1992 r. – 118 ogniw (9530 członków), w województwie przemyskim w 1994 r. – 167 ogniw (9 999 członków), a w województwie rzeszowskim w 1995 r. – 195 ogniw (10 100 członków) (tabela nr 1).

Z przeszłości i współczesności szkolnej kultury fizycznej na 50-lecie SZS (1957–2007), Wadowice 2008, s. 53–61; J. Ciupka (red.), *Zarys historii sportu wiejskiego na Podkarpaciu w latach 1946–1996*, Krosno 1996; S. Zaborniak, Ł. Lewkowicz, *Stan badań nad ewolucją kultury fizycznej ludności wiejskiej na Rzeszowszczyźnie*, „Przegląd Naukowy Kultury Fizycznej Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2010 (1–4), s. 69–78. Zob. też: E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, *Stan badań nad dziejami kultury fizycznej i turystyki w działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Polsce w latach 1975–2010*, [w:] J. Kwieciński, M. Tomczak (red.), *Wybrane zagadnienia kultury fizycznej – stan badań*, Konin 2012, s. 229–237.

² Składnica Akt Podkarpackiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Rzeszowie (SA-PZLZSwR), Protokół I Założycielskiego Zjazdu Zrzeszenia LZS w Krośnie w dniu 14 sierpnia 1975 r., b. pag.

³ Tamże.

⁴ Z powodu braku danych trudno ustalić, kiedy dokładnie odbył się zjazd założycielski WZ LZS w Rzeszowie i Przemysłu.

Tabela 1. Stan organizacyjny Zrzeszeń LZS w Polsce południowo-wschodniej w latach 1975–1998

Rok	Województwo krośnieńskie		Województwo przemyskie		Województwo rzeszowskie	
	Liczba ogniw LZS/LKS/LKT	Liczba członków	Liczba ogniw LZS/LKS/LKT	Liczba członków	Liczba ogniw LZS/LKS/LKT	Liczba członków
1975	260	14 772	227	14 070	266	21 098
1976	261	16 315	236	14 425	293	25 493
1977	267	16 957	242	15 463	318	26 669
1978	273	18 172	244	16 063	332	26 662
1979	275	18 588	244	16 670	341	28 366
1980	265	18 798	244	16 167	346	26 941
1981	258	18 804	227	14 101	329	24 660
1982	239	17 503	233	14 349	331	24 593
1983	232	17 201	233	13 942	327	24 328
1984	234	16 235	223	13 299	329	20 262
1985	218	17 132	225	13 665	320	20 222
1986	206	13 545	232	15 299	322	20 744
1987	202	14 171	241	16 352	312	21 448
1988	179	8 902	233	14 297	285	17 923
1989	142	6 987	227	12 615	280	17 091
1990	129	6 639	217	11 985	272	16 685
1991	122	10 050	185	11 109	274	17 993
1992	118	9 530	181	10 969	242	15 780
1993	122	9 610	182	11 004	235	15 320
1994	131	9 992	167	9 999	247	16 194
1995	136	9 048	184	11 240	195	10 100
1996	130	7 890	186	11 365	196	10 300
1997	143	7 540	186	9 000	201	8 020
1998	143	6 930	150	7 000	180	7 600

Źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu (APŁOS), Urząd Statystyczny w Sieradzu, Działalność wybranych organizacji masowej kultury fizycznej za lata 1988–1989, b. pag.; Składnica Akt Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Warszawie (SAKZLZSwW), Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie na IX Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe za lata 1975–1978, Warszawa 1979, s. 66–68; Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe. Rada Główna. Sprawozdanie na X Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia LZS za lata 1979–1983, Warszawa, maj 1984, b. pag.; Tabele do sprawozdania Rady Główniej na XI Krajowy Zjazd Zrzeszenia LZS, Warszawa 1988, b. pag.; Sprawozdanie na XIII Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe za lata 1991–1995, Warszawa 1996, s. 92–95; Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999, Warszawa 19–20.V.2000, s. 82–83, 85–86; *Kultura fizyczna w latach 1990–1998*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1999, s. 3.

Istotnym elementem w działalności struktur Zrzeszenia LZS była infrastruktura sportowa i kadra szkoleniowa. W II połowie lat siedemdziesiątych XX w. stan infrastruktury Zrzeszenia LZS na terenie województwa krośnieńskiego był na przeciętnym poziomie⁵. W części gmin, m.in. w Czarnej, Dydni, Nozdrzu i Wojaszówce nie było terenów, na których wyznaczono by boiska sportowe. Ponadto, jak czytamy w sprawozdaniu II Wojewódzkiego Zjazdu Delegatów LZS w Krośnie, „istniejące obiekty i urządzenia sportowe nie były należycie użytkowane i modernizowane”, np. obiekty sportowe w Haczowie, Iwoniczu, Siepietnicy i Zarszynie⁶. W omawianym okresie wybudowano nowe obiekty sportowe w Jasionowie, Nowosielskach, Odrzykoniu, Przysietnicy, Żeglcach oraz kilka boisk sportowych na terenie gminy Jedlicze. Największą inwestycją sportową była modernizacja stadionu sportowego oraz wybudowanie hali sportowej z zapleczem hotelowym (30 miejsc) w Besku⁷. Warto nadmienić, iż część prac budowlanych i modernizacyjnych wykonano w czynnie społecznym.

W zakresie działalności WZ LZS w Rzeszowie (w okresie 1984–1987) rozpoczęto prace nad następującymi inwestycjami sportowymi: budowa Gminnego Ośrodka Sportu i Rekreacji w Kuryłówce; budowa pawilonu sportowego w Bratkowicach; budowa kompleksu boisk sportowych i pawilonu szatniowego w Woli Mieleckiej; budowa stadionu sportowego wraz z urządzeniami w Krzemienicy; budowa pawilonu sportowego w Niechorzu; budowa boiska do piłki nożnej w Chorzelowie, Książnicach i Rydzewie; budowa pawilonu sportowego w Solinie; budowa stadionu sportowego w Kosinie; rozbudowa ośrodka jeździeckiego w Zabajce; budowa sali sportowej w Nienadówce i Kawęczynie; budowa boiska sportowego w Husowie i rozbudowa pawilonu sportowego w Nowej Wsi⁸.

Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Rzeszowie (wspólnie z Radą Główną Zrzeszenia LZS) przeszkoliło na kursach: w 1984 r. – 59 sędziów i 72 organizatorów sportu; w 1985 r. – 120 sędziów i 90 organizatorów sportu; w 1986 r. – 50 sędziów i 80 organizatorów sportu; a w 1987 r. – 67 sędziów i 63 organizatorów sportu⁹.

W II połowie lat siedemdziesiątych XX w. w WZ LZS w Krośnie istniała następująca liczba sekcji sportowych: w 1975 r. – 816, w 1976 r. – 797, w 1977 r. – 950, w 1978 r. – 990¹⁰. Wśród sekcji sportowych (według stanu na 1978 r.),

⁵ SAPZLZSwR, II Wojewódzki Zjazd Delegatów LZS. Wojewódzkie Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w Krośnie, Krosno 11 marzec 1979 r., s. 25.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże, s. 27.

⁸ SAPZLZSwR, XI Wojewódzki Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Rzeszowie, Rzeszów, marzec 1988, s. 28–29.

⁹ Tamże, s. 27.

¹⁰ SAPZLZSwR, II Wojewódzki Zjazd Delegatów LZS. Wojewódzkie Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w Krośnie, Krosno 11 marzec 1979 r., b. pag.

najwięcej było sekcji piłki nożnej (253), piłki siatkowej (204), tenisa stołowego (198), sekcji szachowych (178) i sekcji warcabów (80). Natomiast według stanu na 1983 r., pod względem liczebności sekcji, najwięcej było: sekcji tenisa stołowego (253), piłki nożnej (179), sekcji szachowych (127), piłki siatkowej (116) i sekcji warcabów (105)¹¹.

Drużyny Zrzeszenia LZS uczestniczyły w finałach turnieju szachowego o „Złotą Wieżę”. Po raz pierwszy w rozgrywkach finałowych szachiści z Podkarpacia wystąpili w 1976 r. Drużyna LZS Jeżowo (województwo przemyskie) zajęła XIII miejsce¹². Finał centralny rozgrywek szachowych w 1978 r. odbył się w Warszawie. Reprezentanci WZ LZS w Krośnie – LZS „Mechanizator” Ustrzyki Dolne uplasowali się na IX miejscu¹³. W 1982 r. szachiści LKS „Spomasz” Kańczuga na turnieju rozegranym w Opinogórze zajęli VIII miejsce, natomiast w 1986 r. (w Głogowie) uplasowali się na XI miejscu¹⁴. Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Rzeszowie było organizatorem finałów XXIX edycji rozgrywek. Zawody zostały rozegrane w dniach 22–29 kwietnia 1987 r. w Łąncucie. Drużyna gospodarzy – LZS „Bażant” Krasne – uplasowała się na ostatniej XI pozycji¹⁵. Dobrze wystartowali szachiści LKS „Sanovia” Lesko (WZ LZS Krosno) w finałach rozgrywek o „Złotą Wieżę” w 1990 r., zajmując VI miejsce¹⁶. W dniach 4–10 maja 1998 r. w Koszęcinie odbyła się jubileuszowa XL edycja rozgrywek. Ponownie reprezentujący WZ LZS w Krośnie – szachiści LKS „Brzozovia” Brzozów uplasowali się na IX miejscu¹⁷.

Od 1985 r. rozgrywano turniej piłki nożnej „Piłkarska Kadra Czeką” dla drużyn ze środowisk wiejskich. Do rozgrywek centralnych awansowały drużyny z Podkarpacia. W I edycji rozgrywek drużyna LKS „Sanovia” Lesko zdobyła III miejsce¹⁸. W latach 1987–1988 piłkarze SP nr 2 Kolbuszowa uczestniczyli w rozgrywkach finałowych, zajmując kolejno V i VIII miejsce. Zespół LZS „Szarotka” Uherce (Krosno) zdobył brązowy medal turnieju w 1989 r., natomiast zespół SP nr 2 Jasło w 1990 r. zajął IV miejsce¹⁹. W następnych latach zespoły z Podkarpacia awansowały do rozgrywek centralnych, zajmując w 1994 r.

¹¹ SAPZLZSwR, IV Wojewódzki Zjazd Delegatów Zrzeszenia LZS, Krosno 24 III 1988 r., b. pag.

¹² J. Moraś, Z. Tyszkiewicz, *50 lat Turnieju Szachowego o „Złotą Wieżę”*, Warszawa 2009, s. 28.

¹³ SAPZLZSwR, II Wojewódzki Zjazd Delegatów LZS. Wojewódzkie Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w Krośnie, Krosno 11 marzec 1979, s. 17; J. Moraś, Z. Tyszkiewicz, dz. cyt., s. 32. Według sprawozdania z działalności za lata 1975–1978 WZ LZS w Krośnie szachiści LZS „Mechanizatora” Ustrzyki Dolne zajęli 6 miejsce.

¹⁴ J. Moraś, Z. Tyszkiewicz, dz. cyt., s. 41, 50.

¹⁵ Tamże, s. 51.

¹⁶ SAPZLZSwR, Protokół z V Wojewódzkiego Zjazdu Delegatów Zrzeszenia LZS w Krośnie odbytego w dniu 23.03.1991 r., b. pag.

¹⁷ J. Moraś, Z. Tyszkiewicz, dz. cyt., s. 74.

¹⁸ J. Ciupka (red.), dz. cyt., s. 102.

¹⁹ Tamże, s. 103–104.

– IV miejsce – SP w Horyńcu (Przemyśl); w 1996 r. – VI miejsce – LKS Team Przecław (Rzeszów) i w 1997 r. – V miejsce – SP Oleszyce (Przemyśl).

W omawianym okresie na obszarach województw krośnieńskiego, przemyskiego i rzeszowskiego liczba imprez sportowych organizowanych przez WZ LZS wykazywała tendencje zmienne. Adekwatnie do liczby organizowanych imprez zmieniał się stan osobowy uczestników. W województwie krośnieńskim i przemyskim najczęściej imprez sportowych organizowano w końcu lat siedemdziesiątych XX wieku. W województwie krośnieńskim w 1979 r. zorganizowano 6066 imprez sportowych, w których uczestniczyły 199 142 osoby. Natomiast działacze LZS z obszaru województwa przemyskiego najczęściej imprez zorganizowali w 1978 r. (6008 imprez, 289 286 uczestników). W województwie rzeszowskim pod względem imprez sportowych rekordowy był 1987 r. – 13 548 imprez. Liczba ta nie przełożyła się bezpośrednio na liczbę uczestników i spośród wszystkich lat omawianego okresu w imprezach sportowych zorganizowanych przez rzeszowskie LZS najczęściej osób uczestniczyło w 1980 r. – 285 350 (tab. nr 2).

Tabela 2. Imprezy sportowe i uczestnicy imprez sportowych w działalności Zrzeszeń LZS w Polsce południowo-wschodniej w latach 1975–1998

Rok	Województwo krośnieńskie		Województwo przemyskie		Województwo rzeszowskie	
	Liczba imprez sportowych	Liczba uczestników imprez sportowych	Liczba imprez sportowych	Liczba uczestników imprez sportowych	Liczba imprez sportowych	Liczba uczestników imprez sportowych
1975	3 188	87 365	3 975	162 474	3 439	93 423
1976	3 316	99 615	5 097	215 966	5 705	129 483
1977	5 084	155 356	5 734	251 324	5 565	132 922
1978	5 413	165 112	6 008	289 286	6 891	211 190
1979	6 066	199 142	5 677	247 584	8 904	269 397
1980	4 533	177 276	5 181	241 000	9 814	285 350
1981	4 632	172 905	4 512	178 489	6 023	206 217
1982	3 790	137 811	4 231	154 850	7 396	199 586
1983	4 013	146 454	4 661	168 619	7 404	203 487
1984	5 623	178 774	4 357	162 749	8 241	214 738
1985	4 097	128 701	4 777	196 007	7 532	184 763
1986	4 124	128 901	5 445	237 648	5 712	194 712
1987	3 505	125 868	5 867	246 294	13 548	184 657
1988	2 436	81 769	5 577	233 775	4 804	149 413
1989	2 430	82 959	5 151	196 957	5 136	156 796
1990	—	—	—	—	5 537	181 957
1991	—	—	—	—	6 421	176 273

Tabela 2. Imprezy sportowe... (cd.)

Rok	Województwo krośnieńskie		Województwo przemyskie		Województwo rzeszowskie	
	Liczba imprez sportowych	Liczba uczestników imprez sportowych	Liczba imprez sportowych	Liczba uczestników imprez sportowych	Liczba imprez sportowych	Liczba uczestników imprez sportowych
1992	—	—	—	—	6 793	184 443
1993	—	—	—	—	5 894	168 794
1994	—	—	—	—	5 215	165 210
1995	—	—	—	—	4 074	149 774
1996	3 476	109 460	4 305	138 020	1 703	75 300
1997	3 680	115 530	4 543	150 950	1 760	70 750
1998	3 747	119 200	4 890	161 500	1 870	85 470

Źródło: APŁOS, Urząd Statystyczny w Sieradzu, Działalność wybranych organizacji masowej kultury fizycznej za lata 1988–1989, b. pag.; SAKZLZSwW, Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie na IX Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe za lata 1975–1978, Warszawa 1979, s. 71–72; Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe. Rada Główna. Sprawozdanie na X Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia LZS za lata 1979–1983, Warszawa, maj 1984, b. pag.; Tabele do sprawozdania Rady Głównej na XI Krajowy Zjazd Zrzeszenia LZS, Warszawa 1988, b. pag.; Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999, Warszawa 19–20 V 2000, s. 88–91; P. Siry, *Działalność Ludowych Zespołów Sportowych na Rzeszowszczyźnie w latach 1970–1995* (praca magisterska), WSP Rzeszów 1997, s. 74–75.

Począwszy od 1997 r., wyróżniającym się w działalności sportowej klubom Zrzeszenia LZS przyznawano status Wiodących Ludowych Zespołów Sportowych (WLKS). Warunkiem otrzymania statusu WLKS była odpowiednia liczba punktów zdobyta przez klub we współzawodnictwie sportowym dzieci i młodzieży oraz „możliwość współpracy z innymi sekcjami i oddziaływanie na ich pracę szkoleniową”²⁰. W 1997 r. status WLKS otrzymał MLKS „Nurt” Przemysł (tenis stołowy); a w 1998 r. LKS „Bieszczady” Ustrzyki Dolne (zapasy – Krośno), LKS „Azalia” Brzózka Królewska (kolarstwo – Rzeszów) i MLKS „Nurt” Przemysł (tenis stołowy). W 1997 r. dla wybijających się ośrodków sportowych powoływano internaty sportowe. Internat sportowy powołano w WZ LZS w Krośnie (Zespół Szkół Rolniczych Trzcinnica – lekkoatletyka). Istniał w latach 1997–1998.

Działalność sportową realizowano w szkołach rolniczych. W ramach współzawodnictwa sportowego organizowano Igrzyska Młodzieży Szkół Rolniczych i Leśnych – IMSRiL (w cyklu dwuletnim) oraz Mistrzostwa Polski Szkół Rolniczych (w cyklu dwuletnim). Młodzież szkół rolniczych z województwa kro-

²⁰ SAKZLZSwW, Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999, Warszawa 19–20 V 2000, s. 41.

śnińskiego najlepiej wystartowała w IMSRiL w Poznaniu w 1981 r.²¹ Krośnieńskie wywalczyli 8 medali w lekkoatletyce (3 medale złote, 3 medale srebrne i 2 medale brązowe).

W 1985 r. IMSRiL odbyły się w Białymstoku. Uczniowie szkół rolniczych z województwa rzeszowskiego zdobyli 9 medali i zajęli w klasyfikacji województw XI miejsce²². Rzeszowianie zdobyli medale w następujących dyscyplinach: koszykówka dziewcząt, sporty obronne, tenis stołowy i zapasy. W punktacji igrzysk najlepszą szkołą z województwa rzeszowskiego okazał się Zespół Szkół Zawodowych (ZSZ) CZS „SCH” w Rzeszowie. Młodzież szkół rolniczych z województwa krośnieńskiego nie wywalczyła medalu.

Kolejne IMSRiL odbyły się w 1987 r. w Krakowie²³. Reprezentanci województwa rzeszowskiego zdobyli 11 medali i zajęli w klasyfikacji drużynowej IX miejsce. Medale złote wywalczyli: drużyna koszykarek ZSZ CZS „SCH”, Marek Czuba – zapasy (ZSR w Ropczycach), Jacek Majewski – zapasy (Zespół Szkół Mechanizacji Rolnictwa [ZSMR] w Łąncucie), Stanisław Janus – sporty obronne (ZSR w Rzemieniu), drużyna dziewcząt w letnim trójboju obronnym (ZSR w Rzemieniu). Znacznie lepiej – w porównaniu do poprzednich igrzysk – zaprezentowali się uczniowie z województwa krośnieńskiego. Wywalczyli 3 medale brązowe: w lekkoatletyce – Wiesław Góra i Marzena Lach (ZSR Trzcinnica) i w podnoszeniu ciężarów – Grzegorz Wawrzyniak (Zespół Szkół Leśnych [ZSL] w Lesku)²⁴.

Obok sportu kwalifikowanego i masowego duże znaczenie w Zrzeszeniu LZS przykładano do działalności turystycznej. Zamierzenia te dotyczyły szkolenia i doszkalania kadr organizatorów i instruktorów turystyki; rozwijania różnych form turystyki kwalifikowanej (kolarskiej, motorowej i narciarskiej) oraz wzbogacania i uatrakcyjnienia programu imprez turystycznych²⁵.

W badanym okresie największa liczba imprez turystycznych, jak również liczba uczestników tych imprez, występowała w II połowie lat siedemdziesiątych i w I połowie lat osiemdziesiątych XX w. (tab. nr 3). Uwaga ta dotyczy szczególnie działalności Zrzeszenia LZS na obszarze województwa krośnieńskiego. Znaczący spadek imprez i uczestników imprez turystycznych nastąpił – w działalności Zrzeszenia LZS w Polsce południowo-wschodniej – w okresie transformacji ustrojowej (po 1989 r.). Warto zwrócić uwagę, iż tendencja ta miała charakter ogólnopolski (Zrzeszenie LZS w Polsce), natomiast w stopniu znaczącym w zakresie działalności turystycznej.

²¹ J. Ciupka (red.), dz. cyt., s. 281.

²² SAPZLZSwR, XI Wojewódzki Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Rzeszowie, Rzeszów, marzec 1988, s. 9.

²³ Tamże, s. 9–10.

²⁴ SAPZLZSwR, IV Wojewódzki Zjazd Delegatów Zrzeszenia LZS, Krosno 24.III.1988 r., s. 17–18.

²⁵ SAPZLZSwR, II Wojewódzki Zjazd Delegatów LZS. Wojewódzkie Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w Krośnie, Krosno 11 marzec 1979 r., s. 21.

Tabela 3. Imprezy turystyczne i uczestnicy imprez turystycznych w działalności Zrzeszeń LZS w Polsce południowo-wschodniej w latach 1975–1998

Rok	Województwo krośnieńskie		Województwo przemyskie		Województwo rzeszowskie	
	Liczba imprez turystycznych	Liczba uczestników imprez turystycznych	Liczba imprez turystycznych	Liczba uczestników imprez turystycznych	Liczba imprez turystycznych	Liczba uczestników imprez turystycznych
1975	1 364	29 887	662	32 014	761	19 998
1976	975	21 728	604	29 382	319	22 793
1977	1 284	28 908	1 421	62 075	960	27 372
1978	1 337	30 081	1 372	58 204	2 890	55 238
1979	1 371	39 182	1 114	45 860	1 196	49 735
1980	1 004	27 798	973	45 499	1 414	40 422
1981	971	25 118	556	24 743	946	29 804
1982	660	18 258	527	22 139	917	28 287
1983	528	15 373	411	16 582	946	28 224
1984	531	13 538	304	13 316	1 151	40 032
1985	420	13 616	632	22 310	957	35 920
1986	425	13 724	746	29 443	924	37 820
1987	400	13 402	664	30 497	777	27 257
1988	—	—	—	—	—	—
1989	—	—	—	—	—	—
1990	230	8 230	—	—	—	—
1991	206	7 230	180	6 522	338	11 651
1992	184	6 080	149	4 860	253	7 684
1993	165	5 450	130	4 505	236	5 720
1994	157	5 042	—	—	—	—
1995	137	5 060	67	2 650	135	3 510
1996	156	5 536	68	2 620	120	3 400
1997	126	4 320	—	—	151	5 129
1998	99	3 156	—	—	145	6 409

Źródło: SAKZLZSwW, Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie na IX Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe za lata 1975–1978, Warszawa 1979, s. 77–78; Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe. Rada Główna. Sprawozdanie na X Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia LZS za lata 1979–1983, Warszawa, maj 1984, b. pag.; Tabele do sprawozdania Rady Głównej na XI Krajowy Zjazd Zrzeszenia LZS, Warszawa 1988, b. pag.; Sprawozdanie na XIII Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe za lata 1991–1995, Warszawa 1996, s. 115; Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999, Warszawa 19–20.V.2000, s. 91–94; P. Świder, *Kultura fizyczna na terenie województwa krośnieńskiego w latach 1975–1998* (praca doktorska), ZWKF Gorzów Wlkp. 2007, s. 185.

W zakresie działalności WZ LZS w Krośnie, w latach 1975–1978, przeszkolono na kursach centralnych 7 instruktorów rekreacji i turystyki, a na szczeblu wojewódzkim 110 organizatorów turystyki wiejskiej. Z kolei w latach 1984–1987 na 5 kursach przeszkolono 133 organizatorów turystyki wiejskiej²⁶. Członkowie rzeszowskiego WZ LZS uczestniczyli w kursach instruktorów i organizatorów turystyki, m.in. w 1984 r. kurs organizatora turystyki ukończyło 50 osób, w 1986 r. – 62 osoby, a w 1987 r. – 32 osoby²⁷.

Imprezy turystyczne miały charakter regionalny i ogólnopolski. Członkowie Zrzeszenia LZS w południowo-wschodniej Polsce uczestniczyli m.in. w następujących imprezach turystycznych o charakterze ogólnopolskim: Gwiazdzisty Rajd Motorowy „Szlakiem Walk i Chwały LWP i AR na Ziemi Rzeszowskiej”, Ogólnopolski Narciarski Rajd Chłopski w Rajczy, Ogólnopolski Zlot Młodzieży Szkół Rolniczych, Ogólnopolski Zlot Organizatorów i Instruktorów Turystyki Wiejskiej, Ogólnopolski Zlot Turystyczny Szlakami Ruchu Ludowego pn. „Na Gackiej Górze”, Szkolne Obozy Wędrownie „Szlakiem Wiedzy i Przygód”, „Pokochajmy motorower”, „Rowerem wszędzie”, „Złoty Kask”²⁸.

Członkowie WZ LZS w Krośnie brali udział m.in. (w latach 1975–1978) w IV Ogólnopolskim Zlocie Organizatorów i Instruktorów Turystyki Wiejskiej w Suścu, zajmując VIII miejsce (na 28 sklasyfikowanych województw); XIV Ogólnopolskim Zlocie Turystów Wsi w Stężycy (turyści WZ LZS w Krośnie zajęli XII miejsce); XV Zlocie Turystów Motorowych Wsi w Opolu Lubelskim (IV miejsce).

Z inicjatywy WZ LZS w Przemyśle organizowano Ogólnopolski Zlot Turystyczny Szlakami Ruchu Ludowego pn. „Na Gackiej Górze”²⁹. Celem zlotu, oprócz popularyzacji turystyki i rekreacji, było „oddanie hołdu poległym w strajkach chłopskich” oraz „poznanie historii i dorobku regionu i jego walorów turystycznych”. W zlocie mogła uczestniczyć drużyna składająca się z 10 osób. W programie konkurencji zlotowych znalazły się: konkurs wiedzy ze znajomości problematyki ruchu ludowego, ze szczególnym uwzględnieniem regionu małopolskiego; konkurs wiedzy ze znajomości zagadnień turystyczno-krajoznawczych województwa przemyskiego; konkurs organizacji konkurencji rekreacyjnych; wystrój miasteczka zlotowego³⁰. Oprócz WZ LZS w Przemyśle

²⁶ Tamże, s. 24; IV Wojewódzki Zjazd Delegatów Zrzeszenia LZS, Krosno 24 III 1988 r., s. 23.

²⁷ SAPZLZSwR, XI Wojewódzki Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Rzeszowie, Rzeszów, marzec 1988, s. 27.

²⁸ SAPZLZSwR, XI Wojewódzki Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Rzeszowie, Rzeszów, marzec 1988, s. 26; II Wojewódzki Zjazd Delegatów LZS. Wojewódzkie Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w Krośnie, Krosno 11 marzec 1979 r., s. 23–24; Regulamin I Ogólnopolskiego Zlotu Turystycznego Szlakami Ruchu Ludowego pn. „Na Gackiej Górze”, b. pag.

²⁹ SAPZLZSwR, Regulamin I Ogólnopolskiego Zlotu Turystycznego Szlakami Ruchu Ludowego pn. „Na Gackiej Górze”, b. pag.

³⁰ Tamże.

współorganizatorem zlotu były: Naczelny Komitet Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, Zarząd Krajowy Związku Młodzieży Wiejskiej, Urząd Wojewódzki w Przemyślu i Spółdzielczy Uniwersytet Ludowy w Gaci. Pierwszy zlot odbył się w Gaci w dniach 12–14 maja 1989 r. W tym samym roku (1989) członkowie WZ LZS w Przemyślu uczestniczyli w 7 imprezach turystycznych (z 8 imprez zaplanowanych), m.in.: w Ogólnopolskim Zlocie Turystycznym Szlakami Ruchu Ludowego pn. „Na Gackiej Górze”; w Wojewódzkim Zlocie Organizatorów i Instruktorów Turystyki Wiejskiej oraz w Wojewódzkim Zlocie Turystyczno-Szkoleniowym Młodzieży Szkół Rolniczych w Zarzeczcu³¹.

Wojewódzkie Zrzeszenia LZS z siedzibą w Krośnie, Przemyślu i Rzeszowie odegrały w latach 1975–1998 znaczącą rolę w rozwoju sportu na terenie południowo-wschodniej Polski. Największa liczba ogniw (wraz z członkami), porównując województwo krośnieńskie, przemyskie i rzeszowskie, istniała – w najmniejszym pod względem powierzchni – województwie rzeszowskim. W II połowie lat siedemdziesiątych i w latach osiemdziesiątych XX w. WZ LZS w Rzeszowie organizowało także najwięcej imprez sportowych. W latach 1996–1998 inicjatywę w tym zakresie przejęło województwo przemyskie i krośnieńskie. Sportowcy Zrzeszenia LZS z omawianych województw z powodzeniem startowali w ogólnopolskich turniejach, np. w turnieju szachowym o „Złotą Wieżę” czy w turnieju „Piłkarska Kadra Czeka”. We współzawodnictwie sportowym nieźle radzili sobie też uczniowie szkół rolniczych. W latach osiemdziesiątych XX w. w IMSRiL najlepsze wyniki osiągnęli uczniowie takich szkół, jak: ZSZ CZS „SCH” w Rzeszowie, ZSMR w Łąccu, ZSR w Ropczycach, ZSR w Rzemieniu, ZSR w Trzcinicy i ZSL w Lesku.

Zrzeszenia LZS z terenu południowo-wschodniej Polski prężnie działały na polu turystyki. Oprócz uczestnictwa w imprezach ogólnopolskich, same były organizatorami imprez na tym szczeblu. Przykładem może być organizowany od 1989 r., z inicjatywy WZ LZS w Przemyślu – Ogólnopolski Zlot Turystyczny Szlakami Ruchu Ludowego pn. „Na Gackiej Górze”.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu.

Składnica Akt Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Warszawie

Składnica Akt Podkarpackiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Rzeszowie.

³¹ SAPZLZSwR, Informacja dotycząca realizacji kalendarza imprez turystycznych w 1989 r., b. pag.

II. Źródła drukowane

- II Wojewódzki Zjazd Delegatów LZS. Wojewódzkie Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w Krośnie, Krosno, 11 marca 1979 r.
- IV Wojewódzki Zjazd Delegatów Zrzeszenia LZS, Krosno 24 III 1988 r.
- XI Wojewódzki Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Rzeszowie, Rzeszów, marzec 1988 r.
- Informacja dotycząca realizacji kalendarza imprez turystycznych w 1989 r.
- Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie na IX Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe za lata 1975–1978, Warszawa 1979.
- Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999, Warszawa 19–20 V 2000.
- Regulamin I Ogólnopolskiego Zlotu Turystycznego Szlakami Ruchu Ludowego pn. „Na Gackiej Górze”.
- Protokół z V Wojewódzkiego Zjazdu Delegatów Zrzeszenia LZS w Krośnie odbytego w dniu 23.03.1991 r.
- Sprawozdanie na XIII Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe za lata 1991–1995, Warszawa 1996.
- Tabele do sprawozdania Rady Głównej na XI Krajowy Zjazd Zrzeszenia LZS, Warszawa 1988.
- Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe. Rada Główna. Sprawozdanie na X Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia LZS za lata 1979–1983, Warszawa, maj 1984.

B. Literatura

I. Publikacje

- Besz Z., *40 lat Ludowych Zespołów Sportowych województwa przemyskiego 1946–1986*, Przemyśl 1986.
- Brożyna M., *Działalność i funkcjonowanie Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w szkołach rolniczych regionu krośnieńskiego w latach 1947–1995*, [w:] Nowakowski A. (red.), *Z przeszłości i współczesności szkolnej kultury fizycznej na 50-lecie SZS (1957–2007)*, Wadowice 2008.
- Ciupka J. (red.), *Zarys historii sportu wiejskiego na Podkarpaciu w latach 1946–1996*, Krosno 1996.
- Czech S., *Sport w powiecie brzozowskim 1893–2012*, Brzozów 2012.
- Kultura fizyczna w latach 1990–1998*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1999.
- Małolepszy E., Drozdek-Małolepsza T., *Stan badań nad dziejami kultury fizycznej i turystyki w działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Polsce w latach 1975–2010*, [w:] Kwieciński J., Tomczak M. (red.), *Wybrane zagadnienia kultury fizycznej – stan badań*, Konin 2012.

- Moraś J., Tyszkiewicz Z., *50 lat Turnieju Szachowego o „Złotą Wieżę”*, Warszawa 2009.
- Nycz T., Witkowski S., *40 lat Turnieju Szachowego o „Złotą Wieżę”*, Warszawa 1998.
- Zaborniak S., Lewkowicz Ł., *Stan badań nad ewolucją kultury fizycznej ludności wiejskiej na Rzeszowszczyźnie*, „Przegląd Naukowy Kultury Fizycznej Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2010 (1–4).

II. Prace niepublikowane

- Siry P., *Działalność Ludowych Zespołów Sportowych na Rzeszowszczyźnie w latach 1970–1995* (praca magisterska), WSP Rzeszów 1997.
- Świder P., *Kultura fizyczna na terenie województwa krośnieńskiego w latach 1975–1998* (praca doktorska), ZWKF Gorzów Wlkp. 2007.
- Warchoń K., *Kultura fizyczna w województwie przemyskim w latach 1975–1998* (praca doktorska), AWF Warszawa 2000.

Abstract

Activities of Association of Rural Sports Teams in South-Eastern Poland in Years 1975–1998. Outline of the Issues

Activities of the Association of Rural Sports Teams (LZS) in the south – eastern Poland in the years 1975–1998 are the main aim of the paper. The area of research has covered the territory of krośnieńskie, przemyskie and rzeszowskie provinces. The paper presents the organizational condition of LZS Associations in the area discussed, sports infrastructure, training personnel, participation of krośnieńskie, przemyskie and rzeszowskie province representatives in major sports and tourist events, as well as sports activities in agricultural schools.

Key words: Association of Rural Sports Teams, Subcarpathia, sports and tourist events, agricultural schools.

Eligiusz MAŁOLEPSZY*
Daniel BAKOTA**
Arkadiusz PŁOMIŃSKI***

Sport w działalności Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Opolu w latach 1999–2011. Zarys dziejów

Streszczenie

Celem pracy jest przedstawienie sportu w działalności Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe (WZ LZS) w Opolu w latach 1999–2011. W artykule zostały zaprezentowane uwarunkowania działalności sportowej, m.in.: stan organizacyjny opolskiego WZ LZS; zadania w zakresie sportu kwalifikowanego i masowego, finansowanie działalności sportowej.

Efektem działalności sportowej była znacząca liczba imprez sportowych, jak również liczba uczestników tychże imprez. Kolejnym elementem był dość duży udział klubów sportowych WZ LZS w Opolu w systemie sportu młodzieżowego w skali ogólnopolskiej i regionalnej; sukcesy sportowców opolskiego WZ LZS na arenie ogólnopolskiej i międzynarodowej, udział sportowców WZ LZS w Opolu w Igrzyskach Olimpijskich oraz inne sukcesy sportowe, m.in. w Mistrzostwach Polski Zrzeszenia LZS i Ogólnopolskich Igrzyskach Szkół Rolniczych. Wiodącą dyscypliną sportową był badminton.

Słowa kluczowe: Wojewódzkie Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w Opolu, sport młodzieżowy, szkoły rolnicze.

Celem pracy jest przedstawienie sportu w działalności Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Opolu (WZ LZS) w latach 1999–2011. W zakresie stanu badań brak jest pracy odnoszącej się do dziejów sportu w działalności Zrzeszenia LZS na Opolszczyźnie¹. Wyjątkiem jest artykuł S. Rosiń-

* Dr hab. prof. AJD, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

** Dr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

*** Mgr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

¹ E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, *Stan badań nad dziejami kultury fizycznej i turystyki w działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Polsce w latach 1975–2010*, [w:] J.

skiego, poświęcony działalności sportowej LZS na Opolszczyźnie w latach 1946–2006². Artykuł dostarcza jednak fragmentarycznych informacji, odnoszących się do dziejów sportu w działalności WZ LZS w Opolu po 1999 r.

Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe rozwinęło się w Polsce po 1945 r. Z inicjatywy Głównego Komitetu Kultury Fizycznej (GKKF), w kwietniu 1952 r. utworzono Zrzeszenie LZS³. Zrzeszenie LZS wniosło ważny wkład w rozwój sportu kwalifikowanego, sportu masowego oraz turystyki w Polsce⁴.

Podstawową metodą badawczą wykorzystaną przy pisaniu niniejszej pracy była analiza źródeł historycznych. Zastosowano również metodę syntetyczną, indukcyjną, dedukcyjną, statystyczną i komparatystyczną. Wyszukiwane problemy badawcze:

- 1) Jak kształtował się rozwój poziomu sportowego w działalności WZ LZS w Opolu w latach 1999–2011?
- 2) Jakie uwarunkowania wpływały na działalność sportową w pracy Zrzeszenia LZS w Opolu?
- 3) Jak kształtowała się liczba ogniw, klubów sportowych, sekcji sportowych oraz ich członków w działalności WZ LZS w Opolu?

Terenem działalności WZ LZS w Opolu był obszar województwa opolskiego⁵. W skład zarządu WZ LZS w Opolu w 1999 r. wchodził: Władysław Czaczka – przewodniczący, Rudolf Lisowski i Gerard Halama – wiceprzewodniczący, Marek Procyszyn – sekretarz, Dariusz Brzozowski, Zbigniew Dziadkiewicz, ks. Zygmunt Lubieniecki, Józef Matusz, Andrzej Walczak i Gabriel Wójciga (członkowie)⁶. W kolejnych latach funkcję przewodniczącego WZ LZS ponownie pełnił Władysław Czaczka (2000–2007). W kadencji 2008–2011 przewodniczącym opolskiego WZ LZS był Marek Procyszyn. Oprócz niego w skład zarządu wchodził m.in.: Gerard Halama (wiceprzewodniczący), Jan Siekaniec (sekretarz), Maria Żabińska (skarbnik), Waldemar Antkowiak, Stanisław Czepiel, Jan Domek, Marek Kiszczyk, Tadeusz Walczuk (członkowie zarządu)⁷.

Kwieciński, M. Tomczak (red.), *Wybrane zagadnienia kultury fizycznej – aktualny stan badań*, Konin 2012, s. 229–237.

² S. Rosiński, *Sport w działalności Ludowych Zespołów Sportowych na Opolszczyźnie w latach 1946–2006*, [w:] L. Nowak (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 8, Gorzów Wlkp. 2008, s. 507–518.

³ J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997, s. 242.

⁴ M.in. S. Drążdżewski: *Ludowe Zespoły Sportowe. Zarys dziejów 1946–1964*, Warszawa 1967; tegoż, *Upowszechnienie kultury fizycznej wśród młodzieży i dorosłych mieszkańców wsi w latach 1944–1972*, Warszawa 1972.

⁵ W zakresie podziału administracyjnego funkcjonującego od 1 stycznia 1999 r.

⁶ Składnica Akt Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Opolu (SAWZLZSO), Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999 oraz program działania na lata 2000–2003, Opole, kwiecień 2000, s. 7.

⁷ SAWZLZSO, Sprawozdanie z działalności Zrzeszenia LZS za lata 2008–2011, Opole – kwiecień 2012, s. 4.

Tabela 1. Stan organizacyjny Wojewódzkiego Zrzeszenia LZS w Opolu w latach 1999–2011

Rok	Liczba ogniw	Liczba klubów	Liczba członków	
			ogółem	młodzieży do 18 lat
1999	370	38	9 500	5000
2000	404	26	9 940	4004
2001	416	36	10 140	4120
2002	420	30	10 500	5600
2003	419	127	11 240	4020
2004	468	153	12 400	4640
2005	470	181	12 435	4655
2006	482	201	12 420	3500
2007	408	188	12 640	6012
2008	413	—	12 618	6330
2009	485	—	13 310	6580
2010	482	—	13 325	6770
2011	470	—	14 373	7193

Źródło: Składnica Akt Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Warszawie (SAKZLZSW), Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999, Warszawa 19–20 V 2000, s. 82–87; Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 2000–2003. XV Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia, Warszawa 14–15 maja 2004, s. 109; Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 2004–2007. XVI Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe, Warszawa 17.05.2008, s. 140; Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 2008–2011. XVI Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe, Warszawa 26.05.2012, s. 87–90.

W latach 1999–2011 liczba ogniw i klubów sportowych, jak również liczba członków (w tym także członków do lat 18) w działalności WZ LZS w Opolu była zróżnicowana (tab. 1). Najwięcej ogniw w omawianym okresie istniało w 2009 r. (485 ogniw – 13 310 członków), ale biorąc pod uwagę liczbę członków, to najwięcej było ich w 2011 r. (14 373 członków – 470 ogniw), o ponad 1000 członków więcej w porównaniu z 2010 r. (13 325 członków).

Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Opolu organizowało rokrocznie w granicach 5700–8000 imprez sportowych. Wyjątkiem był 2003 r., kiedy urządzono zaledwie 1592 imprezy, oraz lata 2004–2006, kiedy przeprowadzono 17 000–18 000 imprez sportowych. W imprezach sportowych uczestniczyło zazwyczaj od 170 000 do 310 000 osób (tab. 2).

Tabela 2. Imprezy sportowe i uczestnicy imprez sportowych w działalności Wojewódzkiego Zrzeszenia LZS w Opolu w latach 1999–2011 (na tle ogólnopolskim)⁸

Rok	Liczba imprez sportowych		Uczestnicy imprez sportowych	
	Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Opolu	Krajowe Zrzeszenie LZS	Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Opolu	Krajowe Zrzeszenie LZS
1999	6 900	138 807	178 000	5 609 245
2000	7 400	123 680	200 420	4 870 427
2001	8 210	122 491	218 300	4 800 000
2002	7 444	120 047	208 365	4 646 787
2003	1 592	115 830	79 640	4 850 713
2004	17 500	132 465	388 400	5 452 739
2005	18 174	134 224	402 320	5 472 912
2006	17 417	137 667	425 780	5 621 016
2007	8 011	125 141	309 020	5 448 474
2008	7 113	129 404	274 140	5 584 097
2009	5 835	145 393	230 490	6 086 237
2010	5 763	133 852	231 940	5 604 410
2011	5 708	125 554	223 380	5 700 249

Źródło: SAKZLZSW, Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999, Warszawa 19–20 V 2000, s. 88–91; Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 2000–2003. XV Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia, Warszawa 14–15 maja 2004, s. 109; Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 2004–2007. XVI Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe, Warszawa 17.05.2008, s. 77–78; Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 2008–2011. XVI Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe, Warszawa 26.05.2012, s. 90–91.

W porozumieniu z Krajowym Zrzeszeniem LZS, WZ LZS w Opolu realizowało m.in. następujące zadania w zakresie sportu kwalifikowanego i masowego: sport dla wszystkich; Wiodące Ludowe Kluby Sportowe; szkolenia dla kadr pracujących z dziećmi i młodzieżą; szkolenie młodzieży uzdolnionej sportowo w Ośrodkach Szkolenia Sportowego Młodzieży (OSSM) Zrzeszenia LZS; imprezy masowe w ramach zadania „Sport dla wszystkich”; konkurs Ministra Sportu i Turystyki „Inicjatywa” na najciekawszą inicjatywę z zakresu upowszechniania sportu dzieci i młodzieży w środowisku wiejskim; organizacja obozów sportowo-rekreacyjnych dla dzieci i młodzieży; organizacja masowych imprez sportowo-rekreacyjnych dla dzieci i młodzieży „Lato z LZS”; Finał Centralny Dziewcząt Ogólnopolskiego Turnieju „Piłkarska Kadra Czeka”; Finał Centralny Dziewcząt i Chłopców „Mała Piłkarska Kadra Czeka”; Ogólnopolskie

⁸ Dane za 1999 r. odnoszą się do obszaru województwa opolskiego (sprzed reformy administracyjnej).

Igrzyska LZS; rozwój sportu w środowisku wiejskim; upowszechnianie kultury fizycznej, sportu i turystyki wśród uczniów szkół rolniczych; program „Organizator”⁹.

W zakresie sportu kwalifikowanego, kluby sportowe WZ LZS w Opolu korzystały ze środków finansowych Krajowego Zrzeszenia LZS na działalność OSSM Zrzeszenia LZS. W latach 1999–2011 dofinansowaniem w ramach OSSM Zrzeszenia LZS objęte były następujące kluby sportowe: Ludowy Klub Jeździecki (LKJ) „Lewada” Zakrzów, Ludowy Klub Sportowy (LKS) „Orzeł” Namysłów (lekkoatletyka, zapasy), LKS „Technik” Głubczyce (badminton), LKS „Ziemia Opolska” (kolarstwo), LMGKK „Ziemia Brzeska” (kolarstwo), Ludowy Uczniowski Klub Sportowy (ULKS) „Podium” Kup¹⁰.

Z kolei klubami sportowymi objętymi dofinansowaniem w ramach Wiodących Ludowych Klubów Sportowych (WLKS), biorąc pod uwagę okres lat 2000–2011, były: LKJ „Lewada” Zakrzów (jeździectwo), LKS „Goświnowice” Nysa (lekkoatletyka), LKS „Orzeł” Namysłów (lekkoatletyka), LKS Nysa (hokej na trawie kobiet), LKS „Pomologia” Prószków (lekkoatletyka, piłka nożna), LKS „Rolnik” Biedrzychowice (piłka nożna kobiet), LKS „Technik” Głubczyce (badminton), LKS „Technik” Komorno (lekkoatletyka), LKS „Zarzewie” Prudnik (karate), LKS „Ziemia Opolska” (kolarstwo), ULKS „Dwójka” Nysa (hokej na trawie kobiet), LUKS „Dwójka” Namysłów (lekkoatletyka), LUKS Korfantów, MUKS „Juwenia” Głuchołazy (lekkoatletyka), KS „Obuwnik” Prudnik (łucznictwo)¹¹.

Środki finansowe z Krajowego Zrzeszenia przeznaczone były na działalność sportową szkół rolniczych. W 1999 r. dofinansowano szkoły rolnicze: Zespół Szkół Rolniczych (ZSR) Biechów, ZSR Chróścina Opolska, ZSR Grodków, ZSR Komorno, ZSR Namysłów, ZSR Nysa, ZSR Pokój, ZSR Prószków, ZSR Prudnik, ZSR Żłobizna. W 2000 r. na działalność sportową w szkołach rolniczych przeznaczono 93 000 zł; w 2001 r. – 31 000 zł, w 2002 r. – 40 530 zł, a w 2003 r. – 37 500 zł¹².

⁹ SAWZLZSO, Sprawozdanie z działalności Zrzeszenia LZS za lata 2008–2011, Opole – kwiecień 2012, s. 7–9.

¹⁰ SAWZLZSO, Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999 oraz program działania na lata 2000–2003, Opole, kwiecień 2000, s. 23; Sprawozdanie z działalności za lata 2000–2003 oraz program działania na lata 2004–2007, Opole, marzec 2004, s. 25; Sprawozdanie z działalności za lata 2004–2007 oraz program działania na lata 2008–2011, Opole, marzec 2008, s. 26; Sprawozdanie z działalności Zrzeszenia LZS za lata 2008–2011, Opole – kwiecień 2012, s. 13.

¹¹ SAWZLZSO, Sprawozdanie z działalności za lata 2000–2003 oraz program działania na lata 2004–2007, Opole, marzec 2004, s. 26; Sprawozdanie z działalności za lata 2004–2007 oraz program działania na lata 2008–2011, Opole, marzec 2008, s. 26; Sprawozdanie z działalności Zrzeszenia LZS za lata 2008–2011, Opole – kwiecień 2012, s. 12–13.

¹² SAWZLZSO, Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999 oraz program działania na lata 2000–2003, Opole, kwiecień 2000, s. 24; Sprawozdanie z działalności za lata 2000–2003 oraz program działania na lata 2004–2007, Opole, marzec 2004, s. 26.

Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Opolu organizowało imprezy o charakterze centralnym. Jedną z takich imprez – Turniej „Piłkarska Kadra Czeki” w kategorii dziewcząt był organizowany w Prószkowie w 2010 r. W turnieju brało udział 8 drużyn, w tym przedstawiciel gospodarzy – LKS „Rolnik” Biedrzychowice¹³. Drużyna LKS „Rolnik” Biedrzychowice wywalczyła II miejsce. Zwyciężyły piłkarki nożne „Medyka” Konin.

W Turnieju „Piłkarska Kadra Czeki” sukcesy osiągnęli także piłkarze Opolszczyzny. W XV edycji turnieju, rozegranym w 1999 r. piłkarze LZS Tarnów Opolski zajęli VI miejsce¹⁴. Na VI miejscu uplasowali się również piłkarze MLKS „Czarni” Otmuchów w I Ogólnopolskim Turnieju LZS w piłce nożnej. Zawody rozegrano w Raciborzu w 2008 r. Zwyciężył zespół MKS „Łucznik” Strzelce Krajeńskie¹⁵.

Kluby sportowe WZ LZS w Opolu zaznaczyły – w sposób znaczący – udział w systemie sportu młodzieżowego na terenie województwa opolskiego (tab. 3). Kluby Zrzeszenia LZS w Opolu zdobywały w latach 1999–2011 od 21% do 36% wszystkich punktów uzyskanych przez kluby i towarzystwa sportowe województwa opolskiego. Wśród klubów sportowych WZ LZS w Opolu (lata 2001–2011) najwięcej punktów w systemie sportu młodzieżowego zdobyły następujące: LKS „Orzeł” Namysłów (2256 p.), LKS „Technik” Głubczyce (1668 p.), ULKS „Dwójka” Nysa (777 p.), LUKS „Podium” Kup (530 p.), WLUKK Brzeg-Nysa (529 p.) i LKS „Zarzewie” Prudnik (400 p.)¹⁶.

Sportowcy WZ LZS w Opolu uzyskiwali sukcesy na arenie międzynarodowej, m.in. w następujących dyscyplinach sportu: badminton, biegi górskie, karate i zapasy. M.in. w biegach górskich srebrny medal w kategorii drużynowej zdobyli sportowcy LUKS „Technik” Komorno; w badmintonie medale mistrzostw świata i Europy (w kategorii seniorów, juniorów, kadetów) zdobyli: Rafał Hawel, Michał Łogosz, Przemysław Wacha, Aleksandra Waloszek i Agnieszka Wojtkowska; w karate w mistrzostwach świata i Europy najlepsze wyniki uzyskali – Agnieszka Wolna i Łukasz Wolny; natomiast w kolarstwie torowym I miejsce w mistrzostwach Europy zajął Adrian Tekliński¹⁷.

¹³ „Wiadomości Sportowe”, lipiec 2010, s. 17.

¹⁴ „Wiadomości Sportowe”, lipiec 1999, s. 9.

¹⁵ „Wiadomości Sportowe”, listopad 2008, s. 12.

¹⁶ SAWZLZSO, Sprawozdanie z działalności Zrzeszenia LZS za lata 2008–2011, Opole – kwiecień 2012, s. 22–25.

¹⁷ SAWZLZSO, Sprawozdanie z działalności za lata 2000–2003 oraz program działania na lata 2004–2007, Opole, marzec 2004, s. 22; Sprawozdanie z działalności za lata 2004–2007 oraz program działania na lata 2008–2011, Opole, marzec 2008, s. 21.

Tabela 3. Udział Krajowego Zrzeszenia LZS i Wojewódzkiego Zrzeszenia LZS w Opolu w systemie sportu młodzieżowego w latach 1999–2011

Rok	Polska			Województwo Opolskie		
	ogółem	KZ LZS	% udział KZ LZS	ogółem	Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Opolu	% udział Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Opolu
1999	98 236,50	16 066,12	16,35%	1 759,50	572,50	32,54%
2000	105 976,60	18 268,82	17,24%	2 152,09	636,50	34,10%
2001	112 991,50	20 674,59	18,31%	1 863,00	574,00	32,45%
2002	115 325,44	21 962,16	19,04%	1 863,59	595,50	31,20%
2003	124 887,20	25 167,44	20,15%	2 696,09	743,50	36,26%
2004	—	25 418,32	19,71%	—	613,17	21,79%
2005	132 525,15	26 932,32	20,32%	3 240,47	774,67	23,90%
2006	132 045,87	26 879,42	20,36%	3 469,18	784,00	22,60%
2007	134 669,55	27 486,30	20,41%	3 818,24	926,11	24,25%
2008	137 055,30	27 699,35	20,21%	3 901,98	965,59	24,75%
2009	142 239,83	28 133,74	19,78%	4 217,16	1 073,75	25,46%
2010	141 524,01	29 712,37	20,99%	4 153,55	1 134,13	27,31%
2011	143 956,01	32 222,57	22,38%	3 800,71	1 147,13	30,18%

Źródło: SAKZLZS, Udział Zrzeszenia LZS w systemie sportu młodzieżowego za lata 1999–2011.

Sportowcy WZ LZS w Opolu zdobyli w latach 1999–2011 kilkaset medali w mistrzostwach Polski seniorów oraz w kategoriach młodzieżowych, m.in. w latach 2004–2007 tylko w mistrzostwach Polski seniorów zdobyli 57 medali¹⁸. Brali też udział w Mistrzostwach Polski Zrzeszenia LZS w kategoriach młodzieżowych. W Mistrzostwach Polski LZS w tenisie stołowym w 2010 r., które odbyły się w Czarnkowie, III miejsce w grze pojedynczej kadetek zajęła Aleksandra Nowak (LZS „Victoria” Chróstice), natomiast III miejsce w grze pojedynczej junierek zajęła inna zawodniczka LZS „Victorii” Chróstice – Jessika Andrzejczak¹⁹.

Dobre wyniki uzyskiwali uczniowie szkół rolniczych województwa opolskiego, uczestnicząc w Ogólnopolskich Igrzyskach Szkół Rolniczych (OISR). W rozegranych OISR w Spale w 1999 r. reprezentanci Opolszczyzny zajęli XII miejsce w klasyfikacji województw. Zdobyli 12 medali (5 złotych, 2 srebrne i 5 brązowych) w następujących dyscyplinach: koszykówka kobiet, lekkoatlety-

¹⁸ SAWZLZSO, Sprawozdanie z działalności za lata 2004–2007 oraz program działania na lata 2008–2011, Opole, marzec 2008, s. 20–21.

¹⁹ „Wiadomości Sportowe”, lipiec 2010, s. 9.

ka, tenis stołowy i zapasy²⁰. W klasyfikacji szkół na XI miejscu uplasował się ZSR Namysłów. Wśród uczniów ZSR z Namysłowa, złote medale zdobyli Krystian Brzozowski, Sebastian Maczuga (zapasy), Krzysztof Chrust, Ewa Niszczona (lekkoatletyka); piąty medal złoty zdobyła Joanna Adamiec (lekkoatletyka) – ZSR Prószków. OISR w 2001 r. odbyły się w Stargardzie Szczecińskim²¹. Sportowcy szkół rolniczych Opolszczyzny w klasyfikacji drużynowej (województw) zajęli XV miejsce, zdobywając 10 medali: 2 złote, 5 srebrnych i 3 brązowe (w lekkoatletyce, piłce ręcznej, tenisie stołowym i zapasach). W reprezentacji województwa opolskiego znaleźli się uczniowie następujących szkół rolniczych: ZSR CKU Namysłów (XVII miejsce w klasyfikacji drużynowej szkół), ZS RCKU Nysa (XX miejsce), ZSR CKP Grodków, ZSR Żłobizna, ZSO Prószków, ZSR Komorno, TZ Biechów. W OISR w Białymstoku w 2003 r. uczniowie szkół rolniczych Opolszczyzny zdobyli 6 medali (2 złote, 2 srebrne i 2 brązowe), zajmując w klasyfikacji drużynowej województw XIV miejsce. W reprezentacji województwa opolskiego wyróżnili się głównie uczniowie ZSR CKU Nysa i ZSR CKP Grodków. Po 2003 r. zaniechano organizacji OISR.

Wśród dyscyplin sportowych najpopularniejszą była piłka nożna. W rozgrywkach ligowych Opolszczyzny w piłce nożnej mężczyzn – w okresie 2004–2007, w kategorii seniorów, zespoły WZ LZS w Opolu stanowiły 85,32% wszystkich drużyn, natomiast w kategoriach młodzieżowych – 77,7%²².

Sportowcy WZ LZS w Opolu znaleźli się także wśród nominowanych w plebiscycie na 10 najlepszych sportowców LZS: za 1999 r. wśród nominowanych był Przemysław Wacha (badmintonista LKS „Technik” Głubczyce, wicemistrz Europy juniorów w deblu, brązowy medalista Mistrzostw Europy w grze pojedynczej)²³; za 2000 r. wśród nominowanych byli: badmintonistka LKS „Technik” Głubczyce – Katarzyna Krasowska (mistrzyni Polski, olimpijka z Sydney – 2000 r.) oraz Michał Rogosz (badmintonista LKS „Technik” Głubczyce, olimpijczyk z Sydney, mistrz Polski w grze deblowej)²⁴. W plebiscycie Zrzeszenia LZS w 2010 r., wśród 5 sportowców w ramach „5 Nadziei Olimpijskich” wybrano Annę Włokę – lekkoatletkę LUKS „Podium” Kup.

Kluby sportowe WZ LZS w Opolu plasowały się wśród najlepszych w Zrzeszeniu LZS. Najlepszym klubem sportowym Zrzeszenia LZS w badmintonie za 2010 r. został LKS „Technik” Głubczyce²⁵.

²⁰ SAWZLZSO, Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999 oraz program działania na lata 2000–2003, Opole, kwiecień 2000, s. 20–22.

²¹ SAWZLZSO, Sprawozdanie z działalności za lata 2000–2003 oraz program działania na lata 2004–2007, Opole, marzec 2004, s. 22–24.

²² SAWZLZSO, Sprawozdanie z działalności za lata 2004–2007 oraz program działania na lata 2008–2011, Opole, marzec 2008, s. 20.

²³ „Wiadomości Sportowe”, grudzień 1999, styczeń 2000, s. 2–3.

²⁴ „Wiadomości Sportowe”, grudzień 2000, s. 2–3.

²⁵ „Wiadomości Sportowe”, grudzień 2010, s. 10.

Krajowe Zrzeszenie LZS organizowało m.in. współzawodnictwo „Na najlepszą Radę Gminną Zrzeszenia LZS” oraz „O sportowy znak jakości Omega”. W ramach współzawodnictwa za 2010 r. najlepszą Radą Gminną Zrzeszenia LZS w województwie opolskim został Dobrzeń Wielki²⁶. W gminie Dobrzeń Wielki działało 6 klubów sportowych należących do Zrzeszenia LZS. We współzawodnictwie „O sportowy znak jakości Omega” – za 2010 r. – zwyciężył LKS „Victoria” Chróścice. W klubie działały sekcje sportowe piłki nożnej, piłki siatkowej, skata sportowego, tenisa stołowego oraz turystyczna²⁷.

Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Opolu w latach 1999–2011 odegrało znaczącą rolę w rozwoju sportu na terenie województwa opolskiego. Duże zasługi w tym zakresie przypisać należy dwóm przewodniczącym opolskiego WL LZS: Władysławowi Czaszce i Markowi Procszynowi.

Pomimo że liczba ogniw (jak i liczba ich członków) w omawianym okresie była zróżnicowana, to nie przyjmowała ona wyraźnie zarysowującej się tendencji progresywnej. Najwięcej ogniw istniało w okresie lat 2004–2006: 2004 r. – 468 ogniw (12 400 członków); 2005 r. – 470 (12 435); 2006 r. – 482 (12 420) i 2009–2011: 2009 r. – 485 ogniw (13 310 członków); 2010 r. – 482 (13 325); 2011 r. – 470 (14 375). Należy jednak zaznaczyć, że w latach 2004–2006 istniała tendencja wzrostowa, a od 2009 r. liczba ogniw nieznacznie zaczęła spadać, przy wzrastającej liczbie członków. Na uwagę zasługuje również fakt, że w latach 2004–2006 zorganizowano najwięcej imprez sportowych: 2004 r. – 17 500 imprez (388 400 uczestników); 2005 r. – 18 174 (402 320); 2006 r. – 17 417 (425 780).

Istotnym elementem w działalności WZ LZS w Opolu – mającym wpływ na uwarunkowania realizacji sportu kwalifikowanego – było powoływanie WLKS i OSSM Zrzeszenia LZS. Szkolenie w tego rodzaju klubach i ośrodkach powoływało, że sportowcy opolskiego WZ LZS prezentowali coraz wyższy poziom sportowy. Efektem tej działalności były liczne sukcesy sportowe zarówno na arenie ogólnopolskiej, jak i międzynarodowej. W mistrzostwach Polski seniorów oraz w systemie sportu młodzieżowego najwięcej medali sportowcy opolskiego WZ LZS zdobywali w badmintonie, karate, lekkoatletyce i zapasach (styl wolny).

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Składnica Akt Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Warszawie
Składnica Akt Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Opolu

²⁶ Tamże, s. 12.

²⁷ Tamże.

II. Źródła drukowane

- Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999, Warszawa 19–20 V 2000.
- Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 2000–2003. XV Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia, Warszawa 14–15 maja 2004.
- Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 2004–2007. XVI Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe, Warszawa 17.05.2008.
- Rada Główna Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Sprawozdanie z działalności za lata 2008–2011. XVI Krajowy Zjazd Delegatów Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe, Warszawa 26.05.2012.
- Sprawozdanie z działalności za lata 1996–1999 oraz program działania na lata 2000–2003, Opole, kwiecień 2000.
- Sprawozdanie z działalności za lata 2000–2003 oraz program działania na lata 2004–2007, Opole, marzec 2004.
- Sprawozdanie z działalności za lata 2004–2007 oraz program działania na lata 2008–2011, Opole, marzec 2008.
- Sprawozdanie z działalności Zrzeszenia LZS za lata 2008–2011, Opole, kwiecień 2012.

III. Prasa

„Wiadomości Sportowe” 1999–2000, 2008, 2010

B. Literatura

- Drażdzewski S., *Ludowe Zespoły Sportowe. Zarys dziejów 1946–1964*, Warszawa 1967.
- Drażdzewski S., *Upowszechnienie kultury fizycznej wśród młodzieży i dorosłych mieszkańców wsi w latach 1944–1972*, Warszawa 1972.
- Gaj J., Hądzelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997.
- Kociński B., Wojnar J., *Osiągnięcia opolskiej lekkiej atletyki w latach 1945–2000*, Opole 2002.
- Małolepszy E., Drozdek-Małolepsza T., *Rekreacja fizyczna i sport dla wszystkich w działalności Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w latach 1989–2010*, [w:] A. Bukowa, K. Lukac (red.), *Rekreačný šport, zdravie, kvalita života. Monografie článkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou*, Košice 2012.
- Małolepszy E., Drozdek-Małolepsza T., *Stan badań nad dziejami kultury fizycznej i turystyki w działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Polsce w latach 1975–2010*, [w:] Kwieciński J., Tomczak M. (red.), *Wybrane zagadnienia kultury fizycznej – aktualny stan badań*, Konin 2012.

- Małolepszy E., *Ruch sportowy w działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Polsce w latach 1989–2009*, [w:] F. Kampka, S. Stępka (red.), *Wieś i ruch ludowy w Polsce i w Europie*, t. 2: *Idee, organizacje, środowisko*, Warszawa 2012.
- Małolepszy E., *Sport dzieci i młodzieży w działalności Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w latach 1999–2011*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wiek” 2013, nr 17–20.
- Michalski C., Małolepszy E., *Lekkoatletyka w działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w latach 1989–2010. Zarys problematyki*, [w:] *Спортивные и подвижные игры и единоборства в современной системе физического воспитания. Сборник научных статей*, Гродно 2012.
- Rosiński S., *Sport w działalności Ludowych Zespołów Sportowych na Opolszczyźnie w latach 1946–2006*, [w:] Nowak L. (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 8, Gorzów Wlkp. 2008.

Abstract

Sport in the Activities of the Provincial Association of Rural Sports Teams in Opole in the Years 1999-2011. Outline History

The aim of the paper has been to present sport in the activities of the Provincial Association of Rural Sports Teams (WZ LZS) in Opole in the years 1999–2011. The article presents conditions of sports activities, among others: the organizational condition of Opole WZ LZS; tasks in the field of qualified and mass sport, and funding of sports activities.

The effect of sports activity was a significant number of sports events, as well as the number of participants in these events. Another element was a fairly large participation of Opole WZ LZS in youth sport system on a national and regional scale; successes made by athletes of Opole WZ LZS in the all-Poland and international arena, participation of Opole WZ LZS athletes in the Olympic Games and other sporting successes, including in Polish Championships of LZS Association and All-Poland Olympics of Agricultural Schools. The leading sports discipline was badminton.

Key words: Provincial Association of Rural Sports Teams in Opole, youth sport, agricultural schools.

CZEŚĆ II

**UWARUNKOWANIA ZDROWIA, POSTAWY
PROZDROWOTNE, WŁAŚCIWOŚCI
MORFOLOGICZNO-FIZJOLOGICZNE
ORGANIZMU W RÓŻNYCH OKRESACH
ONTOGENEZY**

Ryszard ASIENKIEWICZ*

Poziom rozwoju somatycznego studentów i studentek wychowania fizycznego Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koszalinie

Streszczenie

Celem pracy jest ukazanie poziomu rozwoju fizycznego młodzieży akademickiej studiującej wychowanie fizyczne w PWSZ w Koszalinie, a także charakterystyka porównawcza z innymi uczelniami Polski.

Materiał stanowią wyniki badań 81 studentów i 24 studentek I roku wychowania fizycznego PWSZ w Koszalinie, przeprowadzonych przez autora pracy w latach 2012–2013.

Techniką martinowską wykonano 29 pomiarów somatometrycznych (odcinki długościowe i szerokościowe ciała, obwody, fałdy skórno-tłuszczowe), na podstawie których wyliczono 12 wskaźników proporcji ciała. Strukturę somatyczną badanych zespołów męskich określono typologią Adama Wankego, a żeńskich Ewy Kolasy.

Zebrany materiał opracowano podstawowymi metodami statystycznymi. Zróznicowanie badanej młodzieży w aspekcie wielkości zamieszkiwanego środowiska, a także charakterystykę porównawczą do studentów i studentek studiujących wychowanie fizyczne w różnych ośrodkach akademickich Polski przedstawiono w tabelach oraz graficznie.

Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzono różnicujące oddziaływanie czynnika urbanizacyjnego na rozwój somatyczny młodzieży studiującej wychowanie fizyczne w PWSZ w Koszalinie. Zespoły studentów i studentek zamieszkujących środowisko miejskie w porównaniu do wiejskiego charakteryzuje wyższy poziom rozwoju fizycznego. Młodzież PWSZ w porównaniu do zespołów studentów i studentek Uniwersytetu Zielonogórskiego charakteryzuje się większą tęgoscą budowy ciała. Pierwszoplanowymi w budowie ciała zespołów studentów PWSZ są elementy IA, a wśród studentek zdecydowanie przeważa element leptosomiczny I. Formuła somatyczna IAVH charakteryzuje zespół mężczyzn, a studentek IYAH. Studenci koszalińskiej PWSZ elementami somatycznymi najbardziej podobni są do studentów wychowania fizycznego Uniwersytetu Zielonogórskiego, natomiast studentki pierwszoplanowym elementem nawiązują do zespołów AWF w Gdańsku, Uniwersytetu Zielonogórskiego i Uniwersytetu Rzeszowskiego. Młodzież koszalińskiej PWSZ pod względem wysokości ciała jest najbardziej podobna do zespołów z Gdańska (studenci) i Katowic (studentki), a największe różnice odnotowano w porównaniu do studentów

* Prof. nadzw. dr hab., Uniwersytet Zielonogórski.

z Rzeszowa i Zielonej Góry oraz studentek z Warszawy i Poznania. Przeciętne masy ciała studentów z Koszalina są zbliżone do zespołów z Wrocławia i Łodzi, natomiast studentek do zespołów z Poznania, Wrocławia, Katowic i Gdańska. Największe różnice (przekraczające wartość 0,5 SD) stwierdzono w porównaniu do studentów i studentek z Rzeszowa i Katowic. Budową ciała studenci z Koszalina podobni są do rówieśników z Zielonej Góry i Łodzi, a studentki do studiujących w Katowicach i w Gdańsku. Różnice duże i bardzo duże między średnimi wskaźników ilorazowych (przekraczającymi wartość 0,5 i 1 odchylenia standardowego) stwierdzono w porównaniu do studentów z Rzeszowa, Poznania, Gdańska i studentek z Rzeszowa i Poznania.

Słowa kluczowe: młodzież akademicka, rozwój fizyczny, charakterystyka porównawcza.

Wstęp

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koszalinie została powołana uchwałą Rady Ministrów opublikowaną w „Dzienniku Ustaw” w dniu 1 października 2009 roku i zgodnie z tą decyzją rozpoczęła oficjalną działalność. Jest uczelnią państwową, prowadzącą studia pierwszego stopnia w systemie stacjonarnym. Poprzez swoją działalność dydaktyczną i naukową współtworzy obraz gospodarczy i kulturowy miasta i regionu.

Studenci w PWSZ kształcą się w systemie stacjonarnym na trzech kierunkach: pielęgniarstwo, wychowanie fizyczne, pedagogika (w specjalnościach nauczycielskich i nienauczycielskich), a także na studiach niestacjonarnych (na kierunkach pielęgniarstwo i pedagogika).

Studia I stopnia na kierunku wychowanie fizyczne trwają 3 lata (6 semestrów) i są prowadzone w systemie stacjonarnym od roku akademickiego 2010/2011. Od II roku studiów (rok akademicki 2013/2014), studenci mają do wyboru specjalności: wychowanie fizyczne z językiem angielskim, gimnastyka korekcyjno-kompensacyjna, odnowa biologiczna, organizacja turystyki i rekreacji, menedżer sportu. Studia mają charakter studiów zawodowych i kończą się uzyskaniem tytułu licencjata. Absolwent PWSZ przygotowany jest do podjęcia pracy w szkołach podstawowych i gimnazjach, a także do podjęcia studiów drugiego stopnia.

Od początku istnienia uczelni, w latach 2009–2012, funkcję rektora Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koszalinie pełnił prof. dr hab. Waldemar Żarski, prorektora ds. nauczania dr Jan Kuriata, a funkcję kanclerza mgr Beata Koronkiewicz. Od 1.03.2012 r. Rektorem PWSZ został dr Jan Kuriata, a prorektorem ds. nauczania dr Agnieszka Kühnl-Kinel.

Każda uczelnia, w zależności od profilu nauczania, stawia przed studentami określone wymagania. Szczególnie ostro zaznaczają się procesy selekcyjne w zespołach studentów i studentek wychowania fizycznego. Intensywne zajęcia mające charakter obowiązkowych ćwiczeń sportowych, wynikające z realizacji kierunku studiów, a także osobiste uprawianie wybranej dyscypliny sportu przez młodzież stanowią ważny czynnik wpływający na zmianę ich budowy ciała.

Zdaniem antropologów, w Polsce nadal obserwujemy różnice między warstwami społecznymi poszczególnych regionów, które znajdują odzwierciedlenie antropologiczne w gradientach społecznych cech somatycznych i sprawności motorycznej. Występujące nierówności można opisać różnymi zmiennymi społecznymi, wśród których najczęściej wymienia się obok poziomu wykształcenia rodziców, zamożności, liczebności rodziny – urbanizację miejsca zamieszkania. Należy podkreślić, że żadna z wymienionych zmiennych nie wpływa na rozwój biologiczny osobnika w sposób bezpośredni. Ich różnicujące działanie realizuje się za pośrednictwem innych czynników, takich jak sposób żywienia, praca fizyczna, choroby, stresi psychoneurwowe [4, 7, 27].

Celem pracy jest ukazanie poziomu rozwoju morfologicznego młodzieży rozpoczynającej kształcenie na kierunku wychowanie fizyczne w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Koszalinie, a także charakterystyka porównawcza z innymi środowiskami akademickimi Polski.

Material i metody

Material stanowią wyniki badań antropometrycznych 81 studentów i 24 studentek I roku wychowania fizycznego PWSZ w Koszalinie, przeprowadzonych przez autora pracy w latach 2012–2013. Badaniami objęto wszystkich studentów i studentki. Wiek chronologiczny badanych studentów wynosił $M=20,86$ lat ($SD=2,30$), a studentek $M=20,67$ lat ($SD=2,98$).

Techniką martinowską [16,10] wykonano pomiary wysokości ciała (B-v), położenia punktów B-sst, B-a, B-da_{III}, długości kończyn dolnych (B-sy), szerokości barków (a-a), szerokości bioder (ic-ic), szerokości i głębokości klatki piersiowej (thl-thl i xi-ths), szerokości nadgarstka (cr-cu), szerokości nasady dalszej kości ramiennej i kości udowej (cl-cm i epl-epm), obwodów ramienia w spoczynku i napięciu, uda, podudzia, grubości fałdów skórno-tłuszczowych na brzuchu, biodrze, ramieniu, pod dolnym kątem łopatki i podudziu oraz masy ciała, na podstawie których wyliczono długość tułowia (sst-sy), długość głowy z szyją [(B-v) – sst], długość kończyny górnej (a-da_{III}), a także następujące wskaźniki proporcji ciała [10]:

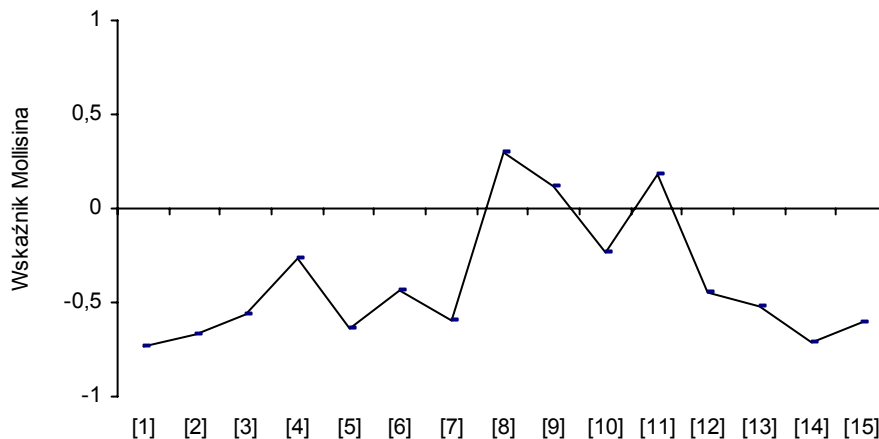
— tułowia	$(sst-sy : B-v) \times 100,$
— barków	$(a-a : sst-sy) \times 100,$
— miednicy	$(ic-ic : a-a) \times 100,$
— klatki piersiowej	$(xi-ths : thl-thl) \times 100,$
— Rohrera	$(masa\ ciała\ w\ g : B-v^3\ w\ cm) \times 100,$
— długości kończyny górnej	$(a-da_{III} : B-v) \times 100,$
— długości kończyny dolnej	$(a-a : B-v) \times 100,$
— międzykończynowy	$(a-da_{III} : B-v) \times 100,$
— barkowo-wzrostowy	$(a-a : B-v) \times 100,$

- biodrowo-wzrostowy $(ic-ic : B-v) \times 100,$
- tułowiowo-nożny $(sst-sy : B-sy) \times 100,$
- BMI $(masa\ ciała\ w\ kg : B-v\ w\ m^2).$

Zebrany materiał opracowano podstawowymi metodami statystycznymi [1, 11]. Zróżnicowanie badanej młodzieży w aspekcie wielkości zamieszkiwanego środowiska przedstawiono graficznie na normogramach (na średnią $M=0$ i $SD=1$ młodzieży miejskiej). Przyjęto, że różnice w porównywanych cechach są duże, gdy przekraczają wartość $0,5\ SD$, a bardzo duże – przekraczające $1\ SD$. Wyniki badań własnych odniesiono porównawczo do młodzieży studiującej wychowanie fizyczne w Warszawie [8], Wrocławiu [18], Jeleniej Górze [18], Bydgoszczy [3], Rzeszowie [1, 2], Łodzi [6], Gdańsku [15], Katowicach [21], Zielonej Górze [5] oraz kandydatów na studia w Poznaniu [25]. Strukturę somatyczną badanych zespołów męskich określono typologią Adama Wankego [24], a żeńskich Ewy Kolasy [13]. Charakterystyki liczbowe zebranego materiału przedstawiają tabele 1–6.

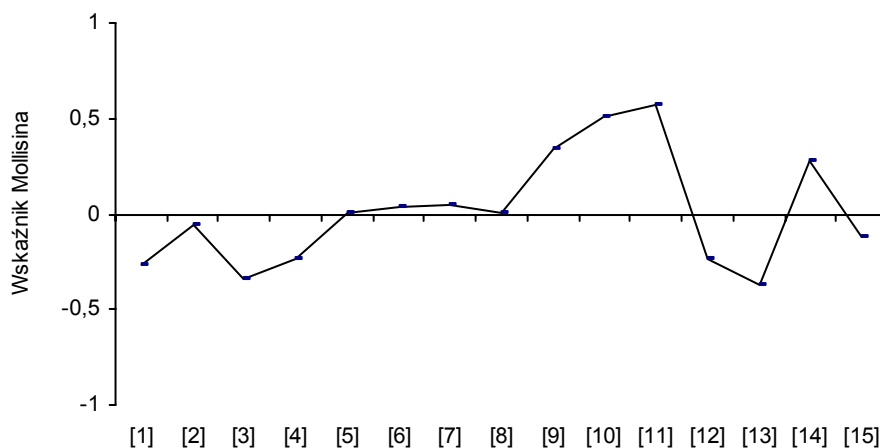
Wyniki badań i dyskusja

Ryciny 1–2 ukazują wyraźne zróżnicowanie środowiskowe zespołów męskich i żeńskich PWSZ w zakresie badanych cech.

[1] – wysokość ciała; [2] – długość tułowia; [3] – długość kończyn dolnych; [4] – długość głowy z szyją; [5] – długość kończyn górnych; [6] – szerokość barków; [7] – szerokość bioder; [8] – szerokość klatki piersiowej; [9] – głębokość klatki piersiowej; [10] – obwód ramienia w spoczynku; [11] – obwód ramienia w napięciu; [12] – obwód uda; [13] – obwód podudzia; [14] – suma 5 fałdów skórno-tłuszczowych (na brzuchu, talerzu biodrowym, na ramieniu, pod łopatką, na podudziu); [15] – masa ciała

Ryc. 1. Normogram cech somatycznych studentów PWSZ w Koszalinie

[1] – wysokość ciała; [2] – długość tułowia; [3] – długość kończyn dolnych; [4] – długość głowy z szyją; [5] – długość kończyn górnych; [6] – szerokość barków; [7] – szerokość bioder; [8] – szerokość klatki piersiowej; [9] – głębokość klatki piersiowej; [10] – obwód ramienia w spoczynku; [11] – obwód ramienia w napięciu; [12] – obwód uda; [13] – obwód podudzia; [14] – suma 5 fałdów skórno-tłuszczowych (na brzuchu, talerzu biodrowym, na ramieniu, pod łopatką, na podudziu); [15] – masa ciała

Ryc. 2. Normogram cech somatycznych studentek PWSZ w Koszalinie

Jak wynika z 1 normogramu, studenci mieszkający w miastach w porównaniu do rówieśników ze środowisk wiejskich charakteryzują się przeciętnie wyższą wysokością ciała, dłuższym tułowiem, dłuższymi kończynami dolnymi i górnymi, dłuższą szyją z głową, szerszymi barkami i biodrami, większym spoczynkowym obwodem ramienia, uda i podudzia, większą grubością 5 fałdów skórno-tłuszczowych (na brzuchu, biodrze, ramieniu, pod dolnym kątem łopatki i podudziu) oraz masą ciała, a mniejszą szerokością i głębokością klatki piersiowej oraz mniejszym obwodem ramienia w napięciu. Różnice duże (przekraczające 0,5 SD) między przeciętnymi porównywanych cech odnotowano w wysokości i masie ciała, długościach tułowia, kończyn górnych i dolnych, szerokości bioder, obwodzie podudzia oraz grubości podściółki tłuszczowej wyznaczonej sumą 5 fałdów skórno-tłuszczowych. Zespół studentek zamieszkujący środowisko miejskie, w odniesieniu do rówieśniczek ze wsi, wyróżnia przeciętnie większa wysokość ciała, dłuższy tułów i kończyny dolne, dłuższa szyja z głową, większe obwody uda i podudzia, większe grubości fałdów skórno-tłuszczowych na biodrze, ramieniu i podudziu oraz większa masa ciała, a krótsze kończyny górne, węższe barki i biodra, węższa i płytsza klatka piersiowa, mniejszy obwód ramienia w spoczynku i napięciu, mniejsza grubość 5 fałdów skórno-tłuszczowych (rycina 2). Różnicę statystycznie istotną między przeciętnymi porównywanych cech (przekraczającą 0,5 SD) odnotowano tylko w obwodzie ramienia w napięciu.

Tabele 1–2 (w dalszej części artykułu) przedstawiają charakterystykę porównawczą młodzieży koszalińskiej PWSZ z zespołami wychowania fizycznego Uniwersytetu Zielonogórskiego. Jak wynika z tabeli 1, studenci z Koszalina charakteryzują się istotnie głębszą klatką piersiową, większymi obwodami ramienia (w spoczynku i napięciu), uda, sumą grubości 5 fałdów skórno-tłuszczowych (w tym na ramieniu, i pod dolnym kątem łopatki), a mniejszą szerokością kolana. W pozostałych zestawieniach wykazane różnice między cechami są małe i nieistotne.

Zespół studentek koszalińskiej PWSZ w porównaniu do zespołu Uniwersytetu Zielonogórskiego (tabela 2) wyróżnia istotnie krótszy tułów oraz mniejszy fałd skórno-tłuszczowy na biodrze. W pozostałych zestawieniach cech wykazane różnice są małe i nieistotne.

W tabelach 3–4 zestawiono przeciętne wskaźników proporcji ciała porównywanych zespołów z Koszalina i Zielonej Góry. Studentów koszalińskiej PWSZ charakteryzują wyższe przeciętne wskaźników tułowia, miednicy, klatki piersiowej, Rohrera, długości kończyny dolnej, biodrowo-wzrostowego, tułowiowo-nożnego i BMI, a niższe wskaźników barków, długości kończyny górnej, międzykończynowego i barkowo-wzrostowego (tabela 3). Różnicę statystycznie istotną między przeciętnymi odnotowano tylko we wskaźniku klatki piersiowej. Studentki z Koszalina w porównaniu do rówieśniczek z Uniwersytetu Zielonogórskiego wyróżniają wyższe przeciętne wskaźników barków, klatki piersiowej, Rohrera, długości kończyny dolnej i BMI, a niższe wartości wskaźników tułowia, miednicy, długości kończyny górnej, międzykończynowego, barkowo-wzrostowego, biodrowo-wzrostowego i tułowiowo-nożnego (tabela 4). Różnice statystycznie istotne między średnimi odnotowano we wskaźnikach tułowia, miednicy, klatki piersiowej, długości kończyny dolnej, międzykończynowym, biodrowo-wzrostowym i tułowiowo-nożnym. Większą tęgością budowy ciała na tle porównawczym wyróżniają się studenci i studentki z koszalińskiej PWSZ.

Tabele 5–6 przedstawiają charakterystyki porównawcze struktury somatycznej zespołów męskich i żeńskich studiujących wychowanie fizyczne w różnych środowiskach akademickich Polski.

Jak wynika z tabeli 5, w budowie zespołów mężczyzn koszalińskiej PWSZ wyraźnie przeważa element leptosomiczny I. Reprezentujący go studenci charakteryzują się smukłą sylwetką, stosunkowo długim tułowiem, wąskimi barkami, średnio szeroką miednicą, płaską klatką piersiową oraz małą masą ciała w stosunku do jego wysokości. Na drugim miejscu jest element A. Najmniejszy udział w strukturze somatycznej analizowanych zespołów mają elementy V i H. Formuła somatyczna opisanego zespołu to $I > A > V > H$. Wśród studentek (tabela 6) pierwszoplanowymi w budowie ciała są elementy I oraz Y przy wyraźnej redukcji elementów A i H. Wzór strukturalny dla zespołu studentek przyjmuje formułę $I > Y > A > H$.

Analizując składy somatyczne studiujących wychowanie fizyczne w różnych środowiskach akademickich Polski (tabela 5), można stwierdzić, że w budowie studentów z Poznania, Gdańska, Łodzi, Gorzowa Wielkopolskiego i Radomia wyraźnie przeważa element atletyczny V, przedstawiciele którego cechują się krótkim tułowiem, szerokimi barkami, wąską miednicą, płaską klatką piersiową i dużą masą ciała w stosunku do wysokości ciała. Zespoły studentów z Rzeszowa, Koszalina i Zielonej Góry charakteryzują się przewagą elementu leptosomicznego I. Udział pozostałych elementów (A H) cechuje mniejsze zróżnicowanie.

Formułę somatyczną $V>I>H>A$ reprezentują zespoły studentów z AWF w Gdańsku oraz kandydaci na studia do poznańskiej AWF, $V>H>I>A$ zespoły z Gorzowa Wielkopolskiego i Radomia, $V>I>A>H$ zespół z Łodzi, $I>V>A>H$ studenci z Rzeszowa, a $I>A>V>H$ z Koszalina i Zielonej Góry (tabela 5).

Wśród studentek (tabela 6) zdecydowanie przeważa w budowie ciała element leptosomiczny I (za wyjątkiem zespołu z Łodzi). Formułę somatyczną $I>Y>A>H$ reprezentują zespoły z Koszalina, Gorzowa Wielkopolskiego i Gdańska, natomiast $I>Y>H>A$ reprezentują zespoły z Poznania, Radomia i Zielonej Góry, od których zdecydowanie odbiega zespół studentek z Łodzi (z pierwszoplanowym elementem A, którego typy charakteryzują się długim tułowiem w stosunku do wysokości ciała, wąskimi barkami względem długości tułowia i szeroką miednicą w stosunku do wysokości ciała). Studentki wychowania fizycznego w radomskiej WSI udziałem w budowie dwóch pierwszych elementów (IY), najbardziej podobne są do zespołu z Gorzowa Wielkopolskiego i kandydatek na studia AWF w Poznaniu.

Na rycinach 3–8 (w dalszej części artykułu) przedstawiono znormalizowane wartości wysokości i masy ciała oraz wskaźnika Rohrera zespołów młodzieży studiującej wychowanie fizyczne. Normalizacji dokonano wskaźnikiem Mollisona na średnią $M=0$ i odchylenie standardowe $SD=1$ młodzieży koszalińskiej. Przyjęto, że różnice między przeciętnymi cech są duże i bardzo duże, gdy przekraczają odpowiednio wartość $0,5 SD$ oraz $1 SD$. Z normogramów wynika, że poziom rozwoju somatycznego młodzieży studiującej wychowanie fizyczne w porównywanych ośrodkach akademickich Polski jest zróżnicowany. Młodzież koszalińskiej PWSZ pod względem wysokości ciała jest najbardziej podobna do zespołów z Gdańska (studenci) i Katowic (studentki), a największe różnice odnotowano w porównaniu do studentów z Rzeszowa i Zielonej Góry oraz studentek z Warszawy i Poznania (ryciny 3–4). Przeciętne masy ciała studentów z Koszalina są zbliżone do zespołów z Wrocławia i Łodzi, natomiast studentek do zespołów z Poznania, Wrocławia, Katowic i Gdańska. Największe różnice (przekraczające wartość $0,5 SD$) stwierdzono w porównaniu do studentów i studentek z Rzeszowa i Katowic (ryciny 5–6). Budową ciała studenci z Koszalina podobni są do rówieśników z Zielonej Góry i Łodzi, a studentki do studiujących w Katowicach i w Gdańsku (ryciny 7–8). Różnice duże i bardzo duże między średnimi wskaźnikami ilorazowych (przekraczającymi wartość $0,5$ i 1 odchylenia stan-

dardowego) stwierdzono w porównaniu do studentów z Rzeszowa, Poznania, Gdańska i studentek z Rzeszowa i Poznania.

Wyniki badań oceny antropometrycznej zespołów studenckich z Kielc [12], Łodzi [14, 20], Szczecina [26] informują o wyższych przeciętnych wysokościach ciała, bardziej smukłej budowie ciała mieszkanek miast aniżeli wsi. Odmienne wyniki uzyskała Rodziewicz [19] wśród studentek częstochowskiej WSP. Mieszkanke wsi w porównaniu do rówieśniczek z miast charakteryzowały się przeciętnie wyższą wysokością ciała, dłuższymi kończynami dolnymi, większymi wymiarami szerokościowymi, większymi obwodami klatki piersiowej, talii, przedramienia i uda.

Jopkiewicz, badając młodzież kielecką, odnotował wyższą średnią arytmetyczną wysokości ciała mężczyzn zamieszkałych na wsi i znacznie cięższą ich budowę ciała w porównaniu z rówieśnikami z miast [12]. Powyższe zjawisko tłumaczy selekcją negatywną mieszkańców miast na kierunki pedagogiczne. Podobne wyniki uzyskał Tatarczuk wśród studentów zielonogórskiej WSP, gdzie przeciętnie najwyższą wysokością ciała wyróżniali się mieszkańcy małych miast i wsi [22]. W odniesieniu do kobiet, przeciętnie wyższe wartości wysokości i masy ciała, długości tułowia, długości kończyn dolnych i górnych, szerokości barków i klatki piersiowej, większe obwody podudzia oraz szersze nasady kostne kolana i nadgarstka charakteryzują studentki z miast aniżeli wsi. Te ostatnie wyróżniały się masywniejszą budową ciała oraz większym otluszczeniem. Zwiększenie linearności budowy należy postrzegać jako wynik bardziej racjonalnego, a zwłaszcza mniej obciążającego wysiłkiem fizycznym trybu życia, oraz tłumaczyć pełniejszą realizacją potencjału rozwojowego w zakresie wzrastania, a także preferowanego kulturowo modelu budowy ciała.

Analiza wyników jednoznacznie wskazuje, że przebieg rozwoju biologicznego zespołów studentów wywodzących się z różnych grup społecznych, żyjących w odmiennych warunkach środowiskowych, nie jest jednakowy. Dodatkowo na zmianę struktury somatycznej studentów i studentek wychowania fizycznego wpływają ćwiczenia fizyczne wynikające z realizacji programu studiów oraz uprawianych dyscyplin sportowych. Reakcja analizowanych cech na ten sam zespół bodźców jest różna w zespołach obu płci, będąca wynikiem odmiennej ich ekosensytywności.

Stwierdzenia

1. Zespoły studentów i studentek wychowania fizycznego Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koszalinie zamieszkujące środowisko miejskie w porównaniu do wiejskiego charakteryzuje wyższy poziom rozwoju fizycznego. Różnice statystycznie istotne między porównywanymi zespołami męskimi odnotowano w wysokości i masie ciała, długości tułowia, długości kończyn

- górnym i dolnym, szerokości bioder, obwodzie podudzia oraz grubościach fałdów skórno-tłuszczowych na brzuchu, biodrze, ramieniu i pod łopatką. W przypadku zespołów kobiet, czynnik urbanizacyjny nie różnicuje (za wyjątkiem obwodu ramienia w napięciu) statystycznie istotnie cech somatycznych.
2. W budowie ciała studentów PWSZ dominuje element leptosomiczny I, następnie A, natomiast u studentek elementy IV przy mniejszych udziałach AH.
 3. Formuła somatyczna IAVH charakteryzuje zespół studentów PWSZ w Koszalinie, a studentek IYAH. Studenci koszalińskiej PWSZ elementami somatycznymi podobni są do studentów wychowania fizycznego Uniwersytetu Zielonogórskiego, natomiast studentki pierwszoplanowym elementem nawiązują do zespołów AWF w Gdańsku, Uniwersytetu Zielonogórskiego i Uniwersytetu Rzeszowskiego.
 4. Młodzież koszalińskiej PWSZ w porównaniu do środowisk akademickich w Polsce, pod względem wysokości ciała najbardziej podobna jest do zespołów z Gdańska (studenci) i Katowic (studentki), a masą ciała do zespołów z Wrocławia i Łodzi (studenci), natomiast studentki do zespołów z Poznania, Wrocławia, Katowic i Gdańska. Budową ciała studenci z Koszalina podobni są do rówieśników z Zielonej Góry i Łodzi, a studentki do studiujących w Katowicach i w Gdańsku.

Tabela 1. Charakterystyka somatometryczna studentów PWSZ w Koszalinie i UZ w Zielonej Górze

Cecha	PWSZ (N=81)			UZ (N=168)			d
	M	SD	V	M	SD	V	
B-v	179,63	6,91	3,25	179,40	7,26	4,05	0,23
B-sst	146,51	6,06	4,14	146,46	6,46	4,41	0,05
B-sy	88,51	4,09	4,62	88,34	4,06	4,66	0,17
sst-sy	58,12	3,46	5,95	57,83	3,42	5,91	0,29
(B-v) - sst	33,12	1,55	4,68	33,24	1,60	4,81	-0,12
B-a	147,08	6,31	4,29	146,87	6,60	4,49	0,21
B-da _{III}	69,08	3,56	5,15	69,50	4,15	5,97	-0,42
a-da _{III}	77,43	4,14	5,35	77,37	4,22	5,45	0,06
a-a	40,80	1,87	4,58	40,83	2,05	5,02	-0,03
ic-ic	28,54	2,67	9,36	28,70	1,78	6,20	-0,16
thl-thl	27,34	2,20	8,05	27,83	1,94	6,97	-0,49
xi-ths	20,10	1,60	7,96	19,69	1,50	7,62	0,41*
cr-cu	54,86	2,53	4,61	55,01	3,10	5,64	-0,15
cl-cm	66,74	3,21	4,81	66,57	3,28	4,93	0,17
epl-epm	89,70	4,54	5,06	91,93	8,30	9,03	-2,23*
Odwód kl.p. wdech	98,37	6,95	7,07	98,17	6,36	6,48	0,20
Odwód kl.p. wydech	93,70	7,69	8,21	93,11	6,73	7,23	0,59

Tabela 1. Charakterystyka somatometryczna studentów... (cd.)

Cecha	PWSZ (N=81)			UZ (N=168)			d
	M	SD	V	M	SD	V	
Obwód talii	81,53	7,30	8,95	80,96	6,67	8,24	0,57
Obwód bioder	96,89	9,24	9,54	96,46	6,51	6,75	0,43
Obwód ramienia w spoczynku	30,86	6,53	21,16	29,51	2,98	10,10	1,35*
Obwód ramienia w napięciu	34,93	6,44	18,44	33,44	3,33	9,96	1,49*
Obwód uda	57,19	4,57	7,99	55,19	4,42	8,01	2,00**
Obwód podudzia	39,31	3,20	8,14	38,82	2,91	7,50	0,49
Fałd na brzuchu	14,75	4,59	31,12	13,85	4,64	33,50	0,90
Fałd na biodrze	10,28	3,38	32,88	10,07	3,28	32,57	0,21
Fałd na ramieniu	14,36	2,98	20,75	12,08	3,61	29,88	2,28**
Fałd pod łopatką	15,43	3,27	21,19	13,10	4,07	31,07	2,33**
Fałd na podudziu	8,99	1,96	21,80	8,73	3,32	38,03	0,26
Suma 5 fałdów	63,53	14,83	23,34	57,93	15,59	26,91	5,60**
Masa ciała	78,55	11,58	14,74	76,46	10,72	14,02	2,09

* – istotność na poziomie 0,05; ** – istotność na poziomie 0,01

Tabela 2. Charakterystyka somatometryczna studentek PWSZ w Koszalinie i UZ w Zielonej Górze

Cecha	PWSZ (N=24)			UZ (N=74)			d
	M	SD	V	M	SD	V	
B-v	165,22	6,63	4,01	167,23	7,03	4,20	-2,01
B-sst	134,56	5,77	4,29	136,02	6,14	4,51	-1,46
B-sy	84,06	3,63	4,32	83,77	3,80	4,54	0,29
sst-sy	50,50	3,21	6,36	52,25	3,18	6,09	-1,75*
(B-v) - sst	30,66	1,43	4,66	31,21	1,36	4,36	-0,55
B-a	135,36	6,05	4,47	136,63	6,37	4,66	-1,27
B-da _{III}	65,28	3,30	5,06	64,84	3,58	5,52	0,44
a-da _{III}	70,08	3,68	5,25	71,78	3,80	5,29	-1,70
a-a	36,10	1,76	4,88	36,89	2,13	5,77	-0,79
ic-ic	27,80	2,18	7,84	27,91	1,93	6,92	-0,11
thl-thl	24,83	1,81	7,29	25,61	1,90	7,42	-0,78
xi-ths	17,66	1,45	8,21	17,67	1,51	8,55	-0,01
cr-cu	49,08	2,86	5,83	49,18	2,84	5,77	-0,10
cl-cm	58,44	2,27	3,88	58,65	3,31	5,64	-0,21
epl-epm	83,48	4,40	5,27	85,30	5,99	7,02	-1,82
Odwód kl.p. wdech	83,86	7,31	8,72	84,92	8,13	9,57	-1,06

Tabela 2. Charakterystyka somatometryczna studentek... (cd.)

Cecha	PWSZ (N=24)			UZ (N=74)			d
	M	SD	V	M	SD	V	
Odwód kl.p. wydech	78,55	7,57	9,64	79,11	8,08	10,21	-0,56
Obwód talii	71,68	6,90	9,63	71,64	7,57	10,57	0,04
Obwód bioder	94,27	5,73	6,08	93,07	6,94	7,46	1,20
Obwód ramienia w spoczynku	26,05	2,55	9,79	25,72	2,80	10,89	0,33
Obwód ramienia w napięciu	28,98	2,64	9,11	28,33	2,90	10,24	0,65
Obwód uda	54,78	4,52	8,25	53,08	3,80	7,16	1,70
Obwód podudzia	36,14	3,70	10,24	35,91	2,71	7,55	0,23
Fałd na brzuchu	13,00	2,68	20,62	13,16	4,88	37,08	-0,16
Fałd na biodrze	9,08	2,48	27,31	10,96	4,55	41,51	-1,88*
Fałd na ramieniu	11,64	2,51	21,56	11,99	3,64	30,36	-0,35
Fałd pod łopatką	11,36	2,43	21,38	11,57	3,43	29,65	-0,21
Fałd na podudziu	7,76	1,45	18,69	9,07	3,72	41,01	-1,31
Suma 5 fałdów	52,84	10,17	19,25	56,77	17,32	30,51	-3,93
Masa ciała	58,86	8,90	15,12	60,08	9,18	15,28	-1,22

* – istotność na poziomie 0,05

Tabela 3. Charakterystyka liczbowa wskaźników proporcji ciała studentów wychowania fizycznego PWSZ w Koszalinie i UZ w Zielonej Górze

Wskaźnik	PWSZ (N=81)			UZ (N=168)			d
	M	SD	V	M	SD	V	
Tułowia	32,35	1,55	4,79	32,22	1,17	3,63	0,13
Barków	70,20	5,12	7,29	70,75	3,97	5,61	-0,55
Miednicy	70,86	4,58	6,46	70,36	4,14	5,88	0,50
Klatki piersiowej	73,68	6,04	8,20	70,91	5,23	7,38	2,77**
Rohrera	1,35	0,13	9,63	1,32	0,14	10,61	0,03
Długości kończyny górnej	43,11	1,18	2,74	43,13	1,50	3,48	-0,02
Długości kończyny dolnej	49,27	1,39	2,82	49,24	1,07	2,17	0,03
Międzykończynowy	87,48	3,02	3,45	87,61	3,23	3,69	-0,13
Barkowo-wzrostowy	22,71	1,01	4,45	22,77	1,05	4,61	-0,06
Biodrowo-wzrostowy	16,10	0,92	5,71	16,00	0,81	5,06	0,10
Tułowiuowo-nożny	65,66	3,04	4,63	65,52	3,59	5,48	0,14
BMI	24,34	2,73	11,22	23,69	2,44	10,30	0,65

** – poziom istotności przy 0,01

Tabela 4. Charakterystyka liczbowa wskaźników proporcji ciała studentek wychowania fizycznego PWSZ w Koszalinie i UZ w Zielonej Górze

Wskaźnik	PWSZ (N=24)			UZ (N=74)			d
	M	SD	V	M	SD	V	
Tułowia	30,56	1,54	5,04	31,23	1,06	3,39	-0,67*
Barków	71,49	4,76	6,66	70,74	4,11	5,81	0,75
Miednicy	70,93	4,80	6,77	75,76	5,04	6,65	-4,83**
Klatki piersiowej	75,20	5,63	7,49	69,16	5,83	8,43	6,04**
Rohrera	1,31	0,11	8,40	1,28	0,14	10,94	0,03
Długości kończyny górnej	42,42	1,99	4,69	42,92	1,08	2,52	-0,50
Długości kończyny dolnej	50,88	1,84	3,62	50,10	1,01	2,02	0,78**
Międzykończynowy	83,37	3,87	4,64	85,70	2,73	3,19	-2,33**
Barkowo-wzrostowy	21,85	0,85	3,89	22,07	1,08	4,89	-0,22
Biodrowo-wzrostowy	15,49	0,79	5,10	16,69	1,02	6,11	-1,20**
Tułowiuowo-nożny	60,08	2,97	4,94	62,40	3,23	5,18	-2,32**
BMI	21,56	2,20	10,20	21,41	2,37	11,07	0,15

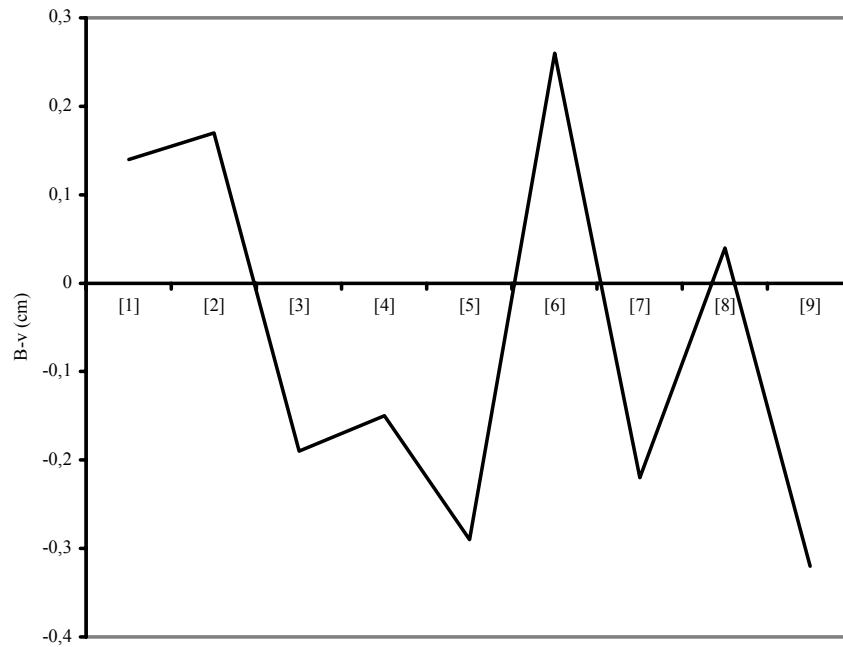
* – poziom istotności przy 0,05; ** – poziom istotności przy 0,01

Tabela 5. Charakterystyka porównawcza struktury somatycznej analizowanych zespołów studentów wychowania fizycznego

Zespół	Elementy somatyczne [%]				Wzór strukturalny	Autor
	I	A	V	H		
PWSZ Koszalin Kierunek wf.	40,36	29,32	15,48	14,84	IAVH	Asienkiewicz
AWF Poznań	34,74	13,70	36,09	15,48	VIHA	Drozdowski, Riegerova [9]
AWF Gdańsk	20,9	9,6	52,6	16,9	VIHA	Malinowski, Stolarczyk [15]
UŁ Łódź Kierunek wf.	28,50	20,70	32,30	18,50	VIAH	Becker, Stolarczyk [6]
AWF Gorzów Wielkopolski	28,48	13,54	36,72	21,25	VHIA	Wójtowicz [28]
WSP Rzeszów Kierunek wf.	60,00	13,61	17,52	8,87	IVAH	Tatarczuk [23]
UZ Zielona Góra Kierunek wf.	54,37	17,73	17,15	10,75	IAVH	Asienkiewicz [5]
WSI Radom Kierunek wf.	9,9	5,1	73,0	12,0	VHIA	Michalska-Wichan, Malinowski [17]

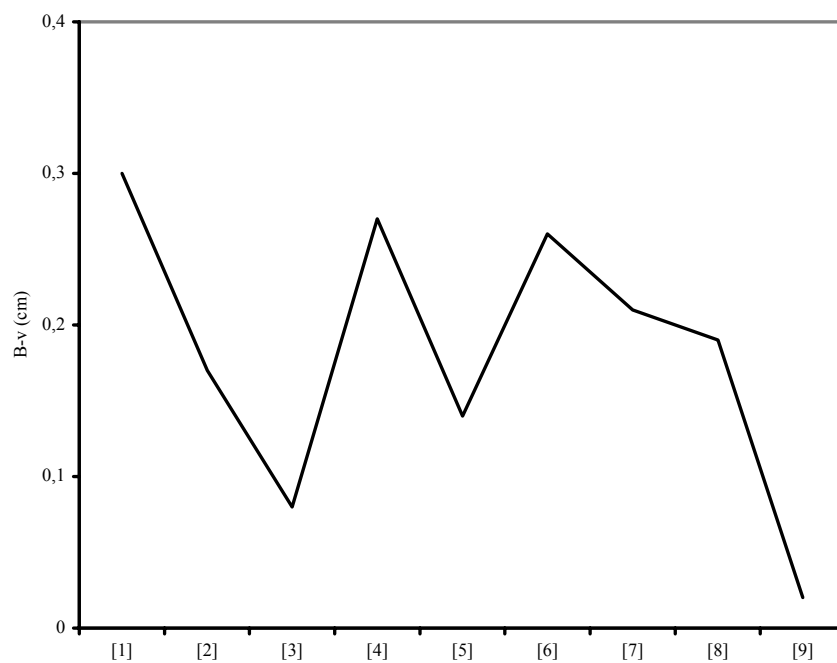
Tabela 6. Charakterystyka porównawcza struktury somatycznej analizowanych zespołów studentek wychowania fizycznego

Zespół	Elementy somatyczne [%]				Wzór strukturalny	Autor
	I	A	Y	H		
PWSZ Koszalin Kierunek wf.	75,48	8,12	8,87	7,53	IYAH	Asienkiewicz
AWF Poznań	45,35	9,91	33,89	10,85	IYHA	Drozdowski, Riegerova [9]
AWF Gorzów Wielkopolski	53,72	10,92	25,67	9,98	IYAH	Wojtowicz [28]
AWF Gdańsk	72,04	8,44	12,00	7,51	IYAH	Malinowski, Stolarczyk [15]
WSI Radom Kierunek wf.	44,8	8,3	35,6	11,1	IYHA	Michalska-Wichan, Malinowski [17]
UŁ Łódź Kierunek wf.	21,50	30,20	18,80	29,50	AHIY	Becker, Stolarczyk [6]
UZ Zielona Góra Kierunek wf.	66,77	10,26	14,70	8,27	IYAH	Asienkiewicz [5]
WSP Rzeszów Kierunek wf.	74,80	10,25	8,44	6,51	IAYH	Tatarczuk [23]

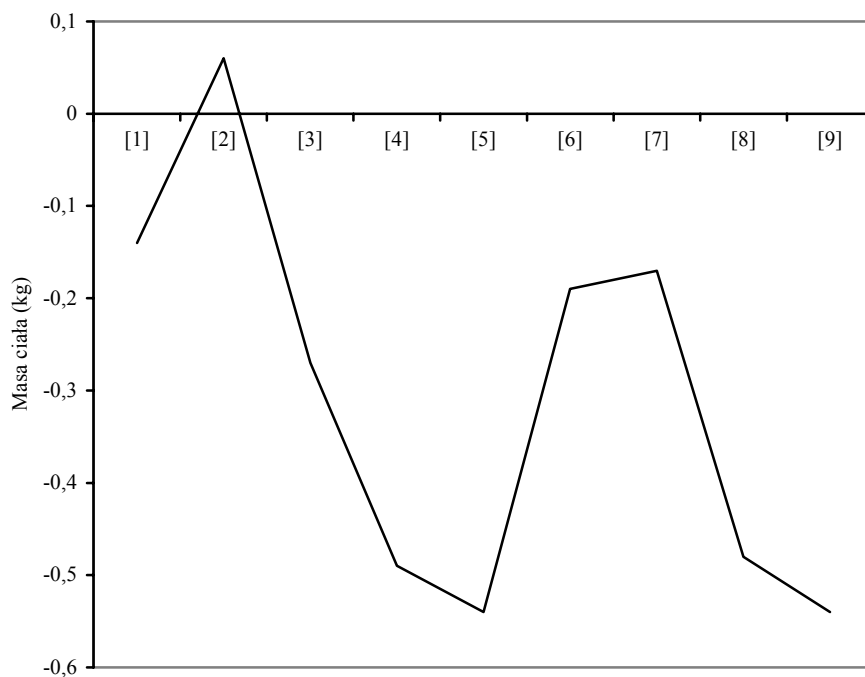
[1] – AWF Warszawa; [2] – AWF Wrocław; [3] – Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, kierunek wf.; [4] – AWF Poznań; [5] – Uniwersytet Rzeszowski, kierunek wf.; [6] – Uniwersytet Zielonogórski, kierunek wf.; [7] – Uniwersytet Łódzki, kierunek wf.; [8] – AWF Gdańsk; [9] – AWF Katowice

Ryc. 3. Wartości znormalizowane wysokości ciała zespołów studentów

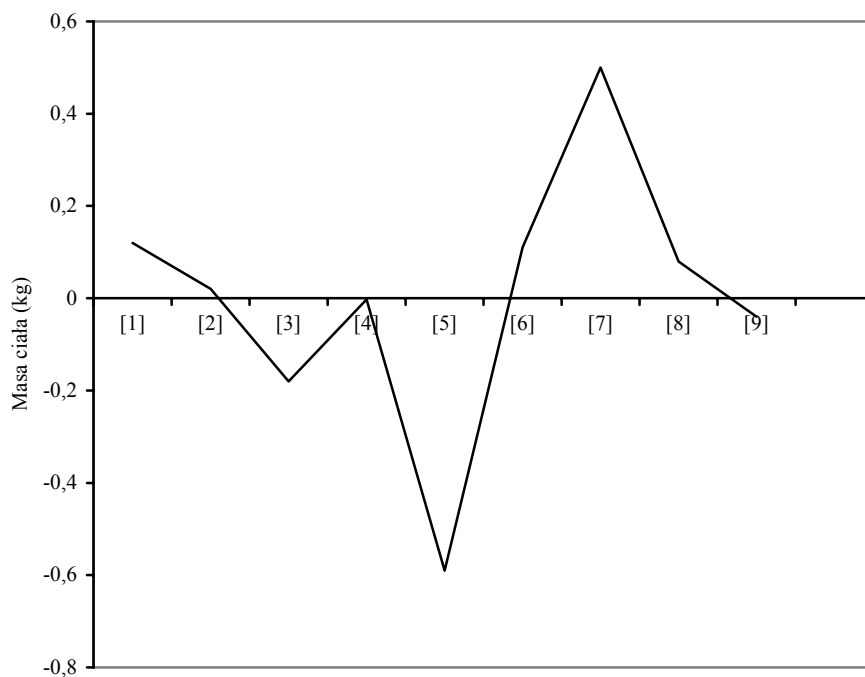
[1] – AWF Warszawa; [2] – AWF Wrocław; [3] – Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, kierunek wf.; [4] – AWF Poznań; [5] – Uniwersytet Rzeszowski, kierunek wf.; [6] – Uniwersytet Zielonogórski, kierunek wf.; [7] – Uniwersytet Łódzki, kierunek wf.; [8] – AWF Gdańsk; [9] – AWF Katowice

Ryc. 4. Wartości znormalizowane wysokości ciała zespołów studentek

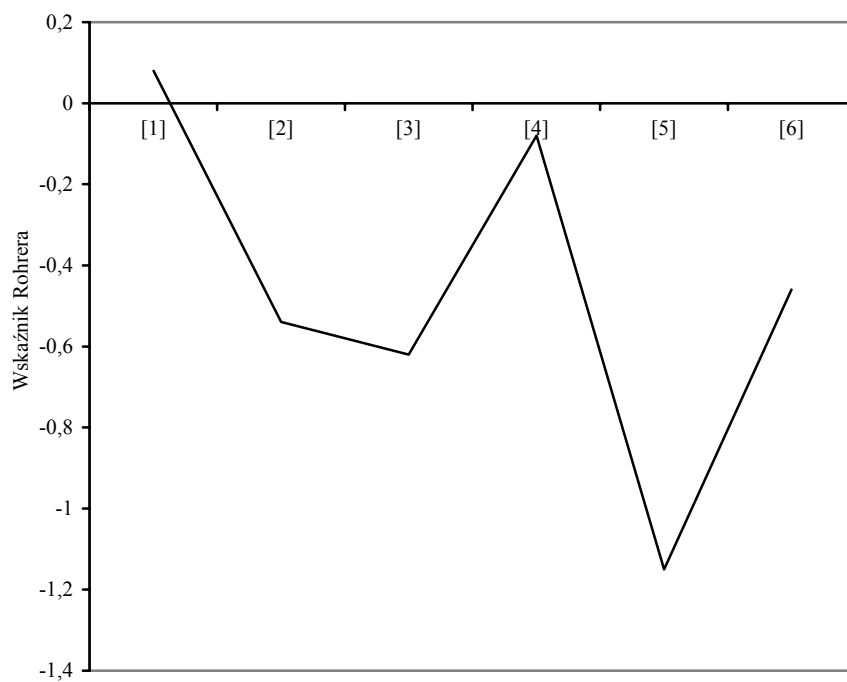
[1] – AWF Warszawa; [2] – AWF Wrocław; [3] – Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, kierunek wf.; [4] – AWF Poznań; [5] – Uniwersytet Rzeszowski, kierunek wf.; [6] – Uniwersytet Zielonogórski, kierunek wf.; [7] – Uniwersytet Łódzki, kierunek wf.; [8] – AWF Gdańsk; [9] – AWF Katowice

Ryc. 5. Wartości znormalizowane masy ciała zespołów studentów

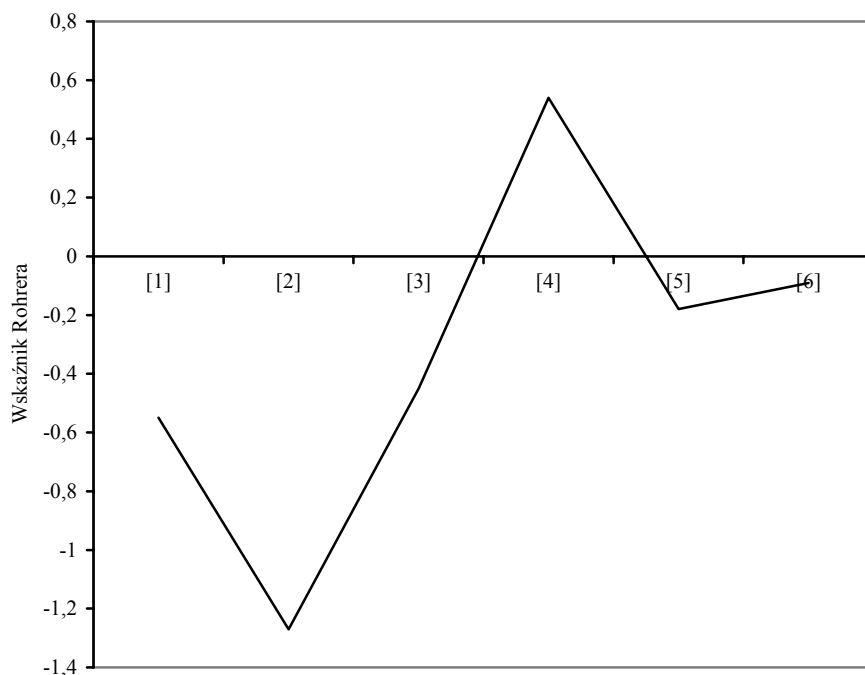
[1] – AWF Warszawa; [2] – AWF Wrocław; [3] – Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, kierunek wf.; [4] – AWF Poznań; [5] – Uniwersytet Rzeszowski, kierunek wf.; [6] – Uniwersytet Zielonogórski, kierunek wf.; [7] – Uniwersytet Łódzki, kierunek wf.; [8] – AWF Gdańsk; [9] – AWF Katowice

Ryc. 6. Wartości znormalizowane masy ciała zespołów studentek

[1] – Uniwersytet Zielonogórski, kierunek wf.; [2] – Uniwersytet Rzeszowski, kierunek wf.; [3] – AWF Poznań; [4] – Uniwersytet Łódzki, kierunek wf.; [5] – AWF Gdańsk; [6] – AWF Katowice

Ryc. 7. Wartości znormalizowane wskaźnika Rohrera zespołów studentów

[1] – Uniwersytet Zielonogórski, kierunek wf.; [2] – Uniwersytet Rzeszowski, kierunek wf.; [3] – AWF Poznań; [4] – Uniwersytet Łódzki, kierunek wf.; [5] – AWF Gdańsk; [6] – AWF Katowice

Ryc. 8. Wartości znormalizowane wskaźnika Rohrera zespołów studentek

Literatura

- [1] Arska-Kotlińska M., Bartz J., Wieliński D. (2002): „Wybrane zagadnienia statystyki dla studiujących wychowanie fizyczne”, AWF, Poznań.
- [2] Asienkiewicz R. (2002): „Charakterystyka porównawcza budowy somatycznej studentów i studentek kierunków pedagogicznych na przykładzie rzeszowskiej i zielonogórskiej WSP”, w: *Ontogeneza i promocja zdrowia w aspekcie medycyny, antropologii i wychowania fizycznego*, (red.): A. Malinowski, J. Tatarczuk, R. Asienkiewicz. Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra, s. 133–138.
- [3] Asienkiewicz R. (2004): „Comparative characteristics of somatic build of students of Pedagogical Academy in Bydgoszcz. *Sport and Society*”, (ed.): J. Kosiewicz, K. Obodyński Podkarpackie Scientific Society of Physical

- Culture in Rzeszów. European Association for Sociology of Sport. University of Rzeszów. Rzeszów, s. 191–202.
- [4] Bielicki T., Szklarska A., Welon Z., Brajczewski C. (1997): „Nierówności społeczne w Polsce: antropologiczne badania poborowych w trzydziestoleciu 1965–1995”, Monografie Zakładu Antropologii PAN, Wrocław.
- [5] Asienkiewicz R.: „Wskaźniki budowy somatycznej studentów i studentek wychowania fizycznego Uniwersytetu Zielonogórskiego”, (praca złożona do druku).
- [6] Becker M., Stolarczyk H. (1992): Stan rozwoju fizycznego studentów Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie, Filia w Łodzi, w: *Biologia populacji ludzkich i prądziejowych*. WSP, Słupsk, s. 21–27.
- [7] Bielicki T. (1992): „Nierówności społeczne w Polsce w ocenie antropologa”, w: *Nauka Polska*, 3, s. 3–20.
- [8] Czajkowska A., Mazurek K., Lutosławska G., Żmijewski P. (2010): „Zależność pomiędzy dziennym wydatkiem energetycznym a wybranymi wskaźnikami somatycznymi i fizjologicznymi studentów AWF”, w: *Współczesne metody badań aktywności, sprawności i wydolności fizycznej człowieka*, (red): K. Buśko, J. Charzewska, K. Kaczanowski, Warszawa, s. 58–69.
- [9] Drozdowski Z., Riegerova J. (1995): „Studenci wychowania fizycznego z Ołomuńca i Poznania w świetle typologii Adama Wankego”. *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 2, t. XXXIX, s. 25–30.
- [10] Drozdowski Z. (1998): „Antropometria w wychowaniu fizycznym”. AWF, Poznań.
- [11] Guilford J.P. (1960): „Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice”. PWN, Warszawa.
- [12] Jopkiewicz A., Zabrodzka T. (1997): „Środowiskowe uwarunkowania poziomu rozwoju fizycznego studentów WSP w Kielcach”, w: Jopkiewicz A., (red.) : *Auksologia a promocja zdrowia*. Polska Akademia Nauk-Oddział w Krakowie, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, s. 77–84.
- [13] Kolasa E. (1969): „Typy somatyczne kobiet”. *Materiały i Prace Antropologiczne*, nr 77, PAN, Wrocław, s. 207–240.
- [14] Malinowski A., Jeziorek A. (1992): „Środowiskowe uwarunkowania poziomu rozwoju fizycznego studentów Uniwersytetu Łódzkiego”, w: *Biologia Populacji Ludzkich Współczesnych i Prądziejowych*, (red.): Roźnowski F., WSP Słupsk, PTA, Warszawa, s. 263–268.
- [15] Malinowski A., Stolarczyk H. (1992): „Ocena budowy somatycznej studentów Akademii Wychowania Fizycznego w Gdańsku”, w: *Biologia populacji ludzkich i prądziejowych*. WSP, Słupsk, s. 283–292.
- [16] Martin R., Saller K. (1957): „Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen methoden”. G. Visser. Verlag Stuttgart.

- [17] Michalska-Wichan J., Malinowski A. (1999): „Budowa somatyczna studentów wychowania fizycznego radomskiej WSI”. *Prace Naukowe WSP w Częstochowie, Seria: Kultura Fizyczna, z. II*, s. 169–178.
- [18] Pietraszewska J., Burdukiewicz A., Miałkowska J., Andrzejewska J. (2008): „Charakterystyka budowy somatycznej i składu ciała tkankowego studentów w aspekcie ich aktywności fizycznej”, in: *Sport vs. Wellness*, (ed.): E. Rutkowska Wydawnictwo NeuroCentrum w Lublinie, Lublin, 105–113.
- [19] Rodziewicz-Gruhn J. (2000): „Stan rozwoju fizycznego studentek pedagogiki WSP w Częstochowie w świetle badań realizowanych w 1998 roku”, w: Rodziewicz-Gruhn J. (red.): *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Seria: Kultura Fizyczna, z. III*, s. 111–116.
- [20] Roślak M. (1997): „Stan rozwoju fizycznego studentek nauczania początkowego Uniwersytetu Łódzkiego w roku akademickim 1991/92”, w: Jopkiewicz A. (red.): *Auksologia a promocja zdrowia. Polska Akademia Nauk-Oddział w Krakowie, Kieleckie Towarzystwo Naukowe 1997*, s. 167–171.
- [21] Ślężyński J. (1991): „Cechy somatyczne, sprawność fizyczna i gibkość kręgosłupa studentów”. *Z warsztatów badawczych. AWF, Warszawa*.
- [22] Tatarczuk J. (2006): „Biospołeczne uwarunkowania rozwoju somatycznego i sprawność motoryczna wybranych grup młodzieży akademickiej”, *Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra*.
- [23] Tatarczuk J. (2002): „Charakterystyka porównawcza struktury somatycznej i typologicznej słuchaczy I roku kierunków pedagogicznych i wychowania fizycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, w: *Ontogeneza i promocja zdrowia w aspekcie medycyny, antropologii i wychowania fizycznego*, (red.): Malinowski A., Tatarczuk J., Asienkiewicz R. *Uniwersytet Zielonogórski. Zielona Góra*, s. 369–373.
- [24] Wanke A. (1954): „Zagadnienie typów somatycznych”. *Przegląd Antropologiczny, t. XX*, s. 64–104.
- [25] Wawrzyniak G. (1997): „Normy wybranych cech somatycznych kandydatów na studia wychowania fizycznego”. *AWF, Poznań*.
- [26] Więclaw B., Plat J. (1998): „Stopień urbanizacji środowiska a rozwój fizyczny młodzieży studiującej w Uniwersytecie Szczecińskim”, w: *Człowiek wczoraj, dziś, jutro, Wydawnictwo UMCS, Lublin*, s. 125–128.
- [27] Wolański N. (2005): „Rozwój biologiczny człowieka. Podstawy auksologii, gerontologii i promocji zdrowia”, *Wydawnictwo Naukowe PAN, Warszawa*.
- [28] Wójtowicz M. (1991): „Tendencja przemian struktury somatycznej kandydatów na studia wychowania fizycznego z Gorzowa Wielkopolskiego”, w: *Antropologia i jej miejsce wśród nauk o człowieku. UAM w Poznaniu, Seria: Antropologia, nr 13*, s. 221–22.

Abstract

The Level of Somatic Development of Physical Education Students at State Higher Vocational School in Koszalin

The paper aims at presenting the level of physical development of students studying physical education at State Higher Vocational School in Koszalin, and its comparative characteristics with students from other Polish universities.

The research material comprises the results of tests conducted on 81 male students and 24 female students studying physical education at Higher Vocational State School in Koszalin, carried out by the author in 2012–2013.

29 somatometric measurements (length and width, circumferences, skin folds) were taken with the use of Martin's measurement technique. They were used to calculate 12 indicators of body proportions. The somatic structure of the male respondents was identified by means of Adam Wanke's typology, and the structure of females with the use of Ewa Kolasa typology.

The collected material was developed using basic statistical methods. The diversity of the young people in terms of the size of the inhabited environment, as well as the comparative characteristics of the male and female students studying physical education in various Polish academic centres are presented in tables and graphs.

Based on the analysis, it has been found that the urban factor differentiates the somatic development of young people studying physical education at Higher Vocational State School in Koszalin. The students living in the urban environment are characterized by a higher level of physical development in comparison to those living in rural areas. Compared to the students of the University of Zielona Góra they have a higher stoutness. The major elements in body build of the Koszalin male students are IA elements and for female students the leptosomatic element. The IAVH somatic formula is characteristic for the male respondents, and the IYAH is characteristic for the female students. The somatic elements of the Koszalin male students are similar to those of the physical education students at the University of Zielona Góra, while the female students' major element is similar to the major element of female students at Physical Education Academy in Gdansk, University of Zielona Góra and the University of Rzeszów.

In terms of body height the Koszalin students are most similar to the teams from Gdansk (male students) and Katowice (female students), and the largest differences were observed in comparison to male students from Rzeszow and Zielona Góra, and female students from Warsaw and Poznań. The average body mass of the Koszalin male students is close to the body mass of the teams from Wrocław and Łódź, and the average body mass of the female students is similar to the body mass of the teams from Poznań, Wrocław, Katowice and Gdańsk. The biggest differences (over 0.5 SD) have been found when comparing to students from Rzeszow and Katowice. The body build of the Koszalin male students is similar to the body build of their peers from Zielona Góra and Łódź and the body build of the female students is similar to that of young women studying in Katowice and Gdansk. Big and very big differences between the means of quotient indicators (more than 0.5 and 1 standard deviation) have been found when the male respondents were compared to students from Rzeszów, Poznań, Gdańsk and the female students were compared to female students from Rzeszow and Poznan.

Key words: university students, physical development, comparative description.

Michał ZYCH*
Wiesław PILIS**

Wpływ poliestru na zdrowie człowieka

Streszczenie

W prezentowanej pracy dokonano analizy piśmiennictwa dotyczącego wpływu poliestru na zdrowie człowieka. Poliester jest syntetyczną żywicą używaną w produkcji odzieży, guzików, butelek itp. i z powodu swej trwałości oraz niskich kosztów produkcji stał się jednym z bardziej szeroko używanych związków syntetycznych. Jest dobrze wiadomym, że rodzaj surowca, z którego jest wykonany dany produkt, może mieć wpływ na organizm człowieka. Zatem celem prezentowanej pracy była ocena wpływu poliestru na biochemiczne i fizjologiczne parametry organizmu człowieka.

Słowa kluczowe: poliester, włókna poliestrowe, zdrowie człowieka.

Wstęp

Poliestry należą do grupy polimerów zawierających w swoim łańcuchu głównym wiązania estrowe. Istnieje wiele form poliestrów, z których najczęściej stosowanym jest politereftalan etylenu (PET). Polimer ten jest podstawowym składnikiem włókien poliestrowych oraz materiałem wykorzystywanym do produkcji plastikowych butelek [32].

Według Aizenshtein [3] w latach 2009–2010 nastąpił gwałtowny wzrost produkcji włókien syntetycznych. Na podstawie przeprowadzonej analizy sporządzono procentowy udział włókien w światowej produkcji (56% stanowiły włókna syntetyczne, 5% stanowiły włókna celulozowe, 39% stanowiły włókna naturalne). Przedstawione dane są skutkiem niskich kosztów produkcji przy wysokiej niezawodności w eksploatacji tkanin syntetycznych [2]. Największy

* Mgr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki Akademii im. J. Długosza w Częstochowie.

** Prof. dr hab. Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki Akademii im. J. Długosza w Częstochowie. Instytut Fizjoterapii Państwowej Medycznej Wyższej Szkoły Zawodowej w Opolu.

wzrost produkcji i zużycia tkanin syntetycznych odnotowano we włóknach poliestrowych (PES). Wśród przodujących importerów tego surowca można wymienić kraje, takie jak: Chiny, Indie oraz Tajwan [1]. Włókna poliestrowe poprzez swoją wytrzymałość oraz krótki czas wysychania stanowią składnik nie tylko odzieży, ale również dywanów i wykładzin [4]. Ponadto poliestr stosowany jest w materiałach higienicznych i opatrunkowych, odzieży ochronnej i sportowej, artykułach gospodarstwa domowego, materiałach filtracyjnych oraz tkaninach dekoracyjnych i obiciowych [12].

Dane literaturowe wykazują, że rodzaj surowca, z którego wykonane są przedmioty codziennego użytku, wpływać mogą na organizm człowieka. Głównie tyczy się to ubrań ze względu na ich bezpośredni i długotrwały kontakt ze skórą. Według niektórych badaczy włókna naturalne nie wpływają szkodliwie na zdrowie człowieka, przy czym cechuje je mniejsza wytrzymałość i wyższe koszty produkcji – w porównaniu do odzieży syntetycznej [22]. Z uwagi na liczne i kontrowersyjne doniesienia odnośnie do wpływu poliestru na zdrowie człowieka, za cel prezentowanej pracy postawiono dokonanie wielokierunkowej analizy danych z piśmiennictwa dotyczących wpływu poliestru na organizm człowieka.

Wpływ poliestru na skórę

Skóra jest największym organem ciała człowieka, jej powierzchnia sięgać może 2,3 m². Jej główną funkcją jest obrona organizmu przed czynnikami środowiska zewnętrznego, tj.: substancjami chemicznymi, drobnoustrojami, zmienną temperaturą otoczenia oraz promieniowaniem UV [34]. Mianem „drugiej skóry” określa się często odzież. Z uwagi na bezpośredni i długotrwały kontakt odzieży ze skórą znacząco wpływa ona na jej zmiany czynnościowe.

Yao [33] stwierdził, iż odzież poliestrowa zaburza proces nawadniania powierzchniowej warstwy naskórka. Na skutek utraty wody może dojść do rozwoju objawów suchej skóry. Ponadto sądzi się, że odzież zawierająca szorstkie włókna poliestrowe poprzez swoją strukturę wywołuje znaczne podrażnienia skóry, w odróżnieniu od włókien bawełnianych. Skutkiem tego może być nietolerancja odzieży wykonanej z włókien syntetycznych u osób z atopowym zapaleniem skóry i suchością skóry. Wykazano również stosowanie w procesie barwienia tkanin poliestrowych barwników zawieszinowych, takich jak: błękit zawieszinowy 1, 3 i 7, czerwień zawieszinowa 11 i 15, fiolet zawieszinowy 1, 4 i 15, oranż zawieszinowy 11, oraz barwników zasadowych, a w tym: barwników azowych, monoazowych oraz diazowych. Związki te posiadają właściwości silnie uczulające i karcynogenne [13]. Zawarte we włóknach barwniki kwasowe i zasadowe (oranż zawieszinowy, czerwień zawieszinowa i błękit zawieszinowy) mogą również pozytywnie wpływać na skórę poprzez absorpcję promieni UV, skutecznie ją chroniących przed szkodliwym działaniem promieniowania [10].

Tkaniny zależnie od struktury cechuje odmienna zdolność przyczepności patogenów. Według Takashima i wsp. [28] włókna poliestrowe stwarzają lepsze warunki do rozwoju bakterii, w przeciwieństwie do włókien naturalnych. Aby potwierdzić postawioną tezę, autorzy poddali badaniu szczepy *Staphylococcus ureus* i *Pseudomonas aeruginosa* hodowane na 5 rodzajach surowców (akryl, bawełna, nylon, poliester oraz wełna). W badaniach tych wykazano, że włókna poliestrowe w większym stopniu (>80%) były pokryte szczepami powyżej wskazanych bakterii, w porównaniu do włókien bawełnianych (<10%). W oparciu o uzyskane wyniki stwierdzono wyższe ryzyko infekcji wywołanej drobnoustrojami przenoszonymi przez odzież wykonaną z włókien poliestrowych podczas uszkodzenia skóry. Ponadto przypuszcza się, że wyroby poliestrowe, takie jak: koce, poduszki i prześcieradła, mogą nasilać reakcje alergiczne, a w tym napady astmatyczne [15].

Odzież znacząco wpływa na temperaturę ciała człowieka, poprzez ograniczenie wydalenia ciepła, szczególnie podczas intensywnego wysiłku fizycznego, kiedy produkowany jest jego nadmiar. W celu jego uwolnienia, a tym samym ochłodzenia organizmu, ciepło musi przeniknąć przez dodatkową warstwę izolacyjną, jaką jest tkanina. Prowadzone są badania nad zminimalizowaniem szkodliwego wpływu sztucznych materiałów odzieżowych na sprawność procesu termoregulacji u człowieka [8]. Według Gonzales i wsp. [9] włókna poliestrowe utrudniają termoregulację. Cytowani autorzy mierzyli temperaturę ciała 10 zawodowych sportowców podczas wysiłku fizycznego, ubranych w koszulki poliestrowe małego, średniego i dużego rozmiaru. Wyniki wykazały istotnie niższą temperaturę ciała osiąganą przez sportowców w koszulkach o większym rozmiarze, co potwierdziło niższą przepuszczalność powietrza odzieży poliestrowej. Podobne badanie przeprowadzone przez Troynikov i Wardiningsih [29] wykazało, że odzież sportowa powinna zawierać mieszaninę włókien bawełnianych i poliestrowych, celem usprawnienia termoregulacji organizmu. Dzięki takiemu składowi strojów sportowych będzie możliwe połączenie dobrej przepuszczalności powietrza i hydrofilności bawełny (dobra zdolność wchłaniania potu) z niskimi kosztami produkcji i podwyższoną wytrzymałością mechaniczną poliestru. Jednak jest to rozwiązanie połowiczne. Lepsze wyniki uzyskuje się z tzw. sztucznymi tkaninami oddychającymi, w których powierzchnię poliestru pokrywa się dwutlenkiem tytanu (TiO₂) i organosilamami, przez co staje się ona hydrofobowa. Następnie naświetla się ją promieniami UV i druga jej strona staje się hydrofilowa (wodolubna). W ten sposób tkanina taka przewodzi wodę tylko w jednym kierunku, przez co jest przydatna w warunkach długotrwałej intensywnej pracy fizycznej do odtransportowywania nadmiaru potu ze skóry, szczególnie w niskich temperaturach otoczenia.

Zaburzenia układu krążenia wywołane działaniem poliestru

Dobór odpowiedniej tkaniny odzieżowej z uwagi na bezpieczeństwo noszących ją osób jest szczególnie istotny w przypadku zawodów takich, jak: strażacy, policjanci oraz żołnierze, w których to profesjach odzież powinna być trudnopalna. Dąży się do opracowania jak najlepszego składu tkanin i uwzględnia się oprócz reakcji skórnych i temperatury ciała także zmiany ciśnienia krwi i częstości pracy serca [31]. Ciesielska i wsp. [6] w grupie 20 studentów wykazała, że ciśnienie skurczowe krwi u osób stosujących odzież bawełnianą ($133,95 \text{ mmHg} \pm 14,39 \text{ mmHg}$) było wyższe w odniesieniu do osób stosujących odzież syntetyczną ($126,20 \text{ mmHg} \pm 13,87 \text{ mmHg}$). Różnice odnotowano również w częstości akcji serca, która była wyższa u osób stosujących odzież syntetyczną. Na podstawie wyników nie stwierdzono jednoznacznie, jaki typ włókien jest odpowiedni dla odzieży używanej w ekstremalnych warunkach środowiska zewnętrznego. Konkludując, sądzi się, że rodzaj używanej tkaniny powinien zależeć od intensywności i czasu trwania wysiłku fizycznego.

Sądzi się, że rodzaj stopnia zwilżalności materiałów poliestrowych wpływa na parametry hematologiczne krwi oraz parametry układu krzepnięcia i fibrynolizy. Paluch i wsp. [18] wykazali, że tkaniny o powierzchni hydrofobowej w kontakcie z osoczem nie zmieniają czasu krzepnięcia krwi w układzie wewnątrz- i zewnątrzpochodnym oraz stężenia fibrynogenu, aktywności czynnika XII, VIII, antytrombiny III, białka C oraz plazminogenu. Natomiast tkaniny poliestrowe o powierzchni hydrofilowej wydłużają czas krzepnięcia w układzie wewnątrzpochodnym, a nie zmieniają czasu krzepnięcia w układzie zewnątrzpochodnym. Zmniejszają także aktywność czynnika XII i VIII. Aktywność inhibitorów krzepnięcia i plazminogenu pozostały bez zmian. Wyniki te zostały potwierdzone i uzupełnione przez Paluch i wsp. [19]. Wykazano dodatkowo, że tkaniny poliestrowe o powierzchni hydrofilowej powodują większy spadek liczby białych krwinek i płytek krwi oraz większy wzrost poziomu beta-tromboglobuliny w porównaniu do tkanin o powierzchni hydrofobowej. Zarówno dzianina o hydrofobowej, jak i hydrofilowej powierzchni nie wywołuje zmian w układzie czerwokrwinkowym. Uwzględniając te wpływy, należy stosować zmienną odzież w zależności od warunków, w jakich znajduje się organizm.

Skutki działania poliestru na układ oddechowy

Rodzaj włókien wpływa na niektóre parametry fizjologiczne układu oddechowego organizmu człowieka w trakcie wysiłku fizycznego. Zaburzenia dotyczące wymiany gazowej, będące skutkiem stosowanej odzieży w trakcie wysiłku fizycznego, przedstawiła Ciesielska i wsp. [6]. W badaniu analizowano: współczynnik wymiany gazowej i pobieranie O_2 oraz wydalanie CO_2 w organizmie.

Na podstawie wyników stwierdzono wyższe wydalanie CO₂ i wzrost współczynnika wymiany gazowej u osób stosujących odzież bawełnianą, w odniesieniu do osób stosujących odzież syntetyczną. Nie odnotowano istotnych różnic w poborze O₂. Uzyskane dane wykazały różnice w parametrach układu oddechowego, jednakże nie pozwoliły na jednoznaczne określenie optymalnego rodzaju odzieży, jaki byłby najbardziej komfortowy dla organizmu w warunkach wysiłku fizycznego.

Grupą szczególnie narażoną na powikłania zdrowotne wywołane wpływem włókien syntetycznych są pracownicy przetwórstwa tworzyw sztucznych. Z uwagi na długotrwały kontakt z materiałami syntetycznymi odnotowano u nich zwiększone ryzyko wystąpienia takich schorzeń, jak.: astma, alergiczne zapalenie pęcherzyków płucnych, przewlekłe zapalenie oskrzeli i płuc oraz odma opłucnowa. Pimentel i wsp. [20] opisali dwa przypadki powikłań powstałych w wyniku długotrwałej pracy przy poliestrze. Pierwszy przypadek tyczył się 27-letniej kobiety zatrudnionej od 11 lat w fabryce produkującej włókna poliestrowe. Pacjentka skarżyła się na trudności w oddychaniu, uciążliwy kaszel, wydzielanie śluzowatej substancji oraz złe samopoczucie. Przeprowadzone badania wykazały u kobiety hipokapnię oraz brak zmian w obrębie płuc. Drugi przypadek opisywał mężczyznę będącego pracownikiem fabryki przetwarzającej poliester od 21 lat. Pacjent ten był poddany długotrwałemu leczeniu z powodu wykrycia u niego odmy opłucnowej. Przypadki te sugerują potrzebę prowadzenia częstej kontroli medycznej osób pracujących w takich warunkach.

Wpływ poliestru na gospodarkę hormonalną organizmu człowieka

Jedną z form poliestru jest politereftalan etylenu (PET), główny składnik większości jasnych pojemników wykorzystywanych do przechowywania napojów, przypraw i produktów kosmetycznych. Istnieją doniesienia, iż substancje wypłukiwane z butelek PET wywołują zaburzenia endokrynologiczne w organizmie człowieka [24]. Potwierdzili to Wagner i Oehlmann [30]. Badania prowadzone były na sztucznie zmodyfikowanych szczepach drożdży wzbogaconych w receptory estrogenowe. Analiza obejmowała 9 dystrybutorów produkujących wodę zarówno w butelkach plastikowych PET, jak i szklanych. Na podstawie wyników stwierdzono aktywność estrogenów w większej liczbie butelek PET ($\frac{7}{9}$ marek) w odniesieniu do butelek szklanych ($\frac{3}{9}$ marek). W związku z wątpliwościami, czy substancje estrogenowe zawarte w butelkach PET nie zostały do nich wprowadzone przed napełnieniem, Wagner i Oehlmann [30] przeprowadzili ponowną analizę. Wykorzystane wcześniej butelki zostały wypełnione odpowiednim podłożem z embrionami ślimaka *Potamopyrgus antipodarum*. Po okresie inkubacji (56 dni) odnotowano wyższą przeżywalność embrionów ślimaka w butelkach PET aniżeli w butelkach szklanych. Podobne badania zostały prze-

prowadzone przez Pinto i Reali [21]. Uzyskane przez nich wyniki nie wykazały jednak znacznych różnic w poziomie substancji estrogenowych pomiędzy butelkami PET a szklanymi. Opracowane dane mogą wynikać z mniejszej wrażliwości drożdży na estrogeny, jakich używali Pinto i Reali [21], lub różnic w stężeniu substancji estrogenowych pomiędzy butelkami wykorzystywanymi w obu doświadczeniach. Według Choe i wsp. [5] wysoka aktywność estrogenów może być spowodowana zawartością w butelkach PET chlorku antymonu. Związek ten jest stosowany jako katalizator w procesie polikondensacji butelek PET. Shotyk i Krachler [25] wykazali znaczny poziom antymonu w wodzie mineralnej przechowywanej w butelkach PET. W badaniu wykorzystali 132 rodzaje markowych wód mineralnych, zakupionych w 28 krajach. Wyniki wykazały podwyższony poziom antymonu o 19% w 14 markach wody mineralnej zakupionych w Kanadzie po okresie 6 miesięcy przechowywania jej w temperaturze pokojowej, oraz wzrost poziomu antymonu o 90% w 48 markach wody mineralnej zakupionych w Europie po okresie 6 miesięcy przechowywania jej w tych samych warunkach. Różnice w stężeniu antymonu odnotowano także w obrębie tej samej marki wody mineralnej pozyskanej z różnych miejsc.

Dane literaturowe donoszą także o zawartości w butelkach PET ftalanów. Określenie to odnosi się do diestru kwasu 1,2 – benzenodikarboksyłowego. Związek ten może wpływać na obniżenie poziomu hormonów płciowych u mężczyzn i kobiet [24]. Obecność ftalanów w butelkach PET potwierdzili Montuori i wsp. [17]. Stwierdzili oni 12 razy wyższy poziom ftalanów w butelkach PET aniżeli w butelkach szklanych. Poziom uwalnianych ftalanów zależy od warunków przechowywania produktów spożywczych. Według Pinto i Reali [21] np. wysoka temperatura wzmaga proces uwalniania ftalanów do wody w butelkach PET. Przeprowadzona analiza wykazała, że butelki PET zawierają substancje zaburzające gospodarkę hormonalną w warunkach podwyższonej temperatury i długotrwałego przechowywania.

Poliester a układ mięśniowy człowieka

Sądzi się, że odzież wykonana z włókien poliestrowych wpływa na parametry elektromiograficzne mięśni. Potwierdzili to Ziemińska i wsp. [36], badając zdrowych mężczyzn w wieku 24–27 lat, ubranych w długie koszule wykonane z włókien naturalnych (len) i syntetycznych (poliester). Ochotnicy zostali umieszczeni na okres 5 godzin w klimatyzowanej komorze o temp. 20°C i względnej wilgotności 55%. Analizie poddano odpowiedzialne za komfort psychiczny i fizyczny człowieka właściwości tkanin (zdolność do elektryzowania, przepuszczalność powietrza, higroskopijność) oraz parametry mikroklimatu w strefie skóra–odzież (temperatura). Parametry elektromiograficzne mięśni przedramienia i ramienia rejestrowano metodą EMG przed i po osłonięciu skóry

odzieżą na czas 5 godzin. W oparciu o wyniki stwierdzono, że odzież poliestrowa jest przyczyną zmian parametrów elektromiograficznych mięśni, skutkujących wystąpieniem desynchronizacji jednostek ruchowych. Zaburzenie to może objawiać się większym zmęczeniem u osób używających odzieży wykonanej z włókien poliestrowych. Otrzymane wyniki zostały potwierdzone kilkakrotnie przez Zimniewską i wsp. [37] oraz Zimniewską [35].

Zastosowanie poliestru w medycynie

Włókna poliestrowe należą do syntetycznych materiałów, które znalazły zastosowanie w chirurgii rekonstrukcyjnej powłok brzusznych, kardiochirurgii, chirurgii dziecięcej oraz chirurgii naczyniowej. Szerokie zastosowanie poliestru wynika z jego wysokiej trwałości i wytrzymałości mechanicznej oraz biologicznej obojętności i gładkości wewnętrznej powierzchni [7]. Ponadto wykazano, że związek ten hamuje wzrost drobnoustrojów. Grzybowski i Trafny [11] w oparciu o przeprowadzone badania stwierdzili, że pokryte miedzią włókna poliestrowe hamują wzrost bakterii, takich jak: *Staphylococcus aureus* i *Pseudomonas aeruginosa* oraz grzybiczego patogenu *Scopulariopsis sp.*, w odróżnieniu od włókien poliamidowych i poliakrylonitrylowych.

Według badań naukowców głównym syntetycznym materiałem do zastosowań biomedycznych stał się PET. Właściwości implantów wykonanych z PET pozostają niezmiennione przez długi czas [27]. Protezy poliestrowe stosowane w kardiochirurgii służą do uzupełniania ubytków naczyń krwionośnych. Wyróżniamy dwa rodzaje naczyniowych protez poliestrowych. Pierwsze z nich, tzw. poliestrowe proteazy, tkane są szczelnie po implantacji, jednakże wywołują duży odczyn tkankowy. Proteazy poliestrowe dziane powodują mniejszą reakcję tkanek, ale wymagają uszczelnienia podczas operacji. Z uwagi na ten fakt prowadzone są badania nad ich udoskonaleniem [16]. Ponadto materiały poliestrowe stosowane są również do rekonstrukcji więzadła krzyżowego przedniego, uzupełniania ubytków chrząstki stawowej, uszczelnienia szwu torebki śledziony, operacyjnego leczenia odwarstwionej siatkówki oraz wzmocnienia i rekonstrukcji gałki ocznej. Sądzi się jednak, że włókna poliestrowe najczęściej stosowane są do produkcji siatek poliestrowych przy pooperacyjnym leczeniu przepuklin pachwinowych. Sadowski i wsp. [23] potwierdzili mniejsze ryzyko nawrotów i niższy stopień bólu u pacjentów, u których zastosowano siatki z poliestru, aniżeli u pacjentów, u których siatki były zbudowane z polipropylenu.

Legnani i wsp. [14] wykazali, że istnieje wiele rodzajów protez poliestrowych, z których każdy ma pewne wady. Na podstawie przeprowadzonej analizy autorzy twierdzą, że materiał, z którego wytworzona jest proteza, powinien być biokompatybilny (nietoksyczny, wyróżniający się niewielką absorpcją wody oraz obecnością porów umożliwiających wzrost fibroblastów). Materiał ten po-

winien także być odporny na czynniki mechaniczne, takie jak: wydłużanie, skręcanie i ścieranie. Legnani i wsp. [14] wykazali, że wymagane są dalsze badania w celu udoskonalenia właściwości protez poliestrowych.

Stwierdzenia i wnioski

Poliester jest tworzywem sztucznym, z którego produkowana jest m.in. odzież czy też butelki plastikowe PET. Polimer ten ze względu na wytrzymałość mechaniczną i niskie koszty produkcji stał się jednym z najczęściej stosowanych związków syntetycznych. Jak wiadomo, rodzaj surowca, z którego wykonane są produkty, ma wpływ na organizm człowieka. Stosowanie poliestru może prowadzić do powstawania zaburzeń w obrębie skóry, układu krążenia, układu oddechowego, gospodarki hormonalnej oraz układu mięśniowego. W oparciu o przeanalizowaną literaturę wyciągnięto następujące wnioski:

1. Włókna poliestrowe wywołują uczuleniowe zmiany skórne i stwarzają korzystne warunki do rozwoju drobnoustrojów mogących nasilać napady astmatyczne.
2. Włókna poliestrowe ze względu na swoje właściwości hydrofilowe mają niekorzystny wpływ na właściwości krwi, nie zmieniając przy tym sprawności krążeniowej.
3. Osoby poddane długotrwałemu i intensywnemu wpływowi poliestru, np. poprzez wieloletnią pracę w przetwórstwie tworzyw sztucznych, są bardziej podatne na ryzyko zachorowań płucnych.
4. Butelki PET zawierają substancję (ftalany, antymon) zaburzające gospodarkę hormonalną organizmu człowieka i proces ten jest tym intensywniejszy, im czas przechowywania jest dłuższy, a temperatura wyższa.
5. Odzież poliestrowa wpływa negatywnie na pobudzenie układu mięśniowego, objawiające się uczuciem zmęczenia, przez co ograniczone są jej zastosowania w warunkach zwiększonej aktywności fizycznej, również dlatego, że upośledza proces termoregulacji.
6. Włókna poliestrowe dzięki swoim właściwościom znalazły zastosowanie w medycynie, jako materiał rekonstrukcyjny różnych narządów organizmu.

Piśmiennictwo

- [1] Aizenshtein E.M. (2009): Polyester fibres continue to dominate on the world textile raw materials balance sheet. *Fibre Chemistry* 41 (1), 1–8.
- [2] Aizenshtein E.M. (2012): International exhibition of technical textiles and nonwovens in Frankfurt. *Fibre Chemistry* 43 (5), 388–394.

- [3] Aizenshtein E.M. (2012): Production and use of chemical fibres in 2010. *Fibre Chemistry* 43(4), 395–405.
- [4] Bogo J. (1999): Polyester Clothing, Paint Cans and Pest Control. *The Environmental Magazine*, 10: 64.
- [5] Choe S.Y., Kim S.J., Hae-Gyoung K., Lee J.H., Choi Y., Lee H. (2003): Evaluation of estrogenicity of major heavy metals. *Sci. Total Environ.* 312(1), 15–21.
- [6] Ciesielska I., Mokwiński M., Orłowska-Majdak M. (2008): Influence of different kind of clothing material on selected cardiovascular, respiratory and psychomotor parameters turning moderate physical exercise. *Inter. J. of Occupational Med. And Envi. Health* 22(3), 215–226.
- [7] Fila M., Banach M., Zwoliński R. (2000): Ocena procesów gojenia po zastosowaniu materiałów syntetycznych pod postacią siatki poliestrowej, powlekanej poliuretanem tegmentum, wszczepianej w otrzewną u szczurów. *Polimery Med.* 30 (3/4), 89–98.
- [8] Gavin T.P. (2003). Clothing and Thermoregulation During Exercise. *Sports Medicine* 33(13), 941–94.
- [9] Gonzales B. R., Haqin V., Guillot R., Placet V., Gros Lambert A. (2011): Effects of polyester jerseys on psycho-physiological responses during exercise in a hot and moist environment. *J. Strength Cond Res.* 25(12), 3432–3438.
- [10] Gorenšek M., Sluga F. (2004). Modifying the UV Blocking Effect of Polyester Fabric. *Textile Res. J.* 74(6), 469–474.
- [11] Grzybowski J., Trafny E.A. (1999): Antimicrobial properties of copper-coated electroconductive polyester fibres. *Polimery Med.* 29 (1/2), 27–33.
- [12] Isaeva V.I., Aizenshtein E.M., Soboleva O.N. (1997): World production and use of polypropylene fibres and thread. A review. *Fibre Chemistry* 29(5), 269–281.
- [13] Le Coz C.J. (2011): Clothing. *Contact Dermatitis* 6: 793–817.
- [14] Legnani C., Alberto V., Terzaghi C., Borgo E., Albisetti W. (2009): Anterior cruciate ligament reconstruction with synthetic grafts. A review of literature. *Inter. Orthopaedics* 34, 465–471.
- [15] Mendelson Ch. (2004): Your Best Bed. *Prevention* 56(1), 95–98.
- [16] Milewski A., Staniszewska-Kuś J., Rutowski R., Solski L., Pielka S. (2002): Tissue reaction following the implantation of a DALLON H vascular prosthesis in the thoracic aorta defect. *Experimntal test. Polimery Med.* 32(1/2): 23–40.
- [17] Montuori P., Jover E., Morgantini M., Bayona J. M., Triassi M. (2008): Assessing human exposure to phthalic acid and phthalate esters from mineral water stored in polyethylene terephthalate and glass bottles. *Food Add. Contamin.* 25(4), 511–518.

- [18] Paluch D., Szymonowicz M., Pielka S., Majda J. (2001): The influence of the materials with different moisture surface on the chosen factors of blood coagulation. *Polimery Med.* 31 (1/2), 27–32.
- [19] Paluch D., Szymonowicz M., Pielka S., Rutowski R. (2002): In vitro studies of the influence polyester materials with a different degree of surface wettability have on blood haematological parameters and coagulation and fibrinolysis system parameters. *Polimery Med.* 32(1/2), 41–64.
- [20] Pimentel J.C., Avila R., Lourenco A.G. (1975): Respiratory disease caused by synthetic fibres: a new occupational disease. *Thorax* 30, 204–219.
- [21] Pinto B, Reali D. (2009): Screening of estrogen-like activity of mineral water stored in PET bottles. *Int. J. Hyg. Environ. Health* 212(2), 228–232.
- [22] Pyska A., Zimmiewska M., Witmanowski H. (2005): The influence of natural and synthetic fibers on selected parameters of human health. *Przew. Lek.* 8, 79–83.
- [23] Sadowski B., Rodriguez J., Symmonds R., Roberts J., Song J., Hasan Rajab M., Cummings C., Hodges. (2010): Comparison of polypropylene versus polyester mesh in the Lichtenstein hernia repair with respect to chronic pain and discomfort. *Hernia* ,15, 643–654.
- [24] Sax L. (2009): Polyethylene Terephthalate May Yield Endocrine Disruptors. *Environ. Health Perspectives* 118(4), 445–448.
- [25] Shotyk S., Krachler M. (2007): Contamination of bottled waters with antimony leaching from polyethylene terephthalate (PET) increases upon storage. *Environ. Sci. Technol.* 41(5), 1560–1563.
- [26] Spassovski M. (1976): Health Hazards in the Production and Processing of Some Fibres, Resins, and Plastics in Bulgaria. *Environmental Health Perspectives* 17, 199–202.
- [27] Struszczyk M. H., Bednarek P., Raczyński K. (2002): Poliestrowe protezy naczyniowe. *Polimery Med.* 32(1/2), 13–22.
- [28] Takashima M., Shirai F., Sageshima M., Ikeda N., Okamoto Y., Dohi Y. (2004): Distinctive bacteria-binding property of cloth materials. *Am. J. Infect Control* 32, 27–30.
- [29] Troynikov O., Wardiningsih W. (2011): Moisture management properties of wool/polyester and wool/bamboo knitted fabrics for the sportswear base layer. *Textile Res. J.* 81(6), 621–631.
- [30] Wagner M, Oehlmann J. (2009): Endocrine disruptors in bottled mineral water: total estrogenic burden and migration from plastic bottles. *Environ Sci Pollut Res Int* 16(3), 278–286.
- [31] Weil E.D., Levchik S. (2008): Flame Retardants in Commercial Use or Development for Textiles. *J. Fire Sci.* 26(3), 243–281.
- [32] Yamashita H., Nakano Y. (2008): Polyester: Properties, Preparation and Applications. Nova Science Publishers.
- [33] Yao L. (2009): Effects of clothing on skin physiology. The Hong Kong Polytechnic University, 6–24.

- [34] Zaidi Z., Lanigan S.W. (2010): Skin: Structure and Function. *Dermatology in Clinical Practice*, 1–15.
- [35] Zimniewska M. (2007): Analiza składu surowcowego wyrobów odzieżowych na wybrane parametry fizjologiczne człowieka. *Zeszyty Naukowe. Włókiennictwo/Politechnika Łódzka* 63, 139–159.
- [36] Zimniewska M., Huber J., Krucińska I., Torlińska T., Kozłowski R. (2002): The Influence of Clothes Made from Natural and Synthetic Fibres on the Activity of the Motor Units in Selected Muscles in the Forearm - Preliminary Studies. *Fibres & Textiles in Eastern Europe.*, 55–59.
- [37] Zimniewska M., Michalak M., Krucińska I., Więcek B. (2003): The physical properties of the surface of apparel made from flax and polyester fibres. *Inter. J. of Cloth. Scien. and Techn.* 15(3/4), 284–294.

Abstract

Polyester Impact on Human Health

In this paper an analysis of the literature on the impact of polyester on human health. Polyester is a synthetic resin used in the production of clothing, buttons, bottles, etc., and because of their durability and low cost of production has become one of the most widely used synthetic compounds. It is well known that the type of material it is made of a product can affect the human body. Thus the aim of the present study was to evaluate the impact of polyester on the biochemical and physiological characteristics of the human body.

Key words: polyester, polyester fibers, human health.

Joanna RODZIEWICZ-GRUHN*
Joanna POŁACIK**

Diagnoza nawyków żywieniowych studentów różnych kierunków studiów w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

Streszczenie

Celem pracy jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy kierunek studiów oraz płeć stanowią czynniki różnicujące w odniesieniu do nawyków żywieniowych studentów pierwszych lat studiów licencjackich na Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Badania przeprowadzono od lutego do kwietnia 2013 roku wśród 102 studentek i 78 studentów Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego.

Przeprowadzając badania, sprawdzono, czy osoby podejmujące studia są świadome skutków zdrowotnych złych nawyków żywieniowych i czy dbają o swoje zdrowie poprzez prawidłowe odżywianie.

Kierunek studiów i płeć badanych wpływają na sposób żywienia studentów. Stwierdzono korzystniejszą częstotliwość spożywania posiłków wśród mężczyzn w porównaniu do kobiet. Zaobserwowane różnice w zakresie konsumpcji produktów żywnościowych pożądaných z punktu zdrowia, między studiującymi na kierunkach humanistycznych, technicznych i na wychowaniu fizycznym, były w większości przypadków nieistotne statystycznie. Można jednak zauważyć, że zarówno kobiety, jak i mężczyźni istotnie częściej spożywają dania typu fast-food, piją codziennie, w porównaniu do rówieśników z kierunku wychowanie fizyczne.

Wśród studiujących na kierunkach technicznych i humanistycznych odnotowano większą częstotliwość popełniania błędów związanych z żywieniem w porównaniu do studiujących wychowanie fizyczne.

Słowa kluczowe: studenci, studentki, samoocena żywienia, regularność i częstotliwość posiłków, produkty żywnościowe, zdrowie.

* Dr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki Akademii im. J. Długosza w Częstochowie.

** Mgr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki Akademii im. J. Długosza w Częstochowie.

Wstęp

Pokarm i woda to czynniki, bez których przeżycie człowieka staje się niemożliwe. Coraz więcej mówi się o ich jakości, a środki masowego przekazu starają się promować zdrowy styl życia, rozumiany jako połączenie racjonalnej diety z systematyczną aktywnością fizyczną oraz unikaniem nałogów. Wśród społeczeństwa obserwuje się wzrastającą świadomość dobroczynnego wpływu diety na stan organizmu.

Sposób żywienia jest jednym z podstawowych czynników wpływających korzystnie na stan zdrowia, prawidłowy rozwój fizyczny i psychiczny oraz dobre samopoczucie (Kuński 2000). Dlatego też interesującym problemem wydała się kwestia nawyków żywieniowych młodych ludzi. Panująca obecnie moda skłoniła autorów do rozważań na temat postaw prozdrowotnych panujących wśród studentów różnych kierunków. Przeprowadzając badania, sprawdzono, czy osoby podejmujące studia są świadome skutków zdrowotnych złych nawyków żywieniowych i czy dbają o swoje zdrowie poprzez prawidłowe odżywianie.

Cel pracy

Za główny cel niniejszej pracy uznano uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy kierunek podejmowanych studiów oraz płeć stanowią czynnik różnicujący w odniesieniu do nawyków żywieniowych studentów pierwszych lat studiów licencjackich na Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.

Material i metody

Badania przeprowadzono wśród 102 studentek i 78 studentów Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Badaną grupę stanowili studenci pierwszych lat studiów licencjackich z kierunków humanistycznych (pedagogika, filologia angielska), technicznych (inżynieria bezpieczeństwa) oraz z kierunku wychowanie fizyczne.

Badania były prowadzone od lutego do kwietnia 2013 roku.

W badaniach wykorzystano narzędzie w postaci autorskiego anonimowego kwestionariusza ankiety. Pytania w kwestionariuszu dotyczyły m.in.: samooceny nawyków żywieniowych, liczby oraz regularności konsumowanych posiłków, częstotliwości spożywania podstawowych produktów spożywczych w tygodniu poprzedzającym badanie oraz ilości spożywanych w ciągu dnia płynów.

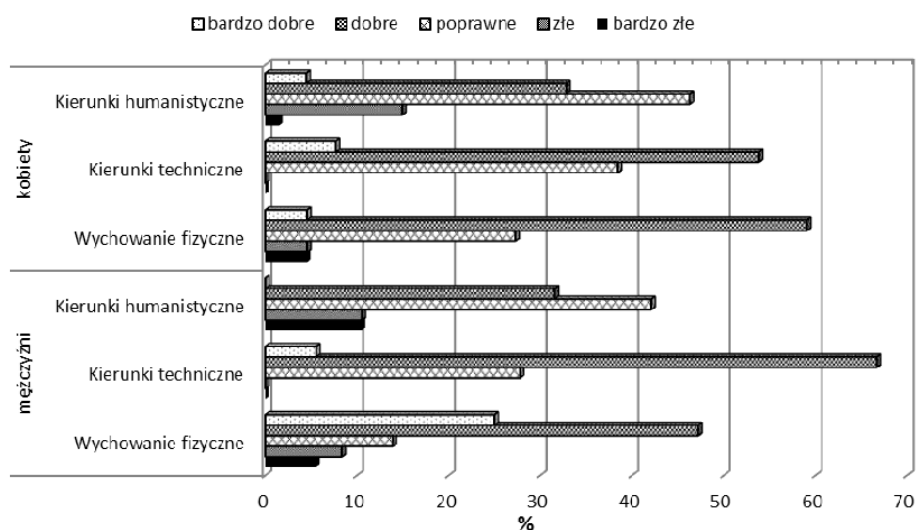
Dla oceny odpowiedzi respondentów wyliczono wskaźniki procentowe. W celu określenia istotności związku między badanymi cechami użyto testu zgodności chi-kwadrat (χ^2) Pearsona, przyjmując następujące poziomy istotności

oraz ich oznaczenia: * – $p \leq 0,05$ (statystycznie istotna zależność); ** – $p \leq 0,01$ (wysoce istotna statystyczna zależność); *** – $p \leq 0,001$ (bardzo istotna statystyczna zależność).

Zbadanie siły zależności tych cech umożliwił współczynnik kontyngencji C Pearsona.

Wyniki badań

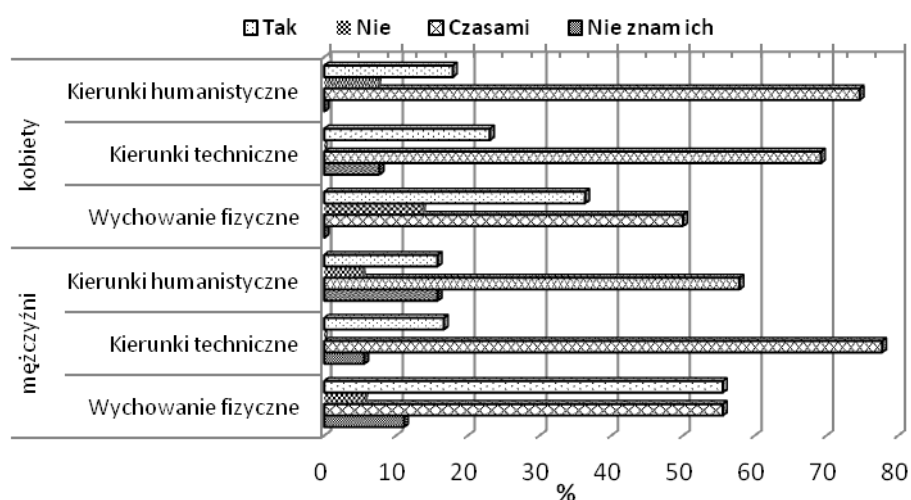
Respondenci najczęściej oceniali swoje nawyki żywieniowe jako dobre. Wyjątek stanowili studenci na kierunkach humanistycznych (najwięcej badanych oceniło je jako poprawne). Mężczyźni częściej (61,65%) od kobiet (46,08%) uznawali swoje nawyki jako bardzo dobre i dobre. Najliczniejszą wśród kobiet grupą oceniającą swoje nawyki żywieniowe na poziomie dobrym były studentki wychowania fizycznego, natomiast wśród mężczyzn studenci kierunków technicznych. Studenci na kierunkach technicznych jako jedyni nie oceniali swoich nawyków żywieniowych na poziomie złym i bardzo złym. Badania wykazały, iż wśród badanych mężczyzn występuje statystycznie istotna ($\chi^2=17,04127$, $p=0,02968$) zależność o sile $C=0,4374771$ pomiędzy kierunkiem podejmowanych studiów a samooceną nawyków żywieniowych. W grupie kobiet ten rodzaj zależności nie występował.

Ryc. 1. Liczebność studentów w zależności od samooceny nawyków żywieniowych (%)

Zapytano respondentów, czy znają, a jeżeli tak, to czy stosują zasady żywienia powszechnie uznawane za zdrowe. Analiza wyników wskazuje, iż najczęściej wybieraną odpowiedzią, niezależnie od kierunku studiów i płci, była od-

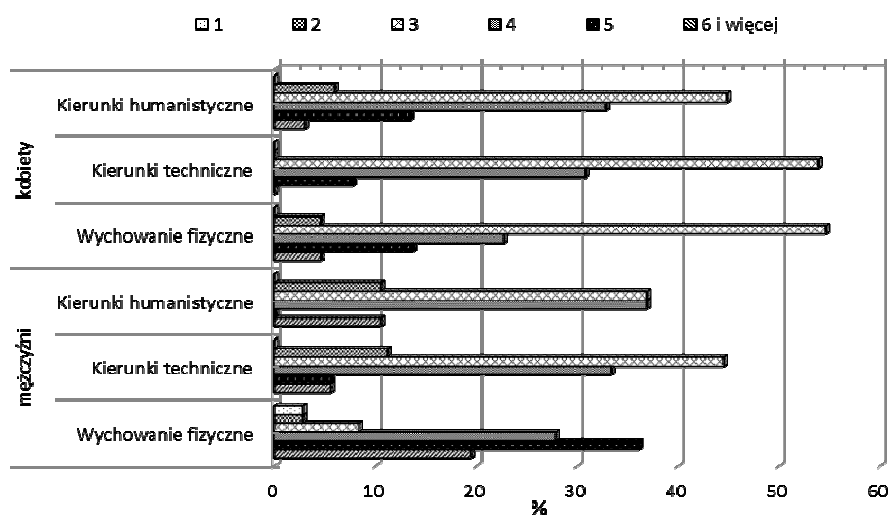
powieź „tak, czasami”. Zarówno w grupie kobiet, jak i mężczyzn największy odsetek deklarujących częste stosowanie wspomnianych zasad żywienia stanowili studenci wychowanie fizyczne. Zdecydowanie większy odsetek mężczyzn (10,96%) niż kobiet (0,98%) deklarował brak znajomości prawidłowych nawyków żywieniowych. Statystycznie istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy kierunkiem podejmowanych studiów a stosowaniem zasad żywienia powszechnie uznawanych za zdrowe występuje zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn.

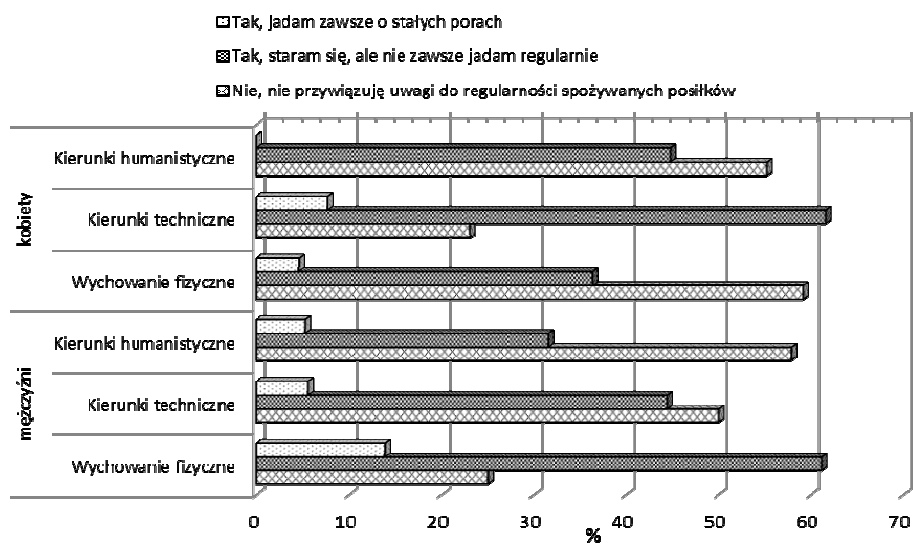
Ryc. 2. Liczebność studentów w zależności od stosowania zasad żywienia powszechnie uznawanych za zdrowe (%)

Chcąc ocenić prawidłowość zachowań żywieniowych respondentów, zadano studentom pytanie dotyczące m.in. liczby i regularności spożywanych posiłków oraz konsumpcji podstawowych posiłków w tygodniu poprzedzającym badanie.

Większość respondentów, niezależnie od kierunku studiów, je od 3 do 4 posiłków dziennie. Studentki, niezależnie od podejmowanego kierunku studiów, najczęściej spożywały 3 posiłki dziennie. Wśród badanych płci męskiej, na tle rówieśników z innych kierunków, wyróżniają się studenci wychowanie fizyczne. Zdecydowanie wyższy odsetek mężczyzn z tego kierunku (36,11%) spożywa 5 posiłków w ciągu doby. Najmniej korzystnymi zachowaniami wykazują się studenci na kierunkach technicznych, gdzie ponad połowa badanych (55,55%) jada od 2 do 3 posiłków. Wśród badanych mężczyzn występuje wysoce statystycznie istotna ($\chi^2 = 23,60092$, $p = 0,00873$) zależność, o sile $C = 0,4994785$, pomiędzy liczbą spożywanych posiłków a podejmowanym kierunkiem studiów. Zależności tej nie odnotowano wśród badanych kobiet.

Ryc. 3. Liczebność studentów w zależności od ilości spożywanego posiłków w ciągu dnia (%)

Ryc. 4. Liczebność studentów w zależności od regularności spożywanego posiłków (%)

Rozpatrując kwestię regularności spożywanego posiłków, należy zaznaczyć, iż ponad połowa kobiet (51,96%) nie przywiązuje wagi do regularności spożywania posiłków. Odsetek mężczyzn jadających nieregularnie jest mniejszy i wynosi 39,73%. Najwięcej deklarujących brak regularności znajdowało się wśród studentek wychowania fizycznego (59,09%) oraz studentów kierunków humanistycznych (57,89%). Studentów wychowania fizycznego, na tle ich rówieśników

z innych kierunków, cechuje wyższa, lecz również niezadowolająca znajomość zasad prawidłowego żywienia. Odsetek mężczyzn z tego kierunku, jadających zawsze o stałych porach, wynosi 13,89%. Porównując, odpowiedź tę wybrało jedynie 5,26% mężczyzn z kierunków humanistycznych i 5,56% z kierunków technicznych. Wśród kobiet najkorzystniejsze zachowania prezentują studiujące na kierunkach technicznych (7,69% jada zawsze o stałych porach).

W kwestionariuszu ankiety studenci określali częstotliwość spożycia każdego z posiłków w tygodniu poprzedzającym badanie (tab. 1). Najlepszymi postawami wśród kobiet charakteryzują się studiujące na kierunkach technicznych, natomiast wśród mężczyzn – studiujący wychowanie fizyczne. Największe odsetki kobiet i mężczyzn z tych kierunków spożywały codziennie wszystkie z czterech posiłków (śniadanie, drugie śniadanie, obiad oraz kolację). Pozytywne postawy w zakresie spożycia posiłków obserwuje się również wśród badanych z kierunków humanistycznych. W porównaniu do pozostałych badanych, wśród osób z tego kierunku występował najmniejszy odsetek osób, które w ogóle nie jadały lub jadały jedynie raz w tygodniu śniadania, obiad oraz kolację. U kobiet jedynie spożycie kolacji ma statystycznie istotny ($\chi^2=7,377297$, $p=0,028736$) związek z podejmowanym kierunkiem studiów (siła związku: $C=0,2597078$). Natomiast wśród badanych mężczyzn wysoce istotna ($\chi^2=21,88533$, $p=0,00127$) statystycznie zależność występuje jedynie pomiędzy częstością spożycia II śniadania a podejmowanym kierunkiem studiów.

Tabela 1. Częstość spożycia posiłków przez badane studentki oraz studentów w tygodniu poprzedzającym badanie (%)

		Kierunki humanistyczne (n=67)	Kierunki techniczne (n=13)	Wychowanie fizyczne (n=22)	Razem (n=102)
Kobiety					
I śniadanie	Jadłem/am codziennie	58,21	84,62	63,64	62,75
	Zjadłem/am kilka razy w tygodniu	23,88	7,69	22,73	21,57
	Zjadłem/am raz w przeciągu tygodnia	10,45	7,69	0	7,84
	Nie jadłem/am w ogóle	5,97	0	13,64	6,86
Obiad	Jadłem/am codziennie	61,19	69,23	36,36	56,86
	Zjadłem/am kilka razy w tygodniu	32,84	30,77	40,91	34,31
	Zjadłem/am raz w przeciągu tygodnia	5,97	0	13,64	6,86
	Nie jadłem/am w ogóle	0	0	9,09	1,96

Tabela 1. Częstość spożycia posiłków... (cd.)

		Kierunki humani- styczne (n=67)	Kierunki techniczne (n=13)	Wychowanie fizyczne (n=22)	Razem (n=102)
Kobiety					
Kolacja	Jadłem/am codziennie	44,78	61,54	50	48,04
	Zjadłem/am kilka razy w tygodniu	38,81	7,69	36,36	34,31
	Zjadłem/am raz w przecią- gu tygodnia	8,96	7,69	9,09	8,82
	Nie jadłem/am w ogóle	7,46	23,08	4,55	8,82
Mężczyźni					
I śniadanie	Jadłem/am codziennie	52,63	66,67	77,78	68,49
	Zjadłem/am kilka razy w tygodniu	31,58	27,78	8,33	19,18
	Zjadłem/am raz w przeciągu tygodnia	5,26	0	5,56	4,11
	Nie jadłem/am w ogóle	10,53	0	2,78	4,11
II śniadanie	Jadłem/am codziennie	21,05	11,11	50	32,88
	Zjadłem/am kilka razy w tygodniu	47,37	22,22	25	30,14
	Zjadłem/am raz w przeciągu tygodnia	0	22,22	13,89	12,33
	Nie jadłem/am w ogóle	26,32	33,33	2,78	17,81
Obiad	Jadłem/am codziennie	78,95	72,22	80,56	78,08
	Zjadłem/am kilka razy w tygodniu	15,79	11,11	13,89	13,70
	Zjadłem/am raz w przeciągu tygodnia	5,26	11,11	0	4,11
	Nie jadłem/am w ogóle	0	0	0	0
Kolacja	Jadłem/am codziennie	63,16	77,78	83,33	76,71
	Zjadłem/am kilka razy w tygodniu	21,05	5,56	2,78	8,22
	Zjadłem/am raz w przeciągu tygodnia	10,53	5,56	5,56	6,85
	Nie jadłem/am w ogóle	5,26	5,56	0	2,74

Przeprowadzone badania ankietowe pozwalają na analizę częstotliwości spożycia poszczególnych produktów spożywczych (tab. 2). Zwrócono uwagę na produkty istotne z punktu widzenia zaleceń dietetycznych oraz na te, których spożycie powinno się ograniczyć.

Jeśli chodzi o częstotliwość spożycia owoców, kobiety i mężczyźni studiujący wychowanie fizyczne stanowili największy odsetek spośród osób dostarczających organizmowi codziennej porcji owoców. Studenci (15,79%) i studentki (10,45%) kierunków humanistycznych tworzyli najliczniejszą grupę jedzących warzywa 7 razy w tygodniu. Najmniej warzyw spożywają z kolei studentki wychowania fizycznego i studenci kierunków technicznych. Najliczniejszą grupę niekonsumujących owoców w tygodniu poprzedzającym badanie stanowili studenci na kierunkach humanistycznych.

Za wyjątkiem studentów kierunków technicznych, respondenci (niezależnie od płci i kierunku studiów) najczęściej deklarowali, że w ogóle nie jedzą orzechów i roślin strączkowych.

Respondenci (niezależnie od płci) najczęściej spożywali mleko i produkty mleczne – od 3 do 4 razy, w tygodniu poprzedzającym badanie. Największy odsetek dostarczających codzienną porcję nabiału znajdował się wśród studiujących wychowanie fizyczne. Natomiast największą grupę niespożywających nabiału (odpowiedź „wcale”) stanowili mężczyźni z kierunków humanistycznych i kobiety z wychowania fizycznego.

Analiza spożycia pieczywa przez badanych wykazała, iż wszyscy badani, niezależnie od płci i kierunku studiów, częściej od ciemnego spożywają pieczywo jasne. Studentki kierunków technicznych (23,08%) i studenci kierunków humanistycznych (15,79%) znajdowali się w grupie, która jadła pieczywo ciemne. Najwięcej nieuwzględniających ciemnego pieczywa w swej diecie znajdowało się wśród studentek kierunków humanistycznych (40,35%) oraz studentów wychowania fizycznego (38,89%).

Ryby uwzględniało w swojej diecie najwięcej kobiet studiujących na kierunkach technicznych oraz mężczyzn z wychowania fizycznego. Największy odsetek niekonsumujących ryb wcale stanowią studentki wychowania fizycznego (54,55%) i studenci kierunków humanistycznych (47,37%).

Tabela 2. Częstość spożycia produktów spożywczych istotnych z punktu widzenia zaleceń Instytutu Żywności i Żywienia (%)

Kobiety				Częstość spożycia	Mężczyźni			
Kierunki humani- styczne (n=67)	Kierunki tech- niczne (n=13)	Wychowanie fi- zyczne (n=22)	Razem (n=102)		Kierunki humani- styczne (n=19)	Kierunki tech- niczne (n=18)	Wychowanie fi- zyczne (n=36)	Razem (n=73)
owoce								
10,45	0	4,55	7,84	wcale	10,53	5,56	0	4,11
26,87	30,77	36,36	29,41	1–2 razy	26,32	44,44	41,67	38,36
41,79	46,15	31,82	40,20	3–4 razy	36,84	27,78	22,22	27,40
8,96	23,08	18,18	12,75	5–6 razy	10,53	11,11	16,67	13,70
8,96	0	9,09	7,84	7 razy	10,53	5,56	13,89	10,96
warzywa								
4,48	7,69	13,64	6,86	wcale	5,26	5,56	2,78	4,11
34,33	7,69	13,64	26,47	1–2 razy	31,58	44,44	33,33	35,62
35,82	61,54	50,00	42,16	3–4 razy	36,84	38,89	33,33	35,62
14,93	23,08	13,64	15,69	5–6 razy	10,53	0	8,33	6,85
10,45	0	4,55	7,84	7 razy	15,79	5,56	11,11	10,96
orzechy i rośliny strączkowe								
53,73	61,54	63,64	56,86	wcale	47,37	33,33	33,33	36,99
38,81	30,77	36,36	37,25	1–2 razy	42,11	44,44	27,78	35,62
7,46	7,69	0	5,88	3–4 razy	5,26	5,56	22,22	13,70
0	0	0	0	5–6 razy	0	5,56	11,11	6,85
0	0	0	0	7 razy	0	5,56	0	1,37
mleko i produkty mleczne								
4,48	0	9,09	5	wcale	10,53	5,56	0	4,11
31,34	46,15	13,64	29	1–2 razy	15,79	16,67	19,44	17,81
28,36	46,15	40,91	33	3–4 razy	36,84	38,89	27,78	32,88
20,90	7,69	4,55	16	5–6 razy	31,58	27,78	16,67	23,29
8,96	0	27,27	12	7 razy	5,26	5,56	30,56	17,81
ciemne pieczywo								
40,35	23,08	22,73	30,39	wcale	26,32	16,67	38,89	30,14
33,33	38,46	40,91	32,35	1–2 razy	42,11	22,22	22,22	27,40
22,81	7,69	13,64	16,67	3–4 razy	0	22,22	16,67	13,70
8,77	0	0	4,90	5–6 razy	5,26	27,78	0	8,22
7,02	23,08	13,64	9,80	7 razy	15,79	5,56	8,33	9,59

Tabela 2. Częstość spożycia produktów spożywczych... (cd.)

Kobiety				Częstość spożycia	Mężczyźni			
Kierunki humanistyczne (n=67)	Kierunki techniczne (n=13)	Wychowanie fizyczne (n=22)	Razem (n=102)		Kierunki humanistyczne (n=19)	Kierunki techniczne (n=18)	Wychowanie fizyczne (n=36)	Razem (n=73)
ryby								
47,76	30,77	54,55	47,06	wcale	47,37	33,33	19,44	30,14
46,27	38,46	36,36	43,14	1–2 razy	31,58	44,44	61,11	49,32
2,99	23,08	9,09	6,86	3–4 razy	10,53	16,67	13,89	13,70
2,99	0	0	1,96	5–6 razy	0	5,56	2,78	2,74
0	0	0	0	7 razy	0	0	0	0

Spośród produktów, które powinniśmy ograniczyć w swej diecie, przebadano częstotliwość spożycia: słodczy, dań typu fast food oraz czerwonego mięsa.

Największy odsetek spożywających słodczy 7 razy w tygodniu znajdował się wśród studentów oraz studentek z kierunków humanistycznych. Najwięcej kobiet (13,64%) i mężczyzn (19,44%) studiujących wychowanie fizyczne nie jadło słodczy wcale.

W ankiecie zwrócono również uwagę na ilość cukru, którą studenci używają do kawy lub herbaty. Niepokojącym jest fakt, iż prawie co druga kobieta i co drugi mężczyzna słodzi 2 łyżeczkami cukru. Była to odpowiedź wybierana najczęściej, niezależnie od płci i podejmowanego kierunku studiów.

Najwięcej mężczyzn z kierunków technicznych (61,11%) oraz kobiet z kierunków humanistycznych (37,31%) deklarowało spożywanie fast foodu od 1 do 2 razy w tygodniu. Aż 10,53% studentów kierunków humanistycznych jadło dania z tej grupy codziennie. Również wśród kobiet najczęściej tę odpowiedź wybierały studentki tego kierunku. Natomiast studenci wychowanie fizyczne (59,09% kobiet i 52,78% mężczyzn) stanowili największy odsetek niespożywających tych produktów wcale. Spożycie dań typu fast food przez mężczyzn jest w sposób istotny statystycznie ($\chi^2=18,95526$, $p=0,01510$) zależne od podejmowanego kierunku studiów (siła zależności: $C=0,4616141$).

Z mięsa czerwonego najczęściej rezygnują kobiety studiujące wychowanie fizyczne (45,45%) oraz mężczyźni z kierunków technicznych (33,33%). Więcej niż 3 razy w tygodniu ten rodzaj mięsa spożywają najczęściej studentki kierunków technicznych i studenci kierunków humanistycznych.

Tabela 3. Częstotliwość spożycia produktów, których spożycie należy ograniczać (%)

Kobiety				Częstość spożycia	Mężczyźni			
Kierunki humanistyczne (n=67)	Kierunki techniczne (n=13)	Wychowanie fizyczne (n=22)	Razem (n=102)		Kierunki humanistyczne (n=19)	Kierunki techniczne (n=18)	Wychowanie fizyczne (n=36)	Razem (n=73)
słodycze								
5,97	7,69	13,64	7,84	wcale	10,53	0	19,44	12,33
26,87	30,77	27,27	27,45	1–2 razy	31,58	55,56	38,89	41,10
26,87	46,15	18,18	27,45	3–4 razy	10,53	16,67	22,22	17,81
20,90	7,69	36,36	22,55	5–6 razy	31,58	16,67	8,33	16,44
16,42	7,69	4,55	12,75	7 razy	10,53	5,56	5,56	6,85
dania typu fast-food								
49,25	53,85	59,09	51,96	wcale	42,11	33,33	52,78	45,21
37,31	23,08	31,82	34,31	1–2 razy	10,53	61,11	30,56	32,88
10,45	15,38	4,55	9,80	3–4 razy	10,53	0	11,11	8,22
0	0	4,55	0,98	5–6 razy	15,79	5,56	0	5,48
1,49	0	0	0,98	7 razy	10,53	0	2,78	4,11
czerwone mięso								
44,78	30,77	45,45	43,14	wcale	10,53	33,33	11,11	16,44
40,30	30,77	50,00	41,18	1–2 razy	31,58	55,56	41,67	42,47
8,96	23,08	4,55	9,80	3–4 razy	31,58	0	22,22	19,18
2,99	7,69	0	2,94	5–6 razy	15,79	5,56	13,89	12,33
1,49	0	0	0,98	7 razy	0	0	2,78	1,37

Niepokojący jest fakt, iż tylko co trzeci badany pije wodę codziennie (tab. 4). Aż 19,40% studentek i 10,53% studentów kierunków humanistycznych nie pije wody wcale. Z kolei najlepszą postawą w kwestii spożycia wody (7 razy tygodniowo) charakteryzowały się studentki kierunków technicznych i studenci kierunków humanistycznych (odpowiednio 46,15% i 57,89%). Zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn pomiędzy spożyciem wody mineralnej a podejmowanym kierunkiem studiów występuje statystycznie istotna zależność ($p < 0,05$).

Studentki wychowania fizycznego i studenci kierunków technicznych deklarują największe, bo codzienne, spożycie soków owocowych lub warzywnych. Spośród niepijących soków największy odsetek stanowili studujący na kierunkach humanistycznych (tab. 3).

Badano również spożycie napojów wpływających negatywnie na organizm: napojów kolorowych, energetyzujących oraz kawy (tab. 4). Studentki kierunków

technicznych (15,38%) i studenci kierunków humanistycznych (21,05%) tworzyli największą grupę spożywających napoje kolorowe codziennie. Najwięcej niespożywających tego typu napojów było wśród kobiet z kierunków humanistycznych i mężczyzn studiujących wychowanie fizyczne. Studujący na kierunkach humanistycznych stanowili największy odsetek spośród spożywających napoje energetyzujące 7 razy w tygodniu oraz niespożywających ich wcale. Najwięcej osób unikających picia kawy studiuje wychowanie fizyczne (50% kobiet i 52,78% mężczyzn). Największy odsetek spożywających kawę codziennie stanowiły studentki kierunków humanistycznych (20,9%) oraz studenci z kierunków technicznych (27,78%). Wśród kobiet pomiędzy spożyciem kawy a podejmowanym kierunkiem studiów występuje wysoce statystycznie istotna ($\chi^2=23,31114$, $p=0,00299$) zależność o sile $C=0,4457713$. Wśród mężczyzn również występuje opisywana statystycznie istotna ($\chi^2=15,90440$, $p=0,04377$) zależność o sile $C=0,4353777$.

Respondentów poproszono ponadto o podanie w litrach średniej ilości płynów spożywanych w ciągu dnia (tab. 4). Kobiety studiujące wychowanie fizyczne spożywały średnio o 0,19 l więcej wody od studentek z kierunków humanistycznych i o 0,1 l od studentek kierunków technicznych. Mężczyzn z tego kierunku charakteryzowało również większe spożycie w porównaniu z rówieśnikami z innych kierunków. Wypijali oni w ciągu dnia więcej o 0,23 l od studiujących na kierunkach humanistycznych i ponad pół litra więcej od studentów kierunków technicznych.

Tabela 4. Częstotliwość spożycia płynów przez badanych studentów (%)

Kobiety				Częstość spożycia	Mężczyźni			
Kierunki humanistyczne (n=67)	Kierunki techniczne (n=13)	Wychowanie fizyczne (n=22)	Razem (n=102)		Kierunki humanistyczne (n=19)	Kierunki techniczne (n=18)	Wychowanie fizyczne (n=36)	Razem (n=73)
woda								
19,40	0	0	12,75	wcale	10,53	0	2,78	4,11
23,88	15,38	13,64	20,59	1–2 razy	0	22,22	13,89	12,33
7,46	15,38	18,18	10,78	3–4 razy	10,53	44,44	22,22	24,66
10,45	15,38	36,36	16,67	5–6 razy	21,05	16,67	13,89	16,44
29,85	46,15	31,82	32,35	7 razy	57,89	11,11	41,67	38,36
<i>Średnia ilość spożywana w ciągu dnia</i>								
1,07	1,16	1,26	1,13	w litrach	1,53	1,24	1,76	1,57
soki								
16,42	15,38	4,55	13,73	wcale	15,79	5,56	5,56	8,22
34,33	61,54	31,82	37,25	1–2 razy	52,63	27,78	27,78	34,25

Tabela 4. Częstotliwość spożycia płynów... (cd.)

Kobiety				Częstość spożycia	Mężczyźni			
Kierunki humanistyczne (n=67)	Kierunki techniczne (n=13)	Wychowanie fizyczne (n=22)	Razem (n=102)		Kierunki humanistyczne (n=19)	Kierunki techniczne (n=18)	Wychowanie fizyczne (n=36)	Razem (n=73)
soki								
22,39	7,69	31,82	22,55	3–4 razy	26,32	33,33	38,89	34,25
16,42	7,69	18,18	15,69	5–6 razy	5,26	27,78	22,22	19,18
5,97	0	13,64	6,86	7 razy	0	5,56	2,78	2,74
<i>Średnia ilość spożywana w ciągu dnia</i>								
0,55	0,5	0,5	0,53	w litrach	0,31	0,69	0,64	0,56
napoje kolorowe								
35,82	15,38	27,27	31,37	wcale	15,79	11,11	30,56	21,92
23,88	30,77	36,36	27,45	1–2 razy	26,32	55,56	22,22	31,51
19,40	23,08	22,73	20,59	3–4 razy	15,79	16,67	22,22	19,18
13,43	7,69	9,09	11,76	5–6 razy	5,26	11,11	13,89	10,96
2,99	15,38	4,55	4,90	7 razy	21,05	0	5,56	8,22
<i>Średnia ilość spożywana w ciągu dnia</i>								
0,37	0,25	0,09	0,26	w litrach	0,46	0,34	0,4	0,4
napoje energetyzujące								
83,58	53,85	72,73	77,45	wcale	57,89	50,00	52,78	53,42
13,43	38,46	18,18	17,65	1–2 razy	10,53	33,33	22,22	21,92
1,49	0	4,55	1,96	3–4 razy	5,26	0	11,11	6,85
0	0	4,55	0,98	5–6 razy	5,26	5,56	8,33	6,85
1,49	0	0	0,98	7 razy	15,79	11,11	2,78	8,22
<i>Średnia ilość spożywana w ciągu dnia</i>								
0,14	0,025	0,05	0,08	w litrach	0,31	0,075	0,16	0,18
kawa								
38,81	30,77	50	40,20	wcale	31,58	5,56	52,78	35,62
14,93	15,38	36,36	19,61	1–2 razy	21,05	33,33	11,11	19,18
8,96	0	4,55	6,86	3–4 razy	5,26	22,22	13,89	13,70
5,97	38,46	0	8,82	5–6 razy	10,53	5,56	8,33	8,22
20,90	7,69	9,09	16,67	7 razy	21,05	27,78	8,33	16,44
<i>Średnia ilość spożywana w ciągu dnia</i>								
0,44	0,23	0,1	0,31	w litrach	0,42	0,66	0,17	0,35

Zgodnie z zaleceniami żywieniowymi powinno się kontrolować ilość dostarczanych do organizmu kalorii. Największy odsetek kontrolujących zawsze ilość spożywanych kalorii odnotowano wśród kobiet (23,08%) i mężczyzn (22,22%) z kierunków technicznych. Studiujące na tym kierunku stanowiły tworzyły jednak również i największą grupę (53,85%) niekontrolujących wcale ilości dostarczanych kalorii. Wśród mężczyzn natomiast byli to studenci wychowania fizycznego.

Respondentów zapytano także, czy zdarza im się jadać przekąski między głównymi posiłkami. Największy odsetek odpowiedzi twierdzących zanotowano u studiujących na kierunkach humanistycznych (95,52 % kobiet i 84,21% mężczyzn). Najwięcej osób niejadających przekąsek między posiłkami znajdowało się wśród studiujących wychowanie fizyczne. Przekąskami cieszącymi się największą popularnością wśród studentek oraz studentów są owoce oraz słodycze. Następną w kolejności, dość często wybieraną przekąską stanowią chipsy.

Jednym z negatywnych nawyków żywieniowych jest podjadanie w godzinach nocnych. Największe odsetki podjadających kilka razy w tygodniu znajdują się wśród studentek kierunków technicznych oraz studentów kierunków humanistycznych. W porównaniu z rówieśnikami z innych kierunków najbardziej pozytywne zachowania w tej kwestii (niepodjadający wcale) prezentują studentki kierunków humanistycznych (67,16%) i studenci kierunków technicznych (77,78%).

Studentów pytano także o chęć zmiany swoich nawyków żywieniowych. Największy odsetek ankietowanych, którzy swoje nawyki uważają za prawidłowe i nie dostrzegają potrzeby zmian, znajduje się wśród studentek (27,27%) i studentów (41,67%) wychowania fizycznego. Najliczniejsze grupy nieprzywiązujące uwagi do nawyków żywieniowych stanowią mężczyźni z kierunków humanistycznych (31,58%) i kobiety z kierunków technicznych (15,38%). Chęć zmiany nawyków żywieniowych wyrażana przez mężczyzn zależy w sposób statystycznie istotny ($p < 0,05$) od podejmowanego kierunku studiów.

Dyskusja

Problematyka żywienia jest poddawana częstym badaniom w różnych grupach społecznych oraz wiekowych. Prowadzący badania najczęściej zajmują się aspektami dotyczącymi m.in. regularności spożywania poszczególnych posiłków oraz podjadania między nimi, częstotliwością konsumpcji konkretnych produktów spożywczych, stanem odżywienia organizmów badanych (Gacek 2007, Lisicki 2004, Suliga 2004, Wronka i Chmara-Pawlińska 2004).

Analiza piśmiennictwa wskazuje, iż problem zróżnicowania nawyków żywieniowych u studentów jednej uczelni w zależności od podejmowanego kierunku studiów nie został, jak dotąd, zbadany w sposób zadowalający.

Z przeprowadzonych badań własnych wynika, iż postawy w zakresie żywienia osób studiujących zależą w pewnym stopniu od podejmowanego typu studiów. Ponadto regularność spożywania poszczególnych posiłków wśród studentów jest nieodpowiednia. W kwestii regularnej konsumpcji I i II śniadania, obiadu oraz kolacji bardzo zbliżone wyniki uzyskano w badaniach kieleckich studentów, którzy w większości systematycznie spożywali obiad, ale najczęściej rezygnowali z posiłku w formie II śniadania (Suliga 2004). W badaniach studentów z Trójmiasta (Lisicki 2004) oraz młodzieży akademickiej z Zielonej Góry (Kowalski 2003) stwierdzono, że kobiety przywiązują większą wagę do regularnego spożywania śniadań. Z kolei mężczyźni z Trójmiasta regularnie jadali obiad oraz kolację. Jeśli chodzi o studentów z Zielonej Góry, sytuacja była odwrotna i to kobiety wykazywały się większą regularnością w spożywaniu obiadu oraz kolacji. Badanych mężczyzn studiujących w Akademii im. Jana Długosza charakteryzowała większa regularność konsumpcji wszystkich posiłków w porównaniu do kobiet. Codzienne spożycie poszczególnych posiłków wśród studentek z Częstochowy jest niemal identyczne jak wśród studentek z Krakowa i Opola (Wronka i Chmara-Pawlińska 2004).

Wyniki obecnej pracy potwierdzają, że studentki najczęściej spożywają od 3 do 4 posiłków dziennie (Rodziewicz-Gruhn i Pyzik 2005, Wronka i Chmara-Pawlińska 2004, Wojciechów-Gazel i wsp. 2013). Natomiast liczba spożywanych posiłków wśród mężczyzn z Częstochowy wynosi najczęściej 5 i była ona zbliżona do występującej u badanych przez Suligę (2004) studentów z uczelni kieleckich. Odmienne wyniki uzyskali Wronka i wsp. (2007): studenci z Polski południowej najczęściej jadali cztery posiłki dziennie.

W ocenie nawyków żywieniowych zwraca się uwagę na porę spożycia ostatniego posiłku. Lekarze i dietetycy zwracają uwagę, aby ostatni posiłek spożywać przynajmniej trzy godziny przed snem. Niestety młodzież akademicka nie przestrzega tej ważnej, z punktu widzenia zdrowia, zasady i ostatni posiłek jada zbyt późno (Wronka i wsp. 2007).

W ocenie sposobu żywienia autorzy licznych opracowań analizowali częstotliwość spożycia różnych grup produktów żywnościowych (Szafrńska i Sygit 2000, Mięśowicz i Palus 2002, Skorupka 2002, Niedźwiecka-Kącik 2003, Suliga 2004, Rodziewicz-Gruhn i Pyzik 2005, Wronka i wsp. 2007). Przeprowadzone badania wskazują na niedostateczne spożycie przez młodzież akademicką produktów niezbędnych w codziennej diecie, z punktu widzenia dietetyki. Wśród studentów z Częstochowy odnotowano szczególnie niskie spożycie warzyw i owoców oraz produktów z pełnego przemiału, w porównaniu do studentów Uniwersytetu Szczecińskiego (Szafrńska i Sygit 2000), Wyższej Szkoły Pedagogicznej z Zielonej Góry (Skorupka 2002) oraz Akademii Pedagogiki Specjalnej z Warszawy (Mięśowicz i Palus 2002). Niepokojący jest także fakt, iż zaobserwowano zmniejszenie się odsetka studentek z Częstochowy uwzględniających w codziennej diecie owoce i warzywa, w porównaniu z badaniami prze-

prowadzonymi w latach 2001–2002 w ówczesnej Wyższej Szkole Pedagogicznej (Rodziewicz-Gruhn i Pyzik 2005). W porównywanych grupach na bardzo zbliżonym poziomie utrzymuje się natomiast spożycie mleka oraz ryb.

Istotne jest ograniczanie produktów mogących wywoływać negatywne skutki w organizmie przy długotrwałej ich konsumpcji. Śledząc prace dotyczące spożycia produktów tego typu, można zauważyć wiele nieprawidłowości. Wyniki analizy wskazują na zbyt wysokie codzienne spożycie cukru, w tym szczególnie słodyczy, co potwierdzają badania własne oraz Mięslowicz i Palus (2002), a także Suligi (2004). Badania prowadzone wśród kieleckich studentów (Suliga 2004) wykazały, iż konsumpcja słodyczy była podobna u obu płci, natomiast mężczyźni z Częstochowy spożywali je zdecydowanie rzadziej od badanych kobiet. Z analizy wynika, iż codzienne spożycie słodyczy wśród kobiet z częstochowskiej uczelni jest obecnie niższe w porównaniu z badaniami przeprowadzonymi na tej samej uczelni w roku akademickim 1994/95 (Rodziewicz-Gruhn, Pyzik). Dokonując analizy preferencji żywieniowych, należy zwrócić uwagę na częstotliwość spożycia dań fastfoodowych. Konsumpcja dań tego typu wśród studentów jest silnie skorelowana z płcią badanych. Zdecydowanie większy odsetek kobiet niż mężczyzn rzadziej konsumuje dania typu fast food, bądź w ogóle ich nie jada, na co wskazują badania własne oraz prowadzone wśród studentów AWF w Warszawie (Niedźwiecka-Kącik 2003) i młodzieży akademickiej z Kielc (Suliga 2004). W sposób negatywny na organizm człowieka może także oddziaływać nadmierne spożycie niektórych napojów, np. energetyzujących, kolorowych oraz kawy. Wśród kieleckich studentów z kawy częściej rezygnują mężczyźni niż kobiety, natomiast wśród studentów z Częstochowy sytuacja jest odwrotna. Badania przeprowadzone przez Wanat oraz Woźniak-Holecką (2011) wśród studentów na terenie województwa śląskiego i małopolskiego wskazują na codzienne spożycie kawy (od 2 do 3 filiżanek). Spożywanie napojów energetyzujących można określić jako sporadyczne. Wśród osób spożywających napoje tego typu stale większe spożycie odnotowuje się wśród mężczyzn, co potwierdzają także badania Semeniuk (2011).

W badaniach studentów krakowskich uczelni stwierdzono różnice w postawach prozdrowotnych w zależności od kierunku studiów. Opracowanie dowodzi, iż studium na uczelniach powiązanych ze zdrowiem (Akademia Wychowania Fizycznego oraz Collegium Medicum UJ) charakteryzują się zdecydowanie korzystniejszą postawą prozdrowotną w porównaniu do studentów Politechniki Krakowskiej (Gacek 2007). Badania prowadzone w niniejszej pracy potwierdzają tę regułę. Studium wychowanie fizyczne, dzięki większej wiedzy z przedmiotów biologiczno-medycznych, w porównaniu do rówieśników z innych kierunków charakteryzują lepsze postawy wobec odżywiania.

Uzyskane wyniki wskazują na potrzebę prowadzenia dalszych badań dotyczących nawyków żywieniowych również w aspekcie studentów z innych kierunków studiów, którzy nie są reprezentowani w tym materiale. Istotnym jest ciągle podnoszenie wiedzy młodych ludzi związanej ze zdrowym żywieniem.

Wnioski

1. Kierunek studiów i płeć badanych wpływają na sposób żywienia studentów.
2. Regularność spożywania poszczególnych posiłków wśród studentów jest nieodpowiednia. Najlepszymi postawami wśród kobiet charakteryzują się studiujące na kierunkach technicznych, natomiast wśród mężczyzn studiujący wychowanie fizyczne.
3. Zaobserwowane różnice w zakresie konsumpcji produktów żywnościowych pożądaných z punktu zdrowia między studiującymi na kierunkach humanistycznych, technicznych i na wychowaniu fizycznym były w większości przypadków nieistotne statystycznie. Można jednak zauważyć, że zarówno kobiety, jak i mężczyźni z kierunków technicznych i humanistycznych istotnie częściej spożywają dania typu fast-food, częściej też piją codziennie w porównaniu do rówieśników z kierunku wychowanie fizyczne.
4. Wśród studiujących na kierunkach technicznych i humanistycznych odnotowano większą częstotliwość popełniania błędów związanych z żywieniem, w porównaniu do studiujących wychowanie fizyczne

Piśmiennictwo

1. Bułhak-Jachymczyk B.: Zapotrzebowanie człowieka na energię. W: Ziemiański Ś. (red.): Normy żywienia człowieka. Fizjologiczne podstawy. Warszawa 2001, s. 35–53.
2. Całyniuk B., Grochowska-Niedworok E., Białek A., Czech N., Kukielczak A.: „Piramida żywienia – wczoraj i dziś”, w: Problemy Higieny i Epidemiologii 2011, 92(1): 20–24.
3. Gacek M.: „Wybrane uwarunkowania postaw młodzieży akademickiej wobec żywienia”, w: Problemy Higieny i Epidemiologii 2007, 88(3), s. 332–335.
4. Karski J.B. (red.): Promocja zdrowia. Warszawa 1999, s. 237–257.
5. Kowalski M.: „Zachowania prozdrowotne oraz postrzeganie zdrowia przez młodzież akademicką Uniwersytetu Zielonogórskiego (komunikat z badań)”, W: Rodziewicz-Gruhn J. (red.): Biokulturowe uwarunkowania rozwoju, sprawności i zdrowia. Częstochowa 2003, s. 519–524.
6. Kubica J.F. (red.): Wychowanie zdrowotne i promocja zdrowia (wybrane zagadnienia). Warszawa 2004, s. 25–50.
7. Kuński H.: Promowanie zdrowia. Podręcznik dla studentów wychowania fizycznego i zdrowotnego. Łódź 2000, s. 56–74.
8. Lisicki T.: „Higiena żywienia studentów I roku szkół wyższych w Trójmieście”, w: Zdrowie Publiczne 2004; 114 (1), s. 71–74.
9. Mięśowicz I., Palus D.: „Zachowania prozdrowotne studentów Akademii Pedagogiki Specjalnej, w: Malinowski A., Tatarczuk J., Asienkiewicz R.:

- Ontogeneza i promocja zdrowia w aspekcie medycyny, antropologii i wychowania fizycznego. Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego. Zielona Góra 2002, s. 182–187.
10. Niedźwiecka-Kącik D.: „Preferencje żywieniowe studentów warszawskiej Akademii Wychowania Fizycznego i związane z nimi zagrożenia zdrowotne”, w: Rodziewicz-Gruhn J. (red.): *Biokulturowe uwarunkowania rozwoju, sprawności i zdrowia*. Częstochowa 2003, s. 459–467.
 11. Rodziewicz-Gruhn J., Pyzik M.: „Ocena zachowań prozdrowotnych studentów studiów pedagogicznych”, w: Czaplicki Z., Muzyka W. (red.): *Styl życia a zdrowie. Dylematy teorii i praktyki*. Olsztyn 1995, s. 109–115.
 12. Rodziewicz-Gruhn J.: „Zróżnicowanie morfologiczne i nawyki żywieniowe kobiet rozpoczynających studia w aspekcie uwarunkowań społecznych”, w: Górniak K. (red.): *Korektywa i kompensacja zaburzeń w rozwoju fizycznym dzieci i młodzieży*. Tom I. Biała Podlaska 2005, s. 110–119.
 13. Semeniuk W.: „Spożywanie napojów energetyzujących wśród studentów Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie”, w: *Problemy Higieny i Epidemiologii* 2011, 92(4), s. 965–968.
 14. Skorupka E.: „Zachowania zdrowotne i postrzeganie zdrowia przez młodzież akademicką Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Zielonej Górze”, w: Malinowski A., Tatarczuk J., Asienkiewicz R.: *Ontogeneza i promocja zdrowia w aspekcie medycyny, antropologii i wychowania fizycznego*. Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego. Zielona Góra 2002, s. 228–231.
 15. Stefańska E., Ostrowska L., Radziejewska I., Kardasz M.: „Sposób żywienia studentów Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku w zależności od miejsca zamieszkania w trakcie studiów”, w: *Problemy Higieny i Epidemiologii* 2010, 91(4), s. 576–584.
 16. Suliga E.: *Zachowania zdrowotne studentów i uczniów*. Kielce 2004, s. 12–119.
 17. Sygit K.: „Różnice w zachowaniach zdrowotnych między młodzieżą ze szkół promujących zdrowie a młodzieżą ze szkół niepromujących zdrowia”, w: *Zdrowie Publiczne* 2008; 118(3), s. 283–286.
 18. Szafrąńska J., Sygit M.: „Analiza stanu żywienia wybranej grupy studentów Instytutu Kultury Fizycznej Uniwersytetu Szczecińskiego”, w: Mieczkowski T. (red.): *Dodatnie i ujemne aspekty aktywności ruchowej*. Część I. Materiały z III konferencji naukowej 22–25 kwietnia 1999 r. Uniwersytet Szczeciński. Materiały konferencyjne nr 50. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Szczecin 2000, s. 101–110.
 19. Wanat G., Woźniak-Holecka J.: „Ocena konsumpcji produktów zawierających kofeinę wśród młodzieży akademickiej i licealnej”, w: *Problemy Higieny i Epidemiologii* 2011, 92(3), s. 692–694.
 20. Wojciechów-Gazel M., Mickiewicz A., Krzyśków A.: „Aktywność fizyczna i sposób odżywiania studentek fizjoterapii i europeistyki, a styl ich życia”, w: *Zdrowie Publiczne* 2013; 123(1), s. 19–23.

21. Wronka I., Chmara-Pawlińska R.: „Sposób żywienia i stan odżywienia studentek z rejonu Polski południowej”, w: Jopkiewicz A. (red.): *Auksologia a promocja zdrowia*. Tom 3. Kielce 2004, s. 351–357.
22. Wronka I., Pawlińska-Chmara R., Suliga E.: „Stan odżywienia oraz nawyki żywieniowe studentów z rejonu Polski południowej”, w: Śladkowski W. (red.): *Międzynarodowa Konferencja Naukowa. Promocja zdrowia w różnych okresach życia*. Lublin 2007, s. 201–204.
23. Zarzeczna-Baran M., Wojdak-Haasa E.: „Zachowania zdrowotne studentów Akademii Medycznej w Gdańsku – sposób odżywiania”, w: *Problemy Higieny i Epidemiologii* 2008, 89(1), s. 146–150.
24. Ziemiański Ś. (red.): *Normy żywienia człowieka. Fizjologiczne podstawy*. Warszawa 2001, s. 53–115, 140–281, 454–464.

Abstract

A Diagnose of Nutrition Habits of Jan Długosz University Students in Częstochowa

Our objective was to answer the question whether the studied course or sex affect the nutrition habits of Jan Długosz University sophomore students. In the research conducted from February till April 2013 we interviewed 180 students (102 women and 78 men).

We asked the students if they are aware of bad and good nutrition habits effects on their health.

The studies course and sex affect the way the students eat. Men eat more frequently than women. The differences in the healthy diets of students (humane studies, technical studies and physical education) were statistically insignificant. However, the students of humane or technical studies eat more fast food and drink more often than their peers studying physical education. The former group is also more prone to mistakes in their diet.

Key words: students, female students, nutrition self-assessment, regularity and frequency of meals, food, health.

Łukasz CHOŁA*, Michał ZYCH*, Karol PILIS**,
Cezary MICHALSKI**, Wiesław PILIS***, Anna PILIS*

Wpływ 6-miesięcznego pobytu wysokogórskiego na skład ciała i wydolność fizyczną żołnierzy

Streszczenie

Duża wysokość nad poziomem morza (n.p.m.) ze względu na odmienne warunki środowiska wpływa na zmianę funkcji organizmu człowieka. Celem pracy było zbadanie wpływu pobytu wysokogórskiego mężczyzn na masę ciała oraz sprawność układu krążenia.

Badaniu poddano 34 żołnierzy, rejestrując u nich przed (I badanie) i po (II badanie) długotrwałym pobycie wysokogórskim wiek, wzrost, masę ciała, wartości ciśnienia tętniczego, wyliczając wskaźniki wagowo-wzrostowe, jak również wykonano próbę harwardzką. Następnie dokonano podziału żołnierzy w I i II badaniu na dwie grupy wiekowe, do 26 lat i powyżej 26 lat.

Wyniki: Nie wykazano statystycznie istotnych różnic badanych zmiennych zarówno w porównaniu międzygrupowym, jak i między badaniami. Ponadto nie stwierdzono istotnego efektu interakcyjnego dwóch badanych czynników (grupy i badania). Wnioski: Stwierdza się brak wpływu 6-miesięcznego pobytu na wysokości 2223 m n.p.m. na masę ciała, spoczynkowe ciśnienie tętnicze krwi i sprawność układu krążenia żołnierzy. Brak omawianych zmian jest efektem pobytu badanych na zbyt niskiej średniej wysokości n.p.m.

Słowa kluczowe: żołnierze, hipoksja, masa ciała, sprawność krążeniowa.

Wstęp

Miejsce położenia ponad poziom morza jest jednym z ekstremalnych warunków środowiska wpływających na organizm człowieka. Postępujące wraz z wysokością zmniejszenie ciśnienia parcjalnego tlenu w powietrzu atmosferycznym skutkuje obniżeniem wysycenia krwi tlenem określonym jako hipoksja wysoko-

* Mgr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.

** Dr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.

*** Prof. dr hab., Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Instytut Fizjoterapii Państwowej Medycznej Wyższej Szkoły Zawodowej w Opolu.

ściowa. Czynnikiem ten wpływa na zmiany w funkcjonowaniu układu oddechowego, krążenia, nerwowego, wydzielania wewnętrznego oraz czynności układu mięśniowego [18, 8]. Wśród negatywnych skutków zdrowotnych diagnozowanych u osób pracujących na dużych wysokościach wymienia się m.in.: zwiększenie ciśnienia tętniczego, zwiększenie ryzyka zaostrzenia niewydolności serca, chorobę górską objawiającą się obrzękiem płuc i mózgu, zaburzenia oddychania podczas snu, zmiany okulistyczne związane ze zwiększoną ekspozycją na światło UV oraz zaburzenia czynności nerek [20]. Ponadto sądzi się, iż przewlekłe przebywanie w warunkach hipoksji może mieć wpływ na skład i masę ciała, której redukcja jest wprost proporcjonalna do długości i średniej wysokości pobytu n.p.m. w warunkach hipoksji [4, 14, 2]. Hipoksja wywołuje także pogorszenie struktury mięśni szkieletowych oraz zmniejszenie ich masy, skutkujące obniżeniem wydolności tlenowej i beztlenowej [5, 7].

Pomimo licznych doniesień o szkodliwości długotrwałej ekspozycji organizmu człowieka na warunki wysokogórskie, stwierdza się, iż trening prowadzony na dużej wysokości przyczynia się do polepszenia efektów pracy treningowej [11, 3].

Cel pracy

Celem prezentowanej pracy była próba podjęcia wyjaśnienia, czy 6-miesięczny pobyt młodych zdrowych mężczyzn na wysokości 2223 m n.p.m. wpłynął na zmianę masy i składu ciała oraz sprawność układu krążenia.

Material i metody

Badaniu poddano 34 mężczyzn w wieku $28,50 \pm 3,52$ i wysokości ciała $179,00 \pm 6,54$ pełniących służbę wojskową w Afganistanie na wysokości 2223 m n.p.m. U badanych rejestrowano przed (I badanie) i po (II badanie) upływie 6-miesięcznego pobytu wysokogórskiego wiek oraz zmienne somatyczne tj.: wzrost – Wz, masę ciała – Mc (badanie I – $83,00 \pm 7,77$; badanie II – $82,82 \pm 7,76$), wartości ciśnienia skurczowego (RRs) i rozkurczowego (RRr). W celu oceny sprawności układu krążenia przeprowadzono w I i II badaniu próbę harwardzką, której wynik otrzymano po obciążeniu 5 minutowym testem wchodzenia na stopień o wysokości 49 cm i wyrażono jako wskaźnik zmęczenia (FI), posługując się ogólnie przyjętym wzorem ujmującym ilorazowy czas pracy $\times 100$ i sumę trzech 30-sekundowych pomiarów tętna w okresie restytucji powysiłkowej. Na podstawie danych somatycznych, tj.: wzrostu i masy ciała, wyliczono wskaźniki wagowo-wzrostowe: Queteleta, BMI, Rohrera i smukłości. Następnie dokonano podziału żołnierzy w I i II badaniu na dwie grupy wiekowe: 1 grupa, $n=19, >26$ lat; 2 grupa, $n=15, <26$ lat, których wiek, Wz i Mc przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Wiek i zmienne somatyczne żołnierzy grupy 1 i 2 określone w badaniu I i II

Zmienne somatyczne	Numer badania	Numer grupy wiekowej	x	±SD
Wiek [l]	I	1	25,79	0,42
		2	31,93	2,52
	II	1	25,79	0,42
		2	31,93	2,52
Wz [cm]	I	1	179,00	7,33
		2	178,80	5,63
	II	1	179,00	7,33
		2	178,80	5,63
Mc [kg]	I	1	84,16	8,37
		2	81,47	6,93
	II	1	84,05	8,32
		2	81,27	6,94

Wz – wzrost, Mc – masa ciała

Otrzymane wyniki poddano analizie statystycznej przy użyciu programu SPSS Statistics 20. Za pomocą testu t – Studenta dla wartości powiązanych dokonano porównań: wieku, wysokości i masy ciała, wskaźników wagowo-wzrostowych, wyników próby harwardzkiej, ciśnienia tętniczego krwi przed (I badanie) i po (II badanie) upływie 6-miesięcznego pobytu wysokogórskiego dla wszystkich badanych bez podziału na grupy wiekowe. Ponadto przy użyciu dwuczynnikowej analizy wariancji dokonano analizy wpływu czynników tj.: wiek badanych (grupy wiekowe) i 6-miesięczny pobyt wysokogórski (badanie) na wiek, zmienne somatyczne, ciśnienia tętnicze krwi i wynik próby harwardzkiej, jak również określono interakcje pomiędzy tymi dwoma czynnikami. Stosując test post hoc Bonferroni, dokonano oceny różnic międzygrupowych i pomiędzy badaniami. Za istotne statystycznie przyjmowano wartości przy $p < 0,05$.

Wyniki badań

Wiek, Wz i Mc żołnierzy określone w badaniu I i II przedstawiono przy ich charakterystyce w poprzednim podrozdziale i nie stwierdzono istotnych różnic pomiędzy tymi zmiennymi. Żołnierze w badaniu I osiągnęli następujące wartości zmiennych: RRs $127,50 \pm 7,55$, RRs $83,24 \pm 4,70$, FI $74,06 \pm 18,93$, wskaźnik Queteleta $463,66 \pm 39,31$, BMI $25,94 \pm 2,40$, wskaźnik Rohrer'a $1,45 \pm 0,17$, wskaźnik smukłości $41,08 \pm 1,49$. W badaniu II wartości te wynosiły, odpowiednio: $125,88 \pm 6,74$, $83,20 \pm 5,31$, $74,73 \pm 20,06$, $462,81 \pm 38,60$, $25,90 \pm 2,33$, $1,45$

$\pm 0,16$, $41,10 \pm 1,48$. Wiek i Wz nie uległy zmianie w obydwu badaniach, a pozostałe analizowane zmienne również nie różniły się statystycznie, tj.: masa ciała ($t=0,482$, $p>0,05$), wskaźnik Queteleta ($t=0,497$, $p>0,05$), wskaźnik BMI ($t=0,476$, $p>0,05$), wskaźniki Rohrera ($t=0,530$, $p>0,05$), wskaźnik smukłości ($t=-0,464$, $p>0,05$), FI ($t=-0,869$, $p>0,05$), RRs ($t=1,779$, $p>0,05$), RRr ($t=0,029$, $p>0,05$).

Dwuczynnikowa analiza wariancji w schemacie międzygrupowym i między badaniami: 1 grupa – żołnierze przed pobytem wysokogórskim (I badanie), wiek < 26 lat; 2 grupa – żołnierze przed pobytem wysokogórskim (I badanie), wiek > 26 lat; 1 grupa – żołnierze po pobycie wysokogórskim (II badanie), wiek < 26 lat; 2 grupa – żołnierze po pobycie wysokogórskim (II badanie), wiek > 26 lat, gdzie czynnikami był wpływ 6-miesięcznego pobytu wysokogórskiego (badanie) i wiek badanych (grupa), nie wykazała istotnych statystycznie różnic pomiędzy wszystkimi grupami względem: wieku, Mc, Wz, RRs, RRr, wskaźnika Queteleta, wskaźnika BMI, wskaźnika Rohrera oraz FI (tabela 2). Jedyna istotna statystycznie różnica wykazana testem post hoc wystąpiła w zakresie wieku, pomiędzy grupą 1 i 2, tak w badaniu I, jak i II, ($F=109,95$, $p<0,001$).

Nie stwierdzono istotnego statystycznie efektu interakcyjnego dwóch badanych czynników (grupy i badania) na wiek ($F=0,001$), Wz ($F=0,001$), Mc ($F=0,001$), RRs ($F=0,361$), RRr ($F=0,005$), wskaźnik Queteleta ($F=0,001$), wskaźnik BMI ($F=0,001$), wskaźnik Rohrera ($F=0,002$), wskaźnik smukłości ($F=0,001$) oraz FI ($F=0,024$).

Tabela 2. Analizowane zmienne żołnierzy grupy 1 i 2 określone w badaniu I i II

Zmienne somatyczne		wiek [l]		Wz [cm]		Mc [kg]		RRs [mm Hg]		RRr [mm Hg]		Próba Harvardzka		Mc/Wz [g/cm]		BMI [kg/m ²]		Mc/Wz ³ [g/cm ³]		Wz ³ / ³ √Mc [cm ³ / ³ √kg]			
Grupy																							
Badanie	wiek	x	SD	x	SD	x	SD	x	SD	x	SD	x	SD	x	SD	x	SD	x	SD	x	SD		
Badanie I	<26 lat n=19	25,79	0,42	179,00	7,33	84,16	8,37	127,68	6,59	83,74	4,71	71,60	18,10	469,80	39,14	26,27	2,27	1,47	0,16	40,90	1,39		
	>26 lat n=15	31,93	2,52	178,80	5,63	81,47	6,93	127,27	8,86	82,60	4,78	77,16	20,13	455,88	39,45	25,53	2,58	1,43	0,18	41,31	1,64		
Badanie II	<26 lat n= 19	25,79	0,42	179,00	7,33	84,05	8,32	127,00	5,85	83,63	5,33	71,61	18,78	469,25	39,04	26,24	2,28	1,47	0,16	40,92	1,42		
	>26 lat n= 15	31,93	2,52	178,80	5,63	81,27	6,94	124,47	7,71	82,67	5,41	78,67	21,56	454,64	37,75	25,46	2,40	1,43	0,16	41,34	1,57		
Efekt główny (badanie)		F		0,001		0,001		0,006		0,978		0,001		0,025		0,009		0,007		0,006		0,004	
p<		1,000(n.s.)		1,000(n.s.)		0,936(n.s.)		0,326(n.s.)		0,988(n.s.)		0,875(n.s.)		0,925(n.s.)		0,934(n.s.)		0,940(n.s.)		0,947(n.s.)			
Efekt główny (grupa wiekowa)		F		219,892		0,015		2,087		0,702		0,722		1,747		2,258		1,724		1,011		1,266	
p<		0,001(n.s.)		0,902(n.s.)		0,153(n.s.)		0,405(n.s.)		0,399(n.s.)		0,191(n.s.)		0,138(n.s.)		0,194(n.s.)		0,319(n.s.)		0,265(n.s.)			
Efekt interakcyjny (badanie v.s. grupa wiekowa)		F		0,001		0,001		0,001		0,361		0,005		0,024		0,001		0,001		0,002		0,001	
p<		1,000(n.s.)		1,000(n.s.)		0,980(n.s.)		0,550(n.s.)		0,945(n.s.)		0,876(n.s.)		0,971(n.s.)		0,970(n.s.)		0,969(n.s.)		0,983(n.s.)			
<26 lat badanie I v.s. <26 lat badanie II		F		0,001		0,001		0,002		0,086		0,004		0,001		0,002		0,001		0,001		0,001	
p<		1,000(n.s.)		1,000(n.s.)		0,967(n.s.)		0,771(n.s.)		0,949(n.s.)		0,999(n.s.)		0,965(n.s.)		0,973(n.s.)		0,978(n.s.)		0,973(n.s.)			

Tabela 2. Analizowane zmienne żołnierzy grupy 1 i 2 określone w badaniu I i II (cd.)

>26 lat badanie I v.s. >26 lat badanie II F	0,001	0,001	0,005	1,131	0,001	0,044	0,008	0,007	0,006	0,003
p<	1,000(n.s.)	1,000(n.s.)	0,944(n.s.)	0,292(n.s.)	0,971(n.s.)	0,834(n.s.)	0,931(n.s.)	0,936(n.s.)	0,939(n.s.)	0,953(n.s.)
<26 lat badanie I v.s. >26 lat badanie I F	109,946	0,008	1,008	0,028	0,423	0,679	1,076	0,813	0,467	0,609
p<	0,001(n.s.)	0,931(n.s.)	0,319(n.s.)	0,867(n.s.)	0,518(n.s.)	0,413(n.s.)	0,304(n.s.)	0,371(n.s.)	0,497(n.s.)	0,438(n.s.)
<26 lat badanie II v.s. >26 lat badanie II F	109,946	0,008	1,080	1,034	0,304	1,092	1,184	0,912	0,545	0,657
p<	0,001(n.s.)	0,931(n.s.)	0,303(n.s.)	0,313(n.s.)	0,583(n.s.)	0,300(n.s.)	0,281(n.s.)	0,343(n.s.)	0,463(n.s.)	0,421(n.s.)

Wz – wzrost, Mc – masa ciała, RRs – wartość ciśnienia skurczowego, RRr – wartość ciśnienia rozkurczowego, Mc/Wz – wskaźnik Queteleta, BMI – wskaźnik masy ciała, Mc/Wz^3 – wskaźnik Rohrer, $Wz^3/\sqrt[3]{Mc}$ – wskaźnik smukłości

Omówienie

Według Kayser i Verges [13] ekspozycji na dużych wysokościach często towarzyszy utrata masy ciała. Przyczynami takiego stanu może być ujemny bilans energetyczny i zaburzenia czynności jelit. Jak podaje Chaudhary i wsp. [6, 7], zmniejszenie masy ciała w warunkach hipoksji głównie związane jest z utratą masy mięśniowej. Badania przeprowadzone przez Basu i wsp. [1] na grupie 221 żołnierzy potwierdziły omawianą zależność, wykazując zmniejszenie masy ciała po upływie 4-miesięcznego pobytu na wysokości 5400–6700 m n.p.m. Dodatkowo autorzy zarejestrowali negatywne zmiany w strukturze kości pod wpływem niedotlenienia hipobarycznego. Postępującej wraz z wysokością n.p.m. utraty masy ciała nie potwierdzają uzyskane w prezentowanej pracy wyniki. Analiza statystyczna nie wykazała istotnych różnic w masie ciała i wartościach wskaźników wagowo-wzrostowych u żołnierzy przed i po upływie 6-miesięcznego pobytu na wysokości 2223 m n.p.m., tak z uwzględnieniem, jak i bez uwzględnienia podziału na grupy wiekowe (tab. 2). Pomimo braku znaczących różnic pomiędzy omawianymi zmiennymi wykazano nieco wyższe wartości średnich arytmetycznych masy ciała przed ekspozycją wysokościową (tab. 1). Podobne wyniki otrzymali Rai i wsp. [16], badając 3 grupy żołnierzy przebywających 4 miesiące kolejno na wysokości 3500, 3800, 4700 m n.p.m. Braku istotnej utraty masy ciała w badaniach Rai i wsp. [16], jak i badaniach własnych można dopatrywać się w dostępnych w literaturze wynikach badań, które wykazują, że większa redukcja masy ciała jest wynikiem dłuższej ekspozycji oraz wyższej średniej wysokości n.p.m. [4, 12].

Pomimo stwierdzonej utraty tanki mięśniowej na skutek hipoksji wysokościowej, badania wydolności tlenowej przeprowadzone przez Ferretti i wsp. (1990) nie wykazały zmniejszenia wartości maksymalnego zużycia tlenu (VO_{2max}) w wartościach względnych i bezwzględnych [10]. Ponadto, jak podają Józwiak i Stodółka (2009), trening w warunkach hipoksji wysokościowej wywołuje zmiany fizjologiczne w organizmie, podobne do tych spowodowanych treningiem wytrzymałościowym, tj. wzrost: wentylacji płuc, ilości mioglobiny, aktywności enzymów tlenowych w mięśniach, hematokrytu i stężenia hemoglobiny, co skutkuje zwiększeniem pochłaniania i transportu tlenu. Według tych autorów trening wysokogórski przyczynia się do uzyskania lepszych efektów pracy treningowej. Wzrostu sprawności układu krążenia pod wpływem pobytu wysokogórskiego nie potwierdziły otrzymane wyniki. Stwierdzono brak istotnych statystycznie różnic w wyniku próby harwardzkiej przed i po upływie pobytu wysokogórskiego z uwzględnieniem i bez uwzględnienia podziału na grupy wiekowe (tab. 2).

Duża wysokość ze względu na odmienne warunki środowiskowe wpływa na fizjologię układu krążenia [19]. Badania przeprowadzone przez Negi i wsp. [15]

w grupie 413 pacjentów na wysokościach 3100 m n.p.m. i powyżej 3500 m n.p.m. wykazały, iż warunki klimatyczne t.j.: niedobór tlenu oraz działanie obniżonego ciśnienia atmosferycznego wraz z niskimi temperaturami skutecznie zmniejszają ryzyko rozwoju nadciśnienia tętniczego. Podobne wyniki w grupie 137 pacjentów uzyskane przez Shrestha i wsp. [17] na 137 pacjentach podzielonych na dwie grupy (I grupa przebywająca na wysokości 2650 m n.p.m.; II grupa przebywająca na wysokości 2950 m n.p.m.) wykazały, iż ciśnienie krwi maleje ze wzrostem wysokości. Przedstawiona zależność była istotna statystycznie jedynie względem ciśnienia skurczowego krwi. Analiza wyników nie potwierdziła istotnych statystycznie różnic w wartościach ciśnienia skurczowego i rozkurczowego u badanych żołnierzy przed i po upływie 6-miesięcznego pobytu wysokogórskiego dla wszystkich badanych bez podziału na grupy. Brak istotnych statystycznie różnic odnotowano także w porównaniach międzygrupowych (tab. 2). Wydaje się, że wysokość n.p.m., na jakiej przebywali badani przez nas żołnierze, była zbyt niska, by wywołać istotne zmiany w organizmie. Jakkolwiek rozgrywane w 1968 r. Igrzyska Olimpijskie w Meksyku na wysokości 2240 m n.p.m. wywołały wiele kontrowersji, a przygotowania do nich łączyły się ze szczegółowymi badaniami wydolnościowymi i adaptacyjnymi do warunków hipoksji. Potwierdziły to niektóre rezultaty t.j.: legendarny skok w dal wynoszący 8,90 m, będący wynikiem szczególnych warunków hipoksycznych, wykonany przez B. Beamona. We wspomnianych igrzyskach zanotowano w dyscyplinach sportowych 17 rekordów świata i 9 rekordów olimpijskich. W tym w konkurencjach biegowych ustanowiono 11 rekordów świata i 1 rekord olimpijski [11]. Stąd też wysokość nad poziom morza, którą opisano w tej pracy, mogła mieć związek ze zmianami wydolności i adaptacji organizmu, chociaż uzyskane wyniki w tej pracy nie potwierdziły tego. Ponadto praca, jaką badani żołnierze wykonywali podczas opisywanej misji, sprowadzała się dla części z nich do podobnych obowiązków biurowych jak w kraju, a ci, którzy wykonywali swoje obowiązki w terenie, posługiwali się głównie bojowym sprzętem zmechanizowanym i skomputeryzowanym tak, że nie doznawali intensywnego treningu fizycznego. Również zakres temperatur otoczenia nie odbiegał znacząco od warunków termicznych w Polsce i podczas tego pobytu w dzień wynosił średnio w kolejnych miesiącach: wrzesień +21°C, październik +12°C, listopad, grudzień, styczeń – 11°C, luty 0°C, marzec +6°C. Wymagane są dokładne badania celem precyzyjnego uchwycenia wysokości n.p.m., od której zaczynają pojawiać się istotne krążeniowe, somatyczne i wydolnościowe zmiany adaptacyjne w organizmie człowieka.

Wnioski

1. Pomimo licznych doniesień o wpływie ekspozycji wysokościowej na utratę masy ciała nie wykazano znaczących zmian w składzie i masie ciała żołnie-

- rzy pod wpływem 6-miesięcznego pobytu na wysokości 2223 m n.p.m., zarówno bez podziału, jak i z podziałem na grupy wiekowe. Przypuszcza się, że brak istotnych statystycznie różnic w masie ciała może być skutkiem zbyt niskiej średniej wysokości pobytu n.p.m.
2. Ponadto nie stwierdza się wpływu 6-miesięcznego pobytu na wysokości 2223 m n.p.m. na spoczynkowe ciśnienie tętnicze krwi i sprawność układu krążenia.
 3. Wymagane są dokładne badania celem precyzyjnego uchwycenia wysokości n.p.m., od której zaczynają pojawiać się istotne krążeniowe, somatyczne i wydolnościowe zmiany adaptacyjne w organizmie człowieka.

Piśmiennictwo

- [1] Basu M., Malhotra A.S., Pal K. (2013): Determination of bone mass using multisite quantitative ultrasound and biochemical markers of bone turnover during residency at extreme altitude: a longitudinal study. *High Alt. Med. Biol.*, 14(2), 150–154.
- [2] Biff F., Palmer M.D., Clegg D.J. (2013): Ascent to altitude as a weight loss method: The good and bad of hypoxia inducible factor activation. *Obesity*, On line.
- [3] Billaut F., Gore C.J., Auqhey R.J. (2012): Enhancing team-sport athlete performance: is altitude training relevant? *Sports Med.*, (9), 751–767.
- [4] Boyer S.J., Blume F.D. (1984): Weight loss and changes in body composition at high altitude. *J.Appl.Physiol.*, 57, 1580–1585.
- [5] Cerretelli P. (1992): Muscle energetics and ultrastructure in chronic hypoxia. *Respiration*, 59(2), 24–29.
- [6] Chaudhary P., Suryakumar G., Prasad R. (2012): Effect of acute hypobaric hypoxia on skeletal muscle protein turnover. *J. Med. Sci.*, 5(4), 355–361.
- [7] Chaudhary P., Suryakumar G., Prasad R. (2012): Chronic hypobaric hypoxia mediated skeletal muscle atrophy: role of ubiquitin-proteasome pathway and calpains. *Mol. Cell Biochem.*, 364(1–2), 101–113.
- [8] Farias J.G., Jimenez D., Osorio J. (2013): Acclimatization to chronic intermittent hypoxia in mine workers: a challenge to mountain medicine in Chile. *Biol. Res.*, 46(1), 59–67.
- [9] Ferretti G., Boutellier U., Penderqast D.R. (1990): Oxygen transport system before and after exposure to chronic hypoxia. *Int J Sports Med.*, 11(1), 15–20.
- [10] Hoppeler H., Howald H., Cerretelli P. (1990): Human muscle structure after exposure to extreme altitude. *Experientia*, 46(11–12), 1185–1187.
- [11] Józwiak Ł., Stodółka J. (2009): Charakterystyka treningu wysokogórskiego w biegach średnich na przykładzie zawodnika klasy mistrzowskiej. *Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu*, 29, 679–684.
- [12] Kayser B., Acheson K., Decombaz J. (1992): Protein absorption and energy digestibility at high altitude. *J.Appl.Physiol.*, 73, 2425–2431.

- [13] Kayser B., Verges S. (2013): Hypoxia, energy balance and obesity: from pathophysiological mechanisms to new treatment strategies. *Obes. Rev.*, 14(7), 579–592.
- [14] Lippel F.J., Neubauer S., Schipfer S. (2010): Hypobaric Hypoxia Causes Body Weight Reduction in Obese Subjects. *Obesity*, 18(4), 675–681.
- [15] Negi P.C., Bhardwaj R., Kandoria A. (2012): Epidemiological study of hypertension in natives of Spiti Valley in Himalayas and impact of hypobaric hypoxemia; a cross-sectional study. *J. Assoc. Physicians India*, 60, 21–25.
- [16] Rai R.M., Malhotra M.S., Dimri G.P., Sampathkumar T. (1975): Utilization of different quantities of fat at high altitude. *Am. J. Clin. Nutr.*, 28, 242–245.
- [17] Shrestha S., Shrestha A., Shrestha S., Bhattarai D. (2012): Blood pressure in inhabitants of high altitude of Western Nepal. *JNMA J Nepal Med. Assoc.*, 52(188), 154–158.
- [18] Szmatlan-Gabryś U., Gabryś T., Mróz A. (2003): Zachowanie wysokiej intensywności wysiłku w niesprzyjających warunkach środowiska jako podstawowe kryterium skuteczności w sportach ekstremalnych W: Rakowski A., Chodąła A., Kalina R., red.: *Sporty ekstremalne w przygotowaniu żołnierzy i formacji antyterrorystycznych*, Wyd. Polskie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej, Warszawa, 27–41.
- [19] Vats P., Ray K., Majumdar D. (2013): Changes in cardiovascular functions, lipid profile, and body composition at high altitude in two different ethnic groups. *High Alt Med. Biol.*, 14(1), 45–52.
- [20] Vearrier D., Greenberg M. (2011): Occupational health of miners at altitude: Adverse health effects, toxic exposures, pre-placement screening, acclimatization, and worker surveillance. *Clinical Toxicology*, 49(7), 629–640.

Abstract

Effect of 6-month Stay at High Altitude on Body Composition and Cardiovascular Fitness of Soldiers

The high altitude above sea level alters the function of the human body due to different environmental conditions. Aim: The aim of this study was to investigate the effect of high-altitude on soldier's body mass and cardiovascular fitness. Material and Methods: The study involved 34 men; the following measurements were taken before (trial I) and after (trial II) the long-term residence at high altitude: age, height, weight, blood pressure, calculated mass-height indices, as well as Harvard Step Test was conducted. Then, during the trial I and trial II soldiers were divided into two age groups, under 26 and over 26 years. Results: There were no statistically significant differences between the variables tested both between the two groups and between the two trials. In addition, there was no significant interactive effect of the two treatment factors (groups and trials). Conclusion: It is concluded that there was no effect of a 6-month stay at the altitude of 2223 meters above sea level on soldiers' body mass, resting blood pressure and cardiovascular fitness. Lack of these changes are the result of the respondents' stay at a too low elevation above sea level.

Key words: soldiers, hypoxia, body mass, cardiovascular performance.

Klaudia ZUSKOVÁ*, Alena BUKOVÁ*, Peter BAKALÁR*
Mirianna BRŤKOVÁ*, Ľubomír VOJTAŠKO**, Martina HANČOVÁ***

Overweight in Relation to Motor Activity and Stress Level of University Students

Abstract

A current problem of the population nowadays appears to be the lack of motor activity, the increase in BMI and the growth in stressogenic factors in the way of life of the population. This in turn affects the quality of human life and health. On a sample of university undergraduates (794 men and 1,169 women) we were observing the relation between overweight, namely the level of BMI gained via somatometric measurement, and the amount of subjectively evaluated level of motor activity, in their relation to the subjectively perceived extent of stress in their lifestyle, using the method of questionnaire. The results in both genders confirmed the existing relationship between BMI values and the degree of physical activity as well as the correlation between motor activity and subjectively perceived stress. As a result, the relationship between the variables motor activity and stress level did not prove significant.

Keywords: BMI, obesity, weight reduction, health, quality of life, lifestyle.

Introduction

Addressing obesity requires a comprehensive – holistic approach that respects and takes into account the biological, psycho-social and health elements. Obesity became, on the turn of the millennium, the most common metabolic disease due to the changes in living conditions and lifestyle (Hainer et al., 2004). The WHO (1) points out the plight. The prevalence of obesity has doubled after the year 2008. The national prevalence of obesity is monitored using data from the National Health and Nutrition Examination Survey. Obesity among adoles-

* Pavol Jozef Šafárik University in Košice, Institute of Physical Education and Sport.

** Technical University in Košice.

*** Pavol Jozef Šafárik University in Košice, Faculty of Science.

cents aged 12–19 increased from 5% to 18,4% during the period 1976–1980 and 2009–2010 (Fryar et al., 2012).

In Slovakia, monitoring the occurrence of overweight and obesity in undergraduates has been pursued by Bartík et al. (2004), Žídek (2009), Ležovič et al. (2010), Štovčíková (2010), Hrčka et al. (2011), when they were determining overweight and obesity using the Body Mass Index (BMI) method. BMI level results by Ležovič et al. (2010), and Štovčíková (2010), point out higher values of those in men. It is important to follow the trend of BMI levels in undergraduates, because of the increase in their values in the upper grades (Bobřík, Benko, 2006) and a further increasing trend with ageing of both genders (Ležovič et al., 2010, Zusková et al., 2012). Critical incidence of underweight among female undergraduates and the potential impact of poor eating habits and the media influence on the trends in fashion and appearance are also being monitored (Gádošiová, 2003).

Globally, there are warnings against the gradual decline in habitual physical activity in children and youth, resulting in increased body weight with age and decline of functional ability. Research interest in physical activity (PA) is intensified by finding its association with obesity, cardiovascular diseases, type 2 diabetes and some forms of cancer. PA is thus an important part of primary and secondary prevention of these diseases (Church, Blair, 2009). It is currently becoming the biggest public healthcare problem (Blair, 2009). As an essential remedy for this situation appears to be an increase in the volume of regular physical activity (PA), establishment of active lifestyle, especially among children and the youth (Bouchard, 2006). There exist a documented decline in implementation of PA over the past two decades, regardless of age and gender (Bunc, 2008, 2010; Brtková et al. 1992, 2008; Uher, 2010; Uher, Pullmannová Švedová, 2013) point out the negative trends in undergraduates' lifestyle such as the decrease in the hours spent by carrying out PA, increase in proportion of fat within body composition and a decrease in functional ability. The impact of intrapersonal and interpersonal characteristics towards a healthy lifestyle, health-related behaviour, as well as risk-taking behaviour of adolescents is reflected in current models of health (Neyer, Lehnart, 2006).

Exercises as a form of PA affect not only weight reduction, but also improve a number of psychiatric symptoms, such as depression-loaded mind, help reduce anxiety, increase self-esteem and positive reinforcement of the psyche in coping with stress (Křivohlavý, 2009). In research by Zusková et al. (2012) carried out among undergraduates, we found significant correlation between increased BMI values and the reasons for participating in a weight-loss program, e.g. bodybuilding and improving one's lifestyle. The level of comprehensive education regarding healthy lifestyle and prevention of obesity in Slovakia does not match the one in Western European countries (Vojtová, Hrčka, 2011). In the above study, the question seeking answer on what BMI informs about was correctly

answered by only 65% Slovaks compared to 90% Austrians. The effects of endurance training on body weight were indicated by 70% Slovaks and 83% Austrians, and only 47% Slovaks compared to 78% Austrians responded stating that appropriate long-term exercise can reduce heart rate. The study by Stempelová and Topol'ská (2010) points out that respondents have poor awareness of their responsibility for their own health and they are unable to properly internalize the knowledge of healthy lifestyle, even if it seems sufficient. Time distribution of activities refers to their capacity of making better use of leisure time for supporting health – sports, healthy diet, rest, sleep at the expense of labour are neglected. Physical activity is considered an important investment in the future of an individual also at the national level. Lee et al. (2012) state that inactivity causes 9% (range 5,1–12,5) of premature mortality, or more than 5,3 million of the 57 million deaths that occurred worldwide in 2008. If inactivity were not eliminated, but decreased by 10% or 25%, more than 533, 000 and more than 1.3 million deaths, respectively, could be averted every year. According to those authors, the assumption stands that elimination of physical inactivity would increase life expectancy of the world's population by 0,68 (range 0,41-0,95) years.

Physical activity in the form of sporting activity is clearly demonstrated as a means of stress reduction (Bidle, 1995). Some types of stress, such as work stress, have been associated with obesity-related behaviours among adults (Tamers et al. 2011; Cash et al. 2011). Higher levels of perceived stress were associated with lower levels of eating awareness, physical activity, and walking. BMI in that study was not associated with perceived stress (Barrington et al., 2012). Evidence for an association between stress and physical activity behaviours is mixed (Troost et al., 2012), and more testing of physical activity theory is needed to identify inconsistencies in the literature (Nigg et al., 2008; Rhodes, Nigg, 2011). Greater life stress and stress reactivity contribute to deposition of the central fat in lean women (Epel et al., 2000).

Objective

Analysis of the incidence of overweight and obesity in undergraduates in relation to physical activity and subjectively perceived amount of stress.

In relation to work, we assume that there exist a significant correlation between increased BMI levels and a lower level of physical activity in the lifestyle of students.

Research methods

The group of large-scale research consisted of first-year college students of the humanities and natural sciences, plus students with technical orientation at two universities. It comprised of 1169 women of the average age 21.68 (sd=2,83), and 794 men of the average age 21.28 (sd=2,22).

The data was obtained via a questionnaire and somatometry of basic parameters, height (cm) using a meter mounted on the wall, weight (kg) using a BF551 OMRON Body Composition Monitor scale, from which we calculated Body Mass Index (BMI). BMI values were categorized into different levels in accordance with WHO (< 18,5 underweight, 18,5–24,99 optimum weight, 25–29,99 overweight, 30–34,99 first degree obesity, 35–39,99 second degree obesity, >40 third degree obesity).

The questionnaire was completed by students in September 2012 at the Pavel Jozef Safarik University in Kosice and the Technical University in Kosice at the beginning of the first semester. From the original test battery we shortlisted the following set of questions for our work: “What is your overall amount of physical activity (works in the garden, at home, at school, sports, exercise etc.) during the past year?” The options for answer were: excessive, adequate, inadequate, minimum, other and “How would you assess on a scale the level of stress in your life over the past half a year?” expressed on a 7-point scale (1 – none, 4 – moderate, 7 – extreme). Data were processed using RExcel (Baier, Neuwirth 2007). In addition to basic measures of centre and spread, Wilcoxon Rank Sum Test and Chi-squared test for independence were applied. Statistical significance of the results was determined at $\alpha < 0,05$.

The article is part of the grant project

Results

In the male group, the average height recorded was 179,12 cm (sd 6,69 cm) and the average weight was 76,47 kg (sd 13,42 kg). In the female group, the average recorded height was 166,23 cm (sd 6,19 cm) and average weight was 60,22 kg (sd 10,49 kg). To apply the BMI method, we obtained the distribution of pro-bands at different levels (Fig. 1).

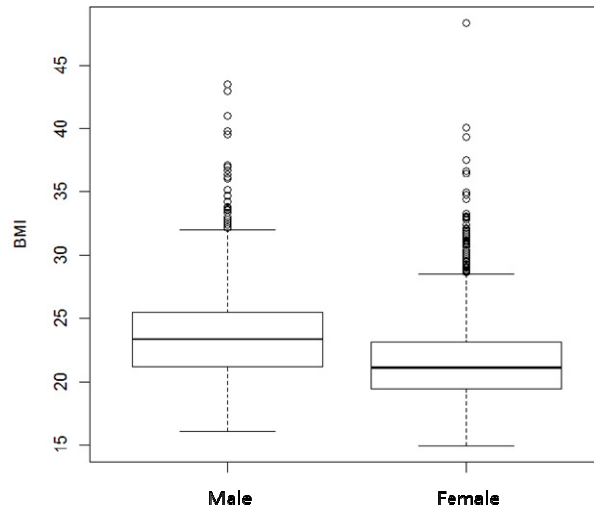

Figure 1. The spread of BMI values in the groups of male and female undergraduates

The male and female group differed significantly in BMI values (χ -squared 101,36 at $\alpha < 0,05$). In males the average BMI was 23,80 (sd 3,79) and in females it was 21,77 (sd 3,56). The percentage of pro-bands distribution, in particular the BMI levels, are presented in Table 1.

Tab. 1. BMI of males (n=794) and of females (n=1169) within the same gender group

	Under-weight		Optimum weight		Overweight		Obesity 1st degree		Obesity 2nd degree		Obesity 3rd degree	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Males	28	3,5	519	65,4	198	24,9	36	4,5	10	1,3	3	0,4
Females	145	12,4	845	72,3	139	11,9	33	2,8	5	0,4	2	0,2

Excessive physical activity was reported by 16% students compared to 5% female students in the previous semester. Insufficient physical activity was reported by 15% of male and 21% of female students. Up to 72% of the female students rated their PA as minimum level compared to 44% of males. Subjectively evaluated PA representation among university male and female students differs significantly in favour of a better assessment by males ($W=540748.5$, $p < 2.25e-13$), whereas the subjective perception of stress is different, with significantly higher levels in women ($W=329457.5$, $p < 2.2e-16$). On a scale evaluation of stress from 1 to 7, the extreme values of 1 and 7 in the rating have no such informative value as the values from the centre downwards and upwards to higher stress values. A mean was reported by 22% of male students and 43% of females, level 5 was reported by 12% of males and 28% of females, level 3

downwards was reported by 22% of males compared to 11% of females. Figures 2 and 3 provide graphic assessment of physical activity and stress.

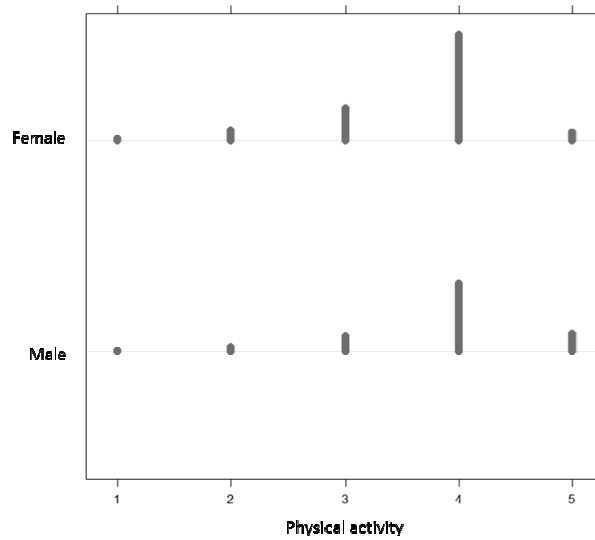

Figure 2. Assessment of physical activity in the male and female student groups

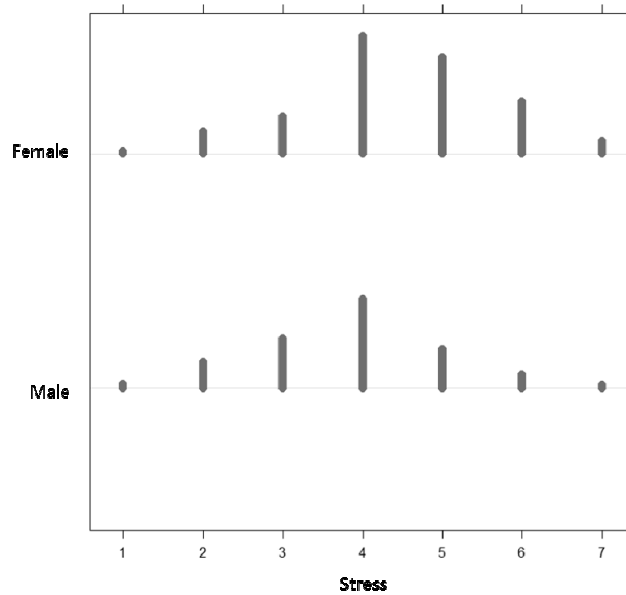

Figure 3. Subjective assessment of stress level in the male and female student groups

Legend: scale 1 – 7; 1 – none, 4 – moderate, 7 – excessive

We reported significant connection between PA and BMI levels in both the female students group $X^2=18.8199$, $df=9$, $p\text{-value}=0.02677$ and among the male students ($X^2=21.089$, $df=9$, $p\text{-value}=0.01226$). For correct use of the Chi-square test, we merged obesity degrees I and II into one category of "obesity" and we did the same with physical activity level 1 and 2. Tables 2 and 3 show that optimum weight correlates with above-average and adequate PA, while the ranges of overweight and obesity are related to inadequate and minimum PA reported to a greater extent than it is in the optimum weight range.

Tab. 2. Physical activity and BMI of male students (%)

BMI	Physical activity (%)					Total
	other	minimum	insufficient	adequate	excessive	
overweight	0,1	1,1	4,2	16	3,5	24,9
obesity 1st degree	0	0,5	1,3	2,4	0,4	4,5
obesity 2nd degree	0	0,3	0,3	0,9	0,9	1,6
optimum weight	0,6	2,4	8,3	41,4	12,6	65,4
underweight	0	0,1	0,6	2,6	0,1	3,5
Total	0,8	4,4	14,6	63,4	16,9	100

Tab. 3. Physical activity and BMI of female students (%)

BMI	Physical activity (%)					Total
	other	minimum	insufficient	adequate	excessive	
overweight	0,1	0,5	3,3	7,5	0,4	11,9
obesity 1st degree	0	0,2	0,7	2,0	0	2,8
obesity 2nd degree	0	0	0,3	0,2	0,1	0,6
optimum weight	0,5	4,8	13,7	49,1	4,2	72,3
underweight	0,1	1,7	2,7	7,1	0,8	12,3
Total	0,7	7,2	20,7	65,9	5,5	100

If in both sets of students, we look at the representation of extreme values of stress in the individual BMI ranges (line evaluation of contingency tables 4 and 5), there appears to be a tendency of higher incidence of the 7 value in pro-bands with overweight and obesity compared to pro-bands with optimum weight, those having, in contrast a higher representation of value 1. Significant correlation however was neither proved in the set of female nor male students.

Tab. 4. Rate of subjectively perceived stress and BMI among male students (%)

BMI	Stress							Total
	1	2	3	4	5	6	7	
overweight	1,5	12,8	19,4	38,8	16,8	8,2	2,6	100,1
obesity 1st degree	0	13,9	16,7	36,1	16,7	11,1	5,6	100,1
obesity 2nd degree	7,7	0	30,8	38,5	15,4	7,7	0	100,1
optimum weight	2,9	11,4	22,6	38,6	17,8	5,2	1,5	100
underweight	3,6	14,3	25	46,4	7,1	3,6	0	100

Legend: scale 1 – 7; 1 – none, 4 – moderate, 7 – excessive

Tab. 5. Rate of subjectively perceived stress and BMI among female students (%)

BMI	Stres							Total
	1	2	3	4	5	6	7	
overweight	0	5,8	9,4	32,4	35,3	14,4	2,9	100,2
obesity 1st degree	3,0	3,0	15,2	30,3	24,2	18,2	6,1	100
obesity 2nd degree	0	0	14,3	14,3	28,6	14,3	28,6	100,1
optimum weight	0,7	6,8	10,9	35,5	27,3	15,2	3,7	100,1
underweight	0,7	7,6	11,8	31,2	27,1	16	5,6	100

Legend: scale 1 – 7; 1 – none, 4 – moderate, 7 – excessive

We found significant relationship between PA and the degrees of stress both in the group of male students ($X^2=27.2819$, $df=12$, $p\text{-value}=0.007036$) and in the group of female students ($X^2=36.6133$, $df=12$, $p\text{-value}=0.000258$). For the correct use of chi-square test we merged the extreme levels of stress – 1 and 2 into an only category as well as 6 and 7 into one category.

Contingency tables 6 and 7 show a higher representation of correlation between high assessed stress levels and lower PA, and between higher PA values and lower assessed stress levels.

Tab. 6. Relationship between the level of stress and PA among male students

Physical activity	Stress						
	1	2	3	4	5	6	7
other	0	2,2	0	0,7	1,5	0	0
minimum	5	1,1	4,1	3,3	5,9	14,3	6,7
insufficient	15	9,7	11,6	13	22,2	22,4	20
adequate	60	67,7	64	68,1	54,8	55,1	40
excessive	20	19,4	20,3	15	15,6	8,2	33,3

Tab. 7. Relationship between the level of stress and PA among female students

Physical activity	Stres						
	1	2	3	4	5	6	7
other	0	0	08,	0,5	1,2	0	2,1
minimum	0	3,9	7	5,5	7	10,7	17
insufficient	25	22,1	18	15,5	25,6	23,6	23,4
adequate	50	68,8	70,3	72,2	63,4	56,7	51,1
excessive	25	5,2	3,9	6,2	2,7	9	6,4

Discussion

Our results regarding BMI values closely correspond with research in Slovak university students by Hřčka et al. (2011), where the average values for females were 20.56 and for males 23.89. In the research of Zidek (2009), the average index for men was 23.42 while for female students Bartik et al. (2004) reported 20.8. BMI results correspond to the findings of Ležovič et al. (2010), Štovčíková (2010), in favour of higher values in the male group. A higher representation of females within the range of underweight may seem to indicate different nutrition trends in the lifestyle of female students. The correlation between overweight and physical activity, as demonstrated in our study in the higher BMI values and lower level representation of physical activity during the initial year at college confirms the findings of Cepková (2010), (2011a, 2011b) and Kim et al. (2005). According to Parson et al. (2005), increasing age and inactivity are associated with BMI values more in middle adulthood than in adolescence. Physical activity is not yet replaceable by any other activity, there exists no alternative to it. It was already recognised as human health support factor in times of Hippocrates. It should be considered a priority within education towards a healthy lifestyle as an important factor in prevention of overweight and obesity, but also as a means of its therapy. In terms of prevention, it is important to start with physical activity in early childhood (Avdičová et al., 2012; Chovanová, 2011, 2012; Chovanová, Majherová, 2012; Peralta, Marques, 2013; Pullmannová, Švedová, 2010), but we believe that university education should include this dimension of education, too. The fact is that education can play an important role in the knowledge about healthy lifestyle and its real fulfilment. The research Avdičová et al. (2012) in this regard points out the need to address the lower education group, in terms of gender primarily middle-aged men. PA is insufficient more in women than in men. PA has an effect on inhibition of stress factors in a person's life (Máček & Vávra, 1988), which is indirectly pointed out also in our results. The problem of overweight and deficit in physical activity is not only linked with obesity. Blair (2001) describes the lack of exercise and low levels of

cardio-respiratory fitness as a major cause of chronic illness, premature mortality, poor quality of life, loss of functions and of independence while getting older. Adequate values of factors in our study such as health, BMI and physical activity reduce the risk hypertension occurrence (Hu et al, 2005). First year university students mostly bring in lifestyle habits from their family homes. After taking on college education, there comes a change in lifestyle, which may have an impact on the routines and lead to emergence of new behaviours. Therefore, monitoring the variables listed in our study is to undergo further investigation with a lapse of time within the study period of the pro-bands.

Conclusion

The results of our research have shown correlation between gender and BMI. Higher BMI values were recorded in male students. Underweight as an accompanying problem of bodyweight and health is mainly found in the group of female students. The study confirmed relationship in both genders between subjectively assessed satisfaction with the physical activity and BMI values with higher BMI values and lower level assessment of physical activity within the last year of students at university. We hereby confirm the hypothesis. Also, we proved the relation between physical activity and the occurrence of subjectively perceived stress level. On the other hand, the work did not confirm correlation between BMI and subjectively perceived stress level. We conclude that physical activity may be an important health factor in terms of weight loss and of stress perception in the life of college students. Another objective of our research is to monitor this area of study after accomplishing one year of study at university. Lifestyle changes in the life of the first-year students can play a vital role as an interfering factor in initiating changes to these variables.

References

- Avdičová, M., Francisciová, K., Kamenský, G., *Výskyt rizikových faktorov kardiovaskulárnych ochorení – výsledky prvej národnej štúdie. Abstrakty prezentovaných prác.* Banská Bystrica: 2012. http://s3.amazonaws.com/zanran_storage/sks.webcentrum.eu/ContentPages/2567789075.pdf.
- Baier T. and Neuwirth E., *Excel: COM : R, Computational Statistics* 22/1, pp. 91–108. 2007.
- Barrington W.E., Ceballos R.M., Bishop, S.K., McGregor B.A., Beresford S.A.A., *Perceived Stress, Behavior, and Body Mass Index Among Adults Participating in a Worksite Obesity Prevention Program, Seattle, 2005–2007.*

- Bartík, P., Adamčák, Š., Rozim, R., *Hodnotenie telesnej zdatnosti a pohybovej výkonnosti študentiek PF UMB v Banskej Bystrici*. 2004.
- Blair, S.N., *Physical inactivity: the biggest public health problem of 21st century*. *Br. J. Sports Med.* Vol. 43, 2009.
- Bobrik, M., Benko, L., *Vzťah medzi somatometrickými ukazovateľmi a telesnou zdatnosťou u poslucháčov FCHPT STU v rokoch 2003–2005*. *Pohyb a zdravie* Trenčín: 2006.
- Bouchard, C., Blair, S.N., Haskell, W.L., *Physical activity and health*. *Human kinetics*, 2006.
- Brtková, M. et al., *Relationships between somatic parameters, physical fitness and plasma lipids and lipoproteins in university students*. VI. ICHPER European Congress, Prague, Czechoslovakia, *Proceedings Physical Activity for Better Life Style in a New Europe*. Prague: 1992.
- Brtková, M. et al., *Lipids profile of university undergraduate students with various levels of physical activity*. *5th International scientific conference on kinesiology: kinesiology research trends and applications: proceedings book: Croatia: 2008*.
- Bunc, V., *Nadváha a obezita dětí - životní styl jako příčina a důsledek*. *Česká kinantropologie*, 2008.
- Bunc, V., *Aktivní styl jako prostředek ovlivnění nadváhy a obezity dětí – chlapců*. *Česká kinantropologie*, 2010.
- Cash, S.W., et al., *Dietary and physical activity behaviors related to obesity-specific quality of life and work productivity: baseline results from a worksite trial*. *British Journal of Nutrition*, 2011, 6, p. 1–9.
- Cepková, A., *Assess the state of posture and physical fitness of students of the university*. *Fis Komunikacije*. Niš (Srbsko). 2010.
- Cepková, A., *Držanie tela a telesný rozvoj študentov SjF*. *Vedecké práce*. Bratislava: 2011.
- Cepková, A., *Assess the state of posture, physical fitness and mental health of student of the university*. *Integrative power of kinesiology. Proceedings Book*. Zagreb: 2011.
- Epel, E.S., McEwen, B., Seeman, T., Matthews, K., Castellazzo, G., Brownell, K.D., Bell, J., Ickovics, J. R., *Stress and Body Shape: Stress-Induced Cortisol Secretion Is Consistently Greater Among Women With Central Fat*. 2000. [http://nutricaoonline.no.sapo.pt/textos/Stress %20and%20body%20 shape.pdf](http://nutricaoonline.no.sapo.pt/textos/Stress%20and%20body%20shape.pdf).
- Fryar, Ch.D., Carroll, M.D., Ogden, C.L., *Prevalence of Obesity Among Children and Adolescents: United States, Trends 1963–1965 Through 2009–2010*. 2012. http://www.cdc.gov/nchs/data/hestat/obesity_child_09_10/obesity_child_09_10.pdf.
- Gádošiová, D., *Stav telesnej zdatnosti študentov EU v Bratislave*. *Telesná výchova, šport, výskum na univerzitách*. Bratislava: 2003.

- Hrčka, J., Kovářová, M., Beňačka, J., *Pohybová aktivita edukantov fyzioterapie vo voľnom čase a jej reflexia na vybraných zdravotných a zdravotných charakteristikách*. Prešov: 2011.
- Hu, B., Barengo, N. C., Tuomilehto, J., Lakka, T. A., Nissinen, A., Jousilahti, P., *Relationship of Physical Activity and Body Mass Index to the Risk of Hypertension: A Prospective Study in Finland*. <http://hyper.ahajournals.org/content/43/1/25.full.pdf>.
- Chovanová, E., *Záujem školskej mládeže o rekreačnú telesnú výchovu na základných školách Perspectives of physical training process at schools*. Banská Bystrica: 2011.
- Chovanová, E., *Objem a intenzita pohybových aktivít 7–10 ročných detí . Acta Facultatis exercitationis corporis universitatis Presoviensis*. 2012.
- Chovanová, E., Majherová M., *Atribúty voľného času detí mladšieho školského veku. Acta facultatis exercitationis corporis universitatis Presoviensis*. 2012.
- Church, T. S., Blair, S. N., *When will we treat physical activity as a legitimate medical therapy even though it does not come in a pill? Br. J. Sports Med.* 2009.
- Křivohlavý, J., *Psychologie zdraví*. Praha: 2009.
- Ležovič, M., Mihinová, D., Benková, M., *Vybrané rizikové faktory kardiovaskulárnych chorôb u pracujúcej populácie*. <http://www.lekarsky.herba.sk/lekarsky-obzor-9-2010/vybrane-rizikove-faktory-kardiovaskularnych-chorob-u-pracujucej-populacie>.
- Máček, M., Vávra, J., *Fyziologie a patofyziologie tělesné zátěže*. Praha: 1980.
- Neyer, F.J., Lehnart, J., *Personality, Relationship, and Health: A Dynamic-transactional Perspective. Handbook of Personality and Health*. 2006.
- Nigg C.R., et al., *The theory of physical activity maintenance*. Journal of Applied Psychology. 2008, 57 (4), p. 544–60.
- Parson, J. T., Manor, O., Power, Ch., *Physical activity and change in body mass index from adolescence to mid-adulthood in the 1958 British cohort*. 2005. <http://ije.oxfordjournals.org/content/35/1/197.long>
- Pullmannová, Švedová, M., *Kritéria výberu v etape športovej predprípravy pre modernú gymnastiku. Pohybová aktivita v živote človeka, pohyb detí*. Prešov: 2010.
- Rhodes R.E., Nigg C.R., *Advancing physical activity theory: a review and future directions*. Exercise and sport sciences reviews, 2011, 39/3, p. 113–119.
- Stempelová, J., Topoľská, A., *Kvalita rozdelenia voľného času a spokojnosť so životom. Zborník príspevkov z 5. konferencie psychológie zdravia*, Bratislava: 2010. <http://www.prohuman.sk/print/psychologia/kvalita-rozdelenia-voľneho-casu-a-spokojnost-sozivotom>.
- Štovčíková, M., *Výskyt rizikových faktorov srdcovo-cievnych chorôb u klientov Poradne zdravia pri Regionálnom úrade verejného zdravotníctva v Prievidzi v rokoch 2003–2007*. Bratislava: 2010. <http://www.szu.sk/ine/verejnezdravo-tnictvo/index.html?cast=1-4275>.

- Tamers S.L., et al., *The association between worksite social support, diet, physical activity and body mass index*. Preventive Medicine, 2011, 53(1–2), p. 53–6.
- Trost, S.G., et al., *Correlates of adults' participation in physical activity: review and update*. Medicine and Science in Sports Exercise, 2002, 34, p. 1996–2001.
- Uher, I., *Life style management. Finance a Management v teorii a praxi*. Ústí nad Labem: 2010.
- Uher, I., Švedová, M., *Long and prosperous life paradigm. Physical Activity Review*. Vol. 1, 2013.
- Vojtová, P., Hřčka, J., *Telovýchovné a zdravotné povedomie obyvateľov Slovenska a Rakúska. Telesná výchova a šport*. 2011. č. 3.
- WHO. Dostupné na: <http://www.who.sk/index.php/component/content/article/34-akcie-szo-január/akcie-szo/83-obesity>.
- Zusková, K., Buková, A., Brtková, M., *Vybrané rizikové faktory obezity a pohybová prevencia vysokoškolákov. Vedecké práce*. Bratislava: 2012.
- Židek, J., *Telesný a funkčný rozvoj edukantov SjF STU Bratislava. Telesná výchova, šport, výskum na univerzitách*. Bratislava: 2009.

Acknowledgement

This research is the result of the grant project of Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic. VEGA No. 1/1343/12 “SELECTED RISK FACTORS OF OBESITY AND PHYSICAL PREVENTION” and with the partial support of Project implementation: UNIVERSITY SCIENCE PARK TECHNICOM FOR INNOVATION APPLICATIONS SUPPORTED BY KNOWLEDGE TECHNOLOGY, ITMS: 26220220182.

Streszczenie

Nadwaga w stosunku do aktywności fizycznej i poziomu stresu studentów wyższych uczelni

Współcześnie obserwuje się narastanie problemu deficytu aktywności fizycznej, wzrost wskaźnika BMI oraz coraz większy udział czynników stresu w sposobie życia społeczeństwa. Tendencje te z kolei wpływają negatywnie na jakość życia i zdrowie człowieka.

Badaniom somatometrycznym poddano grupę studentów wyższych uczelni (794 mężczyzn i 1169 kobiet), aby określić związek pomiędzy nadwagą – konkretnie wysokim poziomem BMI – a stopniem aktywności fizycznej i subiektywnie postrzeganym poziomem stresu. Opinie na ten temat zebrano w badanej grupie za pomocą kwestionariusza.

Wyniki – uporządkowane wg kryterium płci – potwierdziły związek między BMI i stopniem aktywności fizycznej oraz subiektywnym postrzeganiem stresu, nie stwierdzono natomiast związku między aktywnością fizyczną a poziomem stresu.

Słowa kluczowe: BMI, otyłość, redukcja wagi ciała, zdrowie, jakość życia, styl życia.

Rastislav FEČ*
Karol FEČ*
Jozef MIHAL**

Case Study of Influence of Special Strength and Cardio Training on Local Reduction of Subcutaneous Fatty Tissue in the Abdomen Area

Abstract

The possibility of local reduction of subcutaneous fatty tissue was investigated in the project discussed in this article. Only one male participated in the experiment. During the experiment the participant trained his abdomen doing additional cardio training for two weeks, while in the following two weeks the abdomen was not trained at all. Instead of abdomen training, only cardio training was performed. This was repeated until the end of the experiment which lasted 9 weeks. The sum of thickness of all 7 observed skin folds was counted. Then, percentage of thickness of abdomen skin folds in relation to all skin folds was calculated. Each successive measurement was compared with the previous one to assess the decrease or increase of abdomen skin fold percentage in relation to all measured skin folds. We put the decreases and increases into a contingency table and calculated probability by using the Fisher's exact test. Statistical significance was determined at 0.05 level. The local reduction of subcutaneous fatty tissue at abdomen was proven. However, the problem needs more scientific results to conclude this question completely.

Keywords: local reduction of body fat, cardio training, strength training, fat burning.

Introduction

Obesity presents a serious problem in the modern world. We can look at obesity from a medical as well as from an aesthetical point of view. Losing weight has its pros and cons. The positive effects include lesser strain of joints, lesser risk of cardiovascular diseases and lesser risk of diabetes mellitus

* Pavol Jozef Šafárik University in Košice, Institute of Physical Education and Sport.

** Prešov University, the Faculty of Sport.

(Buková, 2011, Liba, Buková, 2012, Cepková, 2010). However, from the aesthetic point of view, less fat can cause deepening of wrinkles, diminishing of breasts, or losing fat from undesired parts.

Strength training can form figure on the base of focused building of muscles in particular parts of the body. Furthermore, the benefits of strength training can also be observed in the senior population (Uher, 2010, Uher, Buková 2011). Nevertheless, it appears problematic to shape the body by burning fat in individual body parts. This is a very important finding especially for individual sports like rhythmic gymnastics (Pullmannová Švedová, 2010, Švedová, 2004) It is not scientifically proven, but it is not refuted either, that it is impossible to focus fat burning on individual parts of the body.

It is believed that spot reduction, i.e. exercise-induced localized loss of subcutaneous fatty tissue, does not occur as a result of exercise program (Foss, Keteyan, 1998, Loskot, 2011, Mach 2007). On the other hand, local reduction of subcutaneous fatty tissue was proven in some other studies (Krotkiewski, 2009, Stallknecht et al. 2006, Kostek et al. 2007, Olson, Edelstein, 1968); However, the evidence as a whole has been inconsistent (Kostek et al., 2007).

The well-known practice of bodybuilding consists in increasing the number of repetitions on abdomen muscle exercises for burning more fat in that area (Feč, 2007). Former Czech bodybuilding champion and current sport scientist "Tlapak" also states that local reduction is possible (Mach, 2007). His opinion stems from his own extensive experience in burning body fat, as well as from his scientific experiments in this area, which could insinuate the possibility of local reduction (Mach, 2007). Generally, nowadays the opinion in bodybuilding prevails that local reduction of body fat is impossible (McDonald, 2008; Feč, 2010 a).

We did not confirm local reduction of subcutaneous fat in the experiments carried out by students of Pedagogical Faculty (Feč, 2010 b, c; Feč, 2012). This means that in our experimental groups the decrease of fat skin folds was not influenced by focusing strength training on the body parts observed.

One has to meet 3 conditions in regard to burning fat locally. Firstly, fat has to be broken down in the adipose tissue; secondly, the fatty acids must be taken by blood flow to the body and thirdly, they must be burnt. Blood flow and lipolysis are generally higher in subcutaneous fat adjacent to contracting than that adjacent to the resting muscle, irrespective of exercise intensity (Stallknecht et al., 2006). Thus, specific exercises can induce "spot lipolysis" in adipose tissue. The purpose of strength training is to initiate breaking down of fat and bringing blood to the fatty tissue situated near the exercised muscles. The purpose of cardio training is to burn fatty acids in the blood. The question stands whether it is possible to locally decrease thickness of subcutaneous fat by a combination of strength and aerobic training.

Objective

The objective of our research was to ascertain whether it is possible to decrease thickness of subcutaneous fat in abdomen to a greater extent than in the other areas of the body.

We presume that there will be a greater decrease of subcutaneous fat at abdomen in comparison with the other areas observed.

Research methods

The case study lasted for nine weeks. Only one male, 23 years of age, with previous cocker history participated in the experiment. During the experiment the participant trained his abdomen by doing additional cardio training for two weeks, while in the successive two weeks the abdomen was not trained at all. Instead of training the abdomen, only cardio was performed. This was repeated until the end of the experiment. The program concerning training the abdomen and cardio was the following:

Experimental weeks (Abdomen training):

Training of abdomen lasted for 10 min., followed immediately by 5 minutes of rope jumping. This pattern was repeated 3 times with no rest between the exercises. It means that the whole training session lasted for 45 minutes with no rest between the exercises. This was repeated 3 times per week.

Abdomen training consisted of 3 exercises which were altered as follows:

1. sit ups
2. lifting legs lying on the floor with no contact of leg with the floor
3. alternating of curling and stretching left and right leg lying on the floor

After accomplishing exercise 3, exercise 1 followed again. The exercises were altered according to the participant's subjective feeling.

Non-experimental weeks:

Continuous, 45-minute running session was performed 3-times per week during non-experimental weeks.

The participant performed strength training 3-times a week during the experiment, regardless of training during the experimental or non-experimental weeks. Strength training was performed on the days when the participant did not train the abdominals or did running in experimental or non-experimental week. Strength training was altered with abdomen training or running during the week. The participant had a one-day rest each week.

We reduced caloric intake of the participant by 20% to assure weight loss.

A caliper was used to measure subcutaneous fat. The pressing force of caliper determined by international agreement was 10p per mm² and the size of the pressing surface was at least 40 mm² (Chytráčková 1999).

We measured subcutaneous fat in seven points of the body and calculated percentage of body fat according to Jackson, Pollock (1985).

Skinfolds:

- chest (diagonal fold) – one-half of the distance between the anterior axillary line and the nipple
- midaxillary (vertical or horizontal fold) – midaxillary line at the level of the xiphoid process of the sternum
- abdomen (vertical fold) – 2 cm to the right side of the umbilicus
- suprailiac (diagonal fold in line with the natural angle of the iliac crest) - anterior axillary line immediately superior to the iliac crest
- subscapular – diagonal fold 1 to 2 cm below the inferior angle of the scapula
- thigh (vertical fold) – anterior midline of the thigh, midway between the proximal border of the patella (upper knee) and the inguinal crease (hip)
- triceps (vertical fold) – posterior midline of the upper arm, halfway between the acromion (shoulder) and olecranon processes (elbow)

The sum of thickness of all 7 skin folds was counted. Subsequently, the percentage of thickness of abdomen skin folds was calculated in relation to all skin folds. Every following measurement was compared with the previous one to assess the decrease or increase of abdomen skin fold percentage in relation to all measured skin folds. We put the decreases and increases into a contingency table and calculated probability by using Fisher's exact test. Statistical significance was determined at 0.05 level.

Results

The bodyweight of the participant at the beginning of the experiment was 76.5 kg (Tab. 1). According the percentage of body fat, which was 13.66%, he was classified as lean. The weight of fat was 10.45 kg. The thickness of his abdomen skin fold at the beginning of experiment was 21 mm.

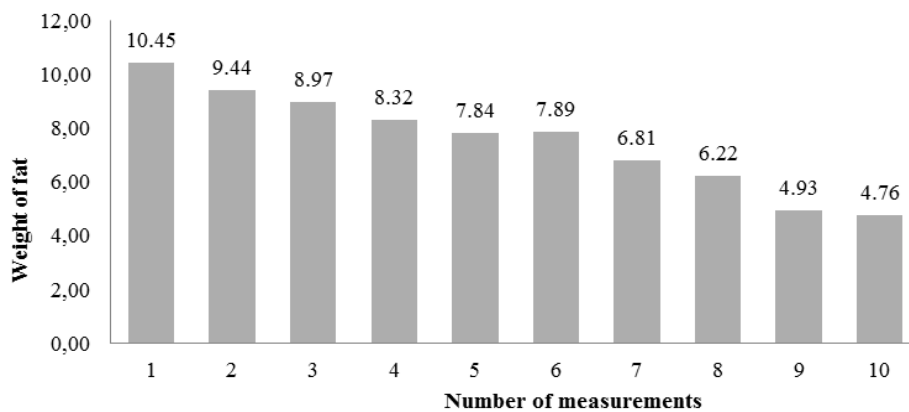
Table 1. Basic indicators of the participant at the beginning and at the end of experiment

Thickness of skin folds in mm	First Measurement	Last Measurement	Difference
Chest	8.5	3.5	-5
Midaxillary	12	5	-7
Abdominal	21	7.5	-13.5
Suprailiac	18	9	-9
Thigh	15	9.5	-5.5
Subscapular	11.5	7	-4.5
Triceps	10	7	-3
Sum of 7 skinfolds	96	48.5	-47.5

Table 1. Basic indicators of the participant... (cont.)

Thickness of skin folds in mm	First Measurement	Last Measurement	Difference
% of fat	13.66	7.00	-6.66
Body weight (kg)	76.5	68	-8.50
Weight of fat (kg)	10.45	4.76	-5.69
Active body mass (kg)	66.05	63.24	-2.81

At the end of experiment, the participant's bodyweight was 68 kg, which represents a decrease of 8.5 kg in 9 weeks. He burned 5.69 kg of fat. However, he also lost 2.81 kg of lean body mass. His percentage of body fat decreased from 13.66 to 7.00 mm. The thickness of the participant's abdomen skin fold lessened by 13.5 mm.

Figure 1. The decrease of weight of fat in the consecutive weeks of the experiment

Changes of percentage in abdomen skin fold in relation to thickness of all skin folds are presented in Table 2.

Table 2. Increases and decreases of percentage of abdomen skin fold in relation to thickness of all skin folds

Number of Weeks	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Abdomen/ Running Weeks		Abdomen Workout		Running		Abdomen Workout		Running		Abdomen Workout
% of Abdo- men Thickness	21.8	19.058	16.56	15.28	15.54	15.33	14.39	15.57	16.16	15.46
Increase/ decrease		-	-	-	+	-	-	+	+	-

Generally, the participant lost almost 9 kg of body weight, which accounts for almost 1 kg of body weight per week. This means that his caloric intake was adjusted correctly. We can see continual decrease of the participant's weight of fat equalling to 0.5 – 1 kg of fat per week (Figure 1). Only in the 6th week did we notice a slight increase of fat weight because due to failure in keeping to our recommendations.

The decreases in percentage of abdomen skin fold when the abdomen was exercised is obvious. However, only once we observed a decrease of abdomen percentage in the week when running was applied. This clearly insinuates influence of our combination of strength and aerobic training on local reduction of subcutaneous fat in the abdomen area.

Table 3. Decreases and increases of percentage of abdominal skin fold in relation to thickness of all observed skin folds

	Increase	Decrease
Abdomen training	0	5
Running	3	1

Table 3 shows the number of decreases and increases of percentage of abdomen skin fold related to experimental weeks when the abdominals were trained and the reference weeks when running was applied instead of abdomen training. Probability according to Fisher's exact test was $p=0.0476$, which presents a significant value. This means that our hypothesis stating the possibility to reduce body fat locally was confirmed.

Discussion

Science does not accept a declaration that such a local reduction of body fat is possible (Foss, Keteyan, 1998; Loskot, 2011; Mach, 2007; Kostek et al. 2007); However, the concept was not refuted. We think that the problem lies in the training protocol. We also did not prove local reduction of body fat in our previous research ((Feč, 2010 b, c; Feč, 2012) where we carried out the study on untrained women. The reason why local reduction was not proven in that research might have been due to insufficient intensity. Therefore, in this work we focused our attention entirely on the trained individual. In spite of high intensity, local reduction of body fat was not proven in our unpublished research, since only strength training was applied. Subcutaneous fats represent an extensive source of energy.

Energy source in subcutaneous fat is so substantial that decreases in thickness of subcutaneous fat due to training focused on local reduction are negligible (McDonald, 2008). Because of the above fact, we focused our training protocol not only on intensity but also on volume. Our training protocol comprised a combination of abdominal training followed by cardio training, according to

recommendations of Loskot (2011). The intensity and volume represented by cardio training could cause that in our research local reduction was statistically proven. As a result, we can agree with Krotkiewski, (2009), Stallknecht et al. (2006), Kostek et al. (2007), Olson, Edelstein, (1968) that exercise-induced local reduction of subcutaneous fat is possible. Since our research was performed only on one participant, positive results cannot be generalized. The problem needs more research to conclude this topic ultimately.

Conclusion

We can conclude that the hypothesis in our experiment was proven. This means that local fat reduction was possible. Since only a single participant took part in our experiment, we cannot definitely conclude that local reduction is generally possible, in spite of confirming our hypothesis. The problem needs more research to draw a definite conclusion.

References

- Buková, A., *Obezita – hrozba súčasnosti. Šport a zdravie: zborník vedeckých prác*. Nitra: 2011.
- Cepková, A., *Assess the state of posture and physical fitness of students of the university. Fis Komunikacije*. Niš (Srbsko). 2010.
- Feč, R., *Rozvoj deltového svalstva v tréningu kulturistov z fyziologicko-biomechanického aspektu*. Prešov: 2007. p. 171 .
- Feč, R., *Individualizácia objemového tréningu v kulturistike*. Prešov: 2010a. p. 255.
- Feč, R., *Vplyv posilňovacieho tréningu na lokálnu redukciu podkožného tuku v oblasti brucha u žien. Pohyb človeka – základní a sportovní motorika, diagnostika a analýza*. Ostrava: 2010b.
- Feč, R., *Vplyv posilňovacieho tréningu na lokálnu redukciu podkožného tuku v oblasti tricepsu u žien. In: Pohyb človeka - základní a sportovní motorika, diagnostika a analýza*. Ostrava: 2010c.
- Feč, R., Feč, K., *Vzťah medzi hrúbkou kožných rias a veľkosťou ich úbytku pri redukcii telesnej hmotnosti*. Košice: 2012.
- Foss, M.L., Keteyian, S.J., *Physiological Basis for Exercise and Sport*. USA: WCB/McGraw.Hill 1998. p. 620.
- Chytráčková, J., *Hodnocení tělesného tuku*. Praha, 1999. p. 16.
- Jackson, A., S., Pollock, M., L., *Practical assessment of body composition. Physician Sport Med*, 1985. 13: pp. 76–90.
- Kostek, M., A., Pescatello, L., S., Seip R., L., Angelopoulos, T., J., Clarkson, P., M., Gordon, P., M., Moyna, N., M., Visich, P., S., Zoeller, R., F., Thompson, P., D.,

- Hoffman, E., P., Price, T., B., *Subcutaneous fat alterations resulting from an upper-body resistance training program. Med Sci Sports Exerc.* 2007
- Krotkiewski, M., *Can Body Fat Patterning Be Changed? Journal of Internal Medicine* 2009.
- Liba J., Buková A., *Pohyb a zdravie.* Košice: 2012. p. 145.
- Loskot, P., *Zónové hubnutí.* <http://www.kulturistika.com/zonove-hubnuti>. 2011
- Mach, I., *Lze zhubnout jen někde? Muscle & fitness*, 2007, 9: pp. 64–67.
- McDonald, L., *The Stubborn Fat Solution.* Salt Lake City: Lee McDonald 2008. p. 93.
- Olson S., L., Edelman E., *Spot Reduction of Subcutaneous Adipose Tissue.* American Association for Health, Physical Education and Recreation 1968.
- Pullmannová Švedová M., *Výkonnostné štandardy pre modernú gymnastiku vo vybraných vekových kategóriách In: Športový tréning – medzinárodná vedecká konferencia,* Bratislava: 2010.
- Stallknecht, B, Dela, F, Helge, J, W, *Are blood flow and lipolysis in subcutaneous adipose tissue influenced by contractions in adjacent muscles in humans? American Journal of Physiology*, 2006.
- Švedová, M., *Gymnastika ako základ koordinačných schopností pre iné športy. In: Konferencie plná barev - sborník z medzinárodnej študentskej vedeckej konferencie v oboru kinantropologie.* Olomouc: 2004.
- Uher, I., *Exercise for frail and very old seniors. In: Medzinárodná vedecká konferencia. Slovenská Technická Univerzita. Telesná výchova, šport, výskum na univerzitách.* Bratislava 2010.
- Uher, I. – Buková, A., *Cvičenia svalovej sily pre starších jedincov. In: Šport a zdravie. Zborník vedeckých prác.* Nitra: 2011.

Streszczenie

Studium przypadku wpływu siłowego i wytrzymałościowego treningu na lokalną redukcję podskórnej tkanki tłuszczowej

W artykule przedstawiono możliwości redukcji lokalnej podskórnej tkanki tłuszczowej. Badania przeprowadzono na jednym przedstawicielu płci męskiej. Podczas eksperymentu badany trenował mięśnie brzucha w kombinacji z treningiem aerobowym przez dwa tygodnie. Następnie dwa tygodnie mężczyzna wykonywał tylko trening wytrzymałościowy i nie trenował w ogóle mięśni brzucha. Powtarzano to do czasu zakończenia eksperymentu, który trwał przez dziewięć tygodni. Obliczono całkowitą grubość obserwowanych 7 fałdów skórnych. Następnie obliczono wartość procentową tworzoną przez grubość fałdu skórniego na brzuchu względem sumy wszystkich fałdów skóry. Każdy kolejny pomiar porównywano z poprzednim, aby sprawdzić, czy stosunek procentowy grubości fałdu skórniego na brzuchu do grubości wszystkich fałdów skóry wzrosł czy zmalał. Wyniki pomiarów zestawiono w tabeli, a prawdopodobieństwo błędu obliczono przy pomocy testu Fiszera. Jako istotną statystycznie przyjęto wartość 0,05.

Badania wykazały lokalną redukcję podskórnej tkanki tłuszczowej na brzuchu, ostateczne rozstrzygnięcie przedmiotowej kwestii wymaga jednakże dalszych badań.

Słowa kluczowe: lokalna redukcja tkanki tłuszczowej, trening wytrzymałościowy, trening siłowy, spalanie tłuszczu.

Ivan UHER*, Alena BUKOVÁ*
Martina HANČOVÁ**, Kvetoslava RIMÁROVÁ***

The Night-Eating Syndrome, Physical Activity and BMI Relationship in University Students

Abstract

There is not a region in the world untouched by the obesity epidemic. Once just a problem of wealthy nations, obesity now impacts countries at all economic levels. The night-eating syndrome (NES) consists of evening hyperphagia or nocturnal eating. However, it is not consistently related to elevated BMI and physical activity (Nolan et al., 2012). We have evidence that the prevalence of NES is higher among overweight-related people, than in a general community. Nevertheless, the exact relationship between this syndrome, physical activity and obesity remains unclear. The reasons for the discrepancies found in the literature include varying diagnostic criteria and a wide range of study population characteristics. The aim of our cross sectional study, that is part of VEGA project "Selected risk factors of obesity and its prevention by physical activity" No.1/1343/12, was to investigate the relationship between the night-eating pattern, physical activity (PA) and BMI on a sample of university freshmen and fresh-women (774 males / 1142 females) with a mean age of 21,46 years (SD=2.33). We found positive association between eating late, physical activity and BMI. However, we recognized some differences between sexes in physical activity and eating habits.

Keywords: Overweight, young adults, university students, night eating, body fat.

Introduction

The night-eating syndrome (NES) was first described as consisting of morning anorexia, and its onset was related to a stressful event (Stunkard et al., 1955). The feature of nocturnal awakening to eat was later added to the description (Birketvedt et al., 1999). The defining symptoms appear to be evening hyper-

* Pavol Jozef Šafárik University in Košice, Institute of Physical Education and Sport.

** Pavol Jozef Šafárik University in Košice, Faculty of Science.

*** Pavol Jozef Šafárik University in Košice, Faculty of Medicine.

phagia or nocturnal ingestion (Allison et al., 2009). NES has been linked to elevated body mass index (BMI) (Aronoff et al., 2001, Stunkard et al., 1955). Much more so in clinical populations than in epidemiological studies (Allison et al., 2008). No sex differences have been associated with NES (Striegel – Moore et al., 2009). Only a few studies have been conducted examining the presence of NES among university students, a population in which stress and anxiety levels tend to be high (Brougham et al., 2009). NES appears to be more prevalent in young adults (18–30 years old) than in older adults (Striegel et al., 2006). Thus, studying NES in university students is appropriate and informative.

Worldwide the rate of obesity has nearly doubled since 1980, with just over 200 million adult men and just under 300 million adult women obese. Obesity rates have been steadily rising in children, too. In 2010, 43 million young people were overweight or obese, a 60 percent increase in comparison to 1990. These jumps in obesity rates show no sign of stopping without dedicated efforts to combat the epidemic (DGAC, 2010., Zusková et al., 1999). There is some evidence that skipping breakfast and eating late at night increases the risk of weight gain and obesity, though the evidence is stronger in children, especially teens, than it is in adults (DGAC, 2010). Meal frequency and snacking have increased over the past 30 years in the United States on average 27 percent (Popkin et al., 2010).

We have to understand, that genetic changes are unlikely to explain the rapid spread of obesity around the globe. That is because the “gene pool”, the frequency of different genes across a population, remains fairly stable for many generations. It takes long time for new mutations or polymorphisms to spread. So if our genes have stayed largely the same, what has changed over the past 40 years of rising obesity rates? Our environment has changed the most, physical, social, political, and economical surroundings that influence how much we eat and how active we are. Environment changes that make it easier for people to overeat, and harder for people to get enough physical activity, have played the key role in triggering off the recent surge of overweight and obesity (Qi L et al. 2008., WHO, 2012).

However, the role of physical activity in preventing obesity during adolescence remains unknown. Furthermore, the contribution of physical activity level to adolescent adiposity requires clarification, although there is compelling evidence indicating that physical activity is associated with numerous health benefits in children and adolescents (Ruiz et al., 2009, Srdic, 2012).

Objective

In our paper we analyze if there is any connection between the night-eating syndrome, physical activity and BMI in university freshmen. We hypothesize that in both sexes, there is association between increased BMI and dinner pattern, BMI and dinner time, PA and dinner pattern and PA and dinner time.

Research method

This study was part of VEGA project undertaken by the Pavol Jozef Šafarik University in Košice in the years 2012–2014. Our focus group convenience sample, involved $n=1142$ fresh-women and $n=774$ freshmen, mean age 21,46 (SD=2,33). From our all-embracing (quality of life) survey we form brief, research designed questionnaire that was used to compare night eating habits to the physical activity pattern and BMI (weight was measured by Omron BF11, accuracy $\pm 3,-5\%$). Night-eating habits were assessed with two questions “Do you eat dinner every day?” using a 4-point response format (yes, mostly yes, mostly no, no) , and “How many hours before you go to sleep do you eat?” with 5-point response format (1 hour, 2 hours, 3 hours, 4 and more hours, I do not eat dinner).

Participation in physical activity was assessed with one question “What is your overall physical activity” (work in the garden, at home, at school, games, exercise etc.)?” used up a 5-point response format (other, minimal, insufficient, adequate, excessive). For statistical analysis we used Wilcoxon Rank Sum Test and Chi square. For a better overview – we used percentile tables. Differences were considered significant at ($p<0.05$).

Results

When comparing both sexes we found differences in BMI values (χ -squared 101,-36 at $p<0,05$), male BMI average was 23,79 (SD= 3,80), and 21, 77 (SD=3,55) for females, respectively. We found significant relationship between BMI values and the eating pattern of freshmen at night. X-squared=22.49, $df=6$, $p<0.01$ presented in Contingency Table 1. The same relationship was found when we compared time of eating dinner and BMI. X-squared=29.27, $df=8$, $p<0.01$ in Tab. 2.

The presented results apply to both genders.

Tab. 1. Dinner pattern and BMI in both genders (%)

BMI	Do you eat dinner every day?			
	1	2	3	4
Overweight	21,2	19,8	26,8	17,7
Optimal weight	66,2	72,8	65,2	72,5
Underweight	12,5	7,4	8,0	9,7

Legend: 1 – yes, 2 – mostly yes, 3 – mostly no, 4 – no

Tab. 2. Dinner time and BMI in both genders (%)

BMI	How many hours before you go to sleep do you eat?				
	1	2	3	4	5
Overweight	20,7	19,3	20,1	20,8	27,4
Optimal weight	69	67,5	68,3	73,7	65
Underweight	10,3	13,1	11,6	5,5	7,6

Legend: 1 – one hour, 2 – two hours, 3 – three hours, 4 – four and more hours, 5 – don't eat supper

Similarly to the previous contingency table we found connection between PA and dinner pattern in both genders ($X^2=31.72$, $df=9$, $p<0.01$ presented in Table 3). We assume that adequate physical activity is relevant to the diverse eating pattern.

Tab. 3. Physical activity and dinner pattern in both genders (%)

Physical activity	Do you eat dinner every day?			
	1	2	3	4
Other	1,2	0,5	0,1	0,7
Minimum	15	5,9	7,3	4,5
Insufficient	21,2	17,3	20	16,9
Adequate	57,5	65,8	65	65
Excessive	5	10,4	7,5	12,9

Legend: 1 – yes, 2 – mostly yes, 3 – mostly no, 4 – no

When we looked at PA and dinner time we found no association ($X^2=41.77$, $df=12$, $p>0,05$ in Tab. 4). Most of the students of both genders claim adequate participation in PA, but at the same time their eating times does not coincide with participation in PA. In that respect we did not confirm our presumption.

Tab. 4. Physical activity and dinner time in both genders (%)

Physical activity	How many hours before you go to sleep do you eat?				
	1	2	3	4	5
Other	0	0,4	0,5	0,6	0,3
Minimum	19	8,8	6,6	5,1	3,8
Insufficient	13,8	17,5	20,3	19	15,7
Adequate	56,9	58,4	61,2	67,7	71
Excessive	10,3	15	11,4	7,7	9,2

Legend: 1 – one hour, 2 – two hours, 3 – three hours, 4 – four and more hours, 5 – don't eat supper

When comparing BMI, dinner pattern and dinner time, distinctions were not found in between genders . However, when comparing PA, dinner pattern and PA and dinner time, within genders we found differences presented in Tables 5.–8. More specifically in tab. 5. revealing gender differences – PA and dinner time in females, X-squared=25.60, df=12, $p<0.01$. versus the male data presented in Tab. 6. X-squared=14.47, df=9, $p>0.05$. Similarly, between PA and dinner pattern we found differences presented in Tab. 7. Female sample, X-squared= 14.77, df=9, $p>0.05$ versus Tab. 8. male sample X-squared=25.34, df=6, $p<0.01$.

Tab. 5. Physical activity and dinner time in females only (%)

Physical activity	How many hours before you go to sleep do you eat?				
	1	2	3	4	5
Other	0	0	25	75	0
Minimum	6	19	27,4	33,3	14,3
Insufficient	2,1	11	30,4	38,8	17,7
Adequate	3,1	8,5	24,1	38,2	26,1
Excessive	4,8	14,3	19	36,5	25,4

Legend: 1 – yes, 2 – mostly yes, 3 – mostly no, 4 – no

Tab. 6. Physical activity and dinner time in males only (%)

Physical activity	How many hours before you go to sleep do you eat?				
	1	2	3	4	5
Other	0	0,6	0,7	0,5	1
Minimum	27,3	5	5,1	2,3	2
Insufficient	13,6	13,8	15,4	14,6	15,7
Adequate	45,5	60,4	59,6	70,3	63,7
Excessive	13,6	20,1	19,1	12,3	17,6

Legend: 1 – one hour, 2 – two hours, 3 – three hours, 4 – four and more hours, 5 – don't eat supper

Tab. 7. Physical activity and dinner pattern in females only (%)

Physical activity	Do you eat dinner every day?			
	1	2	3	4
Other	0	0,7	0,2	0,5
Minimum	10,3	5,3	8,9	5,9
Insufficient	24,1	15,9	21,9	20,7
Adequate	62,1	67,5	64,3	68,1
Excessive	3,4	10,6	4,7	4,9

Legend: 1 – yes, 2 – mostly yes, 3 – mostly no, 4 – no

Tab. 8. Physical activity and dinner pattern in males only (%)

Physical activity	Do you eat dinner every day?			
	1	2	3	4
Other	4,5	0	0	0,9
Minimum	27,3	7,8	4,1	3,3
Insufficient	13,6	21,6	16,1	13,5
Adequate	45,5	60,8	66,5	62,1
Excessive	9,1	9,8	13,2	20,3

Legend: 1 – yes, 2 – mostly yes, 3 – mostly no, 4 – no

Discussion

The presented BMI values were concurrent with some studies done in Slovakia (Hrčka et al., 2011). Higher BMI and lower participation in PA was similar to what has been reported in similar studies (Cepková, 2010, Feč, 2010, PHAC, 2011., Zusková et al., 2012). The beneficial effects of PA on health are well-known and firmly established, however few meet the current PA recommendations. It is now appreciated that individuals face considerable barriers when changing complex behaviours such as PA. In terms of prevention, it is crucial to get involved early (Pullmannová, Švedová, 2010). It is well established that theoretically informed interventions are imperative for successful PA promotion. Nowadays, we are faced with the daunting task of relying upon detailed cross-sectional evidence to develop and test hypothesis in order to enhance further understanding of the determinants of PA. At the present, PA research is at a stage where focus is shifted towards improving our understanding of complex behaviours through application of comprehensive ecological intervention. More specifically, only a few studies have been conducted on the presence of NES in college students. The population in which stress and anxiety levels tend to be high and in which sleep disturbances and late night eating are more prevalent than in the general population (Brougham et al., 2009).

Our findings indicate the possibility that eating habits of female students depend more on the time of having supper than on eating dinner altogether. This argument was supported by the BMI measures that were lower in the female than in the male sample group. It is possible that physical activity plays a significant role in maintaining BMI, an assertion that was demonstrated by female BMI measures. There is some evidence that skipping breakfast and eating late at night increases the risk of weight gain and obesity, though the evidence is stronger in children, especially teens, than it is in adults (DGAC, 2010).

Lastly, the lack of relationship between BMI and the eating pattern in the female sample may be due to the relatively young age of the participants, their

busy schedule at school, etc. All the above mentioned factors can, to a certain extent, exert influence on our behaviour that consequently makes it more difficult to find the exact factors influencing our biological, psychological and social conduct.

Our study exhibits some limitations. Physical activity estimated from questionnaires and body mass index are the most frequently used measures. Despite the feasibility of using these approaches in epidemiological studies, significant ceiling effect is evident. Questionnaires are subjective and adolescents may not report physical activity level accurately. Furthermore, BMI is not an accurate measure of fatness for adolescents, as it is also associated with the lean mass. Hence, in our study, there may arise a bias from its longitudinal association with physical activity level. However, the main limitations of our study relate to lack of validity in measuring physical activity, night-eating syndrome and BMI. Several cross-sectional studies have addressed this issue. Nevertheless, their results are conflicting (Reichert et al., 2009).

Conclusion

Night eating has been associated with higher BMI, more so in clinical populations than in epidemiological studies. We observed association between dinner time, dinner pattern and BMI. However, we revealed some differences within genders in PA dinner time and PA and dinner pattern. In details between BMI and dinner pattern and BMI and dinner time we confirm our hypothesis in both genders. We did not confirm our hypothesis concerning comparison of PA and dinner time factor in male and female sample groups. Similarly, we confirm our hypothesis between PA and dinner pattern in the male but not in the female sample group. The findings are not conclusive by any means. The study was not designed to analyze the data in depth. The design of our study does not allow for establishing any causal relations. On the grounds of our findings, we can conclude that PA has its substantiation in maintaining healthy weight in young cohorts. Our ambition is to replicate our investigation in a couple of years in order to get some more insight into the complex relationship that PA, night eating and BMI represent. At last, physical activity, and eating habits, represent a complex behaviour that is influenced by personal motivation, general health, genetic factors, and the social and physical environment in which we live. These factors undoubtedly exert an influence on the propensity to engage in certain behaviour. Further studies are needed in order to generate evidence based recommendations to focus our attention to the right direction.

References

- Allison, K.C., Latzer, Y., Tzischinsky, O., Vinai, P., *What is night-eating syndrome? New direction toward a unified definition*. International Journal of Child Health and Adolescent Health. 2009; 2. pp. 175–184.
- Allison, K.C., Lundgren, J., O'Reardon, J., Martino, N.S., Sarwer, D.B., Wadden, T.A., Crosby, R.D., Engel, S.G., Stunkard, A.J., *The Night Eating Questionnaire*. (NEQ): Psychometric properties of a measure of severity of the night-eating syndrome. Eating Behaviors. 2008; 9: pp. 62–72.
- Aronoff, N.J., Geliebter, A., Zammit, G., *Gender and body mass index as related to the night-eating syndrome in obese outpatients*. Journal of the American Dietetic Association. 2001; 101: pp. 102–104.
- Brougham, R.R., Zail, C.M., Mendoza, C.M., Miller, J.R., *Stress, sex differences and coping strategies among college students*. Current Psychology. 2009; 28: pp. 85–97.
- Birketvedt, G.S., Florholmen, J., Sundsfjord, J., Osterud, G., Dinges, D., Bilker, W., *Behavioral and neuroendocrine characteristics of the night-eating syndrome*. Journal of the American Medical Association. 1999; 2: 82. pp. 657–663.
- Cepkova, A., *Assess the state of posture, physical fitness and mental health of student of the university*. Integrative power of kinesiology. Proceedings Book. Zagreb; 2011.
- Dietary Guidelines for Americans Advisory Committee. *Report of the DGAC on the Dietary Guidelines for Americans*. 2010.
- Feč. R., *Vplyv posilňovacieho tréningu na lokálnu redukciu podkožného tuku v oblasti brucha u žien*. Pohyb človeka – základní a sportovní motorika, diagnostika a analýza. Ostrava: 2010. – pp. 48–53.
- Hrčka, J., Kovářová, M., Beňačka, J., *Pohybová aktivita edukantov fyzioterapie vo voľnom case a jej reflexia na vybraných zdatnostných a zdravotných charakteristikách*. Prešov; 2011
- Popkin, B.M., Duffey, K.J., *Does hunger and satiety drive eating anymore? Increasing eating occasions and decreasing time between eating occasions in the United States*. American Journal of Clinical Nutrition. 2010; 91: 1342–7.
- Public Health Agency of Canada. *Obesity in Canada: A Joint Report from the Public Health Agency of Canada and the Canadian Institute for Health Information*; 2011. In; 2011: pp. 12–6.
- Pullmannová, Švedová, M., *Kritéria výberu v etape športovej predprípravy pre modernú gymnastiku. Pohybová aktivita v živote človeka, pohyb detí*. Prešov; 2010.
- Reichet, F.F., Mnenzes, A.M., Wells, C.K., Dumith, S.C., Hallal, P.C., *Physical Activity as a Predictor of Adolescent Body Fatness. A Systematic Review*. Sport Medicine. 2009; 39.(4): pp. 279–294.

- Ruiz, J.R., Ortega, F.B., *Physical activity and cardiovascular disease risk factor in children and adolescents*. Curr Cardiovascular risk report. 2009; 1(3): pp. 281–286.
- Srdic, B., Obradovic, B., Dimitric, G., Stokic, E., Babovic, S., *Relationship between body mass index and body fat in children: Age and gender differences*. Obes Res Clin Pract. 2012; 6: pp. 167–73.
- Striegel-Moore, R.H., Franko, D.L., Garcia, J., *The International Journal of Eating Disorders*. 2009; 42: pp. 720–738.
- Striegel-Moore, R.H., Franko, D.L., Thompson, D., Affenito, S., Kraemer, H.C., *Night eating. Prevalence and demographic correlates*. Obesity. 2006; 14: pp.139–147.
- Stunkard, A.J., Grace, W.J., Wolff, H.G., *The night-eating syndrome. A pattern of food intake among certain obese patients*. American Journal of Medicine. 1955; 19: pp. 78–86.
- Uher, I., Švedová, M., *Long and prosperous life paradigm*. Physical Activity Review. Vol. 1. p. 213.
- Zusková, K., Junger, J., *Miesto pohybovej činnosti v spôsobe života mestských rodín*. Zdravá škola: Zborník z 2. vedeckej konferencie. Prešov: Ministerstvo školstva SR, Metodické centrum v Prešove, 1999, pp. 125–131.
- Zusková, Klaudia – Buková, Alena – Horbacz, Agata: *Charakter Práce, Životný Štýl A Nadváha zamestnancov firiem. Rekreačný šport, zdravie, kvalita života*: Košice: 2012. pp. 400–408.
- Qi, L., Cho, Y.A., *Gene-environment interaction and obesity*. Nutritional Review, 2008; 66: pp. 684–94.
- World Health Organization. *Global strategy on diet, physical activity and health: childhood overweight and obesity*. Accessed March 9, 2012.

Acknowledgement

This research is the result of the grant project of Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic. VEGA No. 1/1343/12 “SELECTED RISK FACTORS FOR OBESITY AND PHYSICAL PREVENTION” and with the partial support of Project implementation: UNIVERSITY SCIENCE PARK TECHNICOM FOR INNOVATION APPLICATIONS SUPPORTED BY KNOWLEDGE TECHNOLOGY, ITMS: 26220220182, supported by the Research & Development Operational Programme funded by the ERDF.

Streszczenie

Zespół nocnego odżywiania, aktywność fizyczna i BMI studentów wyższej uczelni

Wszystkie regiony świata są dotknięte przez epidemię otyłości. Do niedawna problem ten dotyczył jedynie krajów rozwiniętych gospodarczo, teraz również problem mają kraje mniej rozwinięte i słabo rozwinięte gospodarczo. Zespół nocnego jedzenia (zespół odżywiania nocnego NES – night eating syndrom) obejmuje późne (hyperfagie) i nocne jedzenie. Istnieją różne poglądy na temat związku pomiędzy NES a wzrostem wskaźnika masy ciała i aktywnością fizyczną, a zależności opisywane w literaturze są niejednoznaczne (Nolan i in., 2012). Mamy dowody, aby twierdzić, że występowanie NES jest bardziej widoczne u osób z większą nadwagą niż u pozostałej populacji. Jednak dokładny związek pomiędzy NES i aktywnością fizyczną i otyłością pozostaje nieokreślony. Powodem tej rozbieżności wyników badań są różne kryteria diagnostyczne, jak również różnorodność badanej populacji. Celem naszego przekrojowego badania, które jest częścią projektu VEGA „wybrane czynniki ryzykowych faktorów otyłości i jej profilaktyka aktywnością fizyczną” No.1/1343/12, było zbadanie relacji między NES, aktywnością fizyczną i BMI studentów (774 mężczyzn / 1142 kobiet) ze średnią wieku 21,46 lat (zakres=2,33). Stwierdziliśmy pozytywny związek między NES, aktywnością fizyczną i BMI. Z drugiej strony, zaobserwowaliśmy różnice między płciami, NES i aktywnością fizyczną.

Słowa kluczowe: nadwaga, dorosłość, studenci, jedzenie w nocy, tkanka tłuszczowa.

CZEŚĆ III
BIOGRAMY, DYSKUSJE, RECENZJE,
PRZEGLĄD WYDAWNICTW

Tomasz JUREK

Bernard Woltmann (1932–2013)

2 października 2013 r. zmarł w Poznaniu prof. dr hab. Bernard Woltmann – wybitny historyk kultury fizycznej, nauczyciel akademicki AWF im. E. Piaseckiego w Poznaniu. Ogółem przepracował 58 lat w zakładach kształcenia nauczycieli, z tego 6 lat w Liceum Pedagogicznym w Szczecinku, 11 lat w Studium Nauczycielskim w Kołobrzegu oraz 41 lat w AWF w Poznaniu. Pozostawił po sobie bogatą spuściznę naukową i znaczący dorobek dydaktyczny. Wypromował ponad 500 magistrów, 21 doktorów, 4 habilitantów, łącznie wydał drukiem 280 publikacji.

Urodził się 9 listopada 1932 r. w Szamocinie, na pograniczu Pomorza i Wielkopolski. Był jedynym dzieckiem Matyldy, z d. Kowalskiej, oraz Franciszka Woltmannów, którzy zajmowali się w rodzinnej miejscowości kupiectwem. Początkowo uczęszczał do miejscowej ochronki, a następnie do siedmioletniej szkoły podstawowej w Szamocinie (1939–1946). Podczas wojny utracił ojca, który zginął postrzelony w ostatnich dniach działań wojennych. Odtąd syna wychowywała matka. W latach 1946–1951 uczęszczał do Gimnazjum i Liceum im. św. Barbary w Chodzieży, dokąd codziennie dojeżdżał pociągiem z Szamocina. W latach 1950–1951 uczęszczał dodatkowo do Liceum Pedagogicznego w Rogoźnie, uzyskując maturę i kwalifikacje pedagogiczne. Otrzymał wówczas nakaz pracy do szkolnictwa w pow. Jarocin¹. Uzyskał jednak zgodę na odroczenie pracy i możliwość studiów na kierunku *wychowanie fizyczne*. We wrześniu 1951 r. zdał egzamin wstępny do Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu i wraz z grupą 85 przyjętych osób rozpoczął naukę. Podczas studiów realizował specjalizację z lekkoatletyki i tańców ludowych. Poznańską uczelnię ukończył 30 czerwca 1954 r. (nr dyplomu – 236) i uzyskał wraz z grupą 69 absolwentów tytuł zawodowy dyplomowanego nauczyciela wychowania fizycznego. 18 czerwca 1958 r. obronił w macierzystej uczelni pracę

¹ *Studia i szkice z dziejów kultury fizycznej*, Gorzów Wlkp. 1992, s. 7–13; „Biuletyn Sekcji Historii PTNKF”, nr 7, Gorzów Wlkp. 2007, s. 8–10; nr 11, Gorzów Wlkp. 2009, s. 12–13.

magisterską pt. *Rozwój organizacyjny gimnastyki w Szczecinie w XIX wieku* (promotor – prof. dr hab. Zdzisław Grot) i uzyskał tytuł zawodowy magistra wychowania fizycznego. Prof. Z. Grot, wybitny poznański historyk związany z Uniwersytetem i Wyższą Szkołą Wychowania Fizycznego, stał się potem naukowym mentorem i promotorem doktoratu oraz autorytetem naukowym, na którym B. Woltmann chętnie się wzorował².

Podczas nauki w szkole średniej oraz na studiach czynnie uprawiał sport. W latach 1948–1951 zajmował się lekkoatletyką i piłką nożną w KS „Unia” Szamocin oraz lekkoatletyką, koszykówką i piłką siatkową w SKS „Orle” Chodzież. Podczas studiów był zawodnikiem ZKS „Kolejarz” Poznań, specjalizując się w rzucie oszczepem (rekord życiowy – 54,12 m), a także skoku o tyczce i wieloboju. Karierę sportową zakończył w marcu 1955 r. Umiejętności sportowe wykorzystał w pracy trenerskiej. Równoległe z działalnością nauczycielską do 1974 r. był również szkoleniowcem w dziewięciu klubach sportowych³.

Po ukończeniu studiów w lipcu 1954 r. otrzymał nakaz pracy w szkolnictwie podległym Kuratorium Oświaty w Koszalinie, którą podjął 15 sierpnia tego roku w Liceum Pedagogicznym ze specjalnością w zakresie wychowania fizycznego w Szczecinku. Pracował tam do 1960 r., wychowując liczne grono świetnych nauczycieli wychowania fizycznego oraz instruktorów i trenerów sportu, zwłaszcza lekkoatletyki. Ze Szczecinkiem wiąże się ważne wydarzenie z życia prywatnego, bowiem 23 sierpnia 1958 r. zawarł tam związek małżeński z pochodzącą z Warszawy Ireną Karaszewską, z którą wspólnie przeżył 55 lat i дочекаł się córki Małgorzaty, urodzonej 6 maja 1970 r.

1 września 1960 r. B. Woltmann przeniósł się do nowo utworzonego Studium Nauczycielskiego w Kołobrzegu, gdzie początkowo pracował jako nauczyciel wychowania fizycznego, a od 1 września 1967 r. pełnił funkcję kierownika Wydziału Wychowania Fizycznego z Biologią, natomiast od 1 lutego 1969 r. do 30 sierpnia 1971 r. był zastępcą dyrektora Studium. W wyniku zakończenia działalności kołobrzесьkiego SN B. Woltmann otrzymał propozycję pracy w Wyższej Szkole Nauczycielskiej w Słupsku, z którą współpracował dydaktycznie w roku akademickim 1970/1971⁴.

Wybrał jednak propozycję dalszego zatrudnienia w Filii WSWF Poznań w Gorzowie Wlkp., którą otrzymał od rektora tej uczelni prof. Stefana Bączyka.

² K. Jaz, T. Jurek (red.), *Przeszłość zachowana w pamięci staje się częścią teraźniejszości*, Gorzów Wlkp. 2012, s. 58.

³ Należały do nich następujące kluby sportowe: KS ZS „Kolejarz” Poznań (1952–1954), KKS „Kolejarz”, potem „Darzbór” Szczecinek (1955–1957), MKS „Orle” Szczecinek (1957–1960), MKS „Sztorm” Kołobrzeg (1960–1963), LZS „Wybrzeże” Kołobrzeg, potem „Żagiel” Koszalin (1960–1971), KKS „Warta” Gorzów Wlkp. (1972–1973), AZS Gorzów Wlkp. (1974). Tamże, s. 20.

⁴ Zob. szerzej: J. Bobkowski, W. Brzeziński, B. Woltmann (red.), *Księga pamiątkowa Studium Nauczycielskiego im. ppor. Emilii Gierczak w Kołobrzegu 1960–1971*, Kołobrzeg 1971.

Duży wpływ na podjętą decyzję miało ukończenie pracy doktorskiej (obrona na Wydziale Wychowania Fizycznego poznańskiej WSWF w dniu 30 czerwca 1970 r.) pt. *Polska kultura fizyczna na Krajinie Złotowskiej i Zachodnich Kaszubach pod panowaniem niemieckim 1919–1939*, wykonanej pod kierunkiem prof. Zdzisława Grota (recenzenci: prof. Janusz Pajewski, doc. Jerzy Gaj). Praca w Gorzowie Wlkp. oznaczała zarazem kolejny – najdłuższy jak się okazało – 41-letni okres w jego działalności zawodowej.

Nową pracę B. Woltmann rozpoczął 15 sierpnia 1971 r. jako pierwszy pracownik gorzowskiej placówki AWF i znalazł się zarazem w grupie 25 pierwszych nauczycieli filii poznańskiej AWF w Gorzowie Wlkp., wśród których było tylko 5 doktorów. W pierwszym okresie pracy dokonał wraz z Adamem Natankiem – dotychczasowym dyrektorem SN – przekształcenia gorzowskiego Studium Nauczycielskiego w zamiejscową jednostkę najstarszej polskiej uczelni wychowania fizycznego. Wraz z gorzowską AWF przeszedł wszystkie etapy jej rozwoju, która funkcjonowała kolejno jako Filia (1971–1984), Wydział Wychowania Fizycznego (1984–1993), Instytut Wychowania Fizycznego (1993–2003) i Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej (od 2003)⁵.

Równolegle czynnie włączył się w zarządzanie administracyjne gorzowską placówką AWF. Kolejno pełnił następujące funkcje: prodziekana ds. filii (1.09.1971–31.08.1982, 1.09.1984–22.11.1984), prodziekana ds. nauki (1.09.1982–31.08.1984), dziekana Zamiejscowego Wydziału WF (23.11.1984–31.08.1987), prorektora ds. Zamiejscowego Wydziału WF (1.09.1987–30.11.1990), prorektora ds. kształcenia zamiejscowego AWF Poznań (1.09.1993–31.08.1999), dyrektora Instytutu WF (1.09.1999–31.10.2003)⁶.

Powyższe obowiązki łączył z indywidualnym rozwojem naukowym. W 1981 r. uzyskał stopień doktora habilitowanego na podstawie dorobku i pracy habilitacyjnej pt. *Polska kultura fizyczna na wschodnim pograniczu niemieckim (1919–1939)* – kolokwium habilitacyjne na wydziale Wychowania Fizycznego w AWF Warszawa 16.06.1981 r. Za całokształt dorobku naukowego dnia 24.06.1993 r. prezydent Lech Wałęsa nadał B. Woltmannowi tytuł naukowy profesora nauk o kulturze fizycznej (przewód profesorski został przeprowadzony na Wydziale Wychowania Fizycznego AWF w Krakowie). Awans naukowy znalazł realne odzwierciedlenie w kolejno

⁵ Początkowo był kierownikiem Pracowni Teorii i Metodyki WF (1.09.1971–31.08.1972), następnie został kierownikiem Pracowni Historii i Organizacji KF (1.09.1972–31.08.1975), Samodzielnej Pracowni Historii i Organizacji KF (1.09.1975–31.08.1982), Pracowni Badań Polonijnej KF (1.09.1982–31.08.1984), Samodzielnej Pracowni Badań Polonijnej KF (1.09.1984–30.09.1991), Zakładu Badań Polonijnej KF (1.10.1991–20.12.1992), Zakładu Polonijnej KF (21.12.1992–30.11.2001) oraz Zakładu Olimpizmu i Polonijnej KF (1.12.2001–31.08.2012). Kierował także większymi zespołami naukowo-dydaktycznymi. Był szefem Zespołu Pracowni Teorii i Metodyki WF (1.11.1971–31.08.1977), Katedry Rekreacji i Organizacji KF (22.12.1992–30.11.2001), Katedry Historii KF i Olimpizmu (1.12.2001–31.08.2003).

⁶ T. Jurek (red.), *35 lat działalności gorzowskiego ośrodka akademickiego Akademii Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu (1971–2006)*, Poznań 2007, s. 117–119.

zajmowanych stanowiskach uczelnianych: starszego wykładowcy (1971–1973), docenta kontraktowego (1973–1982), docenta etatowego (1982–1990), profesora nadzwyczajnego (1990–1993) oraz profesora zwyczajnego (1993–2012)⁷.

Prof. B. Woltmann regularnie prowadził seminaria dyplomowe (w Studium Nauczycielskim), licencjackie i magisterskie (w AWF), które ukończyło ponad tysiąc absolwentów, w tym połowa seminarium magisterskie. Kształcił także kadry naukowe w ramach systematycznie prowadzonego w latach 1973–2012 seminarium doktorskiego. Spośród 40 osób uczęszczających na seminarium, doktoraty ukończyły (w porządku chronologicznym) następujące osoby:

1. Zbigniew Szafkowski: *Rozwój sportu na Pomorzu Szczecińskim w latach 1945–1975*, AWF Poznań, 27.06.1980 (rec. rec. Tadeusz Białecki, Jerzy Gaj).
2. Roman Korban: *Dzieje gimnastyki i sportu polonijnego w Chicago (USA) w latach 1887–1974*, AWF Poznań, 27.01.1981 (rec. rec. Jerzy Gaj, Waclaw Szyszkowski).
3. Leonard Nowak: *Problematyka kultury fizycznej w polskiej prasie zagranicznej środkowej Europy w latach 1918–1939*, AWF Poznań, 19.06.1981 (rec. rec. Jerzy Gaj, Andrzej Kwilecki).
4. Edward Janik: *Rozwój koszykówki w Polsce w latach 1945–1973*, AWF Poznań, 19.06.1981 (rec. rec. Jerzy Gaj, Kajetan Hądzelek).
5. Wojciech Jans: *Polonijna kultura fizyczna w Niemczech środkowych do 1939 roku*, AWF Poznań, 29.06.1981 (rec. rec. Jerzy Gaj, Jerzy Marczewski).
6. Leszek Trybuś: *Rozwój turystyki na ziemi lubuskiej w latach 1945–1975*, AWF Poznań, 6.01.1987 (rec. rec. Jerzy Bogucki, Hieronim Szczegóła, Leonard Szymański).
7. Piotr Godlewski: *Rozwój zapasów w Polsce w latach 1918–1939*, AWF Poznań, 2.06.1987 (rec. rec. Jerzy Gaj, Leonard Szymański).
8. Tomasz Jurek: *Rozwój sportu na ziemi lubuskiej w latach 1945–1975*, AWF Wrocław, 21.06.1989 (rec. rec. Jerzy Gaj, Leonard Szymański).
9. Janusz Płaczek: *Rozwój koszykówki w Polsce w okresie międzywojennym*, AWF Poznań, 7.11.1989 (rec. rec. Jerzy Gaj, Kajetan Hądzelek).
10. Ignacy Krzewiński: *Rozwój polskiej lekkoatletyki w latach 1945–1968*, AWF Wrocław, 15.12.1992 (rec. rec. Jerzy Gaj, Leonard Szymański).
11. Ryszard Kulczycki: *Rozwój tenisa stołowego w Polsce w latach 1919–1989*, AWF Poznań, 11.03.1997 (rec. rec. Jerzy Gaj, Leszek Gondek).
12. Grzegorz Cwojdzński: *Rozwój kreglarstwa na ziemiach polskich do 1975 roku*, AWF Poznań, 28.10.1997 (rec. rec. Jerzy Gaj, Andrzej Gąsiorowski, Leonard Szymański).

⁷ W poszczególnych miejscach zatrudnienia B. Woltmann zajmował następujące stanowiska: LP Szczecinek – nauczyciel (1954–1960), SN Kołobrzeg – wykładowca (1960–1971), ZWKF Gorzów Wlkp. – starszy wykładowca (1971–1973), docent kontraktowy (1973–1982), docent etatowy (1982–1990), prof. nadzwyczajny (1990–1993), prof. zwyczajny (1993–2012). K. Jaz, T. Jurek, *Przeszłość...*, s. 20.

13. Renata Golanko: *Kultura fizyczna w województwie białkopodlaskim w latach 1975–1995*, AWF Poznań, 12.01.1999 (rec. rec. Henryk Mierzwiński, Teresa Ziółkowska).
14. Przemysław Pieczyński: *Polonijna kultura fizyczna w Północnej Francji 1910–1940*, AWF Poznań, 29.10.2002 (rec. rec. Andrzej Gąsiorowski, Leonard Nowak).
15. Renata Urban: *Rozwój sportu jeździeckiego w Polsce w latach 1918–1939*, AWF Poznań, 18.06.2003 (rec. rec. Jerzy Gaj, Karol Poznański).
16. Stanisław Zaborniak: *Lekkoatletyka na ziemiach polskich w latach 1867–1918*, AWF Poznań, 16.03.2004 (rec. rec. Tomasz Jurek, Kazimierz Toporowicz).
17. Magdalena Krawczyk: *Szkolne wychowanie fizyczne na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1998*, AWF Katowice, 13.02.2007 (rec. rec. Leonard Nowak, Mirosław Ponczek).
18. Iwona Tabaczek-Bejster: *Działalność programowa i sportowa wodnych służb ratowniczych w Polsce w latach 1945–1989*, ZWKF Gorzów Wlkp., 19.11.2007 (rec. rec. Andrzej Gąsiorowski, Tomasz Jurek).
19. Iwona Pezdan-Śliż: *Kultura fizyczna w województwie rzeszowskim w latach 1975–1998*, ZWKF Gorzów Wlkp., 9.07.2010 (rec. rec. Tomasz Jurek, Stanisław Zaborniak).
20. Marta Przydział: *Rozwój turystyki na Podkarpaciu w latach 1945–1989*, ZWKF Gorzów Wlkp., 8.10.2010 (rec. rec. Andrzej Bonusiak, Jerzy Gaj).
21. Barbara Grańska: *Kultura fizyczna polskiej mniejszości narodowej w Nadrenii-Westfalii w latach 1899–1939*, ZWKF Gorzów Wlkp., 13.07.2012 r. (rec. rec. Andrzej Gąsiorowski, Tomasz Jurek)⁸.

Opiekował się także rozwojem naukowym swoich wychowanków pod kątem habilitacji. Stopień doktora habilitowanego uzyskali następujący wychowankowie prof. B. Woltmanna:

1. Tomasz Jurek: *Kultura fizyczna mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1918–1939* (Gorzów Wlkp. – Poznań 2002), AWF Poznań, 11.06.2002 (rec. rec. Teresa Kulak, Henryk Rechowicz, Lech Trzeciakowski).
2. Eligiusz Małolepszy: *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej* (Częstochowa 2005), AWF Poznań, 8.11.2005 (rec. rec. Wojciech Lipoński, Józef Szaflik, Bernard Woltmann).
3. Stanisław Zaborniak: *Kultura fizyczna ludności ukraińskiej na ziemiach polskich 1868–1939* (Rzeszów 2007), AWF Warszawa, 11.12.2007 (rec. rec.

⁸ Obok działalności promotorskiej prof. B. Woltmann wykonał 30 recenzji dysertacji doktorskich następujących osób: H. Podgórski, A. Gąsiorowski, J. Krzysztofowicz, B. Bruska-Steffen, T. Olejniczak, H. Naggi Mahmoud, F. Hawrysz, Z. Twardowski, Z. Schwarzer, M. Łuczak, E. Kałamacka, W. Moska, J. Jaszczur-Nowicki, M. Kitowska, J. Urniaż, T. Drozdek-Małolepsza, D. Kusa, G. Biczysko, P. Król, M. Mariański, R. Targosz, B.A. Pędraszewska, A. Wiecheć, G. Bieńczyk, A. Chmiel, P. Świder, R. Stępiak, A. Rejman, A. Tyc, M. Kotarba.

Zbigniew Krawczyk, Marek Ordyłowski, Karol Poznański, Bernard Woltmann).

4. Jerzy Urniaż: *Współpraca sportowa w regionach warmińsko-mazurskim i kaliningradzkim w latach 1956–2006* (Olsztyn 2008), AWF Katowice, 3.07.2012 (rec. rec. Jan Kęsik, Kazimierz Obodyński, Mirosław Ponczek, Bernard Woltmann).

Ponadto stopień doktora habilitowanego uzyskali następujący doktoranci prof. B. Woltmanna: Leonard Nowak (1998), Piotr Godlewski (2007), a Renata Urban i Przemysław Pieczyński wszczęli przewody habilitacyjne, natomiast Stanisław Zaborniak osiągnął tytuł profesora nauk o kulturze fizycznej (2013). B. Woltmann pełnił również rolę recenzenta rozpraw habilitacyjnych (Leonard Nowak⁹, Urszula Kowieska¹⁰, Tomasz Jurek¹¹, Ewa Kałamacka¹²), recenzenta dorobku habilitantów (Diethelm Blecking¹³, Maciej Łuczak¹⁴, Ewa Kałamacka¹⁵, Eligiusz Małolepszy¹⁶, Stanisław Zaborniak¹⁷, Jerzy Urniaż¹⁸) oraz wykonał recenzje dorobku naukowego w postępowaniu o tytuł profesora (Mirosław Ponczek, Kazimierz Obodyński, Stanisław Zaborniak, Marek Ordyłowski).

Praca naukowa i promocyjna prof. B. Woltmanna w dużym stopniu przyczyniła się do uzyskania w 2005 r. przez Zamiejscowy Wydział KF w Gorzowie Wlkp. uprawnień do nadawania stopnia doktora w zakresie nauk o kulturze fizycznej.

Kluczem do osiągnięć dydaktycznych i akademickich była działalność naukowa, prowadzona regularnie przez B. Woltmanna od połowy lat 60. XX w. Początkowo specjalizował się w tematyce dawnego pogranicza polsko-niemieckiego, któremu poświęcił wspomnianą wcześniej pracę doktorską i habilitacyjną oraz wiele artykułów naukowych. Od 1978 r. zainteresował się problematyką polonijnej kultury fizycznej, której poświęcił szereg tekstów naukowych. Był organizatorem konferencji naukowych w Lubniewicach (1978) oraz Rogach (1982, 1985, 1988, 1990) i Chylinie (od 1993 r.) poświęconych w całości lub w ramach sekcji polonijnej kultury fizycznej. Powyższej tematyce poświęcił wiele publikacji, jednak nie zdołał

⁹ L. Nowak, *Wychowanie fizyczne i sport w państwowym szkolnictwie ogólnokształcącym w Polsce w latach 1918–1939*, „Monografie AWF w Poznaniu”, nr 325, Poznań 1996.

¹⁰ U. Kowieska, *Kultura fizyczna w programach i działalności związków zawodowych w II Rzeczypospolitej*, Prace habilitacyjne AWF we Wrocławiu, Wrocław 1997.

¹¹ T. Jurek, *Kultura Fizyczna mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1918–1939*, Gorzów Wlkp. – Poznań 2002.

¹² E. Kałamacka, *Zdrowotno-higieniczne problemy wychowania fizycznego w poglądach i działalności polskich lekarzy do 1914 roku*, „Studia i Monografie AWF w Krakowie”, Kraków 2002.

¹³ Universität – Gesamthochschule Wuppertal. Fachbereich Erziehungswissenschaften. Wuppertal 2000.

¹⁴ AWF w Poznaniu. Wydział Wychowania Fizycznego. Poznań 2002.

¹⁵ AWF w Krakowie. Wydział Wychowania Fizycznego. Kraków 2003.

¹⁶ AWF w Poznaniu. Wydział Wychowania Fizycznego. Poznań 2005.

¹⁷ AWF w Warszawie. Wydział Wychowania Fizycznego. Warszawa 2007.

¹⁸ AWF w Katowicach. Wydział Wychowania Fizycznego. Katowice 2012.

ukończyć dwóch projektów wydawniczych, dotyczących dziejów wychowania fizycznego, sportu i turystyki w skupiskach polonijnych w Niemczech i Francji (co dokonali potem jego uczniowie – T. Jurek i P. Pieczyński) oraz w skali świata (wraz z prof. M. Szczerbińskim, który następnie podjął P. Pieczyński).

Zaciekawienie prof. B. Woltmanna budził również sport w Polsce w XIX i XX w. Był redaktorem bardzo interesujących monografii z zakresu rozwoju sportu na ziemiach polskich w dobie zaborów, II Rzeczypospolitej, Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej, zarówno w kontekście ogólnym oraz w skali regionalnej, a także w odniesieniu do wszystkich dyscyplin sportu oraz wybranych sportów, zwłaszcza uwielbianej lekkoatletyki. Ogółem prof. B. Woltmann opublikował 280 pozycji, w tym: monografie autorskie – 2¹⁹, monografie współautorskie – 3²⁰, prace zbiorowe pod redakcją – 12²¹, prace zbiorowe pod współredakcją – 9, materiały konferencyjne w opracowaniu lub pod redakcją – 12, kroniki AWF Poznań – 4, Biuletyny Sekcji Historii PTNKF – 14, artykuły zagraniczne – 43, artykuły obcojęzyczne w wydawnictwach krajowych – 4, artykuły w j. polskim – 177²².

W ramach organizacji życia naukowego B. Woltmann czynnie uczestniczył w pracach wielu stowarzyszeń naukowych. Początkowo działał w Ośrodku Badań Naukowych Koszalińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego oraz w Lubuskim Towarzystwie Naukowym w Zielonej Górze. W 1976 r. należał do członków-założycieli Gorzowskiego Towarzystwa Naukowego oraz był współzałożycielem Sekcji Historii PTNKF, której w latach 1993–2003 przewodniczył, a w latach 2003–2013 był honorowym przewodniczącym Sekcji. Był także prezesem Oddziału Gorzowskiego PTNKF, członkiem Polskiej Rady Olimpijskiej w Warszawie oraz wielu innych stowarzyszeń naukowych i sportowych.

¹⁹ *Kultura fizyczna pod znakiem Rodła. Wychowanie fizyczne, sport i turystyka polskiej ludności rodzimej na ziemi zlotowskiej w latach 1919–1939*, Koszalin 1972, ss. 111; *Polska kultura fizyczna na wschodnim pograniczu niemieckim (1919–1939)*, „Monografie AWF w Poznaniu”, nr 125, Poznań 1980, ss. 557.

²⁰ *Kultura fizyczna na ziemi gorzowskiej 1945–1979* (z J. Gajem, A. Natankiem, L. Nowakiem), Poznań 1983, ss. 139; *Kultura fizyczna w województwie zielonogórskim 1950–1989* (z T. Jurkiem), Zielona Góra 1990, ss. 346; *Sport w Polsce 1919–1939* (z J. Gajem), Gorzów Wlkp. 1997, ss. 106.

²¹ *Z dziejów kultury fizycznej w organizacjach polonijnych. Z warsztatów badawczych AWF w Warszawie*, Warszawa 1989, ss. 324; *Światowe Sejmiki Działaczy Polonijnych PKOL 1969–1987*, Gorzów Wlkp. 1989, ss. 124; *Kultura fizyczna na ziemi koszalińskiej 1945–1989*, Koszalin 1991, ss. 341; *Kultura fizyczna na ziemi koszalińskiej 1945–1990*, Koszalin 1993, ss. 221; *Lekkoatletyka w Polsce 1919–1994*, Warszawa 1994, ss. 182; *75 lat Poznańskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej 1921–1996*, Poznań 1996, ss. 336; *Szkice z dziejów województwa gorzowskiego 1975–1995*, Gorzów Wlkp. 1997, ss. 168; *Zarys historii sportu w Gorzowie Wlkp. 1945–1997*, Gorzów Wlkp. 1998, ss. 326; *Piłka nożna w Wielkopolsce 1921–2001*, Poznań 2001, ss. 336; *Lekkoatletyka na ziemi lubuskiej 1945–2001*, Gorzów Wlkp. – Zielona Góra 2001, ss. 204; *Z dziejów Polskiego Związku Motorowodnego i Narciarstwa Wodnego 1957–2007*, Warszawa 2007, ss. 248; *Światowe Sejmiki Działaczy Polonijnych Polskiego Komitetu Olimpijskiego w latach 1989–2009*, Warszawa 2010, ss. 264.

²² Wykaz wszystkich publikacji B. Woltmanna znajduje się w publikacjach: T. Jurek, K. Obodyński, S. Zaborniak (red.), *Szkice i studia z dziejów kultury fizycznej*, Rzeszów 2007, s. 37–56; K. Jaz, T. Jurek, *Przeszłość...*, s. 23–25.

Równie dużą aktywność przejawiał na forum międzynarodowym. Wchodził w skład ciał kolegialnych międzynarodowych towarzystw naukowych. W latach 1979–1984 był oficjalnym delegatem Polski i członkiem prezydium (1984–1989) Międzynarodowego Komitetu Historii Sportu i Wychowania Fizycznego (ICOSH), a od 1989 r. był członkiem Międzynarodowego Stowarzyszenia Historii Wychowania Fizycznego i Sportu (ISHPES). W 1999 r. został członkiem honorowym Europejskiego Komitetu Historii Sportu (CESH). Wchodził także w skład zarządu Instytutu im. W. Gebhardta w Essen, Rady Naukowej Collegium Humanum w Niederrurnen w Szwajcarii, Kuratorium Europejskiej Akademii Sportu w Cottbus oraz Rady Porozumiewawczej Badań nad Polonią w Warszawie.

Relacje międzynarodowe zapoczątkował stażem na Uniwersytecie w Halle (1974), następnie prowadził seminaria na Uniwersytecie w Münster (1978, 1983), Instytucie Polskim w Sztokholmie (1986), Uniwersytetach w Bonn i Essen (1988) oraz Uniwersytecie w Bochum (1990). Uczestniczył w licznych konferencjach międzynarodowych: w Bośni-Hercegowinie, Bułgarii, Czechach, Danii, Finlandii, Francji, Grecji, Hiszpanii, Japonii, Norwegii, RPA, Szwajcarii, Szwecji i Włoszech. Blisko współpracował z polskimi historykami kultury fizycznej oraz zagranicznymi, do których należeli zwłaszcza historycy niemieccy: Walter Bernsdorff, Diethelm Blecking, Hans Georg John, Hans Langenfeld, Manfred Lämmer, Roland Naul, Gertrud Pfister, Karl Heinz Schodrok, Hans Joahim Teichler, Horst Ueberhorst, Norbert Urbainsky oraz uczeni z innych krajów: Robert Barney (Kanada), Edmond Gogolewski (Francja), Kunihiko Karaki (Japonia), Leena Laine (Finlandia), Katalin Szikora (Węgry), Marek Waic (Czechy).

Za wieloletnią i owocną działalność na rzecz nauki oraz kształcenie kadr pedagogicznych i sportowych otrzymał wiele wyróżnień i odznaczeń²³. W dniu 9 października 2013 r. na cmentarzu komunalnym przy ul. Żwirowej w Gorzowie Wlkp. prof. Bernarda Woltmanna pożegnało liczne grono przyjaciół, współpracowników i wychowanków. Spoczął w głównej alei, tuż obok Krzyża Katyńskiego.

²³ Należą do nich następujące odznaczenia i wyróżnienia: Srebrny Krzyż Zasługi (1971), Złoty Krzyż Zasługi (1974), Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski (1984), Medal Rodła (1990), Medal Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z okazji 70-lecia 1922–1992 (1992), Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski (1999), Medal Prezydenta RP „Za długoletnie pożycie małżeńskie” (2008), Medal Komisji Edukacji Narodowej (1980), Medal „Zasłużony Nauczyciel Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” (1983), Złota Odznaka „Zasłużonego Działacza LZS” (1965), Odznaka „100-lecia sportu polskiego” (1967), Złota Odznaka Honorowa Polskiego Związku Lekkiej Atletyki (1976), Złota Odznaka „Zasłużony Działacz Kultury Fizycznej” (1978), Złota Odznaka Akademickiego Związku Sportowego (1986), Medal Pamiątkowy z okazji 75-lecia PZLA (1994), Złoty Medal „Za zasługi dla polskiego ruchu olimpijskiego” (1996), Medal z okazji 90-lecia Polskiego Komitetu Olimpijskiego (2009), Złota Odznaka Honorowa „Za zasługi dla województwa gorzowskiego” (1979), Odznaka Honorowa „Za szczególne zasługi w rozwoju społeczno-gospodarczym i kulturalnym miasta Gorzowa Wlkp.” (1984), Medal Wojewody Gorzowskiego „Za zasługi dla województwa” (1996), Odznaka Honorowa „Za zasługi dla województwa lubuskiego” (2007), Złoty Medal im. J. Sniadeckiego za pracę naukową (1983), Medal im. E. Piaseckiego za zasługi dla Uczelni (1994, 2009), Medal Rektora AWF z okazji 70-rocznicy powstania Uniwersytetu w Poznaniu 1919–1989 (1989),

Daniel BAKOTA

[rec.] Renata Urban, *Sport jeździecki w Polsce w latach 1945–1989*, Gorzów Wielkopolski 2013, ss. 440

W zakresie historiografii kultury fizycznej niewiele jest prac, które odnosiłyby się do sportu jeździeckiego w Polsce (po 1945 r.). Tym samym opracowanie monograficzne Renaty Urban pt. *Sport jeździecki w Polsce w latach 1945–1989* uzupełnia istniejącą w tym zakresie lukę.

Praca składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów zasadniczych, zakończenia, aneksów, bibliografii, indeksu nazwisk, streszczenia przetłumaczonego na cztery języki obce (angielski, francuski, niemiecki i rosyjski), wykazu skrótów, wykazu tabel, wykazu fotografii i wykazu załączników.

Rozdział I zatytułowany: *Jeździectwo w Polsce do 1945 r.* ukazuje tradycje sportu konnego na ziemiach polskich do 1918 r. W dalszej części rozdziału Autorka omówiła działalność Polskiego Związku Jeździeckiego (1928–1939); współzawodnictwo polskich jeźdźców na arenie krajowej i międzynarodowej (w tym udział w konkursach o Puchar Narodów i w igrzyskach olimpijskich) oraz losy polskich jeźdźców – olimpijczyków i koni sportowych w okresie II wojny światowej (przybliżono m.in. los takich osób, jak: mjr Henryk Dobrzański, ppłk Zdzisław Dziadulski, rtm. Michał Gutowski, rtm. Zdzisław Kawecki, płk Tadeusz Komorowski, mjr Adam Królikiewicz, rtm. Tadeusz Sokółowski, mjr Kazimierz Szosland, mjr Michał Woysym-Antoniewicz i in.).

Przedmiotem rozważań rozdziału II pt. *Pionierskie lata rozwoju sportu jeździeckiego w Polsce w okresie powojennym (1945–1957)* była odbudowa polskiej hodowli koni po II wojnie światowej, sport jeździecki w Ludowym Wojsku Polskim (1945–1948), działalność sekcji jeździeckich przy stadninach i stadach, struktury organizacyjne jeździectwa w Polsce (Polski Związek Jeździecki i Sekcja Jeździectwa przy Głównym Komitecie Kultury Fizycznej), jak również stan bazy materialnej i kadry trenersko-instruktorskiej dla sportu jeździeckiego w Polsce.

W rozdziale III (*Struktura organizacyjna jeździectwa w Polsce w latach 1957–1989*) – pod względem objętościowym najobszerniejszym, bo liczącym 106 stron – Autorka omówiła strukturę organizacyjną jeździectwa w Polsce, uwzględniając trzy środowiska: wiejskie – Zrzeszenie „Ludowe Zespoły Sportowe”, wojskowe i akademickie. Programowo i organizacyjnie podlegały one Polskiemu Związkowi Jeździeckiemu (reaktywowany w 1957 r.), którego działalność przybliżono w podrozdziale I. W tej części omówiono działalność okręgowych związków, klubów i sekcji jeździeckich oraz problematykę dotyczącą szkolenia kadr na potrzeby jeździectwa, jak również rozwój obiektów sportowych.

W następnym rozdziale (IV) zatytułowanym: *Ewolucja konkurencji jeździeckich* scharakteryzowano takie konkurencje sportu jeździeckiego, jak: ujeżdżenie, skoki przez przeszkody i Wszechstronny Konkurs Konia Wierzchowego (wszystkie trzy są konkurencjami olimpijskimi). Ponadto dokonano charakterystyki konkurencji, które nie wchodzą do programu olimpijskiego: powożenie zaprzęgami, wołyżerka i długodystansowe rajdy konne.

Przedostatni rozdział (V) pt. *Współzawodnictwo w sporcie jeździeckim* przedstawia rywalizację polskich jeźdźców w zawodach krajowych (przede wszystkim w mistrzostwach Polski) oraz udział i osiągnięcia we współzawodnictwie międzynarodowym (mistrzostwa Europy, świata i igrzyska olimpijskie).

W rozdziale VI (*Jazda konna w rehabilitacji i sporcie osób niepełnosprawnych*) przybliżono treści dotyczące wykorzystania jazdy konnej w rehabilitacji osób niepełnosprawnych. Przedstawiono też genezę i rozwój sportu jeździeckiego w tym środowisku.

Praca autorstwa Renaty Urban w sposób niezwykle rzetelny ukazuje historię sportu jeździeckiego w Polsce w latach 1945–1989. Zanim pracę opublikowano, to jedyną pozycją przedstawiającą historię sportu jeździeckiego, i to o zasięgu regionalnym, było opracowanie Zbigniewa Wójcika pt. *Sport jeździecki na Warmii i Mazurach w latach 1945–1975*. Warto nadmienić, że dzięki Renacie Urban do rąk Czytelników trafiła pozycja w pełni naukowa, ukazująca ciekawe karty z historii sportu jeździeckiego na terytorium Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Eligiusz MAŁOLEPSZY

**[rec.] Jerzy Chelmecki, Sławomir Wilk,
Zarys historii sportu, Warszawa 2013, ss. 344**

W 2013 r. na rynku wydawniczym ukazała się praca autorstwa Jerzego Chelmeckiego i Sławomira Wilka pt. *Zarys historii sportu*. Praca została wydana nakładem wydawnictwa Wyższej Szkoły Edukacji w Sporcie w Warszawie. Publikacja stanowi podręcznik dydaktyczny dla studentów kierunku wychowanie fizyczne i kierunków pokrewnych, studentów uczęszczających na zajęcia historii kultury fizycznej, historii sportu, historii olimpizmu, jak również historii turystyki i rekreacji.

Praca składa się ze wstępu, czterech rozdziałów zasadniczych, zakończenia oraz bibliografii. Podręcznik zaopatrzony jest w przypisy oraz posiada bogatą ikonografię (praca jest bogato ilustrowana).

W rozdziale pierwszym przedstawiono genezę sportu oraz przejawy ruchu sportowego od czasów starożytnych do epoki oświecenia. Ukazano m.in. genezę sportowej aktywności; wychowanie fizyczne i sport w starożytności ze szczególnym uwzględnieniem antycznej Grecji i starożytnego Rzymu; aktywność fizyczną w okresie średniowiecza z omówieniem rycerskiej i mieszczańskiej kultury fizycznej; teoretyków i praktyków kultury fizycznej epoki renesansu i oświecenia w Polsce i w Europie; wkład Komisji Edukacji Narodowej w rozwój aktywności fizycznej w Polsce. W rozdziale tym Autorzy ukazali także genezę i rozwój dziedzin sportu – boksu, jeździectwa, gier w piłkę, lekkoatletyki, łyżwiarstwa, narciarstwa, pływania, szermierki, zapasów, sportów o polskim rodowodzie – po okres oświecenia, a nawet wiek XIX.

Rozdział drugi odnosi się do narodzin współczesnego sportu w przełomowym – dla aktywności fizycznej – wieku XIX oraz w początkach XX w. W tej części pracy omówiono w sposób niezwykle przejrzysty kształtowanie się ruchu sportowego we wspomnianym okresie, jak m.in. tworzenie „współczesnego” sportu w Anglii; rozwój systemów gimnastycznych w Europie; wkład w rozwój sportu Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej; rolę i wkład Pierre’a de Co-

ubertina w rozwój idei igrzysk olimpijskich; historię pierwszych igrzysk olimpijskich (do 1914 r.); rozwój sportu w Polsce w XIX i na początku XX w., z uwzględnieniem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, genezy towarzystw i klubów sportowych, początków sportu akademickiego i sportu kobiecego.

Trzecia część pracy dotyczy rozwoju sportu w XX i na początku XXI w. W rozdziale przedstawiono m.in. historię igrzysk olimpijskich, jak również wybitnych sportowców. W ich szeregu pojawiają się nazwiska takiej, jak: George „Babe” Ruth, Paavo Nurmi, Suzanne Lenglen, Sonja Henie, Jesse Owens, Fanny Blankers-Koen, Bikila Abebe, Larysa Łatanina, Edson Arantes do Nascimento (Pele), Cassius Clay (Muhammad Ali), Jean-Claude Killy, Nikołaj Andrianow, Eric Heiden, Greg Louganis, Wayne Gretzky, Carl Lewis, Steve Redgrave, Siergiej Bubka, Michael Jordan, Jens Weissflog, Bjoern Daehlie, Aleksander Karelin, Steffi Graf, Pete Sampras, David Beckham, Eldrik „Tiger” Woods, Michael Phelps.

Ostatni rozdział podręcznika Autorzy poświęcili rozwojowi sportu w Polsce w XX i na początku XXI w., z podziałem na okres międzywojenny, okres lat 1945–1989 r. oraz okres transformacji ustrojowej (po 1989 r.). W tej części pracy zamieszczono również podrozdziały, które odnoszą się do największych osiągnięć polskiego sportu, jak również wybitnych polskich sportowców. Do uznanych osób polskiego sportu Autorzy zaliczyli: Wacława Kuchara, Halinę Konopacką, Janusza Kusocińskiego, Stanisławę Walasiewicz, Ernesta Wilimowskiego, Józefa Zapędzkiego, Jerzego Pawłowskiego, Waldemara Baszanowskiego, Józefa Schmidta, Jerzego Kuleja, Wandę Rutkiewicz, Edwarda Skorka, Irenę Szewińską, Ryszarda Szurkowskiego, Kazimierza Deynę, Jerzego Kukuczkę, Grzegorza Latę, Jerzego Makulę, Władysława Kozakiewicza, Zbigniewa Bońka, Waldemara Legienia, Andrzeja Wrońskiego, Roberta Korzeniowskiego, Renatę Mauer-Różańską, Tomasza Golloba, Jerzego Dudka, Małgorzatę Dydek, Adama Małysza, Małgorzatę Glinkę, Tomasza Majewskiego oraz Justynę Kowalczyk.

Mimo iż w zakresie historii sportu (także historii kultury fizycznej) występują prace dydaktyczne, to podręcznik autorstwa Jerzego Chełmeckiego i Sławomira Wilka będzie niezwykle przydatny i pomocny w studiowaniu dziejów sportu. Praca została przygotowana rzetelnie. Wypełnia pewne luki w historiografii. Odnosi się to m.in. do dziejów sportu w okresie po 1989 r. Jednocześnie napisana jest językiem przystępnym, komunikatywnym, w znaczny sposób ułatwiającym studiowanie tej dziedziny. Polecam podręcznik studiującym dzieje sportu, jak również badaczom i miłośnikom historii kultury fizycznej.

INFORMACJE DLA AUTORÓW

1. Prace Naukowe AJD w Częstochowie – seria „Kultura Fizyczna” ukazują się jako półrocznik. Publikacje powinny dotyczyć problemów badawczych, którymi zajmują się nauki o kulturze fizycznej (historia, teoria i socjologia kultury fizycznej, problemy rozwoju fizycznego, sprawności i wydolności fizycznej, zdrowia i edukacji prozdrowotnej).
2. Publikujemy prace eksperymentalne, przeglądowe, doniesienia i artykuły polemiczne – w języku polskim i językach obcych, po uzyskaniu pozytywnej recenzji.
3. Procedura recenzowania materiałów autorskich publikowanych w Pracach Naukowych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie „Kultura Fizyczna” jest dostosowana do wytycznych MNiSW „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce” oraz „Kodeksu Etyki Pracownika Naukowego”. Pierwszym etapem recenzowania nadesłanych prac jest recenzja wstępna dokonywana przez redakcję czasopisma. Na tym etapie praca poddawana jest ocenie pod względem jej zgodności z profilem czasopisma, zachowania wymogów redakcyjnych obowiązujących w wydawnictwie oraz ogólnej poprawności językowej. Tekst spełniający wymogi recenzji wstępnej otrzymuje kod identyfikacyjny i zostaje skierowany do dwóch recenzentów będących specjalistami z zakresu nauk o kulturze fizycznej. Zgodnie z zasadą „double-blind review process”, recenzenci, jak i autorzy pozostają wobec siebie anonimowi. Recenzenci swoją opinię o pracy przedstawiają wypełniając formularz recenzji.
4. Redakcja „Kultury Fizycznej” dbając o rzetelność w nauce wdraża zapory „ghostwriting” oraz „guest authorship”. Autorzy są zobowiązani do przedstawienia oświadczenia dotyczącego rzetelności nadesłanych prac, a w przypadku artykułów opracowanych przez kilku autorów do ujawnienia wkładu poszczególnych osób w powstanie pracy. Wszelkie wykryte przypadki nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).
5. Autor artykułu jest zobowiązany poinformować Redakcję o źródłach finansowania publikacji, jeżeli nadesłana praca powstała dzięki dofinansowaniu instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń lub innych podmiotów („financial disclosure”).
6. Objętość nadsyłanych tekstów nie może przekraczać 15 stron (w tym tabele, wykresy, przypisy, bibliografia). Dokument powinien być napisany w formacie A4 standardowego maszynopisu (1800 znaków na stronie, marginesy: górny i dolny – 25 mm, lewy – 35 mm). Zaleca się stosowanie kroju Times New Roman, 12 punktów, odstęp 1,5 wiersza.
7. Pracę należy przesłać w wersji elektronicznej w edytorze Word 6.0 lub Word 7.0 (w formacie doc) z dwoma egzemplarzami wydruku. Praca powinna zawierać: a) imię i nazwisko autora lub autorów; b) tytuł naukowy oraz afiliację; c) tytuł publikacji; d) streszczenie pracy; e) słowa kluczowe pracy; f) dodatkowo w języku angielskim: tytuł pracy, streszczenie, słowa kluczowe ($\frac{1}{2}$ strony); 7) adres kontaktowy, nr telefonu, e-mail.
8. W razie umieszczenia w pracy rycin, tabel itp. pochodzących z opracowań zamieszczanych w innych czasopismach lub publikacjach książkowych, autor ma obowiązek uzyskania zgody na ich wykorzystanie.
9. Tabele i materiał ilustracyjny (ryciny, wykresy, fotografie) należy zamieścić w osobnych plikach i dokładnie opisać. Miejsca ich wstawienia zaznaczyć na prawym marginesie wydruku tekstu.

- a) Stopień pisma w tabeli powinien wynosić 9 p, zaś szerokość tabeli nie może przekraczać 125 mm. Nie stosuje się innego formatowania tabeli niż siatka. Tytuł umieszcza się nad tabelą. Przypisy do tabeli umieszcza się bezpośrednio pod nią. W tabeli nie zostawia się pustych rubryk.

Obowiązują następujące znaki umowne:

pauza (—) – zjawisko nie występuje

zero (0) – zjawisko istnieje, jednakże w ilościach mniejszych od liczb, które mogą być wyraźnie uwidocznionymi w tabeli znakami cyfrowymi

kropka (.) – zupełny brak informacji lub brak informacji wiarygodnych

znak x – wypełnienie rubryki ze względu na układ tabeli jest niemożliwe lub niecelowe

„w tym” – oznacza, że nie podaje się wszystkich składników sumy

- b) Wykresy należy sporządzać za pomocą programów Microsoft Office (Excel, Microsoft Graph). Szerokość wykresu nie może przekraczać 125 mm. Numer i tytuł wykresu zapisuje się nad wykresem. Wykresy sporządzane innymi programami i wklejane jako rysunki, muszą spełniać następujące kryteria:

- minimalna rozdzielczość to 300 dpi,
- dane i opisy zamieszczone na wykresie muszą być zapisane Times New Roman w stopniu 9 p.
- nie należy projektować trójwymiarowych wykresów, które będą nieczytelne; zaleca się wykresy czarno-białe (desenie), jednowymiarowe,
- nie stosuje się obramowań pola wykresu, ani obramowań legendy,
- nie stosuje się tła innego niż białe,
- nie powtarza się tytułu wykresu ani zapisu „Źródło:...” na obszarze kreślenia.

- c) Wielkość ilustracji musi być dostosowana do formatu B5. Minimalna rozdzielczość ilustracji to 300 dpi.

10. Zasady opisów bibliograficznych:

- a) w części pierwszej, z zakresu humanistycznych i teoretycznych podstaw kultury fizycznej, należy stosować przypisy dolne; obowiązuje alfabetyczny układ bibliografii (pozycje bibliografii nie są numerowane);

- przykładowe przypisy: J. Nawrocki, J. Mrzyglód, *W szczęku stalowych kling*, Warszawa 1957, s. 114–119; Z. Dziubiński (red.), *Kultura somatyczna kleryków*, Warszawa 1996, s. 18; M. Ponczek, *Związki Kościoła Katolickiego z „Sokołem” Ziemi Łódzkiej do 1939 r.*, [w:] A. Nowakowski (red.), *Studia z historii i organizacji kultury fizycznej*, Częstochowa 1997; J. Konopnicki, *Wychowanie fizyczne w gimnazjum wołyńskim*, „Kultura Fizyczna” 1956, nr 3, s. 175–177.

- przykładowe opisy bibliograficzne: Barabasz S., *Wspomnienia narciarza*, Zakopane 1914; . Mroczo L. (red.), *Maków Podhalański*, Kraków 1978; Chełmecki J., Wilk S., *Wybrane czynniki społeczno-polityczne kształtowania modelu organizacyjnego kultury fizycznej w Polsce Ludowej*, [w:] *Wybrane problemy organizacji kultury fizycznej w Polsce. Z warsztatów badawczych*, Warszawa 1987; Hądzelek K., *Wychowanie fizyczne na ziemiach polskich przed odzyskaniem niepodległości*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1993, nr 4.

- b) w części drugiej numer pozycji bibliograficznej podajemy w nawiasie kwadratowym wewnątrz tekstu głównego; obowiązuje alfabetyczny układ bibliografii (pozycje bibliografii są numerowane w nawiasach kwadratowych).

- przykładowe opisy bibliograficzne: [1] Arska-Kotlińska M., Bartz J., Wieliński D. (2002): *Wybrane zagadnienia statystyki dla studiujących wychowanie fizyczne*. AWF Poznań; [2] Denisiuk L. (1969): *Opis testów motorycznych oraz metody przeprowadzania prób i oceny wyników*. [w:] *Rozwój sprawności motorycznej dzieci i młodzieży w wieku szkolnym*. PZWS. Warszawa, 74–83.

11. Termin składania prac do kolejnych zeszytów upływa 31 stycznia (pierwszy półrocznik) i 31 maja (drugi półrocznik) 2014 r.

Prace należy nadsyłać na adres redaktora naczelnego, redaktorów naukowych i sekretarza Zeszytu:
Eligiusz Małolepszy (e.malolepszy@ajd.czyst.pl)
Joanna Rodziewicz-Gruhn (j.rodziewicz@ajd.czyst.pl)
Arkadiusz Płomiński (a.plominski@wp.pl)
Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki
al. Armii Krajowej 13/15
42-200 Częstochowa
tel. (34) 365-59-83

Redaktorzy naukowi informują, że każdy zeszyt naukowy będzie umieszczany również na stronie internetowej Biblioteki Głównej AJD w Częstochowie, w wersji elektronicznej.